

Pandora Könyvek 19.

A 20. SZÁZAD TITKAI

EURÓPA (1900–1945)

Történelmi olvasókönyv

4. KÖTET

Szerkesztette Németh István

A 20. SZÁZAD TITKAI

**EURÓPA
(1900–1945)**

**4. kötet
Történelmi olvasókönyv**

Szerkesztette Németh István

Pandora Könyvek
19. kötet

A 20. SZÁZAD TITKAI
Európa
(1900–1945)

Történelmi olvasókönyv
4. kötet

Szerkesztette:
Németh István

Szerzők:

Arany Éva, Hegedűs István, Kertész István, Németh István

Sorozatszerkesztő:
Prof. Dr. Mózes Mihály

A 20. SZÁZAD TITKAI

**Európa
(1900–1945)**

**4. kötet
Történelmi olvasókönyv**

Szerkesztette Németh István

**LÍCEUM KIADÓ
Eger, 2013**

ESZTERHÁZY KÁROLY FŐISKOLA
BÖLCSESZETTUDOMÁNYI KAR
TÖRTÉNETTUDOMÁNYI INTÉZET

ISSN szám 1787-9671

A kiadásért felelős
az Eszterházy Károly Főiskola rektora
Megjelent a Líceum Kiadó gondozásában
Igazgató: Kis-Tóth Lajos
Felelős szerkesztő: Zimányi Árpád
Műszaki szerkesztő: Bányászi Manuéla
Borítóterv: Gembela Zsolt

Megjelent: 2013. április Példányszám: 50
Készítette: az Eszterházy Károly Főiskola nyomdája
Felelős vezető: Kérészy László

Tartalom

Lenin hazautaztatása Oroszországba 1917 tavaszán <i>(Németh István)</i>	6
Lengyelország határainak kijelölése (1918–1923) <i>(Németh István)</i>	45
A sivatagi tengerész <i>(Németh István)</i>	53
Sterilizáció és eutanázia a „ <i>Harmadik Birodalomban</i> ” <i>(Németh István)</i>	60
Fasizmus és futurizmus <i>(Németh István)</i>	75
Titkos német haderőfejlesztés a weimari köztársaság éveiben (1919–1933) <i>(Németh István)</i>	89
Kim Philby, a szovjet kém <i>(Hegedűs István)</i>	100
A Gestapo arca <i>(Németh István)</i>	108
Gigantikus víziók – építészet a nemzetiszocialista Németországban <i>(Németh István)</i>	144
Olimpiák Németországban 1936 <i>(Németh István)</i>	193
Maratoni futás Berlinben 1936 <i>(Kertész István)</i>	225
A szudétanémetek <i>(Németh István)</i>	237
A népi birodalom álma a „ <i>Harmadik Birodalomban</i> ” <i>(Németh István)</i>	261
Az SS boszorkányai <i>(Németh István)</i>	284
Józef Piłsudski – államférfi és magánember <i>(Arany Éva)</i>	312
Göring – a „ <i>Harmadik Birodalom</i> ” napkirálya <i>(Németh István)</i>	318
Himmler – a „ <i>Harmadik Birodalom</i> ” tömeggyilkosa <i>(Németh István)</i>	338
Heß – a „ <i>béke mártírja?</i> ” <i>(Németh István)</i>	377

LENIN HAZAUTAZTATÁSA OROSZORSZÁGBA 1917 TAVASZÁN

-
1914. szeptember: a német birodalmi kormány és a vezérkar nagy ívű forradalmasítási programja a brit impérium és a cári birodalom ellen
1915. március 9: Parvus orosz forradalmár és a német Külügyi Hivatal (*Auswärtiges Amt* – AA) tervezete politikai tömegsztrájk előkészítéséről Oroszországban
1916. január 23: Brockdorff-Rantzau koppenhágai német követ jelentése Bethmann Hollweg kancellárnak az oroszországi német akcióról
1917. március 27: a berni német követség és a zürichi német konzulátus tagjai megszervezik, hogy Lenin és az őt kísérő forradalmárok lezárt vagonban átutazhassanak a német felségterületen, és megszerezték számukra a svédországi tranzitengedélyt is
1917. április 2: Brockdorff-Rantzau szentpétervári német nagykövet jelentése a Külügyi Hivatalnak: Oroszországban a lehető legnagyobb káoszt kell teremteni
1917. április 3: Lenin és csoportja húsvét hétfőn este megérkezik Szentpétervárra
1917. április 11: Bethmann Hollweg értesíti II. Vilmost Lenin hazaszállításáról
1917. április 21: a német vezérkar jelentése a Külügyi Hivatalnak: „*Lenin sikeresen bejutott Oroszországba, s teljesen kívánságunk szerint dolgozik*”
1917. május: Parvus tevékenységéért porosz állampolgárságot kap
1918. március 3: a breszt-litovszki békeszerződés
-

Német tervek a nyugati szövetségesek területeinek „forradalmasítására” az első világháborúban

Miközben a német hadseregek Franciaországban lendületből próbálkoztak az ellenséges állások lerohanásával, a birodalmi kormány a vezérkarral együttműködve egy nagy ívű forradalmasítási programot készített elő a brit impérium és a cári birodalom ellen. Mindez azonban csak Oroszországban járt közvetlen sikerrel és világtörténeti események láncolatát indította el. Akcióik már közvetlenül a háború elején megindultak, s a stratégiai hadviselés eszközei voltak: lassítaniuk kellett az orosz felvonulást a keleti német határon, az orosz katonaság egyes részeit belső nyugtalanságokkal lekötni, az angol csapatok egyes részeit a tengerentúlra irányítani a lázongások leverésére, Franciaországnak pedig megnehezíteni gyarmati csapatok toborzását.

A császári Németország Anglia, Franciaország és Oroszország elleni felforgató tevékenységét a Külügyi Hivatal (*Auswärtiges Amt*) és a vezér-

kar politikai szekciója irányította, amelyek szoros kapcsolatban álltak egymással. A berlini központban Bethmann Hollweg kancellár mellett Gottlieb von Jagow külügyi államtitkár és a dinamikus Arthur Zimmermann államtitkár-helyettes volt a keleti és nyugati terjeszkedés hajtóereje. Zimmermann meggyőződése szerint Németországnak le kell gyűrnie Angliát és Oroszországot. Sokat nyomott a latba, hogy a háború első hónapjaiban a Wilhelmstrassén egyedül vitte a külügyi hivatalt, mert a kancellár és Jagow államtitkár a Nagy Főhadiszálláson tartózkodtak. A civil birodalmi vezetésen belül ő élvezte a császár legnagyobb bizalmát, mert kíméletlenebb alkata közelebb állt II. Vilmos személyes temperamentumához, mint a habitusában ettől távolabb álló Bethmann Hollweg és Jagow. Így történhetett meg, hogy 1915–1916-ban, a császár ritka potsdami tartózkodásai alkalmával gyakrabban hívták bizalmas megbeszélésekre, mint hivatali elődjait.

Zimmermann társa a vezérkarban a politikai szekció főnöke, Rudolf Nadolny volt. Őt a háború kitörésekor Erich von Falkenhayn vezérkari főnök hívta át a Külügyi Hivatalból, s hasonló fából faragták, mint Zimmermann, csak némileg nyájásabb volt.

Az iszlám világgal kapcsolatos ügyek intézésére Max von Oppenheim egykori diplomatát már 1914. augusztus 2-án behívták a Külügyi Hivatalba. 1914 szeptemberében tőle származtak a *Szent háború* tervei, amelyekben a pániszlám propagandát a leghatékonyabb fegyvernek tekintette az iszlám világ forradalmasításában, s következő lépésként expedíciók küldését javasolta Perzsiába és Egyiptomba. Oppenheimmel együtt dolgozott Ernst Jäckh, a német közel-keleti politika befolyásos propagandistája, a török történelem professzora a berlini egyetemen. Matthias Erzbergerrel együtt még a háború kezdetén létrehozott s a külföldre irányuló német hírszerzés (*Nachrichtenstelle für Auslandsdienst*) felállítását is végezte. A Közel-Keletet jól ismerő von Wangenheim báró, a konstantinápolyi német nagykövet teljesen a Zimmermann által képviselt császári világpolitika híve volt.

Az orosz térség iránti – speciálisan az Ukrajnával szembeni – német politikára a balti német, Paul Rohrbach (Ernst Jäckh és Friedrich Naumann barátja) nyomta rá bélyegét. Utazásainak hatására a Német Birodalomban élő baltiak fő képviselőjeként azt a gondolatot képviselte, hogy Orosz-

ország felbomlasztásával a keleti szomszéd visszavethető a Péter előtti idők határaitra és így tartósan meggyengíthető. A Külügyi Hivatalban Zimmermann mellett az orosz térség vonatkozásában Diego von Bergen követ volt a legaktívabb, akit 1911-ben a vatikáni német nagykövetségről hívtak haza a Külügyi Hivatalba, 1919–1943 között pedig vatikáni német nagykövet volt. Tehetségben elmaradt tőle Otto Günther von Wesendonck követségi titkár, aki az orosz birodalom peremén élő nemzetiségek fellázításáért felelt.

A fenti személyek mellett a Német Birodalom külpolitikájára nagy befolyással voltak a három semleges országban működő diplomáciai missziófőnökök: von Romberg báró Bernben, Brockdorff-Rantzau gróf Koppenhágában és Lucius von Stoedten báró Stockholmban. A konstantinápolyi német követség mellett az ő képviselőik alkották a hírszerző- és ügynökhálózat idegközpontját, amellyel a németek az egész orosz birodalmat átszöttek, s akik erejük javarészt a német forradalmasító programra fordították.

Az 1905–1906. évi orosz forradalom megghiúsulása utáni erős orosz emigráció egész Európában szétszóródott. A német birodalmi vezetés a világháború kitörésekor számíthatott az orosz emigránsokra, hogy azokat Oroszország forradalmasításának szolgálatába állíthatja.

Az orosz birodalom forradalmasítása két funkciót látott el: harci eszköz volt a saját hadvezetés tehermentesítésére – annál is inkább, mert a Schlieffen-terv súlypontja nyugatra irányult – s egyúttal az alapvető hadicél megvalósításának eszköze, vagyis Oroszországot visszaszorítani a német határoktól, miként az 1914. „*szeptemberi program*” azt meghatározta. Az „*orosz kolosszustól*” való fenyegetettség érzése és ennek megfelelően „*biztosítékok*” követelése már korán összefonódott gazdasági és településpolitikai expanziós szándékokkal. A Külügyi Hivatal már 1914. július végén, tehát még az ellenségeskedések kirobbanása előtt kilátásba helyezte Lengyelország „*felszabadítását*”. Augusztus 3-án Zimmermann táviratilag utasította a konstantinápolyi német követséget, hogy a Kaukázust forradalmasítsák Oroszország ellen. Augusztus 6-án pedig a kancellár von Reichenaut, a stockholmi német követet, hogy a szomszédos Finnországban robbantson ki felkelést, s a finneknek helyezzen kilátásba „*egy autonóm ütközőállamot (köztársaságot), amely visszaveti az orosz despotizmust Moszkváig.*”

Voltaképpen több fázisú, már 1914 végén induló német politikáról volt szó. Németország az első világháborút – főleg első szakaszában – forradal-

mi háborúnak tekintette, a politikai világrend forradalmának, amely német befolyást teremt Európában és megdönti az angol hegemoniát Európán kívül. Angliát az antiimperialista erők (az iszlámmal, Indiában és Egyiptomban szervezett felkeléssel), a cárizmust pedig a kelet-európai nemzeti és szociális forradalmak (finn, lengyel, ukrán és kaukázusi népek) támogatásával igyekezett gyengíteni. Oroszországgal szemben pedig az első világháború kitörésétől 1917. márciusig egyfajta titkos „forradalmasító” politikát folytatott.

a.) A brit impérium fellázítási tervei

„Forradalmasítási” terveikben háború esetén már korábban is számoltak az iszlám felhasználásával Franciaország, Oroszország és a brit világbirodalom ellen; II. Vilmos már az 1906. és 1908. évi válságos helyzetben támogatta e terveket. A döntő pillanatban, 1914. július 29-én – még a háború kitörése előtt – pedig azonnal felkarolt minden hasonló ötletet. Előbb megparancsolta a hazatérni szándékozó konstantinápolyi német követnek, hogy a háború kitörése esetén is maradjon állomáshelyén, hogy ott szítsa az Anglia elleni háborút és felkelést. Majd másnap a szentpétervári német követnek, Pourtales grófnak küldendő távirat margóján még drasztikusabban fogalmazta meg a Közel-Keletre vonatkozó általános felkelési tervét: *„törökországi és indiai konzuljainknak, ügynökeinknek, stb. vad felkelésekkel lángba kell borítaniuk az egész mohamedán világot e gyűlöletes, hazug, lelkiismeretlen szatócsnép ellen; mivel ha mi elvérzünk, Anglia legalább veszítse el Indiát.”* 1914. augusztus 2-án a pániszlám mozgalom kirobbantásának szándékával kötötték meg a német–török szerződést, amely a *Szent háború* kiinduló pontja lehet.

A Külügyi Hivatal és a vezérkar Anglia elleni akciói a brit impérium két kulcspozíciója: Egyiptom és India ellen irányultak. Moltke vezérkari főnök a Külügyi Hivatalhoz intézett augusztus 5-i levelében megerősítette: rendkívül fontosnak tartja India és Egyiptom, valamint a Kaukázus fellázítását, s a Törökországgal kötött szerződéssel a Külügyi Hivatal megvalósíthatja e gondolatokat és felébreszti az iszlám fanatizmusát. A felkelést az afganisztáni emír betörésének kellene kiváltania, aki információjuk szerint szenvedélyesen törekszik benyomulni Indiába. A vele való kapcsolat helyreállítására egy sor expedíciót (a legendássá vált Niedermayer, Klein, Wassmuss és von Hentig) küldtek Perzsiába. Az elszigetelt német csoportok azonban nem tudták helyreállítani a kapcsolatokat Afganisztánnal, még kevésbé be-

vonni az India elleni háborúba s így forradalmat kiváltani az ottani angol uralom ellen. E törekvéseken kívül a német külpolitika később, a háború folyamán azon fáradozott, hogy a *Szent háborút* kiterjessze a síítákra, s a bagdadi szellemi központból kiindulva Perzsiát bevonja a háborúba, mert ezzel megvetné a hátát afganisztáni akcióinak és India ellenes lépéseinek. A német kormány formális szerződést kívánt kötni Perzsiával, hogy haderejével közvetlen csapást mér Angliára és Oroszországra, de Perzsiát nem sikerült megnyerni háborús partnernek. Kísérletek történtek továbbá török területről kiindulva az abadani angol–perzsa olajtársaság olajkútjainak és berendezéseinek német tulajdonba vételére – a Legfelső Hadvezetés és a Külügyi Hivatal 1914 végén jóváhagyott ilyen terveket –, vagy legalábbis lerombolásukra.

Közelebb állt a sikerhez a hónapokig előkészített német–török akció a Szuezi-csatorna ellen, amelyet Berlinben „*az angol hatalmi pozíciók elleni szíven döfésnek*” tekintettek. Ennek feltétele természetesen Törökország belépése volt a háborúba Németország oldalán, amely 1914 októberéig húzódott. A törököknek Oroszország kaukázusi területei mellett meg kellett volna támadniuk a Szuezi-csatornát és Egyiptomot. Utóbbi akció előkészítése érdekében a konstantinápolyi német követség már 1914. augusztus elejétől kapcsolatban állt az egyiptomi alkirályal, akinek négy millió aranyfrankot bocsátott rendelkezésére. A német akció célja „*az egyiptomi angol uralom szétrombolása*” volt – írta Zimmermann 1914. augusztus 25-én Wangenheimnek szóló utasításában. Amikor a törökök visszariadtak az akció katonai nehézségei miatt, Zimmermann legalább öszvér- és tevecsapatok támadására buzdította őket a Szuezi-csatorna ellen, mert az egyiptomi felkelést „*minden körülmények között*” végre kell hajtani.

Az egyiptomi felkelés sohasem tört ki, mert az angolok a helyi hadsereget Szudánba helyezték át s indiai-angol hadsereget küldtek a Szuezi-csatornához, amely megghiúsította a Szuezi-csatorna megszerzésére irányuló kétszeri német–török kísérletet.

Az iszlám világ brit birodalom elleni mozgósításának másik színtere Arábia volt. A Törökországgal való összjáték és a *Szent háború* eszköze ugyanis csak akkor lehetett eredményes, ha sikerül megnyerni maguknak a szultán-kalifától laza, s gyakorta bizonytalan függésben lévő arab törzsfőnököket. A németeknek sikerült oldalukra állítaniuk a mekkai békebíró, az iszlám szent városainak oltalmazóját, s átmenetileg Ibn Saudot is.

A németek és a törökök sikeres ellenlábasa a térségben a legendás *Lawrence of Arabia* (Arab Lőrinc=arab lustaság) volt. Az angol politika

németek feletti győzelmét az angol fegyverek sikerei Bagdadnál s az magyarázta, hogy az angolok a németektől eltérően az arab törzseknek teljes függetlenséget ígérhettek.

A Szezei-csatorna és Egyiptom ellen Palesztinából indított német akciót támogatandó megkísérelték rávenni a líbiai Senussi királyt az egyiptomi bevonulásra. Ez volt Enver pasa kedvenc gondolata, aki megbízottjai révén dolgozta meg Senussit. Ugyanezen célból küldte Abesszíniába Jagow külügyi államtitkár Leo Frobenius német kutatót, s utasította Cospoliban a német követet, hogy minden eszközzel vegye rá Abesszíniát az angolok elleni beavatkozásra.

A Német Birodalom forradalmasítási törekvései az első világháború kezdetén az egész észak-afrikai térségre, Casablancáig terjedtek, s a francia gyarmati birodalmat támadva az arabokat és berbereket franciaellenes felkelésre akarták rávenni.

Északnyugat-Afrikában – főleg a tengerparti részekben – a német agitáció kedvezőbb feltételek között működhetett, mint az iszlám világ más részein, mert itt a törzsek hagyományos ellenállása a francia gyarmati uralom ellen már a nemzeti önrendelkezés kezdetére nyúlt vissza. A Külügyi Hivatalban Oppenheim úgy vélte, hogy *„a mohamedán algériaiak és tunéziaiak, Franciaország elleni gyűlöletüktől vezetve felszabadulás után sóvárognak”*, s kissé korán levonta a politikai következtetést az északnyugat-afrikai térség forradalmasodásáról. A német politika Marokkóban is kötődhetett a háború előtti régi kapcsolatokhoz. A birodalom 1914. augusztustól kapcsolatba lépett az ottani törzsfőnökökkel, akikkel már a háború előtt is együtt dolgoztak.

Az eszközök és személyek tényleges bevetése az iszlám területén teljesen elégtelen volt s hatása a nullával volt egyenlő. Európai háborújához hasonlóan a német birodalmi vezetés itt is jelentősen túlbecsülte Németország lehetőségeit, s alábecsülte ellenfele ellenálló erejét.

A német fellázítási akciókhoz tartozott egy ír fegyveres felkelés támogatása, hogy Anglia közvetlen szomszédságában okozzon számára nehézséget. Németország ebben a helyzetben is egy évszázados konfliktushelyzethez és függetlenségi küzdelemhez kapcsolódhatott, amely a háború előtti években a nyílt lázadásig fejlődött. Az írországi német fellépést a német-amerikaiak, főleg az alldeutsch beállítottságú New York-i főkonzul, Falcke szorgalmazta. Azt javasolta, hogy az Egyesült Államokban élő íreket mozgósítsák Anglia ellen, s nyerjék meg a német ügynek. Bernstorff gróf, washingtoni német követ kifogásolta a javaslatot, mert attól tartott,

hogyan fordítva sülni lehet a dolog, s egy ilyen kísérlet lehetőséget teremt az Egyesült Államokban politikailag és kulturálisan vezető angol elemeknek, hogy az Egyesült Államokat Németország ellen hangolja. A figyelmeztetések ellenére a német kormány New Yorkból mégis Németországba hívta Sir Roger Casementet, ahol az írországi felkelés politikai és katonai vezetés átvételével táplálta a német reményeket. Casement egy német tengeralattjárón érkezett az írországi partokhoz, ahol letartóztatták és kivégezték. Az angolok kíméletlenül leverték az 1916 áprilisában kitört ír „*húsvéti felkelést*”, s tucatnyi vezetőjét kivégezték. A német hadicél Írország esetében is megmutatkozott: a nyugati német front tehermentesítése az angol bázis zavarásával, illetve a brit impérium gyengítése egyik tagjának kitörésével.

b.) A cári birodalom peremállamainak fellázítási tervei

Bethmann Hollweg kancellár 1914. augusztus 11-én a bécsi német követnek küldött utasításában félreérthetetlenül megfogalmazta a háborús eszköz és a hadicél szoros kapcsolatát. A birodalmi vezetés céljairól ezt írta: *„nem csak a lengyelek, hanem az ukránok fellázítása is nagyon fontosnak tűnik számunkra;*

1. *harci eszközként Oroszország ellen;*
2. *mert a háború sikeres kimenetele esetén célszerű lenne több ütközőállam alakítása Oroszország és Németország, illetve Ausztria–Magyarország között, hogy az orosz kolosszus Nyugat-Európára irányuló nyomását enyhítsük és Oroszországot lehetőleg keletre visszaszorítsuk;*
3. *mert román vélemény szerint Besszarábia visszaszerzése Románia számára csak akkor lenne hasznos és tartós, ha más, nem orosz államok alakításával védelmeznék.”*

A német birodalmi vezetés így már a háború második hetében politikája céljául Ukrajnának Oroszországról való leválasztását nyilvánította s távoli célként a diktált béke esetére is fenntartotta.

1914. október 17-én Berchtold gróf osztrák–magyar külügyminiszter szófiai követe révén közölte a bolgár kormánnyal, hogy *„a mi és Németország hadicélja egyaránt Oroszország lehető legnagyobb mérvű gyengítése. Ezért azt reméljük, hogy Ukrajna és az Oroszország által elnyomott más népek felszabadítása kihat határainkra.”* November elején pedig megüzente a török kormánynak, hogy *„fő célunk e háborúban Oroszor-*

szág tartós gyengítése, ezért győzelmünk esetén üdvözlönnék egy független ukrán államalakulatot.”

A német kormány az országban széles egyetértéssel számolhatott a nem orosz peremállamoknak a cári birodalomról való leválasztási szándékában. Az alldéutschok, a középpártok, a baloldali csoportok – ugyan más megfontolásból – egyaránt támogatták; a szociáldemokrácia cárizmus elleni beállítottsága fontos eleme volt a háború támogatásában. Matthias Erzberger centrupárti politikus 1914. szeptember eleji nagy emlékiratában a messzire tekintő nyugati célok és a Közép-Európa program mellett keleti német hadicélként ezt írta: *„a nem orosz népek felszabadítása a moszkovitáság járma alól, s az egyes népek belső önigazgatásának létrehozása. Mindezt Németország katonai fennhatósága alatt, talán vámunióval is*”. Erzberger szerint az utolsó cél *„Oroszországot elvágni a Keleti-tengertől és a Fekete-tengertől.*”

A kaukázusi területen a törökök megkíséreltek a mohamedán törzsekre hatni, miközben a német agitáció elsősorban a keresztény grúzok felé irányult. Az 1905. évi forradalom leverése Grúzia számos politikai vezetőjét külföldre kényszerítette. Az első világháború kitörésében valamennyien ismét esélyt láttak függetlenségük visszaszerzésére. A különböző politikai irányzatokhoz tartozó grúzok Berlinben közös bizottságot alapítottak, amelyhez örmények is csatlakoztak. A német politika nemzeti törekvéseit saját szolgálatába állította és saját céljára használta fel. Az események során a grúzok növekvő mértékben függővé váltak Németországtól, a végén már anyagilag és pénzügyileg is.

A grúz emigráns csoportok már 1914. szeptemberben elkészült jövőtervei semleges kaukázusi államszövetséggel számoltak, amelyben Grúzia királyságként egy nyugat-európai herceggel, az örmény és tatár területek egy mohamedán herceggel, míg az úgynevezett hegyi népek egy általuk választott vezetővel az élen működnének. A hármas tagolású föderatív állam az 1917. márciusi forradalom után valóban megvalósult.

A kaukázusi felkelés feltétele – az egyiptomihoz hasonlóan – a sikeres török előrenyomulás volt. A törökök kaukázusi offenzívája azonban már 1914 őszén megghiúsult. Amikor azonban 1917–1918-ban a kaukázusi területeken valóban autonóm államok jöttek létre, a németek korábbi fellépésük miatt már felkészülten várták a szorosabb politikai kapcsolatok kiépítését.

A német és az osztrák–magyar vezérkar Ukrajnában is felkelést tervezett, hogy lazítsanak az orosz nyomáson. Az ukrán felkelési mozgalom első sza-

kaszt osztrák Galícia rutén nemzeti bizottsága szervezte Heinze leMBERGI német konzul támogatásával. Javaslataira Tschirschky bécsi német nagykövet Berlinbe küldte a nemzeti bizottság vezetőjét, von Levickyt, ahol augusztus végén a birodalmi kancellár és a Külügyi Hivatal támogatásáról biztosította. A lengyel ellenállás szempontjából fontos volt, hogy Szeptycki gróf, a leMBERGI ukrán érsek 1914-től 1917–1918-ig támogatta az ukrán akciót, abban a reményben, hogy a 30 milliós görög-ortodox ukrán lakost leválasztja Moszkvától és átvezetheti az unitárius egyházba.

Az ukránjai német forradalmasítási politika második és döntő szakaszát az ukrán szocialista emigránsok csoportja jelentette, akik közül néhányan csak a háború kitörésekor hagyták el hazájukat. Megalakították az *Ukrájna Felszabadításának Szövetségét*, amely folyamatos pénzügyi támogatást kapott Berlinből. A szövetség célja egy demokratikus–szocialista jellegű önálló Ukrajna volt. Az ukrán szocialisták propagandájuk középpontjába az agrárkérdést állították, mert az volt a meggyőződésük, hogy a föld ígérete megmozgatja az ukrán parasztokat. A gondolatot von Rechenberg felkarolta és azt javasolta, hogy propagálják az orosz koronabirtokok parasztok közötti szétosztását.

Ettől kezdve érzékelhetővé vált a nemzeti és társadalmi forradalomba való kezdődő beavatkozás. De éppen ez a társadalom-forradalmi jelleg járult hozzá az osztrák–magyar kormány növekvő eltávolodásától az *Ukrájna Felszabadításának Szövetségtől*, amely a galíciai lengyel nagybirtokosok és hozzájuk csatlakozó kongresszusi lengyelek érdekeit tartotta szem előtt. Így a végén a németek Ukrajna forradalmasítását egyedül folytatták.

Ukrajna forradalmasításának további formája az ukrán hadifoglyok elkülönítése volt a német hadifogolytáborokban, akiket német speciális bizottságok igyekeztek befolyásolni, s megnyerni az ukrán önállósági mozgalomnak. Hasonló céllal különítették el a lengyel, grúz, mohamedán és finn hadifoglyokat az oroszoktól. Ukrajna számára Schwerin kormányelnök munkatörzset hozott létre, s számos ukránt megnyert a német ügynek. Maguk az ukránok is több írásban hívták fel a németek figyelmét országuk kincseire. Ebbe a folyamatba illett, hogy Paul Rohrbach hatására 1915–1916-ban egyre erőteljesebb német publicisztika bontakozott ki Ukrajnáról. Így a német kormányt és közvéleményt előkészítették az 1917. februári forradalom utáni kedvező helyzetre, hogy az ukrán autonómia-törekvéseket elkülönülési mozgalommá változtassák, miként aztán az októberi forradalom után történt.

Lengyelországban a fellázítási törekvések – Ukrajnától eltérően – a nemzeti megmozdulások élő hagyományaihoz csatlakozhattak, amelyek a 19. század lengyel felkeléseinek láncolatában az 1905–1906. évi forradalom alatti nyugtalanságokig terjedtek.

A németeknek már az 1914. júliusi végleges német–orosz szakítás előtt az volt a szándékuk, hogy az eljövendő háborúban Lengyelországot fellázítják és külön államként állítják helyre. Az orosz állami fennhatóság alatt álló Lengyelország oroszellenes lázadásra való megnyerése érdekében a Külügyi Hivatal augusztus elején elhatározta, hogy a római kúria bekapcsolásával, a lengyel klérus révén befolyásolja a kongresszusi Lengyelország lakosságát. A kúriának fel kellett világosítania a lengyeleket, hogy „*a szövetséges hadseregek feladata Lengyelország felszabadítása, ezért ezt minden lengyelnek, s a lengyel klérusnak is támogatnia kell.*”

Galíciában Piłsudski vezetésével lengyel légiót állítottak fel. Mivel azonban a Varsóban illegálisan működő lengyel „*nemzeti kormány*” együtt a jövőt illetően túlságosan messzire menő politikai követeléseket támasztottak, a légiót betagolták az osztrák–magyar hadseregbe és így politikailag ellehetetlenítették. A német katonai szervek is fontolgatták hasonló szervezet felállítását, de a birodalmi kormány aggodalmai miatt a tervet végül elvetették. 1914. december elején lezárult a németek rövid flörtje a lengyelek forradalmi és demokratikus nacionalizmusával. Posenre (később Poznań) és Nyugat-Poroszországra irányuló ambícióik a porosz állam öntudatának idegeit érintették. 1915 nyarán ezért a németek lemondtak a kongresszusi Lengyelország létrehozása során a lengyel szabadsapatok támogatásáról és lengyel felkelés kirobbantásáról, hogy Lengyelországgal szemben elkerüljenek bármiféle politikai elkötelezettséget.

Heinze főkonzul a cárizmus elleni harmadik „*legerősebb mozgalomnak*” a cionizmust tartotta, mert a zsidók a világháborút megelőző két évszázadban Oroszországban folyamatosan véres pogromok áldozatai voltak. Az osztrák császár felhívásában polgári jogállást, kulturális és gazdasági pozíciókat ígért nekik. A galíciai zsidók lángoló szavakkal bosszúra szólították fel a cári birodalomban élő hittársaikat a pogromokért, és aktív, vagy legalábbis passzív ellenállásra az orosz uralom ellen. A németek a cionista zsidók által alapított berlini szervezetekben is az oroszellenes propaganda eszközét látták.

De a német remények itt sem váltak valóra, sőt tragikus következményekkel jártak. Az orosz kormány és a militáns jobboldali körök, amelyek már a háború előtti pogromokért is feleltek, most megerősödtek zsidóelle-

nes gyűlöletükben és az ország ellenségeinek tekintették őket. Újabb zsidóellenes kilengésekre került sor, s a hivatalosan elrendelt intézkedések borzalmas szenvedést hoztak az érintettekre.

Az ukránoktól, a lengyelektől és a finnektől eltérően a német kormány nem szorgalmazta a litvánok és lettek fellázítását. A litvánoktól nem várt el különleges nemzeti öntudatot, Kúrföldön, Lívöldön és Észtországban pedig azért nem, mert ezekben az országokban a balti németiség felső rétegeként rendelkezésre állt, amellyel végre lehetett hajtani a német kormány elképzeléseit. A lettek és észtek forradalmasítása nem volt lehetséges a balti németiség uralkodó rétegének jelenléte miatt, mert a politikailag nyugatra orientálódott, fellángoló nemzeti érzésük végül is Németország ellen irányult volna, s forradalmi úton felszámolta volna a balti németiség monopolhelyzetét. A finn nagyhercegség sajátos alkotmányjogi helyzete az orosz birodalmon belül – amelyet az 1905. évi forradalom előtt és alatt olyan keményen vitattak – megfelelő támadási pontot kínált a német szándékoknak. Ezeket támogatta a viszonylag erős, főleg svédországi emigráció. A német birodalmi vezetés nagykövetségei révén már 1914. augusztus elejétől finnországi összekötőként összegyűjtötte ezeket az emigránsokat. Augusztus 6-án Bethmann Hollweg a stockholmi követet finnországi felkelés kirobbantásával bízta meg, többek között a svédországi párttal való kapcsolatfelvétel révén. A finneknek szóló felhívásokban autonóm állam felállítását helyezték kilátásba, anélkül, hogy a német kormány kötelező nemzetközi jogi ígéretet tett volna. A finn tárgyaló felek a felkelés feltételül hazájukban német csapatok jelenlétét, vagy Svédország Oroszország elleni háborús részvételét állították, amelyen a német diplomácia évek óta sikertelenül fáradozott.

Vezető finn hazafiak országuk felszabadítását a nem-orosz nemzetiségek felszabadításának keretében képzelték el. A Külügyi Hivatal 1914 augusztusában tiroli emigrációjából Berlinbe hozatta a szenvedélyes Castrén ügyvédet. A háború évei alatt folytatódtak a német igyekezetek finn akciócsoportok alakítására és finn pártok megnyerésére, amelyet fékezett a ös-finnek törekvése, akik megelégedtek volna az orosz birodalmon belül biztosított autonómiával, miközben Németország Finnország leválasztására törekedett Oroszországról. Ezen előkészületek legkonkrétabb esete a „*finn légio*” felállítása volt finn önkéntesekből, amely a többi más párhuzamos szervezetek alakításához hasonlóan meglehetősen kis létszámú maradt. Az oroszországi nemzetiségek fellázításának német igyekezetei viszonylag

kis hatással jártak, de általuk világossá váltak a keleti német hadicélok: a népek felszabadításával gyengíteni Oroszországot és saját hatalmi pozíciót felépíteni Európában.

c.) Oroszország „forradalmasítása”
a radikális szocialisták segítségével
(1914. szeptember – 1917. november)

A nemzetiségek aktivizálásánál is súlyosabb következményekkel járt Oroszországra nézve az orosz forradalmi szocializmus mozgósítása. A „nemzeti” mellett az orosz „szocialis” mozgalmak forradalmasítása is a belső feszültségek növelését szolgálta. Főleg a még mindig megoldatlan agrárkérdés és az elhamarkodott iparosítás nyomán napvilágra került társadalmi visszasságok a nagyvárosokban radikális munkásmozgalom kialakulásához vezettek. Az 1905–1906. évi forradalomban inkább spontán, mintsem tervezett módon találkozott az agrár- és a városi proletár mozgalom. A forradalom összeomlása és a rákövetkező reakció számszerűen erős emigrációt teremtett egész Európában, Amerikáig bezárólag, akik számára az első világháború kitörése lehetőséget teremtett a politikai életbe való visszatérésre. A német kormány a háború kitörésétől kezdve kihasználta ezen emigráció politikai energiáit.

Az első világháború kezdetén német részről még nem létezett egységes álláspont az Oroszországgal szemben folytatandó célszerű német politikáról. De Oroszország forradalmasítása és harckészségének aláásása érdekében támogatták a bolsevikokat pénzügyileg és technikailag-szervezetileg, mivel Oroszországban csak a bolsevikok hajlottak a háború szükség esetén különbékével való befejezésére. A német Legfelső Hadvezetés e lehetőség maximális kihasználásával számolt. Nem csak a kétfrontos háború befejezésére és a német keleti front katonai tehermentesítésére, s így a nyugati német csapatok harci erejének erősítésére gondolt, hanem arra is, hogy Oroszországot területi elcsatolásokkal és gazdaságilag meggyengítse, nagyhatalomként visszaszorítsa, vagy optimális esetben e pozíciójából kiszorítsa. Az 1914. szeptemberi 9-i német hadicél-irányvonal kimondta a

Alekszandr Parvus
(1867–1924)

„Német Birodalomnak belátható ideig nyugat és kelet felé történő biztosítását. Ezen cél érdekében Franciaországot annyira meg kell gyengíteni, hogy ismételten ne jelentkezhessen nagyhatalomként, Oroszországot pedig a lehető legtávolabbra kell szorítani a német határoktól, és meg kell törni a nem-orosz népek feletti hatalmát.” Richard von Kühlmann külügyi államtitkár állítólag hiába figyelmeztetett arra, hogy Németország nem képes tartósan befolyása alatt tartani Oroszországot s ügyelni kellene arra, hogy az újra megerősödött országot ne tegye ellenségévé. A döntő szót azonban a császár mondta ki, aki a katonák oldalára állt.

Az osztrákok már 1914. augusztus elején ajánlották a németeknek, hogy „a Svájcban élő orosz forradalmárok Ausztrián keresztül térjenek vissza Oroszországba.” A német politika szintén számolt ezzel a lehetőséggel: már az első világháború előtt felfigyelt az oroszországi és az emigrációban élő orosz forradalmi ellenzékre, s érdeklődése természetesen erősödött a háború kitörésével. A berni német követ, Gisberg von Romberg báró – az észt hazafi és német ügynök, Alexander Eduard Kesküla révén – már 1914. szeptemberben kapcsolatba lépett a svájci orosz emigránsokkal, akik azonnal feltették neki a kérdést, milyen álláspontot foglal el Németország a jövőbeni oroszországi forradalommal szemben. A forradalmárokhoz tartozott Lenin is, aki Robert Grimm svájci szocialista közbenjárására 1914 szeptemberében érkezett Bernbe, majd 1917 februárja óta Zürichben tartózkodott. Október elején Romberg svájci német követ részletes jelentésben foglalta össze a felhasználhatóságukat a német célok érdekében.

Kesküla kapcsolatfelvétele után Törökországból is beérkezett Alekszandr (Lazar Iszrail) Parvus (dr. Helphand) orosz forradalmár és fegyverkereskedő javaslata, akire 1915. január 8-án a konstantinápolyi német követségről Wangenheim hívta fel a Külügyi Hivatal figyelmét, mint Oroszország forradalmasítási vállalkozásának kulcsfigurájára. Berlinben fogadta őt Ludwig Zimmermann külügyi államtitkár is. Parvus a háború gyors befejezésében érdekelt német kormánynak az oroszországi forradalom akcióprogramját kínálta. A Külügyi Hivatallal 1915 márciusában közösen kidolgozott tervezetben mindenre gondoltak, amely egy tömegmozgalom módszeres kiépítéséhez és a kívánt irányba tereléséhez szükséges. A tervezet egy receptkönyvhöz hasonlított. A politikai rendszer erőszakos megdöntésének teljes eszköztára megtalálható volt benne: a szabotázsselekményektől kezdve a bakui olajkutak felgyújtásán keresztül az ukrainai és finnországi nemzeti és szeparatista mozgalmak támogatásáig.

„Tavasza a szabadság és béke jelszavával politikai tömegsztrájkot kell előkészíteni Oroszországban. A mozgalom központja Szentpétervár; itt ismét az obuhovi, putyilovi és balti művek. A sztrájknak ki kell terjednie a Szentpétervár – Varsó, a Moszkva – Varsó és a délnyugati vasútvonalra is. A vasutassztrájknak főleg az erős munkássággal rendelkező nagy központokra, vasúti javítóműhelyekre, stb. kell kiterjednie. Általánossá tétele érdekében, ahol lehetséges, fel kell robbantani a vasúti hidakat, miként az 1904–1905. évi sztrájkmozgalmak esetében történt.

Orosz szocialista vezetők konferenciája.

E művelet csak az orosz szociáldemokrácia vezetésével valósulhat meg. Utóbbi radikális szárnya már akcióba lépett. Szükség van a mérsékelt kisebbségi frakció csatlakozására is. Az egyesülést eddig főleg a radikálisok akadályozták meg. Utóbbiak vezetője, Lenin, két héttel ezelőtt maga vetette fel a kisebbséggel való egyesülés kérdését. Egy középutas megállapodásra van szükség annak érdekében, hogy a háború révén meggyengült belső adminisztratív apparátus miatt az abszolutizmus elleni energikus akciókra kerülhessen sor. Megjegyzendő, hogy a mérsékelt szárny áll legerőteljesebben a német szociáldemokrácia befolyása alatt...” – írta.

Parvus, a németek titkos ügynöke a forradalmi mozgalom élére állítható személyként Lenint javasolta. A német Külügyi Hivatal azonban csak Lenin hét pontos programjának (a köztársaság kikiáltása, a nagybirtok kisajátítása, 8 órás munkanap, teljes autonómia a nemzetiségek számára, békeajánlat Franciaországra való tekintet nélkül, amelynek során Németországnak le kell mondenia az annexiókról és a háborús kártérítésekről, az orosz hadsereg azonnal elhagyja Törökországot, lemond Konstantinápolyról és a Dardanellákról, az orosz hadsereg bevonulása Indiába) vizsgálata után járult hozzá az akcióhoz, s induló tőkeként kétfélmillió márkát adott.

Parvus célkitűzései egybeesnek a német külpolitikai törekvésekkel. Zimmermann ugyanis már 1914. november 27-i titkos memorandumában kifejtette, hogy *„politikánk célja természetesen a jelenlegi, hallatlan áldozatokkal folytatott háború békével való befejezése, amely nemcsak tisztességes, hanem tartós is. E cél elérése érdekében kívánatosnak tartom, hogy éket verjünk ellenfeleink közé, s egyik vagy másik ellenfelünkkel lehetőleg mielőbb különbékét kössünk... Az Oroszországgal kötendő különbékét Oroszországnak kell kezdeményeznie. Ehhez le kell győzni Szerbiát is. Ez a különbéke pedig arra az eredményre vezetne, hogy Németország nincs többé lekötve keleten, s mind saját erőit, mind az osztrák–magyar csapatokat bevetheti Franciaország ellen.”*

1915-re az Oroszország elleni keleti front felszámolásának egyik eszköze a „*titkos front*” felépítése, a hátországi bomlasztás és forradalmasítás lett. A német és osztrák katonai vezetés a hadműveletekkel párhuzamosan titkos ügynökök sokaságát vetette be az orosz hadsereg és kormány destabilizálására, s II. Miklós cár megbuktatására. Ebben a főszerep a Külügyi Hivatalnak és a Ludendorff vezette német vezérkarnak jutott, amelyek II. Vilmos jóváhagyásával cselekedtek. Az ügynökök összefogását és a pénzügyi eszközök megszervezését a Külügyi Hivatalban Diego von Bergen követségi tanácsos végezte, s állandó kapcsolatban állt Parvus-szal, aki Koppenhágában létrehozta a *Nemzetközi Gazdaságkutató Intézetet* s onnan szövögette hálóját. Az akciókat semleges országokon – Svájcban, Svédországon, Norvégián és Dánián – keresztül bonyolították. A diplomaták saját köreiken kívül hasonló gondolkodású politikusok, újságírók, bankárok, vállalkozók, arisztokraták és tudósok körében működtek. Összekötőik többnyire olyan oroszok voltak, akik forradalmi nézeteik miatt vagy külföldön éltek, vagy állandóan utazgattak Szentpétervár és Nyugat-Európa között. Ők szállították az információkat Oroszországból, szervezték a propagandát otthon, a Német Birodalom és az Osztrák–Magyar Monarchia orosz hadifoglyai között, s bomlasztották az orosz hadsereget.

A forradalmi és háborúellenes propagandát folytató ügynökök és információk sokba kerültek: Kesküla például havi 20 000 márkáért dolgozott. Steinwachs nevű ügynökük 1916. május 8-án számolt el 130 000 márkáról, amelyet 1915 szeptemberében kapott „*az orosz propagandára*.” Három ügynök (Kesküla, Litcheff, Klein) három havi bérezése 95 000 márkába került, a stockholmi nyomda ugyanakkor csak 2000 márkába, a duma-jelentések lefordítása 10 000-be, míg „*kisebb dolgokra*” 23 000 márkát számoltak el. Stockholmban később saját nyomdát rendeztek be havi 800–1000 márka költséggel, amely minden szükséges anyagot elkészített a három ügynök számára. 1916 áprilisában további 5 millió márka ment ügynököknek Parvuson keresztül Szentpétervárra. A költségekből szerényebben kivette részét az Osztrák–Magyar Monarchia is.

Lenin, mint „*célszemély*” előtérbe helyezése a német politikai vezetés számára így két fő ágon haladt előre. 1915. március 25-én Kesküla értesítette von Romberg követet a „*lenini irányzatú orosz szocialistákkal*” folytatott találkozójáról és az elfogadott határozatokról. Július 26-án pedig átnyújtott a követnek egy memorandumot, amely a „*nagy, modernizált Oroszország figyelmeztetését*” összekötötte Lenin ajánlásával és a „*for-*

radalmi szervezetek energikus tevékenységét” ellensúlyként kezelte az „alkotmányos demokraták” veszélyével szemben. 1915 szeptemberében Kesküla is átadta Rombergnek Lenin „programját”. Ennek ismeretében Romberg azt javasolta, hogy azt franciaországi agitációjuknál használják fel. Lenin programja – írta szeptember 30-án Bethmann Hollweg birodalmi kancellárnak – „felbecsülhetetlen szolgálatot nyújtana számunkra.” Szerinte „Németország különbékéje az orosz demokráciával rendkívül értékes ütőkártya lenne Delcassé úrral szemben és egy velünk kötött különbéké a kezünkre játszana.”

Mindezekkel párhuzamosan Brockdorff-Rantzau gróf koppenhágai és Lucius von Stoedten báró stockholmi német követ is folyamatosan jelentett Oroszország és hadserege forrongásairól. Kategorizálták az orosz forradalmárok irányzatait is: megkülönböztették a Plehanov vezette szélsőjobboldali „honvédőket”, az Axelrod vezette „centristákat” és a Lenin vezette szélsőbaloldali „internacionalistákat”. Egyik jelentésében a koppenhágai német követ kiemelte Lenin álláspontját, miszerint számára a Németország elleni harc nem jelent semmit, de „a cárizmus elleni harc mindent”; ő „nyíltan kívánja Oroszország vereségét.”

1916 januárjában Dr. Helphand, miután három hétig Stockholmban orosz forradalmárokkal tanácskozott, visszatért Koppenhágába, s bizalmasan közölte Brockdorff-Rantzau koppenhágai német követtel, hogy a „rendelkezésére bocsájtott egymillió rubelt azonnal tovább küldte, s az összeg már meg is érkezett Szentpétervárra, ahol rendeltetési céljának megfelelően használják fel. Helphand ragaszkodott ahhoz, hogy az akció január 22-én kezdődjön. Bizalmi emberei azonban határozottan eltanácsolták ettől, mert az azonnali cselekvést korainak tartották... Ki kell várni a megfelelő időpontot, amikor a helyzet olyan lesz, hogy garantált a forradalom sikeressége.”

Az orosz forradalmárokkal 1917 márciusa előtt német részről zömében csak információs együttműködés alakult ki. A német diplomácia gyűjtötte róluk az információkat, de visszafogottnak mutatkozott, beleértve a pénzügyi támogatásukat is. A német kormány megválaszolatlanul hagyta az orosz emigránsok Kesküla által közvetített kérdését, hogyan viszonyul Németország egy jövőendő orosz forradalomhoz, s nem követte Romberg követ javaslatát sem, hogy a lenini programmal Franciaországban kezdjenek akciót. A német külpolitikusok nemcsak az orosz forradalmi mozgalmat figyelték, hanem laza kapcsolatot tartottak fenn az emigráns táborral

is. Főleg Lenin emigrációs szerepe volt viszonylag korán ismert, de behatóan nem foglalkoztak nézeteivel. A Romberg által megküldött *Sbornik Socialdemokrata* példányai felvágatlanul heverték a német iratok között. Ugyanakkor figyelték a cári Oroszország vereségével kapcsolatos kijelentéseiket. De a fő kérdés továbbra is az maradt, hogyan lehetne különbékét kötni Oroszországgal. 1916. augusztus 7-én II. Vilmos császár így vélekedett: „*Tisztán katonailag szemlélve fontos a harcoló felek egyikét különbékével kiszedni a szövetségből, s azután egész haderőnket a többiekre zúdítani... Franciaország nagyon gyorsan követné Oroszországot. Ekkor az egész német haderő teljesen a legfőbb hadúr rendelkezésére állna a brit hadsereg ellen, amelynek megsemmisítését az angol kormány jó-rossz békekötéssel megelőzhetné... Harcunkat ezután csak annyiban tudjuk folytatni, amennyiben az oroszországi belső harcok befolyásolják a velünk való békekötést.*”

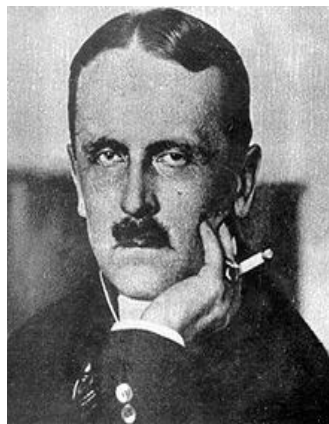
Az 1917. februári/márciusi oroszországi forradalom után

1917 tavaszán Lenin hazautaztatása Svájcban Németországon keresztül a „*leplombált vagonban*” az első világháború legendái közé tartozik. A különböző feljegyzésekben és visszaemlékezésekben az utazást, annak hátterét és szervezőit azonban egyáltalán nem, vagy pontatlanul és egyoldalúan említik. Általánosan elterjedt nézet szerint Lenin hazautaztatásával Erich Ludendorff tábornok hozható kapcsolatba. Eszerint a tábornok azért szervezte meg az utazást, hogy az 1917. februári/márciusi orosz forradalom után a még harcképes orosz hadsereg maradékainak gyors szétzilálásával tehermentesítse a keleti német frontot a német hadsereg küszöbön álló döntő, nyugati hadjáratai előtt. Ez az alapelképzelés nagyrészt helytálló, de a német politikai vezetés szorult helyzetében egy – később tévesnek bizonyult – logikai sort felállítva ennél többre, egyenesen különbékére törekedett Oroszországgal, amelyet feltételezései szerint Franciaország is követ majd. Ekkor pedig, még az amerikai csapatok partra szállása előtt teljes erővel Nagy-Britannia ellen fordulhatnak. Lenin hazavitelének megszervezésében a német Külügyi Hivatal volt a kezdeményező, amely szerteágazó ügynöki kapcsolatait is felhasználta az akcióhoz. Kifelé visszafogottságot tanúsítva, lépéseit szinte patikamérlegre helyezve alakította a nemzetközileg rendkívül kényes diplomáciai lépést. A német bürokrácia

és az orosz emigránsok együttműködésével a sietős hazautaztatást három hét alatt lebonyolították. Az akcióban részt vett a német vezérkar, valamint a svájci és a svéd kormány is. Az akció tényleges nyertesei végül a bolsevikok lettek. Útiköltségüket ugyan saját zsebből fizették, de útjukat az 1917. novemberi forradalomig nagyvonalú német pénzügyi támogatás egyengette.

Az 1917. márciusi orosz forradalom kiábrándultságot eredményezett Németországban. A megkönnyebbülés helyett ugyanis a Lvov herceg, Miljukov, Gucskov és Kerenszkij vezette Ideiglenes Kormány rövidesen bejelentette, hogy kitartanak a cár által aláírt szerződések mellett, s a háborút a szövetségesek oldalán a végső győzelemig folytatják. Ezzel szemben Németország még inkább úgy gondolta, hogy kül- és belpolitikai okokból egyaránt az Oroszországgal kötendő mielőbbi békére vannak utalva, mielőtt Nyugaton sor kerül a végső összecsapásra.

Az oroszországi helyzet azonban még meglehetősen zavaros és tisztázatlan volt. Ezt mutatták a német Külügyi Hivatalba 1917. március–áprilisban beérkező jelentések is, s a német külpolitikusoknak ezek alapján kellett dönteniük további tevékenységükről. Március 8-án/21-én Brockdorff-Rantzau a Parvusszal folytatott megbeszélés után azt jelentette Berlinbe, hogy Oroszországban *„a küzdelem jelenleg a mérsékelt liberálisok és a szocialista szárny között folyik. Ő nem kételkedik abban, hogy utóbbi fog felülkerekedni. A szociáldemokraták győzelme békét jelentene. Miljukov és Gucskov folytatni szeretné a háborút... Amint hatályba lép a politikai foglyokra vonatkozó amnesztia, meglesz a lehetőségünk arra, hogy a szocialistákkal közvetlen kapcsolatot építsünk ki és velük együttműködve Gucskov és Miljukov ellen dolgozzunk.”* A másik ágon, Svájcból pedig Romberg követ 1917. március 10-én küldte meg a német kancellárnak a Sozialdemokrat, *„Lenin úr pártja”* központi lapjának néhány példányát. A követ utalt arra, hogy *„a Lenin úr által Sbornik Socialdemokrata”* néven újabban kiadott folyóirat Kesküla szerint *„nagyon érdekes anyagokat”* tartalmaz.

Ulrich von Brockdorff-Rantzau gróf (1869–1928)

A német kormány sokat áldozott az orosz médiában folytatott pacifista propaganda támogatására, ám a forradalmi folyamat egyszerre számukra is ellenőrizhetetlenné vált. 1917. március 27-én Romberg a Weiss nevű ügynökkel folytatott megbeszéléséről négy oldalas jelentésében kiemelte, hogy „*az antant minden eszközzel hecceli ellenünk a lakosságot,*” s német részről tenni kellene valamit, hogy „*meggyőzzük az orosz forradalmárokat arról, hogy Németországban is új idők következnek, mert nem lehet számunkra semmi sem veszélyesebb, mint a jelszó, hogy Németország maradt a reakció utolsó bástyája, amelyet le kell küzdeni.*” Weiss odáig ment, hogy német politikai baloldaliak kiemelkedő képviselőinek – közöttük Ledebournak – politikai amnesztiát s kiutazást javasolt, hogy kapcsolatba léphessen az orosz forradalmárokkal. Információjáért Weiss 30 000 svájci frankot kapott.

A Lenin-csoport hazaszállítása (1917. április)

Ludendorff tábornok rövidesen ismét reménytelinek ítélte a helyzetet. Szerinte az orosz forradalom „*katonailag*” előnyös Németország számára; a katonai helyzet „*olyan szerencsésen*” alakult, hogy „*nem kell számolnunk többé az oroszok offenzívájával*”, s „*már most*” áthelyezhetjük haderőinket Keletről Nyugatra, s „*a legnagyobb bizalommal tekinthetünk a jövőbe.*”

A tábornok optimizmusával szemben állt Brockdorff-Rantzau gróf 1917. április 2-i „*szigorúan titkos*” emlékirata az AA-nak, amelyben Németország valóságos helyzetének ismeretében vont le messzemenő következtetéseket. Németország számára – írta – az orosz forradalom miatt csak két lehetőség áll fenn: vagy a háborút katonailag és gazdaságilag „*az őszig sikeresen folytatni*”, vagy pedig itt egyáltalán nem kerülünk helyzetbe. Az első lehetőséget illetően kialakította a német politika „*destruktív*” Oroszország-programját. Most „*Oroszországban a lehető legnagyobb káoszt kell teremteni, s főleg a szélsőséges elemeket kell érdekünknek megfelelően támogatni... a szélsőséges elemek alaposabb munkát végeznek és a folyamat gyorsabban lezárulna. Titokban a mérsékelt és szélsőséges pártok ellentéteit kell elmélyíteni, mivel érdekünk, hogy utóbbiak győzedelmeskedjenek; akkor az átalakulás elkerülhetetlen lesz és olyan formát ölt, amely megőrizza az Orosz Birodalmat... A kilátások szerint hozzávetőlegesen három*

hónapon belül a széthullás olyan mérvű lesz, hogy katonai beavatkozásunk nyomán az orosz hatalom összeomlik.” Max Hoffmann ezredes a keleti front helyzetét tekintve az orosz hadseregnek hozzávetőleg 8 hetet adott a teljes széthullásig.

Brockdorff-Rantzau emlékirata egyedülálló, zárt programot jelzett, s megmutatta a német keleti politika jövőendő útját. Hasonló véleményt képviselt Victor Naumann, Hertling gróf, a későbbi kancellár bizalmasa is. „*Mi most – írta 1917. március 29-én Hertling grófnak – a háború döntő pillanatában vagyunk; ha most elmulasztjuk a valószínűtlen szerencsét, amely számunkra kínálkozik, akkor később nem panaszkodhatunk, bármi is történik velünk.*” Brockdorff-Rantzauval tárgyalva hangsúlyozta, hogy az orosz forradalom biztos fogódzót nyújt a háború befejezéséhez. Persze feltétlenül szükséges, hogy lemondjanak minden dinasztikus szentimentalizmusról és ügyesen felvegyék a kapcsolatokat az orosz pártokkal, egyidejűleg teljes visszafogottságot tanúsítva katonai és újságírói területen. Oroszországnak egyfajta pihenési szünetet kívánhatunk, amelyben szétszakíthatja önmagát. Három hónapon belül aztán békét kell kérnie vagy olyan gyenge lesz, hogy képtelen ellenállást tanúsítani.

Brockdorff-Rantzau Berlinbe küldte Parvus Helphandot, hogy megszerezze Bethmann Hollweg kancellár jóváhagyását Lenin Svájcból Oroszországba való hazatéréséhez. A bolsevik vezetőt „*sokkal rabbiátusabbnak*” tartották, mint Lvov herceg kormányának két szocialista tagját, Cseidzét és Kerenszkijt, akit háttérbe igyekeztek szorítani. Brockdorff-Rantzau és Parvus Helphand mellett Romberg berni német követ is jelentette, hogy a februári forradalom kitörése után „*kiemelkedő*” orosz forradalmárok kérvényezték nála a Németországon keresztüli hazatérést. Zimmermann államtitkár főleg a baloldali radikálisok hazatérését szorgalmazta, amelyhez a Legfelső Hadvezetés is azonnal hozzájárult.

Bethmann Hollweg kancellár azonnal elfogadta az új helyzetet, s az orosz forradalom kitörése után azonnal utasította a berni német követet, hogy „*a hazájukba való hazatérés céljából... lépjen kapcsolatba a Svájcban élő oroszországi politikai száműzöttekkel, s kínálja fel számukra a Németországon keresztüli hazatérést.*”

Amikor Zürichben az orosz emigránsok hírét vették a forradalom kitörésének, azonnal megalakították vezető szervezetüket, amely az 560 különböző irányzatú orosz emigráns hazautazását intézte. A mensevik Martov javaslatára a bizottság elfogadta a határozatot, hogy a német kormánytól

kérnek átutazási engedélyt német és osztrák hadifoglyokért cserében. A bizottság abból a megfontolásból alakult, hogy az antant nehézségeket támasztana az emigránsok szövetséges területen való átutazásával szemben, sőt bizonyos „fekete listák” alapján azt egész csoportoktól megtagadná. A német és svájci hivatalokkal folytatandó tárgyalásokkal a bizottság Robert Grimmet bízta meg. A svájci hatóságok részéről Hoffman tanácsossal tárgyaltak.

A csoport hazaszállítását „biztos kísérettel” a helyettes vezérkar III b osztálya vette át a Külügyi Hivatallal együtt. Az utazást a két hivatal 50 német alkalmazottja bonyolította, akik megállapodásuk szerint „*udvarias módon kísérik őket Németországon keresztül.*” Egyedül az tűnt kérdésesnek, hogy a forradalmárok átléphetik-e az angol felügyelet alatti svéd–finn határt. Ezért a III b osztály útlevel-részlegének vezetője, Zürn százados azt tanácsolta, hogy az emigránsok vigyék magukkal a svájci kormány svéd átutazási engedély iránti kérvényét. Így nem lehet majd Németországgal szemben azzal érvelni, hogy „*ezeket a nyugtalan személyeket hirtelen Svájc kérvénye nélkül Svédországba küldjük.*” Német részről tudatában voltak annak, hogy rendkívül körültekintően kell eljárni, úgy, hogy a forradalmárok ne kompromittálódjanak, de a németek is megőrizték arcukat. Ezért nyilvánosan nem ajánlatos túlságos buzgóságot tanúsítani – ajánlotta Romberg március 28-án a Külügyi Hivatalnak –, s a forradalmárok se forduljanak közvetlenül hozzánk. Az emigránsoknak úgy kellene viselkedniük, mintha segíteni szeretnénk nekik. De azért a szentpétervári svéd követet bizalmasan értesíteni lehetne jóindulatunkról.

Március 20-i nyilatkozatában az emigráns bizottság – a Németországgal való együttműködés vádját elkerülendő – azonban kijelentette, hogy a hazautazásra csak az orosz Ideiglenes Kormány hozzájárulásával kerülhet sor. Ez a lépés a gyakorlatban az utazás elnapolását jelentette. Mivel március 14-e után Lenin mindenképp jobban igyekezett haza, külön akcióhoz folyamodott. Bizalmasai köréből választott közvetítők révén – közéjük tartozott Paul Levi – kapcsolatba lépett a berni német követtel, s így rövidesen megtudta, hogy német részről is sürgősnek tartják hazautazását.

E ponton kapcsolódott be ismét az eseményekbe Parvus-Helphand, aki a német külügyesek, Brockdorff-Rantzau, Matthias Erzberger és von Maltzan báró támogatásával ismét javasolta Bethmann Hollweg kancellárnak Lenin hazaküldését Oroszországba. A központi hatalmak győzelméről vallott elképzelése arra épült, hogy a demokratikus Németországnak

és a demokratikus Oroszországnak meg kellene egyeznie. Békeszándék azonban csak az orosz szociáldemokraták között létezik, akiknek vezetői (köztük Lenin) azonban emigránsként Svájcban tartózkodnak. Az orosz-német többségi szocialista nem osztotta Lenin „*internacionalista*” forradalmi felfogását, de úgy gondolta, hogy Lenin haza jutva kíméletlenül félretolja az Ideiglenes Kormány és a szentpétervári Munkás- és Katonatanács vezetőit, s haladéktalanul békét köt.

Georg Sklarz, Parvus-Helphand ügynöke Zürichben német részről elsőként, kétszer is tárgyalt Lenin egyik közvetítőjével, s útiköltséget kínált fel Lenin számára. „*A német kormány nyolc krajcáros emberkéjével*” ezért azonnal megszakították a megbeszéléseket, de nem mondtak le a német hivatalos szervekkel való további tárgyalásokról. Április elején megszakította a kapcsolatot Robert Grimm is, az emigráns bizottság megbízott tárgyalási vezetőjével, akivel emberileg és forradalmi céljait illetően sem értett egyet, mert úgy érezte, hogy szándékosan hátráltatja a bolsevik csoport hazautazását. Nem akarta kitenni magát a németekkel való kollaboráció vádjának sem. Ezért tárgyalási vezetőjének Grimm helyett Fritz Platten svájci szocialistát választotta, s megbízta az utazás technikai részleteinek egyeztetésével.

Platten a szocialista párt balszárnyához tartozott, amely szimpatikus volt Leninnek, bár munkabírását nem becsülte különösebben nagyra. Miként kezdetben Lenin, április elején most a németek kezdték szorgalmazni a Lenin-csoport utazását, nem várva a szentpétervári kormány hozzájárulására a többséget illetően. Április 2-án von Stumm, a Külügyi Hivatal államtitkár-helyettese sürgette von Romberg követet a tárgyalások „*lehetőség szerinti*” felgyorsítására, mivel az antant Svájcban már ellenintézkedéseket kezdeményezett. Másnap Romberg is türelmetlenül táviratozott vissza Berlinbe, hogy „*a német részről tanúsított hajlandóság ellenére a forradalmárok közül senki sem lépett velem kapcsolatba, nyilvánvalóan azon félelem miatt, hogy Szentpéterváron kompromittálódnak.*”

A német követ pontosan rátapintott a lényegre. Leninnek az utazás előtt nemzetközi jogi és politikai oldalról egyaránt biztosítania kellett magát, ezért 9 pontos utazási feltételt állított össze. A német hatóságokkal kizárólag csak Platten, a szállítás felelőse tárgyalhatott; engedélye nélkül senki sem léphetett be az utazók „*tartósan lezárt kocsijába.*” A vasúti kocsit „*területen kívülnek nyilvánították*”; a Németországon keresztül utazás során nem kerülhetett sor útlevél- vagy személyi ellenőrzésre, ezért az utazók

kiválasztása politikai meggyőződésük, a háború- és béke kérdéséhez való viszonyuk figyelembevételével történt. A német átutazási engedély kiadása német és osztrák hadifoglyok cseréje fejében történt. A feltételek gondos összeállítása jelezte, mennyire átgondolta Lenin az utazás problémáját saját- és a bolsevik csoport biztonsága érdekében. Feltételeit Platten 1917. április 4-én adta át a berni német követnek. Romberg megjegyezte, hogy ugyan nem tartozik a diplomáciai szokások közé, hogy magánszemélyek előírásokat nyújtsanak át valamely állam kormányának, most azonban presztízs-okok nem játszhatnak szerepet. Ezért még aznap táviratozott a Wilhelmstrasséra, sürgősen ajánlva az utazási engedély kiadását. Az antant kíméletlen ellenlépései és az emigránsok közötti véleményeltérések fellángolásának lehetősége miatt is gyorsan kell cselekedniük. Lenin utazásának meggyorsítását ajánlotta a nagy tekintélyű Adolf Müller többségi szocialista is, aki 1919-től lett német nagykövet Bernben. Romberg április 5-én megküldte a német kancellárnak Lenin utazási feltételeit. Ezen a napon Brockdorff-Rantzau is beavatkozott az ügybe: Zimmermann külügyi államtitkárnak küldött hosszabb levelében Parvus-Helphand személyes fogadását kérte. A német diplomata továbbra is azzal indokolta kérését, hogy Németország jövője az orosz kapcsolat alakulásától függ, s ez ügyben elkerülhetetlenek a *„radikális elhatározások, hogy számunkra a győzelmet az utolsó órában biztosítsuk.”*

Franciaország, Németország, Lengyelország, Svájc, Svédország és Norvégia vezető *„internacionalistái”* közös nyilatkozatot adtak ki: Lenin és hívei visszatértek Oroszországba, hogy a *„forradalomért dolgozzanak”*, s így segítsenek valamennyi ország proletariátusának – beleértve Németországot és Ausztriát is – saját kormányuk elleni forradalmi harcának. Ilyen körülmények között a forradalmárok nemcsak jogosultak, hanem kötelezettek is az Oroszországba való visszatérés számukra felkínált lehetőségének elfogadására.

Április 7-én a Külügyi Hivatal a Legfelső Hadvezetéssel egyetértésben elfogadta Lenin utazási feltételeit. A német vezérkar megküldte a berni követnek a technikai utasításokat: a német határ átlépése Gottmadingennél; a csoport szállítása Saßnitzig; a csomagok leplombálása, nincs útlevél-ellenőrzés; két darab II. osztályú vasúti kocsik rendelkezésre bocsátása. A Külügyi Hivatal kérésére Ludendorff tábornok kísézőnek báró Arwed von der Planitzot, a százszázados gárdalovasság századosát nevezte ki. Plattent is megerősítették szállítmányvezetői pozíciójában. Időközben, április 6-án Romberg

német követ „*szigorúan bizalmasan*” értesítette a genfi császári főkonzult, hogy a szocialista Plattennek Gottmadingen-Saßnitz viszonylatban adjon ki vízumot. A magas útiköltségre való tekintettel a hazautazók III. osztályú kocsit kértek, amelyet a német nagykövet taktikai megfontolásokból támogatott. Azt is szorgalmazta, hogy a sajtóban ne jelenjen meg semmiféle tudósítás az utazásról. 1917. április 11-én a *Züricher Morgen Zeitung*-ban így csak egy rövid, ártalmatlan hír jelent meg az orosz csoport elutazásáról, akik között „*asszonyok és gyermekek*” is voltak.

A német kormány az utazással kapcsolatos utolsó előkészületét Zimmermann utasítása jelentette a stockholmi német követnek, hogy a svéd kormánytól szerezzen átutazási engedélyt az orosz forradalmárok számára, amelyet néhány nap múlva meg is kapott. Ausztria-Magyarország vezető személyiségei, elsősorban Czernin külügyminiszter és a katonák egyetértettek a döntéssel, csak Károly császárnak voltak aggódalmai. A német diplomaták azonban értettek az osztrák diplomaták aggódalmainak elosztatásához.

Lenin elutazására Zürichből a német hatóságok által megállapított időben, 1917. április 9-én, menetrend szerint 15 óra 10 perckor került sor. A 33 utas között 19 bolsevik volt, Lenin és felesége mellett közeli munkatársa, Grigorij Zinovjev és Karl Radek. Az emigráns bizottság határozata ellenére történő elutazás lármás kiabálás közepette történt; az elutazókat „*provokátoroknak, lumpeneknek, disznóknak*” nevezték. Az utazás Singen–Offenburg–Mannheim–Frankfurt/Main–Bergen–Saßnitz útvonalon zavartalan volt. A német hatóságok mindenütt figyelmesek voltak hozzájuk s gondoskodtak ellátásukról. A gyermekek még tejet is kaptak. Lenin vonata Berlinben megállt, s hét órán keresztül egy holtvágányon vesztegelt, ahol a Külügyi Hivatal tagjaival találkozott. Saßnitz-ban pedig, ahol a vonat késése miatt az április 11-éről 12-ére virradó éjszakát töltötték, „*jó szállást kaptak egy zárt helyiségben*”. Másnap kompon keltek át Svédországba. Malmöben pedig Parvusszal tisztázott bizonyos anyagi és szervezeti kérdéseket. Lenin és emberei szigorúan tartották magukat az utazási feltételekhez. Planitz százados szerint „*egy majdnem ünnepi és konok tartózkodás*” érződött közöttük. Az utasok szinte alig beszéltek. Később Lenin messzemenően elégedetten nyilatkozott utazásáról. Egy zürichi pártbeli társának írt levelében „*rendkívül korrektnek*” minősítette a németek magatartását, akik „*szigorúan betartották*” az utazási feltételeket.

II. Vilmos április 11-én „*a reggelinél*” javasolta, hogy az utazóknak „*fehérkönyveket és hasonló írásokat, mint például a húsvéti üzenet lenyomatát vagy a kancellári beszédeket kellene átadni, hogy hazájukban felvilágosítást végezhesenek*”. A vezérkar azonban, amely folyamatosan figyelemmel kísérte az utazást és azt „*nagyon harmonikusnak*” ítélte, semmit sem tett e vonatkozásban. Sokkal inkább arra figyelt, hogy az utazók elérjék úti céljukat. Ha pedig a svéd–finn határon feltartóztatták volna őket, akkor a német vonalakon keresztül juttatták volna be őket Oroszországba.

Lenin a Treheborg–Malmö–Stockholm–Tomio–Bjelo–Ostrov útvonalon április 16-án este, angol tisztek kíséretében érkezett Szentpétervárra, ahol lelkes munkástömegek fogadták. Malmöi megérkezéséről jelentve Brockdorff-Rantzau kiemelte, hogy a fogadására ott megjelent oroszországi forradalmárok „*feltétlenül szükségesnek*” tartották „*lehető nagyszámú kiemelkedő agitátor tevékenységét, hogy szembeszegüljenek Miljukovnak és Gucskovnak a háború folytatására irányuló szándékaival.*” 1917. május közepén a német és az osztrák vezérkar bécsi együttes ülésén elfogadták azokat a közös lépéseket, amelyek az oroszországi Ideiglenes Kormány politikai eszközökkel való megdöntését célozták. Ezután a németek még határozottabban segítették a bolsevikokat Lenin hatalomra juttatása érdekében.

Hazautazásával Lenin utat mutatott a még Svájcban maradt orosz emigránsoknak. Néhány nappal hazaérkezése után emigránsok újabb csoportjai fordultak átutazási kérelemmel a német kormányhoz, éspedig „*hasonló feltételek közepette, mint a Lenin-csoport.*” A sikeres utazás ellenlépéseként aztán az antant is lehetővé tette az emigránsok szövetséges területen való hazautazását.

Az orosz hadsereg 1917. június 6-án/19-én offenzívát indított, amely katasztrofálisan végződött. Az újonnan kinevezett tisztek nem álltak feladatuk magaslatán, s meghozta eredményét Parvus bomlasztó tevékenysége is. Ő ugyanis a katonák beleszólási jogát tudatosan beépítette felforgatási tervébe, sikeresen aláásva a katonai fegyelmet: a katonák kora hajnalig szavazgattak a támadási tervről, s végül úgy döntöttek, hogy azt nem hajtják végre. A bolsevikok számoltak az offenzíva összeomlásával s a kudarc okozta hangulatot kihasználva megkísérelték puccsal magukhoz ragadni a hatalmat. De az új belügyminiszter keresztülhúzta tervüket, s a puccskísérlet kudarcba fulladt. A rendőrség ugyanis átkutatta a bol-

sevik pártirodát, és számos kompromittáló iratot talált. A hírt Pereverzev igazságügy-miniszter nyomban a sajtó elé tárta: „*Lenin a német ellenség ügynöke. Irodájában ezt bizonyító iratokat foglaltunk le. Vizsgálataink és információink szerint Lenin titkos ügynökeként dolgozik Stockholmban a bolsevik Jakob Fürstenberg, aki Ganyeckij néven ismert, valamint a bolsevik Parvus (dr. Helphand), Petrográdon pedig a bolsevik Kozlovskij, a Ganyeckijjal rokonságban álló és együttműködő Sumenson asszony és még több más személy is. Megállapítottuk, hogy ezen személyek részére, elsősorban Kozlovskij címére, német pénzek érkeznek, amelyeket Berlinből a Diskonto-társaságon keresztül a stockholmi Nia Bankba, majd onnét a petrográdi Szibéria Bankba utalnak át, ahol jelenleg több mint kétmillió rubel van a számlán. Ezen kívül a katonai cenzúra azt is leleplezte, hogy a német és a bolsevik ügynökök sürgönyök révén állandó összeköttetésben állnak egymással.*” Kerenszkij miniszterelnök elrendelte Lenin, Kamenyev, Zinovjev és Sumenson azonnali letartóztatását. A Pravda szerkesztőségét bezárták. Karinszkij államügyész azonban értesítette ismerősét, Boncs-Brujevicset, Lenin barátját a vádemelésről. Így Lenin másnap Zinovjevvel együtt eltűnt Szentpétervárról, s a finn határ mellett húzták meg magukat.

Az illegalitásban dolgozó bolsevikok megkísérelték koholmánynak beállítani a Lenin elleni vádakat. Berlin és Stockholm azonnal határozott hangú hivatalos cáfolatot adott ki. Rövidesen újabb sokkoló hír érkezett Berlinbe arról, hogy kitudódott: Lenint a németek támogatják. A koppenhágai német követ jelentése szerint „*a Recs (Beszéd) című orosz lap július 20-i száma arról tudósított, hogy két német vezérkari tiszt, név szerint Schidicki és Lusbers közölték Jermolenko orosz hadnaggyal, hogy Lenin német ügynök. A bolsevikok és a császári kormány között német ügynökként Jacob Fürstenberg és Dr. Helphand (Parvus) közvetített.*” A Recs még azt is írta – folytatta a követ –, hogy Hugo Haase orosz újságírókkal folytatott beszélgetésben kijelentette, hogy Helphand a közvetítő a császári kormány és az orosz bolsevikok között, s pénzt utalt át nekik.

Mivel a német kormány a sikertelen bolsevik puccskísérlet után úgy ítélte meg a helyzetet, hogy Lenin talán mégsem tudja olyan gyorsan megdönteni az oroszországi rendszert, sőt esetleg nem is képes célt érni, 1917. szeptember végén (október közepén) északnyugatról támadást indított Oroszország ellen. A németek előtt rövidesen nyitva állt az út Kronstadt és Szentpétervár felé. A bolsevikok október 12-én/25-én megalakították a

Forradalmi Katonai Bizottságot, amely hivatalosan „*a német invázió elleni védelmet*,” valóságban azonban a kormány megdöntését célzó puccsot előkészítését szervezte.

Több hazai és nemzetközi körülmény figyelembe vételével Lenin a fegyveres felkelést 1917. október 25-re (november 6-ra) tűzte ki, s végül sikerrel járt. Amikor másnap a röplapok az Ideiglenes Kormány megdöntéséről és az államhatalomnak a Forradalmi Katonai Bizottság kezébe való kerüléséről tudósítottak, Luzius, a stockholmi német nagykövet Berlinbe küldött táviratában csak ezt írta: „*további kétmilliót kérek az ismert célra.*” Nem sokkal később további tizenötmillió márkát utaltak át, már közvetlenül Leninnek. Ludendorff tábornok pedig köszönetet mondott a Külügyi Hivatalnak az orosz forradalom támogatásáért.

Az októberi forradalom győzelme után Lenin utasította Duhonyin tábornokot, a hadsereg főparancsnokát, hogy valamennyi fronton hirdesse ki a fegyverszünetet és kezdjen béketárgyalásokat az ellenséggel. Duhonyin azonban nem volt hajlandó erre; szembeszegülésével saját halálos ítéletét írta alá.

Az antant-országok mindent elkövettek, hogy Oroszország Lenin vezete alatt is folytassa a háborút Németország ellen: hatalmas összegeket, élelmiszer-szállítmányokat, fegyvereket, katonai tanácsadókat és zsold-emelést kínáltak fel. Lenin azonban mindezt elutasította, mert Németország az Egyesült Államokból is kapott különböző támogatást: az Amerikai Zsidó Bizottságtól, illetve egy vöröskeresztes akció keretében az országba érkezett delegációtól. Utóbbiak világnézeti indokaikon (a bolsevik kormány igenis idealista, demokratikus, békeszerető) túlmenően úgy vélték, hogy a bolsevizmus elterjedése „*hasznos*” lenne nemcsak egész Oroszországban, hanem Németországban és az Osztrák–Magyar Monarchiában is, mert „*gyengíténé a német befolyást*”, és „*véget vetne a német militarizmusnak.*”

1917. december 3-án Richard Kühlmann külügyi államtitkár a Nagy Főhadiszálláson tartózkodó összekötő tisztjéhez küldött táviratában megerősítette a korábbi célt: a bolsevikok hatalomra jutását az antant szétrobbantására és Oroszország Németországhoz való közeledésére kell felhasználni. „*A legfontosabb diplomáciai hadicél az antant szétrobbantása és annak nyomán számunkra kedvező új, s nekünk megfelelő politikai kombináció létrehozása. Az ellenséges lánc leggyengébb tagjának az orosz gyűrű tűnt; ezért fokozatos fellazítása, s ha lehetséges, kikapcsolása érvényesült; e célt szolgálta a destruktív munka, amelyet Oroszországban*

a front mögött folytattunk, elsősorban a szeparatista tendenciák támogatása és a bolsevikok támogatása révén. Azok a pénzügyi eszközök, amelyek a bolsevikok számára különböző csatornákon és változó címkék alatt a bolsevikokhoz folyamatosan folytak, lehetővé tették számukra a Pravda, fő sajtóorgánumuk kiadását, élénk agitáció kifejtését, és a párt kezdetben vékony bázisának erőteljes kibővítését. A bolsevikok most hatalomra jutottak; az még nem látható, hogy mennyi ideig tudják magukat hatalmon tartani. Pozíciójuk megszilárdításához békére van szükségük; bennünket pedig minden érdekünk arra szorít, hogy talán csak rövid kormányzati idejüket kihasználva előbb fegyverszünetre, majd ha lehetséges, békekötésre jussunk velük. A különbéke megkötése hadicélunk megvalósítását, Oroszország szakítását jelentené szövetségeseivel. E szakításból szükségszerűen adódó feszültség ereje fogja Oroszország közeledési igényének intenzitását és Németországhoz fűződő jövőbeli kapcsolatait meghatározni. Korábbi szövetségesei által pénzügyileg cserbenhagyva Oroszország nálunk keres támogatást. [...]

Breszt-Litovszktól Rapallóig
(1918. március 3. – 1922. április 16.)

1917. november 6–7-én Lenin győzelme Kerenszkij felett a német birodalmi vezetés szemében az 1914 ősztől Oroszországgal szemben folytatott katonai és politikai törekvéseinek megkoronázását jelentette. Az orosz kolosszus a katonai nyomás és a Németország által támogatott társadalmi forradalom (bolsevikok és nemzetiségek) harapófogójába került. Úgy tűnt, hogy a „béke és kenyér” jelszával hatalomra jutott bolsevikok teljesítik a gyors békekötésre irányuló német várakozásokat. Erre utalt a szentpétervári hatalomátvétel másnapján a szovjetek kongresszusának rádióközleménye a népekhez és kormányokhoz, amely annexió és hadisarc nélküli, a népek önrendelkezése alapján általános békét sürgetett.

Az Oroszországgal megkezdett fegyverszüneti tárgyalásokkal – mint a különbéke első lépésével – Németország elérte első taktikai célját. A német birodalmi vezetés tisztában volt a bolsevikok kényszerhelyzetével: mivel békejelszavakkal kerültek hatalomra, belpolitikai okokból azonnal kellett fejezniük a háborút; másrészt azonban nem fogadhatták el a minden áron való békekötés feltételeit, mert táptalajul szolgált volna a jobboldali szociálforradalmároknak és a mensevikeknek, illetve a polgári-monarchis-

ta reakciónak. A német katonai vezetés már a fegyverszüneti tárgyalások jóváhagyásakor (november 27.) elhatározta az 1918 márciusában nyugaton indítandó nagy-offenzívát, ezért keleten mielőbbi békekötést sürgetett, de hadicéljairól nem mondott le.

A régi kontinens feletti hatalom megszerzését erősítette a főleg gazdaságilag egyesített Közép-Európa német terve. A birodalom első világháború előtti világ gazdasági orientációja a katonai szükségszerűségek kényszerének hatására háttérbe szorult, és csak kevesek szemében – közöttük Bethmann Hollweg kancellár – tűnt a jövőendő békekorszak vezető gondolatának.

1917–1918 fordulóján ideiglenesen úgy tűnt, hogy a birodalom számára látszólag korlátok nélküli kedvező történelmi pillanat köszöntött be. Olyan egyedülálló, kedvező alkalom körvonalazódott, amikor maguk mögött hagyhatták a meghaladott nagyhatalmi politika kötelező kategóriáit, sőt az európai hegemonia politikáját is. Kecsegtetően felsejlett előttük a kontinentális keleti impérium berendezésének hallatlan lehetősége, amely a nyugati katonai győzelem feltételét is magában hordozta. A birodalomban nagystílusú európai és tengerentúli hódítások és csábító világ hatalmi álmódosítások keringtek.

Az ukrán Rada képviselőivel 1918. január 13-a óta folytak különtárgyalások. Kühlmann ezen hangsúlyozta, hogy a tárgyalások alapfeltétele a központi hatalmak területi integritásának elismerése. Számukra Chelmnón kívül más területi kérdés nem lehetett vita tárgya. II. Vilmos is békekötést sürgetett Ukrajnával. *„Ha a bolsevikokkal nem sikerül, sikerül az ukránokkal, és ez a fő. Ez jogtalan helyzetbe hozza a rendíthetetlen Trockijt, bandájával együtt, és saját embereinek, főleg a katonák dühe gyorsan ellene fordul. Tehát vagy megdöntik, vagy békére kényszerítik. Ha Ukrajna békét köt, az északi és a nyugati terület tehetetlenné válik, különösen akkor, ha együttesen blokádot hozunk létre Oroszország ellen. Ez az éhség segítségével észre téríti Szentpétervárt, és kénytelen lesz mégis békét kötni – táviratozta aznap a német császár.”*

A békét Ukrajnával végül 1918. február 9-ére virradó éjjel, fél kettőkor írták alá a négy központi hatalom és az Ukrán Népköztársaság között, amely *„kenyérbékeként”* vonult be a történelembe. A szerződés szerint a Monarchia és Ukrajna határai megegyeztek a háború előtti osztrák–orosz határral. A feltételeken önállóságra bocsátott államot, amelynek függetlenséget ígértek, 1 millió tonna gabonaszállításokra kötelezték, amelynek részleteit az azonnal megalakuló bizottságok dolgozták ki. A gabonán kívül

megszabták egyéb fontosabb termékek mennyiségét is. A szerződés előírta, hogy Ukrajna köteles július 31-ig leszállítani 400 millió db tojást, 50 ezer tonna élősúlyú szarvasmarhát, szalonnát, cukrot, lent, stb. A bizottságok által összeállított anyaglista 56 nyomtatott oldalt tett ki. Czernin a békeszerződésben álmai beteljesülését látta. Ujjongva táviratozott haza Károlynak: *„A békét Ukrajnával éppen most, éjjel 2 órakor aláírtuk. Kérem Öfelségét, húzassa meg Bécsben az összes harangot a Legfelsőbb iránti köszönetként az első békéért.”*

A breszt-litovszki békeszerződés aláírása

A mindinkább német befolyás alá kerülő Ukrajna kiinduló pontja lett a Ludendorff által tervezett, Oroszország déli vidékei felé tervezett, „*alexandriai méretű*” terjeszkedésnek. A gazdasági szükségből származó béke rövidesen katonai kiindulási pontként szolgált a gátlástalan expanziós vágy számára. Február 10-én Trockij a híres „*sem háború, sem béke*” nyilatkozatával igyekezett kibújni Németország diktátuma alól. Február 11-én reggel Trockij negyedmagával (Joffe, Pokrovskij, Bickenko, Karelin) elutazott Breszt-Litovszkból. A tárgyalások így negyedszer szakadtak meg a Lengyelországra, Litvániára, Kúrlandra, Livóniára, Észtországra, illetve az Ukrajnára irányuló német követelések miatt.

A német tárgyalófelet meglepte Trockij lépése, de meglepetésükből felocsúdva felismerték, milyen lehetőség hullott az ölükbe. Február 17-én keleten ugyanis lejárt a fegyverszünet, s nem lehetett meghosszabbítani sem, mivel az oroszok nem tartózkodtak Breszt-Litovszkban. Mindez a németek számára kedvező alkalmat kínált a háború folytatására, amelyért az oroszokat hibáztathatták. A harci cselekmények folytatása lehetővé tette Ukrajna, Livónia és Észtország megszállását, s így tovább romlott az oroszok tárgyalási pozíciója a végleges békekötés esetén.

Az 1918. február 13-án Bad Homburgban tartott német koronatanácson a politikai és katonai vezetés képviselői abból indultak ki, hogy Oroszország három részre szakadt: Ukrajnával és Finnországgal békeállapot, Nagy-Oroszországgal még hadiállapot áll fenn. A katonákhoz hasonlóan

II. Vilmos a bolsevikok mielőbbi megbuktatását sürgette, amelyben egyúttal egyfajta német rendcsinálási feladatot is látott, mielőtt ott az angolok és az amerikaiak befolyást szerezhetnének és az angolszászok által megszervezett Oroszország állandó veszélyt jelenthetne Németország számára. „*A bolsevik tigrist körvadászaton kell lelőni*” – hajtogatta.

A katonai beavatkozás politikai indoklására végül is ő találta meg a megoldást: „*Nem új háború, hanem segítség*” – hangzott formulája. A szentpétervári polgárság bolsevik-ellenes fellépését támogatandó német csapatoknak kell meg szállniuk Livóniát és Észtországot. Az akció igazolására segélykérésre volt szükség ezen országokból; egyfajta „*segítségre a rablók ellen.*” Hasonló érvényesült Finnország és Ukrajna esetében is. Hindenburg leszögezte: „*A segélykérésnek 18-áig itt kell lennie.*” Németország katonai beavatkozása így „*rendőri intézkedés*” jellegét öltötte az emberiség érdekében a bolsevik veszély ellen.

Hindenburgnak igaza lett. Február 17-én Bresztből megérkezett az ukrán Rada „*Ausztria-Magyarország népeihez!*” és „*A német néphez!*” küldött felhívása, amely a Rada elsöprését kizárólag „*orosz bandák*” tevékenységének állította be és segítséget kértek uralmuk visszaállításához.

Az 1918. február 18-i előrenyomulás során a német hadsereg (52 hadosztály és 13 dandár) elérte a Düna–Narva–Peipussee vonalat, hogy „*rendteremtő erőik*” védelme alatt „*szabad*” választásokat tartsanak. A német előrenyomulás célja Ukrajnában a felkelő munkások és a szovjet csapatok által február 8-án elűzött, s Volhíniába menekült ukrán kormány visszahelyezése volt hivatalába. A német előrenyomulás – amelyhez erős német nyomásra az osztrák–magyar csapatok is csatlakoztak – helyenként a Vörös Gárda és a csehszlovák légio ellenállásába ütközött, ezért erős német csapatkontingenseket kötött le. A Monarchia azonban nem lépett be közvetlenül a Szovjet-Oroszország elleni háborúba.

„*Ez a legnevezetesebb háború, amelyet valaha is megéltem – jegyezte fel Hoffmann tábornok naplójába. Csaknem kizárólag vonatokon és autókön folyik. Az ember felrak a vonatra egy maroknyi gyalogost gépfegyverekkel és egy ágyúval, és elutazik a legközelebbi állomásig, elfoglalja, foglyul ejti a bolsevikokat, vasúton további csapatokat von előre és utazik tovább.*”

A folyamatos német katonai előrenyomulás miatt február 19–21-én riasztó hírek érkeztek Szentpétervárra a gyenge, szétszóródó orosz csapatok helyzetéről. A város elfoglalásának lehetősége miatt a Népbiztosok Tanácsa február 20-án este írásban közölte, hogy hajlandó aláírni a békét a

breszti feltételek alapján. Az 1918. február 21-i német ultimátum feltételei azonban sokkal súlyosabbak voltak a korábbiaknál: Oroszországnak teljesen le kell szerelnie hadseregét, át kell engednie az egész Baltikumot, Belorusszia egy részét, haladéktalanul kivonni csapatait Ukrajnából és Finnországból, s békét kell kötnie az Ukrán Népköztársasággal. A feltételek elfogadására 48 órát, az orosz megbízottak Breszt-Litovszkba utazására és a békeszerződés aláírására három napot, ratifikálására pedig két hetet adtak.

A breszt-litovszki békeszerződést 1918. március 3-án délután írták alá, lényegében olyan formában, ahogyan a németek a támadás megindítása és március 1-je között kidolgozták. A 14 cikkelyből álló szerződés területi határozatainak értelmében Németország annektálta Lengyelországot, Litvániát, Kúrlandot, Livóniát, Fehér-Oroszország és Észtország jelentős részét. Oroszországnak ki kellett ürítenie Kelet-Anatóliát, Ardagan, Karsz és Batumi vidékét. A pénzügyi egyezményben Oroszországot 6 milliárd márka hadisarc fizetésére kötelezték Németországnak, ebből 1,5 milliárdot aranyban és bankjegyekben, 1 milliárdot árukban, 2,5 milliárdot speciális hitel formájában, 1 milliárd sorsáról pedig később szándékoztak dönteni. Szovjet-Oroszország hozzávetőleges 780 ezer km²-nyi területet veszített, kb. 56 millió lakossal. E területeken folyt a vastermelés 73%-a, s termelték ki a szén 79%-át, s ezek voltak az ország legiparosodottabb részei.

A német birodalmi politika nem elégedett meg Ukrajnának Oroszországtól való leválasztásával, hanem „*segítségnyújtását*” az ukránokkal fizettette meg. A német pénzügyi és gazdasági követeléseket (érc- és gabona-szállítások, a belföldi hajózás ellenőrzése, német részesedés az ukrán vasutakban, stb.) már az 1918. március 5-én tartott konferencián rögzítették. Április 28-án a németek szétzavarták a teljesen talajtalanra vált ukrán Radát, s II. Vilmos jóváhagyása után a földbirtokosok és gazdagparasztok németek által összehívott „*parasztkongresszus*” Ukrajna „*hetman*”-jává és katonai diktátorává kiáltotta ki Szkoropadzkij volt cári tábornokot. Az ukrán kormányok ilyen katonai segédlettel sem tudták teljesíteni élelmiszer-szállítási kötelezettségüket. Sem Németország, sem Ausztria-Magyarország nem teljesítette az exportáruért export árút megállapodást, hogy mindenekelőtt textíliákat szállítson Ukrajnának az élelmi-szerszállítmányokért cserében. Mindezek ellenére a központi hatalmaknak jelentős mennyiségű élelmiszert sikerült kisajtolniuk Ukrajnából. A katonai szervek 1918 novemberéig 113 421 tonna élelmiszert szedtek össze, amelyből a Monarchia 67 382 tonnát kapott. Az állami begyűjtő szervek

is összeszedtek 172 349 tonna élelmiszert, amelyből a Monarchia 61 500 tonnát kapott. Közel 15 ezer vagonra becsülték a csempészúton behozott élelmiszert. Így 1918 tavasza-ősze között Ukrajnából kisajtoltak 400 ezer tonna élelmiszert, de ebből csak legfeljebb 120 ezer tonna volt a gabona, holott a központi hatalmak július végéig 1 millió tonnára számítottak.

A breszt-litovszki békeszerződés nem eredményezett igazi békét keleten. A kialakult viszonyok fenntartása továbbra is erős német erőket kötött le keleten, amelyek hiányoztak a nyugaton tervezett döntés kicsikarásához. Mivel Hertling kancellár elutasította Wilson amerikai elnök 14 pontját, utóbbi a breszt-litovszki békében annak bizonyítékát látta, hogy Németországban a hatalomra és az egoista érdekekre támaszkodó politikának nincs igazi ellenzéke. Főleg a többségi szociáldemokrácia magatartása ábrándította ki, amelyben liberális pártot, s a demokratikus Németország magját látta. Igazából csak ezt követően követett el mindent a szövetségesek oldalán a monarchista-militarista Németország legyőzéséért.

A látszólagos német győzelem azonban rövidesen egy pirruszi győzelem közelébe került. A keleti frontot nem lehetett a kívánt mértékben tehermentesíteni, az oroszok által kiszolgáltatandó fekete-tengeri flotta elsüllyesztette önmagát, s az oroszokra terhelt dologi- és pénzügyi szolgáltatásokat lassan, vagy csak ideiglenesen lehetett behajtani, illetve hasznosítani a nyugati hatalmakkal szemben elszenvedett vereség miatt, amely formálisan az 1918. november 11-i fegyverszünettel pecsételődött meg. A német kormánynak el kellett fogadnia azt is, hogy orosz részről az 1918. március 3-i breszt-litovszki békében elhatározott diplomáciai kapcsolatok hivatalos felvétele jegyében intenzív propagandatevékenységet fejtettek ki. Nem utolsó sorban azonban a németek a diktatórikus breszt-litovszki békével önmagukat fosztották meg egy jelentős politikai-lélektani pillanattól, hogy a győztes nyugati hatalmakkal szemben meggyőzően érvelhessenek a mérsékelt békeszerződés mellett.

A másik oldalon a bolsevikok viszont túlbecsülték a változások radikalizmusát. A németországi események pontosabb ismerete nélkül – mivel a német kormány 1918. november 5-én bel- és külpolitikai tehermentesítése érdekében megszakította a diplomáciai kapcsolatokat a Szovjetunióval – Leninnel és Csicserin külügyminiszterrel az élükön a párt és az állam vezető képviselői üdvözölték a „*németországi szocialista forradalmat*” és szoros együttműködést ajánlottak fel, beleértve egy véd- és dacsövetség megkötését is. Moszkva számára szomorú kiábrándulást jelentett, hogy

ezek az ajánlatok nem találtak nyitott fülekre. A német Népmegbízottak Tanácsa és a weimari köztársaság későbbi kormányai más prioritásokat érvényesítettek. Sőt 1919-ben ellenségeskedésük a Baltikumban fegyveres összecsapásokig fajult.

1919 első felében Németországot a nyugati hatalmakkal „*egyesítő egyedüli formula*” a bolsevikoktól való eltávolodás, sőt a „*bolsevizmus elleni harc*” volt, az enyhébb békefeltételek reményében. De az 1919. június 28-án aláírt versailles-i béke után rövidesen már a „*revízió*” kifejezést használták leggyakrabban a weimari köztársaság pártjai és kormányai. Brockdorff-Rantzau később moszkvai nagykövetségként a Moszkvával fenntartott jó kapcsolatokkal igyekezett a versailles-i szerződés hatását enyhíteni. 1920 nyarán azonban a szovjet csapatok offenzív stratégiájuk jegyében már Varsó alatt álltak. Lenin azt feltételezte, hogy a lengyel–szovjet háború a nemzetközi osztályharc döntő csatája lesz; egyrészt attól tartott, hogy valamennyi kapitalista ország egyesül a győztes Szovjet-Oroszország ellen, másrészt azt remélte, hogy Lengyelország és Németország proletariátusa a szovjet fegyverek sikerén felbátorodva saját kormánya ellen fordul és szolidárisan cselekszik majd a Vörös Hadsereggel. A Vörös Hadsereg „*Fel Berlinbe!*” 1920. évi jelszava azonban Varsó alatt megghiúsult.

A német külpolitikának rövidesen meg kellett akadályoznia, hogy Szovjet-Oroszország és Franciaország ismét egymásra találjon 1894. évi szövetségük jegyében. Az 1922. április 16-án Rapallóban aláírt szerződésükkel a „*közép*” és a „*keleti szárnyhatalom*” gazdasági és politikai kapcsolatainak új fejezete kezdődött.

Jogosan vetődhet fel a kérdés, mennyire voltak tudatában a németek annak, kivel is van dolguk? A német politika felelős vezetői valóban úgy vélték, megállapodhatnak a forradalommal abban a biztos tudatban, hogy az megáll a német császári kapuknál? A német iratokban erre nincs semmi-féle utalás. Sokkal inkább az derül ki belőlük, hogy a pillanat szükségéből cselekedtek. A fő cél a létért folyó küzdelemben a háború minden áron való megnyerése volt. E cél érdekében minden eszközt szívesen láttak, anélkül, hogy gondoltak volna kellemetlen következményeire. Inkább a német bürokrácia „*megbízható szolgálati hétköznapijának*” működése

volt feltűnő. A vasúti kocsik és a kísérő személyzet a helyén van, a vonat áthalad az egyes állomásokon, a szállítmányvezető időben megkapja a vízumot, a svájci és svéd kormány megadja a kiutazó- és beutazó vízumot; gondoskodnak a megfelelő ellátásról és szállásról. A proletárforradalom és német bürokrácia szokatlan, hatékony kapcsolatáról van szó, amelyből nem lehet kiemelni egyes embereket. Sokkal inkább tendenciák és személyiségek működtek együtt. A német oldalt tekintve Lenin utazása a többségi szocialisták, a szakszervezetiek, a birodalmi kancellár, a Külügyi Hivatal és a Legfelső Hadvezetés különböző szerepekben végbement, állandó együttműködésének eredménye volt. Ebben az esetben az egyébként mindenható katonai vezetés – amely végrehajtó hatalomként kulcspozícióban volt – alárendelte magát a politikai vezetésnek, amelyet szintén a többségi szocialisták és a diplomácia ösztönzött. A Legfelső Hadvezetés a politikától az orosz forradalom kitörésével a katonai tehermentesítést remélte keleten. Ezért amikor reményei teljesülni látszottak, átadta a terepet a politikai vezetésnek.

Ludendorff az első helyen említendő Lenin utazásával kapcsolatban, de ő inkább az események perifériáján mozgott, mert alig látott túl a katonai vonatkozásokon. Ha a politika Lenin hazaküldésével keleten hadosztályok felszabadulását ígérte a nyugati front számára, akkor Lenin átutazhatott Németországon. Ludendorff nem foglalkozott azzal, mi volt Lenin valódi szándéka, mit tett addig, vagy ő volt-e az utazás kieszelője. Később beismerte, fogalma sem volt Leninről, Kienthalról, „*csupán a birodalmi vezetés utasításait*” követte. Szerepe azonban mégsem csekély, mert gyakorlatilag ő engedélyezte az orosz csoport utazását. Rövid távon Lenin hazavitele a német politika sikere volt. A német politikai vezetés döntése a Lenin-csoport hazaszállításáról és a német–orosz viszony megítélésében aligha mutatott nagyobb távlatot, mint a katonai vezetés elképzelése. Az 1917. júliusi felkelés utáni visszaesés és a Lenin ellen rövidesen meginduló vádaskodások ellenére, miszerint német zsoldban áll, az akció igazi nyertese végül is a bolsevikok és az orosz forradalom lett. Az emigránsok egyáltalán nem gondoltak arra, hogy német célok szolgálatában cselekedjenek. A legradikálisabb forradalmárok Németország segítségére szorultak, akik megragadták a kínálókozó alkalmat. Így sajátos, rövid távú érdekezésszerűség jött létre közöttük.

Mivel a német kormány a Lenin-csoport hazaszállításán túlmenően 1917 során folytatta a bolsevik propaganda- és puccstevékenység pénz-

ügyi támogatását, megkerülhetetlen a kérdés, ki volt a tényleges haszonélvezője az áprilisi akciónak? A német kormány esetében – amely csupán különbékére törekedett keleten – csupán „*látszólagos közeledésről*” volt szó.

Az antant érthető módon a forradalom után is megbízható szövetségesének igyekezett megtartani Oroszországot, különösen akkor, amikor az amerikaiak még nem jelentek meg a harcmezőkön. Ezért kevés vonzalmat érzett, hogy az orosz emigránsokat válogatás nélkül átengedje a szövetségesek területén. Támogatásra csak azok számíthattak – közöttük Plehanov –, akik a háború folytatását szorgalmazták. A gyanúsak „*fekete listákon*” szerepeltek, akiket útközben feltartóztattak. Ezzel azonban aligha tudták megakadályozni az orosz forradalmat. Paléologue francia nagykövet 1917. április 21-én ezt jegyezte fel: „*Lenin tekintélye a legutóbbi napokban erősen megnőtt. Nem kétséges, hogy körülötte csoportosulnak, neki engedelmeskednek a szélsőséges forradalmárok; már most félelmetes vezetőnek mutatkozik... itteni beszédeiben a munkások és a falusi tömegek diktatúráját követelte. Azt mondta, hogy a munkásoknak nincs hazája, és hogy az orosz seregek vereségét kívánja... ha az orosz seregek veresége szenvednek, akkor Oroszország a német győztes könnyű zsákmánya lesz, amely, miután kielégítette vele étvágját, s alaposan megkopasztotta, nyugodt szívvel átengedi az anarchiának.*”

Mivel Lenin hazavitele német részről az orosz front szétzilálását és a háború befejezését vetítette előre, a semleges Svájc és Svédország is a mielőbbi béke érdekében támogatta a tervet. A svájci Hoffmann képviselő az orosz forradalomtól a háború menetének lerövidülését, gyors békekötést és ezáltal Svájc helyzetének megkönnyebbülését remélte. Érdeke kizárólag Svájcra irányult, sem egyik, sem másik hadviselő félre.

A jelek szerint Lvov herceg, az Ideiglenes Kormány miniszterelnöke nem mérte fel Lenin hazautazásának következményeit kormánya számára. A svájci követnek csak ennyit említett: „az emigránsok elutazása Svájcból nagyon kényelmetlen számára.” Miljukov szerint pedig: „*Váljék csak ismertté, hogyan és kiknek a segítségével jutott be Lenin, ezzel majd annyira lejáratódik, hogy nem jelent többé veszélyt!*”

Vitathatatlan, hogy a bolsevikok erőszakos hatalomra jutásuk idején abból indultak ki, hogy a világháború nemcsak az oroszországi szocialista forradalom bábája lesz, hanem a proletariátus nemzetközi méretű győzelméhez is hozzájárul. A győzelem eufóriájának időszaka azonban

nem tartott sokáig. Nagyot kellett csalódnia a bolsevik vezetésnek, ha abban reménykedett, hogy propagandisztikusan a császári Németországgal folytatott béketárgyalásokat is kihasználhatja a németországi forradalmi fellendülés érdekében. A német katonák ugyanis feljebbvalóik parancsára haladéktalanul megtámadták Szovjet-Oroszországot, hogy érvényt szerezzenek a szigorú békefeltételeknek. Eközben az orosz katonák lábbal szavaztak a háború ellen; amint meghallották, hogy közelednek a németek, máris kiűritették állásaikat. Ezért valóban „*lélegzetvételnyi szünetre*” s a német békefeltételek elfogadására volt szükség.

Lenin forradalomelméleti nézetei eltértek Karl Marx tanaitól, aki előbb a polgári forradalom teljes kibontakozását, a demokratikus viszonyok megteremtését, szabad választásokat, parlamenti képviselőket, a kapitalizmus hosszú fejlődését, s az iparosítás lezárt folyamata után a széles proletár rétegekre támaszkodva tartotta lehetségesnek a szocialista forradalmat.

Lenin le akarta rövidíteni ezt a hosszú, feltételezhetően generációkat átfogó folyamatot, s a polgári forradalmat azonnal szocialistába akarta átvezetni. Tudta, hogy ezzel Marxba ütközik. De felépített egy ideológiai kényszerhidat, amely megközelítően így hangzott: bizonyos, hogy Oroszországban még túlságosan korai a szocialista forradalom, de szerinte Németországban, Angliában, Franciaországban is omladoznak a marxi feltételezések: ezek az országok már rég maguk mögött hagyták polgári forradalmaikat és magasan fejlett tőkés-ipari rendszerrel rendelkeznek. De ki tudja, elkövetkezik-e egyáltalán Németországban és Angliában a már régóta esedékes szocialista forradalom, ha az ottani proletariátus nem kap egy erős lökést kívülről, a győztes oroszországi szocialista forradalom részéről. Ott ez ugyanis lehetséges, éppen az ő forradalmi tevékenysége eredményeként.

A forradalmi Németország és a forradalmi Oroszország együttműködéséről úgy kalkulált, hogy az elmaradt Oroszország saját erejéből nem lenne abban a helyzetben, hogy a szocializmust felépítse, de ha az orosz forradalom gondoskodik arról, hogy Németországban is forradalomra kerüljön sor, akkor ez a forradalmi, magasan fejlett Németország minden erejével segít a szövetséges forradalmi Oroszországnak, hogy leküzdje elmaradottságát és szintén szocialistává fejlődjön. Ekkor aztán a világforradalom feltartóztathatatlan lesz, a proletár tömegek felkelnek, elkergetik a kapitalistákat és a szocializmus az egész világon győzedelmeskedik. Ez örökre biztosítja a világbékét, nem lesznek többé fegyverkezési konszer-

nek, háborús nyereszkezők, hatalomvágyó gyarmatosítók, hanem helyükre a szocialista világrendszer lép a *Világ proletárjai, egyesüljetek!* jelszó értelmében.

A Karl Marx nézeteitől teljesen áthatott, önjelölt Lenin egyszerűen figyelmen kívül hagyta Marx egyik alapvető tézisé, s olyan világot akart felépíteni, amely megfelelt személyes forradalmi ambícióinak. Ezt azzal magyarázta, hogy Marx már régen állította fel tézisé, s a világ azóta megváltozott, Marxot ezért az új helyzethez kell igazítani.

Dokumentumok

BROCKDORFF-RANTZAU KOPPENHÁGAI NÉMET KÖVET TITKOS JELENTÉSE BETHMANN HOLLWEG KANCELLÁRNAK AZ OROSZORSZÁGI HELYZETRŐL

(1916. JANUÁR 23.)

Dr. Helphand, miután három hétig Stockholmban orosz forradalmárokkal tanácskozott, visszatért Koppenhágába, s bizalmasan az alábbiakat közölte velem:

A rendelkezésére bocsátott egymillió rubelt azonnal továbbküldte, az összeg már meg is érkezett Szentpétervárra, ahol rendeltetési céljának megfelelően használják fel. Helphand ragaszkodott ahhoz, hogy az akció január 22-én kezdődjék meg. Bizalmi emberei azonban határozottan eltanácsolták ettől, s az azonnali cselekvést korainak tartották, s a jelenlegi helyzetről az alábbi képet adták:

A szervezetekben továbbra is szilárd az elhatározás, hogy forradalmi akciót kezdeményeznek [...] Ki kell várni a megfelelő időpontot, amikor a helyzet olyan lesz, hogy garantált a forradalom sikeressége. [...] A békepropaganda, amelyet néhány konzervatív folytat, szintén akadályozza, hogy a forradalom a nekünk megfelelő irányban fejlődjék tovább. A cél nemcsak az, hogy a tömegeket kivigyük az utcára, hanem az is, hogy a nekünk megfelelő irányba befolyásoljuk őket.[...] Állítólag a jobboldali pártok egyik kongresszusán szóba került az antanttal kötött szerződés,

éspedig az a záradék, amelynek értelmében, ha ellenség vagy egy Oroszországban kirobbanó forradalom a cárrónját veszélyeztetné, Oroszország szabad kezet kap a különbéke megkötését illetően.[...]

(Elisabeth Heresch: *II. Miklós. Gyávaság, hazugság, árulás. Az utolsó orosz cárr élete és halála*. Magyar Könyvklub, Budapest, 1995. 212.)

Irodalom

Fischer, Fritz: *Griff nach der Weltmacht. Die Kriegszielpolitik des kaiserlichen Deutschland 1914–1918*. Droste Verlag, Düsseldorf, 1967.

Gyurkó László: *Lenin, Október*. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1968.

Heresch, Elisabeth: *II. Miklós. Gyávaság, hazugság, árulás. Az utolsó orosz cárr élete és halála*. Magyar Könyvklub, Budapest, 1995.

Hohlweg, Werner: *Lenins Reise durch Deutschland im April 1917*. Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte, 5. Jahrgang 1957. 4. Heft/Október.

Németh István: *A német császárság 1871–1918*. L'Harmattan, Budapest, 2009.

Németh István: *Hatalmi politika Közép-Európában. Német és osztrák–magyar Közép-Európa tervezés (1871–1918)*. L'Harmattan, Budapest, 2009.

Paléologue, Maurice: *A cárok Oroszországa az első világháború alatt*. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1982.

LENGYELORSZÁG HATÁRAINAK KIJELÖLÉSE (1918–1923)

- 1918. október 7: a független lengyel állam kikiáltása
 - 1918. november: Józef Piłsudski ideiglenes államfő
 - 1918. november – 1919. március: lengyel–ukrán háború
 - 1918. november 21: Lemberg (Lvov) lengyel elfoglalása
 - 1919–1921: harcok Németországgal Felső-Szilézia birtoklásáért
 - 1920. április 21: a Simon Petljura vezette Nyugat-Ukrajna Köztársaság és Lengyelország egyezménye
 - 1920. július 12: Lord Curzon külügyminiszter keleti határjavaslata
 - 1920. augusztus: a varsói csata („a visztulai csoda”)
 - 1921. március 20: a felső-sziléziai népszavazás majdnem 60%-os többséggel a Németországnál maradás mellett döntött
-

Miután a központi hatalmak elvesztették az első világháborút, az Orosz Birodalom pedig a polgárháború káoszába süllyedt, a lengyelek – részben a nyugati hatalmak támogatásával – visszaszerezték teljes állami szuverenitásukat. 1918. október 7-én Varsóban a régensi tanács kikiáltotta a független lengyel államot és öt nappal később átvette a hadsereg parancsnoklását is. 1919-ben Lengyelország a versailles-i szerződés rendelkezései alapján nemzetközileg elismert és független köztársaság lett, s visszakерült Európa térképére.

A magdeburgi fogságából elbocsátott Józef Piłsudski Varsóban már 1918 novemberében átvette az ideiglenes államfő pozícióját. Összehívta az alkotmányozó nemzetgyűlést (szejm), amelynek ki kellett dolgoznia és el kellett fogadnia a demokratikus alkotmányt. A függetlenség első évei az állam belső kiépítésével teltek el. Egységesíteni, sőt részben teljesen újjá kellett alakítani az országot korábban megosztó három hatalom állami struktúráit. A háború teljesen lepusztította az országot, s az új lengyel állam tisztázatlan határmegvonásai miatt pedig konfliktusokra került sor a szomszédokkal.

Németországgal 1919–1921 között főleg Felső-Szilézia birtoklásáért folytak harcok, amelynek során három felkelést levertek. Az 1921. március 20-i népszavazás majdnem 60%-os többséggel a Németországnál maradás mellett döntött. Mivel jelentős regionális különbségek mutatkoztak, néhány területen a lengyel szavazatok voltak többségben. Lengyel szabadcsapatok erre válaszul 1921. május 3-án a francia megszállók támogatá-

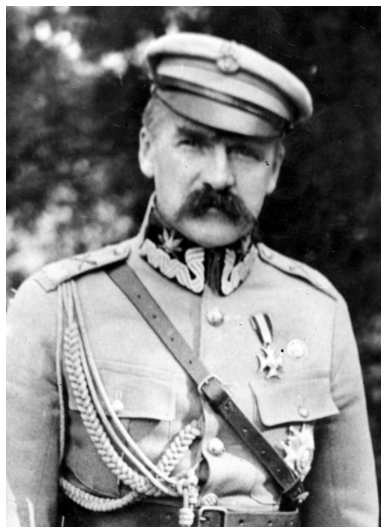
sával – az olaszok és a britek a németek oldalára álltak – fegyveres felkelést robbantottak ki, hogy erőszakkal megszerezzék Felső-Szilézia keleti részét. A szövetségesek eredetileg csak Pleß körzetét akarták Lengyelországhoz csatolni. A Német Birodalom a versailles-i szerződés korlátozásai és az angol–francia győztesek intervenciója miatt nem tudott fellépni a szabadcsapatokkal szemben, ennek ellenére néhány véres összecsapásra sor került a németek és lengyelek között. A német szabadcsapatok a német kormány jóváhagyásával erőszakkal igyekeztek megakadályozni a terület Lengyelországhoz csatolását. 1921. május 23-án a német Felsősziléziai Önvédelem csapata rohammal elfoglalta St. Annaberget, a lengyelek leg-erősebb erődítményét, s így a helyzet stabilizálódni látszott. Október 20-án a szövetségesek Legfelsőbb Tanácsa – a Népszövetség ajánlására – elhatározta, hogy a kelet-felsősziléziai ipari körzetet – a sziléziai vajdaság autonóm területeként – Lengyelországhoz csatolja. A Német Birodalomnál maradt ugyan a szavazásra került terület területileg és a lakosság számát illetően nagyobb, de inkább agrár jellegűbb része; Beuthen, Gleiwitz és Hindenburg iparváros azonban továbbra is német maradt.

A porosz királyság, Nyugat-Poroszország és Posen provinciák – amelyek 1772-ben, Lengyelország felosztásakor Poroszországhoz kerültek – most kiváltak a weimari köztársaságból és népszavazás nélkül betagolták az új Lengyel Köztársaságba. Lengyelország így Gdingen mellett kijáratot kapott a Keleti-tengerhez. E területek egy részét a lengyel katonaság már a nagy-lengyelországi felkelés során megszállta.

Danzigot, a régi Hanza-várost „*Danzig szabad várossá*” nyilvánították, s a Népszövetség felügyelete alatt az új lengyel állam határain kívül maradt. A versailles-i szerződés további területek állami hovatartozásáról helyezett kilátásba népszavazást. Mazúriában (Allenstein) és Marienwerder (eredetileg Nyugat-Poroszország) kormánykerületekben szövetségesi felüggyellett rendezett népszavazáson a lakosság nagy többsége (98, illetve 92%) a Kelet-Poroszországnál való maradás mellett döntött.

A lengyel területi követelések keleten is ellenállásba ütköztek. Lengyelország területe 1918 novemberében még csak a kongresszusi Lengyelországot és Nyugat-Galíciát foglalta magában. Az egyes népcsoportok területileg nehezen elhatárolható települései miatt azonban a lengyelek különböző területi igényekkel léptek fel az ukránokkal és a litvánokkal szemben. Egy héttel a lengyel függetlenség kikiáltása után Lembergben (Lvov) lengyel–ukrán háború tört ki a korábban Ausztria-Magyarország-

hoz tartozó Kelet-Galícia és Lodomeria birtoklásáért. Lemberget a lengyel szabadcsapatok és reguláris egységek 1918. november 21-én elfoglalták. A háború 1919 márciusáig húzódott, s hivatalosan csak a Simon Petljura vezette Nyugat-Ukrajna Köztársaság és Lengyelország 1920. április 21-i egyezményével zárult egyezményével. A versailles-i szerződéssel (1919) pedig Lengyelország megszerezte Nyugat-Poroszország legnagyobb részét s Poznań tartományt, kijáratot kapott a tengerhez (a korridor), majd 1920-ban a tescheni (Czieśyn) iparvidék egy részét is bekebelezte.

Józef Klemens Piłsudski
(1867–1935)

Miközben a Józef Piłsudski „*ideiglenes államfővel*” az élen megalakult második Lengyel Köztársaság egy lengyel vezetésű litván–belorusz–ukrán föderációért küzdött, a Népszövetség Curzon brit külügyminiszter bizottságának ajánlására 1919 decemberében olyan határvonalat állapított meg, amely a leginkább megfelelt a nemzetiségi viszonyoknak, a Suwalki–Białystok–Bug határvonal mentén. De általa Lengyelország elveszítette volna a litván Vilna környéki és a galíciai Lemberg környéki, többségében lengyel lakosú területeket. Mivel Piłsudski az 1795-ben megszűnt nemesi köztársaság (*Rzeczpospolita*) helyreállítására törekedett, amely a többségében ukránok és fehéroroszkok által lakott területekre is kiterjedt, lengyel csapatok szállták meg Litvánia Wilna körüli keleti részét, amely éppen kívánta függetlenségét Szovjet-Oroszországtól. A 3. lengyel hadsereg Rydz-Śmigły tábornok vezetésével és a nacionalista ukrán Petljura-erők támogatásával 1920 júniusában elfoglalta Kijevet is. Lépésük azonban keresztezte Szovjet-Oroszország területi igényeit, ezért lengyel–szovjet, illetve lengyel–litván háború kezdődött.

A lengyelek kezdeti gyors sikerét az magyarázta, hogy a szovjet csapatok kitértek előlük, de Kijev lengyel elfoglalása után ellenoffenzívát indítottak. Csapataik Tuhacsevszkij tábornok vezetésével Varsóig nyomultak, miközben Bugyonnij tábornok Lemberget foglalta el. Az európai forradalom exportjának eszméjétől áthatott Tuhacsevszkij 1920. május

Szovjet propagandaposzter: „Így múlik el a földbirtokos ideálja.”

14-i hadparancsa így szólt: „Az egyetemes forradalom sorsa nyugaton dől el, a világégéshez Lengyelország holttestén keresztül vezet az út. Vilnába, Minszkbe, Varsóba, előre!”

1920 júliusában Lengyelország kritikus helyzetbe került. A Vörös Hadsereg mélyen behatolt a lengyel területekre. A Piłsudski vezette lengyel csapatok azonban meglepetésszerű átkaroló hadművelettel 1920. augusztusban a var-

sói csatában („a visztulai csoda”) szinte teljesen felmorzszolták a Vörös Hadsereg egységeit, elvágva őket a Berlinbe vezető úttól. Az észak felé indított folyamatos lengyel offenzíva nyomán a hadviselő felek 1920. október 12-én Lettország fővárosában, Rigában előbb fegyverszünetet, majd 1921 márciusában békét kötöttek, s megkezdődhetett az ország felépítése.

Piłsudskinak sikerült a lengyel államhatárt Curzon brit külügyminiszter egykori javaslatával szemben, a zárt lengyel nyelvterülettől 200 km-re keletebbre meghúzni. 1919-ben Lengyelország keleti részén a lengyel lakosság hozzávetőlegesen 25, 1938-ban pedig 38%-ot tett ki. A fennmaradó részt ukránok, fehéroroszkok és zsidók alkották. Többségében lengyelek által lakott volt – magas zsidó aránnyal – például Wilna (Vilnius) és Lemberg (Lwow).

Amikor 1921-ben az új alkotmány csak gyenge elnököt helyezett kilátásba, Piłsudski lemondott hivataláról, s visszavonult a magánéletbe. 1926-ig a belpolitikai életben egymást követték a parlamenti kormányok. 1922-ben Lengyelország első hivatalos elnökének Gabriel Narutowiczot, a mérsékelt baloldaliak képviselőjét választották, akit néhány nappal hivatali beiktatása után meggyilkolt egy nacionalista fanatikus. Utódjául a parlament a mérsékelt szocialistát, Stanisław Wojciechowskit választotta. Mivel a parlament többségi viszonyai ingatagok voltak, a kormányok gyakorta váltakoztak s részben gyengék voltak.

1921-től Lengyelország jó kapcsolatokat épített ki Nagy-Britanniával és Franciaországgal, amelyek stratégiai szövetségesként kezelték és Gdingenben egy új kikötő építését finanszírozták. Az 1000 lakosú halászfaluból néhány év alatt több mint százezer lakosú, nagy és katonai kikötővel rendelkező város épült. Mivel Gdingen a danzigi kikötő konkurense volt és a danzigi kormány ellenében lengyel lőszerraktár épült a Westerplattén, feszültségek támadtak a Népszövetség felügyelete alá helyezett Danzig szabad állammal. A Német Birodalom és Kelet-Poroszország közötti lengyel korridoron Konitz és Dirschau között a Keleti-vasút (*Ostbahn*) közlekedett, vagy pedig hajóval (*Seedienst Ostpreußen*) lehetett Kelet-Poroszországot megközelíteni.

Az 1921. márciusi rigai békeszerződés – egyfelől Oroszország és Ukrajna, másfelől Lengyelország között – a Curzon-vonaltól több mint 200 km-el keletebbre állapította meg a határt, úgy, hogy Nyugat-Ukrajna és Nyugat-Beloruszlia Lengyelországhoz került. Ezeken a területeken a lengyel lakosság aránya 1938-ban 38%-os volt. A fennmaradó részt ukrán, fehérorosz és zsidó lakosság alkotta. Vilnius és Lemberg lakosságának többségét lengyelek – és nagyszámú zsidó – tették ki. Lengyelország 36 milliós lakosságát 1939-ben 25 millió lengyel, hét millió ukrán, fehérorosz, nagyorosz, három millió zsidó s egy millió német alkotta.

A Pavel Szkoropadszkij államelnök vezette független ukrán állam a német csapatok 1918 őszi kivonása után hasonlóképpen kritikus helyzetben volt. A területet a Moszkva által támogatott ukrán szovjetkormány foglalta el. A nyugati szövetségeseknek a bolsevizmustól való pánikszerű félelmét kihasználva 1919 májusában lengyel csapatok vonultak be Ukrajnába, s a szövetségesektől teljhatalmat kaptak Kelet-Galícia elfoglalására. A lengyelek azonban tovább nyomultak Fehéroroszország irányába, s 1919. szeptemberben elfoglalták Minszkét. Piłsudski azt remélte, hogy Lengyelország „egészségügyi övezet”-funkcióját (*cordon sanitaire*) kihasználva kelet felé bővítheti országa területét. A szövetségesek párizsi bizottságának (A lengyel ügyek bizottsága) jelentései gátat akartak szabni törekvéseinek, s Lengyelország keleti határainak megvonásakor a népiségi viszonyok figyelembe vételével két variánst javasoltak Galíciában. A határozatot – ugyan korlátozó kiegészítésekkel – 1919. december 8-án hivatalosan is közzölték Piłsudskival, aki elutasította azokat. A Lengyelországba kiutasított Simon Petljura (1879–1926) ukrán államelnökkel szövetkezett a bolsevikok kiűzésére, s 1920 áprilisában a Rydz-Śmigły tábornok vezette lengyel és (fehér-)ukrán egységekkel benyomult Ukrajnába. Május 7-én

elfoglalta Kijevet, de csak egy hónapig tartotta magát a Vörös Hadsereggel szemben, amely egy erős ellenlökéssel rövidesen messze visszavetette a lengyeleket.

Ekkor a brit kormány 1920. július 12-én Lord Curzon külügyminiszter révén fegyverszünetet javasolt az 1919. december 8-i határvonal mentén, amelyet az általános szóhasználat azóta Curzon-vonalként emleget. Eszerint a határ az alábbi vonalat követte: a Grodno–Jalowka–Nyemirov–Breszt-Litovszk–Dorokuszk–Usztyilung vonaltól keletre, Grubesovtól keletre, Krilovon át, majd Rava-Russzkajától nyugatra, Przemyśltől keletre a Kárpátokig. A szovjetek elkerülték a világos állásfoglalást, mert csapataik már Varsó alatt álltak. Piłsudski 1920 augusztusában ellentámadást kezdeményezett, s visszaszorította a Tuhacsevszkij és Bugyonnij vezette szovjet csapatokat (a harcot „*visztulai csodaként*” emlegetik).

Végül a szovjetek a nyílt frontok miatt 1921. március 18-án Rigában békekötésre kényszerültek a „*fehér ellenforradalmárokkal*” szemben. Az új határ több mint 200 km-re keletre húzódott a Curzon-vonalnál, s ezen a területen hozzávetőlegesen 6 millió ukrán és fehér-orosz, 1,4 millió más (főleg zsidók) népek éltek, valamint 1,5 millió lengyel lakott.

A versailles-i békeszerződésben Németországgal elismertették Lengyelország teljes függetlenségét, Lengyelország javára lemondott Posen és Nyugat-Poroszország provinciák nagyobbik részéről, Pomeránia provincia keleti csücskéről, valamint négy alsó-szászországi és két kelet-porosz járás részeiről, összesen kb. 43 000 km²-ről. (Lengyel részről összesen 84.000 km²-t követeltek.) Németország elveszítette továbbá Danzigot és a környező területet, amelyet a Nemzetek Szövetsége védelme alatt álló „*szabad várossá*” nyilvánítottak, s külföldön a lengyelek képviselték. Lengyelország messzemenő gazdasági jogokat kapott Danzigban, amely a lengyel vámterület része lett, a kikötőben szabad övezetet létesítettek, s Lengyelországnak korlátozás nélkül biztosította a „*szabad város területén lévő, Lengyelország behozatala és kivitele szempontjából szükséges vízi utak, dokkok, kikötőmedencék, rakpartok és egyéb berendezések szabad használatát és igénybevételét*”, a vasúti hálózat ellenőrzését és igazgatását, stb. Kelet-Poroszország, valamint Felső-Szilézia állami hovatartozásáról nemzetközi felügyelettel rendezett népszavazás hivatott dönteni. Külön szerződésben ismerték el Lengyelország függetlenségét és kötelezték a kisebbségek védelmére. Ebben kijelentették, hogy Lengyelország még meg nem állapított határait a Szövetséges és Társult Főhatalmak utólag

fogják meghatározni. A tárgyalások menetében egyre nyilvánvalóbban körvonalazódtak a Georges Clémenceau által követett nagyhatalmi politika, valamint a revansra és biztonságra irányuló francia törekvések.

A lengyelek már röviddel a békeszerződés után megkísérelték, hogy Posenhez hasonlóan Felső-Sziléziában is elébe vágjanak a népszavazás eredményének. Augusztus 17-én lengyel csoportok megindították az első felső-szilézai felkelést, amelyet néhány napon belül levertek. 1920. február 11–12-én a „szövetségi kormány- és népszavazási bizottságok” átvették a szavazási területek közigazgatását. Kelet- és Nyugat-Poroszország néhány területén tartott népszavazás során (1920. július 11.) a lakosság 98, illetve 93%-a Németország mellett döntött. Felső-Sziléziában a második felső-szilézai felkelés (1920. augusztus 17–28.) megakadályozta a népszavazás megtartását. Erre csak 1921. március 20-án került sor, amikor a lakosság 60%-a Németország, 40%-a pedig Lengyelország mellett döntött. Néhány, még az 1910. évi népszámlálás szerinti lengyel nyelvű terület is a Németországhoz tartozás mellett döntött. Az eredmény a harmadik felső-szilézai felkeléshez (1920. május 3.) vezetett: lengyel egységek megkezdték a bevonulást Felső-Sziléziába; a lengyel annexiós kísérletet a német önvédelmi egységek 1921. május 30-án az annabergi összecsapásban ugyan megghiúsították, de a szavazási területet a szövetségesek 1921. október 20-án megosztották Lengyelország és Németország között. A gazdasági és egyéb nehézségek enyhítésére 1922. május 15-én különleges szerződést kötöttek. 1922. július 15-én a határmegvonás Felső-Sziléziában is érvénybe lépett; az új lengyel államot kijelölték Európa térképén.

Az ily módon létrejött német–lengyel határ mindkét ország közvéleményében élénk vita tárgya volt: szakmai ellenvetések és érzelmi kitörések gyakorta keresztezték egymást: a lengyelek egyedül azért akarták visszaszerezni minimum 1772. évi történelmi államukat, mert az korábban a lengyel államhoz tartozott. A németek pedig arra hivatkoztak, hogy a Wilson által proklamált önrendelkezési elvnek megfelelően a jogszerű határváltoztatás csak az érintett emberek népszavazása nyomán történhet. A határmegvonást mindkét nép jogosulatlannak tekintette, s Európában számosan attól tartottak, hogy a jövőbeli nehézségek csírája lehet, sőt újabb összetűzések ürügyéül szolgálhat.

Irodalom

Norman, Davies: *Lengyelország története*. Osiris Kiadó, Budapest, 2006.

Galántai József: *Az I. világháború*. Korona Kiadó, Budapest, 2000. 195.

Németh István: *Hatalmi politika Közép-Európában. Német és osztrák–magyar Közép-Európa tervezés (1871–1918)*. L'Harmattan Kiadó, Budapest, 2009.

Szokolay Katalin: *Az osztrák–magyar kormány lengyel politikája az első világháború idején*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1967.

A SIVATAGI TENGERÉSZ

-
1914. augusztus 14: Spee admirális SMS Emden könnyűcirkálót az Indiai-óceánra küldte
1914. november 9: az Emden 50 fős egysége partra szállt Port Refugen (az izlandi Kókusz-szigetek), majd a szigeten rekedt von Mücke kommandójával elfoglalta a sziget előtt horgonyzó, háromárbocos SMS Ayesha vitorlást
1914. december 13: Mücke egysége elérte az indonéziai Padangot, amely Hollandia gyarmat-birodalmához tartozott
1915. március 18: elérték Dzsidida körzetét, ahol partra szálltak. Tevéket és hajtókat szereztek, s karavánjuk megindult Mekka irányába. Ott egy vitorlás hajót szereztek maguknak és a part mentén észak felé hajóztak
1915. május 7: a Vörös-tenger északi, felső végén partra szálltak. Néhány napos menetelés után vonattal Szírián keresztül Konstantinápolyba indultak
1915. május 23: megérkezés Konstantinápolyba
- 1917: von Mücke a dunai fél-flotilla parancsnoka
1918. november: aktívan részt vett a kielii matrózlázadásban
- 1926: Mücke a náci párt képviselője a szász tartományi gyűlésben, majd 1929-ben kilépett
- 1933 után: őt és írásait „nemzeti-bolsevistának” minősítették, agyonhallgatták, sőt 1937–1939 között kétszer rövid ideig koncentrációs táborba zárták
- 1950-től: az NSZK-ban szenvedélyesen fellépett az újrafelfegyverzés ellen
-

Hellmuth von Mücke (1881–1957), a német császári haditengerészet korvettkapitánya „*tengeri hősként*” az első világháború után a legismertebb tisztek közé tartozott. A 3000 tonnás, 13 700 lóerős SMS Emden könnyű cirkálót – amelyen von Mücke szolgált –, 1908. május 26-án bocsátották vízre, s aktív szolgálatát a kelet-ázsiai német haditengerészeti egység tagjaként 1910. július 22-én Apiában kezdte meg. Az ott állomásozó német egység – az SMS Scharnhorst, az SMS Gneisenau cirkálók és a Titania kísérő gőzös – Spee gróf admirális parancsnoksága alatt 1914 nyarán dél-tengeri útra indult. Ausztria–Magyarország július 28-án Szerbiának küldött hadüzenete után pedig az SMS Emden is kifutott a tengerre, hogy elkerülje a kikötőben történő esetleges blokkolását (A kikötőt a japánok 1914 végén elfoglalták és 1922-ig felügyeletük alatt tartották).

Augusztus 2-án megkezdődött az ellenségeskedés az orosz birodalommal; az Emden már augusztus 4-én elfogta és Csingtao kikötőjébe kísérte a Rjazany orosz gőzöst, majd Paganban csatlakozott a német cirkálóegységhez.

Hellmuth von Mücke
(1881–1957)

Spee admirális 1914. augusztus 14-én az Emdent cirkálóháborúra küldte az Indiai-óceánra. Az Emden szeptember közepéig fél tucat ellenséges hajót tartóztatott fel, illetve süllyesztett el. Az Andaman-szigeteken szenet vett fel, majd szeptember 17-én a burmai Rangun felé fordult, ahol a kikötő előtt feltartóztatott egy norvég gőzöst, de személyzetét szabadon engedte. Szénfelvétel után Madrász kikötője felé fordult, ahol rendkívüli propaganda-sikert elérve 130 lövést adott le a Shell-cég olajtartályaira és a brit tengerparti ütegekre. Kalózkodását Ceylon környékén folytatta, ahol ismét feltartóztatott és elsüllyesztett négy hajót, amelyek kapitányai később a *Times of Ceylon* című lapban a németek korrekt eljárásáról nyilatkoztak hajóik elfoglalása során.

Az Emden 1914. október 10-én elfogott egy brit rádióadást, amely Aden és Colombo környékét biztonságos útvonalnak tartotta, ezért ismét a Bengál-öböl felé vette útját. Itt október második felében ismét elfogtak és elsüllyesztettek fél tucat ellenséges hajót. Legnagyobb zsákmányuk a Buresk angol szénszállító gőzös volt, amelytől 5500 tonna kitűnő, több hónapra elegendő cardiffi szenet zsákmányoltak, amelyet a Nikobar-szigeteken raktak át. A rakományától megfosztott hajónak pedig várakozási helyet jelöltek ki. Ezután az Emden a szumátrai Penang kikötője felé tartott, ahol október 28-án a hajnali órákban észrevétlenül benyomult a belső kikötőbe, s megtorpedózta a Samtsug orosz cirkálót, amely kettétört és elsüllyedt. A kikötőt elhagyva szembe került a járőrözésről visszatérő francia Mousquet torpedórombolóval, amelyet 4300 méterről elsüllyesztett, de felvette 36 túlélőjét. Néhány órával később pedig lerázta az őt üldöző francia Fronde rombolót is. A Mousquet francia túlélőit egy brit szállítóhajóval a szumátrai Sabang holland kórházába küldték.

Végzetes akció a Kókusz-szigeteken

Von Müller, az Emden kapitánya azt tervezte, hogy az izlandi Kókusz-szigetek hírközlő állomásának lerombolásával megzavarja az Ausztrália környéki hajóforgalmat, s e térségre vonja az ellenséges erők figyelmét. Eközben pedig az Emdennel az Indiai-óceán nyugati részén lépne akcióba, mert a Königsberg német cirkálót a brit haderők véglegesen blokkolták a Rufiji-folyó deltájában.

1914. november 9-én reggel 6 óra 30 perckor az Emden horgonyt vetett Port Refuge előtt, s 50 fős partraszálló egységével vízre tette nagy, gőzhajtású hadihajó-csónakját és két kuttert. A von Mücke vezette egységet puskákkal, pisztolyokkal és négy géppuskával fegyverezték fel. Az Emden rádiója addig zavarta a sziget vészjeleit, amíg a partraszálló egység felrobantotta a sziget adótornyát. Az akció simán lezajlott, de a sziget rádióadója mégis le tudott adni egy „*Idegen hadihajó a bejáratnál*” vészjelet. Mivel az Emden rádiósai szerint a legközelebbi ellenséges egység – amely vehette volna a sziget vészjelzését – 250 tengeri mérföldre tartózkodott, a Buresket rádión szénfelvételre magukhoz rendelték.

A közelben elhaladó ausztrál csapatszállító konvoj azonban észlelte a sziget vészjelzését és a helyszínre küldte egyik könnyű cirkálóját. Az Emden 9 órakor sűrű füstfelhőt észlelt, amelyet az elkésett Buresknek tulajdonított. Negyed óra múlva azonban egy négykéményes hadihajó körvonalai bontakoztak ki. Az Emden zászló- és szirénajelekkel sietve visszarendelte partra szállt egységét, miközben a lehető legnagyobb sebességgel kihajózott a szűk korallszigetek közül, hogy mozgástere legyen a közelgő harchoz. Így hátra hagyta partra szállt egységét.

Az Emden 9 óra 40 perckor tüzet nyitott 10 darab 10,5 cm-es ágyújából, szétrombolta az ellenfél távolságmérőjét és jelentős tüzet okozott fedélzetén. A válaszlövésekből azonban kiderült, hogy az ellenfél 15 cm-es ágyúkkal rendelkezett. Az első telitalálat 10 órakor érte az Emden rádiósszobáját. Ezután a sebességben és tüzerő-fölényben lévő ellenfele 7 km távolságból szisztematikusan rommá lőtte az Emdent, miközben annak 3,5 km hatótávolságú torpedói hatástalanok maradtak. A kilátástalan helyzetben von Müller kapitány 11 óra után a North Keeling korallzátonyra vezette a hajót, hogy megmentse legénységét. Az ellenfél leállította a tüzelést, és a közeledő Buresket vette üldözőbe.

Az ütközetben az Emden 314 fős legénységéből 133 fő elesett, s 49 súlyosan megsebesült. Az életben maradottak szétverték a berendezéseket, hogy azok ne kerüljenek az ellenség kezére. Mivel minden csónakjuk megsemmisült, a legénység a hajón rekedt. Délután négy órakor az ellenséges hadihajó visszatért, maga után vontatva a Buresk csónakját a legénységgel, amely elsüllyesztette a Buresket. Mivel az Emdenen jelkönyv híján nem értették az utasítást és a hadi lobogót sem vonták le, az ellenséges hajó ismét tüzet nyitott, amelyet csak akkor szüntetett be, amikor az Emden fehér zászlót tűzött ki. A vízzel és gyógyszerekkel az Emdenre küldött, s korábban a Buresken szolgáló Fikentscher hadnagytól tudták meg, hogy az ellenfél az ausztrál HMAS Sydney könnyűcirkáló. November 10-én a Sydney egysége partra szállt a szigeten, de már nem talált ott német tengerészeket. Ezután a Sydney az Emden súlyos sebesültjeivel a ceyloni Colombo kikötője felé vette az irányt.

Von Mücke kálváriája

A szigeten rekedt von Mücke kommandójával együtt elhatározta, hogy nem esnek fogságba, ezért elfoglalták a sziget előtt horgonyzó, háromárbocos SMS Ayesha vitorlást. A rádióállomás angol személyzete ugyan ellátta őket élelmiszerrel, de észrevétlenül eltávolították a vitorlás egyik tengeri szelepének tömítését, így a hajó állandóan vizet kapott, a fenékszivattyúk pedig nem működtek kifogástalanul. Előbb Szumátrára igyekeztek, de néhány nap után úgy tűnt, hogy vállalkozásuk a hajó rossz állapota miatt kudarcot vall. Az Ayeshát már kimustrálták, szigeteléseitönkrementek, négy ivóvíztartálya közül három használhatatlan volt.

A nehézségek ellenére Mücke egysége 1914. december 13-án elérte Padangot. Mivel Indonézia Hollandia gyarmatbirodalmához tartozott, amely a háborúban semleges volt, Mückének 24 órán belül el kellett hagyni a kikötőt. A német konzul révén azonban sikerült megállapodnia egy német szállítóhajóval, amelyre másnap átszálltak, az Ayeshát pedig elsüllyesztették.

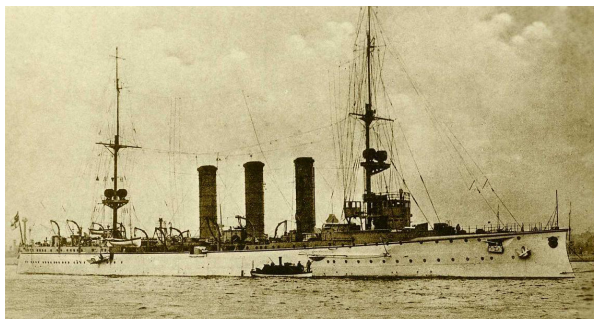
Von Mücke Padangban megtudta, hogy Törökország az első világháborúban Németország szövetségese, ezért elhatározta, hogy Arábián és Törökországon keresztül kíséri meg a hazatérést. Mivel a Vörös-tengert a szövetségeseik hadihajói ellenőrizték, a jemeni Hodeidába tartottak és észrevétlenül partra szálltak.

Von Mücke célja a Hedzsas-vasút elérése volt, amelyet a 20. század elején építettek Arábia északi és déli részének összekötésére. De amikor megérkezett Hodeidába, keserűen kellett tapasztalnia, hogy a vasút utolsó szakaszát az Oszmán Birodalom arab felkelései miatt nem fejezték be. Ezért elhatározta, hogy az országon keresztül gyalogmenetben éri el a 3700 méteres hegyek mögött fekvő Szanaát. Ott azonban a török helytartótól kevés támogatást remélhetett. A török katonai kormányzó ugyanis a német katonáktól segítséget várt a felkelő arabok ellen, ezért két hónapig megakadályozta továbbutazásukat. Miután von Mücke többször elutasította követelését, legénységével végül visszatért Hodeidába. Ott szereztek két kisebb vitorlást, s a Vörös-tengeren észak felé indultak. Az ellenséges hadihajókkal való találkozást elkerülendő a part menti korallzátonyok között hajóztak. Nagyobbik hajójuk azonban sziklazátonyra futott és elsüllyedt. Így az 50 fős legénység a kisebbik hajón 1915. március 18-án elérte Dzsidá körzetét, ahol von Mücke partra szállt. Eközben megismerkedett egy török tábornokkal, aki féltette birtokát az arab felkelésektől s ezért csatlakozott a német matrózokhoz. Tevéket és hajtókat szereztek, s a karaván megindult Mekka irányába.

Von Mückének továbbra is a Hedzsas-vasút lebegett szeme előtt. Egy váratlan beduin-támadást visszavertek ugyan géppuskáikkal, de három német matróz meghalt a golyózáporban. A beduinok azonban folytatták a támadást. Három nap múlva elfogyott a németek vízkészlete és élelmszerkészleteik is a végét járták. Ekkor váratlanul fehér zászlóval megjelent a beduinok két küldötte, s Abdullah, az emír fia védelmet ajánlott. Von Mücke elfogadta az ajánlatot, de mindinkább az volt az érzése, hogy csapatát inkább fogolynak, mintsem vendégnek tekintik. Ezért amikor az emír fia rövid időre Mekkába ment, az Emden matrózai ismét szereztek egy vitorlás hajót maguknak és a part mentén észak felé hajóztak.

1915. május 7-én a legénység a Vörös-tenger északi, felső végén partra szállt. Néhány napos menetelés után végre elérték a vasútvonalat, s vonattal Szírián keresztül Konstantinápolyba utaztak. Időközben elterjedt partraszállásuk híre, s minden állomáson ünnepélyesen fogadták őket. A túlélők – útközben hatan haltak meg vagy estek el – 1915. május 23-án érkeztek meg Konstantinápolyba. Ők voltak a kelet-ázsiai német haditengerészeti egység egyedül életben maradt tagjai, akik a háború vége előtt hazatértek. Az SMS Csingtao Erwin von Möller korvettkapitány vezette egységet – amely hasonló menekülési útvonalat választott – az arabok ugyanis 1915. március 29-én Dzsidától északra megtámadták és lemészárolták.

Von Mücke így jelentett a konstantinápolyi német haditengerészeti parancsnoknak: „*Exellenciádnak alázatosan jelentem, az SMS Emden partraszállt egysége: 5 tiszt, 7 altiszt és 37 matróz jelentkezik!*”

Az SMS Emden cirkáló 1914-ben

A kötelező tiszteletadás és ceremóniák után a partra szállt egység tagjait különböző frontokra osztották be. A matrózok közel fele rövid idő alatt elesett, amely hozzájárult von Mücke későbbi pacifista nézeteinek kialakulásához. De ekkor még ő is tovább szolgált: 1916-ban az Eufrátesz folyami egységének parancsnoka lett. 1916 júniusában Enver pasa török hadügyminiszter és az oszmán haderők főparancsnoka a Vörös-tengeren folytatandó hadműveletek ügyében nyilvánvalóan von Mücke javaslatára támaszkodva kérte a német flottaparancsnokság támogatását. Von Mücke 1917-ben a dunai fél-flottila parancsnoka lett, majd aktívan részt vett az 1918. novemberi kielii matrózlázadásban.

Kompromisszumok nélkül

A háború végén korvettkapitányként szerelt le a haditengerészettől. Belépett a Németnemzeti Néppártba (*DNVP*), de 1919-ben meg is vált tőle. Az általa alakított *Mücke-Szövetség* az infláció során azonban tönkrement. 1919 végén belépett az NSDAP-be, s a zwickaui születésű von Mücke 1926-ban a náci párt képviselője lett a szász tartományi gyűlésben. Később újságíróként dolgozott s egy nemzeti gyűjtőmozgalomért agitált. Könyveinek címei hajói nevét (*Emden*, *Ayesha*) viselték, s általuk politikai tevékenységbe kezdett. Az 1929. évi tartományi választások után szövetségi ajánlatot tett a szociáldemokratáknak és a kommunistáknak, amelyet azonban azok elutasítottak. Mivel ezért a náci párt is eltávolodott tőle, von Mücke onnét is kilépett. Hitlerrel folytatott vitája miatt a nácik kemény ellenfele lett. Ezért családjával – házasságából négy gyermek született – az északi-tengeri Föhr szigeten fekvő Wykbe költözött.

A „*Harmadik Birodalom*” éveiben őt és írásait „*nemzeti-bolsevistának*” minősítették, agyonhallgatták, sőt 1937–1939 között kétszer rövid ideig koncentrációs táborba is zárták. 1939-től pedig nem publikálhatott többé. Mivel nem tudta tovább tartani a Föhr-szigeti házat és birtokot, a család a Hamburg melletti Ahrensburgba költözött, ahol haláláig élt. Legidősebb fia elesett a háborúban, amely annyira megviselte, hogy von Mücke, az első világháborús hős teljesen összeomlott és pszichiátriai kezelésre szorult.

A második világháború után a béke hívének vallotta magát. 1950-től az NSZK-ban szenvedélyesen fellépett a köztársaság újrafelfegyverzése ellen, amely a kommunista meggyőződés gyanúját keltette fel ellene. Az Adenauer-kormány alatt mindez nyugdíjának megvonásával és pszichiátriai kezeléssel fenyegetett. De 1957-ben bekövetkezett haláláig mégis kitartott hazafias, kompromisszumok nélküli álláspontja mellett. Az egykori ünnepelt hősnek nem jutott hely sem a náci rendszerben, sem az NSZK első évtizedében.

Irodalom

Mücke, Hellmuth von: *Emden*. Verlag August Scherl, Berlin, 1915.

Mücke, Hellmuth von: *Ayesha*. Verlag August Scherl, Berlin, 1915. (Neubearbeitet und erweitert bei Scherl, Berlin, 1926. Englischsprachige Übersetzung, Ritter und Flebbe, Boston, Massachusetts, 1917.

The Emden-Ayesha Adventure: German Raiders in the South Seas and Beyond 1915, Author: Hellmuth von Mücke, translated by J. H. Klein, introduction by Rerrell D. Gottschall, Naval Institute Press, Annapolis, Maryland, revised edition 2000.

Hofer, Andreas: *Kapitänleutnant Hellmuth von Mücke. Marineoffizier – Politiker – Widerstandskämpfer. Ein Leben zwischen den Fronten*. Tectum-Verlag, Marburg, 2003. (Zugleich: Wien, Univ., Magisterarbeit, 2002).

Fritsche, Olaf: *Wüstenmatrosen*. Cecilie Dressler Verlag, Hamburg, 2008.

STERILIZÁCIÓ ÉS EUTANÁZIA A „*HARMADIK BIRODALOMBAN*”

-
- 1917: Münchenben megalakult a Vilmos Császár Pszichiátriai Intézet
- 1920: Alfred Hoche pszichiáter és Karl Binding büntetőjogász brosúrája Az életképtelen élet megsemmisítésének megbocsájtásáról
1933. július 14: törvény a fogyatékosok és „*aszociálisok*” sterilizálásáról
- 1934–1936: „*kifésülték*” a társadalomból az „*aszociálisokat*”, majd szisztematikusan üldözték őket
1937. december 14: a birodalmi belügyminisztérium rendelete azok letartóztatásáról, akiknek „*nincs szakmájuk, megrögzött bűnözők, s aszociális viselkedésükkel veszélyeztetik a közösséget.*”
1939. május: a gyermek-eutanázia fedőneve: *Birodalmi bizottság az örökletes- és intézmény-függő súlyos szenvedések tudományos nyilvántartására*
1939. augusztus 18: a birodalmi belügyminiszter bejelentési kötelezettséget rendelt el a szülésznők és orvosok számára a különböző torzszülésekről
1939. szeptember vége: az elfoglalt Lengyelországban megkezdődött az „*eutanázia*”
1940. április: az eutanázia-igazgatóság átköltözése a berlini Tiergartenstrasse 4-be (T4)
1940. július végéig: a négy gyilkolásra berendezett német intézetben (Grafeneck, Brandenburg, Hartheim, Sonnenstein) összesen 8 765 személyt gázosítottak el
- 1941 végéig Németországban összesen 93 521 „*ágyat bocsájtottak új felhasználási céllal rendelkezésre*” (értsd: ennyi személyt gyilkoltak meg)
-

Az előfutárok

1859. novemberében Londonban jelent meg Charles Darwin angol természettudós nagy visszhangot kiváltó monumentális könyve *A fajok eredete* természetes kiválasztódás révén, avagy *A kivételezett fajok megtartása a létért folyó küzdelemben* (*Die Entstehung der Arten durch natürliche Zuchtwahl oder Die Erhaltung der begünstigten Rassen im Kampfe ums Dasein*) címmel. Szerinte a rosszul alkalmazkodók a „*természetes kiválasztódás*” vagy a „*szelekció*” révén kihullnak. Darwin azonban nem emberekről, hanem növényekről és állatokról beszélt.

1868-ban Ernst Haeckel német zoológus viszont Természetes teremtetörténet (*Natürliche Schöpfungsgeschichte*) című munkájában a létért folyó küzdelmet a népek történetére alkalmazta. Szerinte a természetes kiválasztódás helyébe a mesterséges kiválasztás lépett; eközben a spártaiakra utalt, akik megölték gyenge gyermekeiket. 1882-ben Friedrich Nietzsche

a Szent kegyetlenség (*Heilige Grausamkeit*) című munkájában pedig egy szerencsétlen újszülött története kapcsán vetette fel a gyermek-eutanázia kérdését.

A századforduló előtt megszorodtak a humán szelekció-elmélet hívei, akiket szociáldarwinistáknak neveztek.

Auguste Forel svájci pszichiáter már 1892-ben sterilizáltatta magát. 1893-ban az angol Alexander Tille a „szociálarisztokrata” szemszögéből örvendezett a kelet-londoni lakosság alultápláltság miatti növekvő pusztulásán. A szintén angol John B. Haycraft ugyanekkor hasznos kiválasztódásnak tekintette a fertőző betegségeket, az alkoholizmust és a tuberkulózis-bacilust. 1895-ben a német Adolf Jost jogász A halálhoz való jog (*Das Recht auf den Tod*) című vitairatában a fájdalommentes halált a gyógyíthatatlan betegek mellett a szellemi fogyatékosokra is kiterjesztette. A századfordulón Alfred Ploetz a szaporodási tanok jegyében megalkotta a „fajhigiénia” fogalmát és megalakította A fajhigiéniai társaságot. Szerinte a szegénység a gazdasági kigyomlálást szolgálja; ezért elutasítandó a beteg- és munkanélküli biztosítás, mert befolyásolják a létért folyó küzdelmet.

A 20. század Friedrich Alfred Krupp nagyiparos pályázati kiírásával kezdődött, amellyel azt szerette volna tisztázni, mit tanultak a származástan elveiből – miszerint a magasabb rendű élőlény az alacsonyabb rendűből származik – az államok belpolitikai fejlődése és törvénykezése vonatkozásában. A pályázatot Wilhelm Schallmayer orvos nyerte, akinek 1903-ban megjelent Öröklődés és kiválasztódás a népek életrajzában, államtudományi tanulmány az újabb biológia alapján (*Vererbung und Auslese im Lebenslauf der Völker, eine staatswissenschaftliche Studie auf Grund der neueren Biologie*) című könyve haláláig, 1919-ig az eugenetika szakkönyve maradt.

Az első világháborúig a sterilizálás, az örökletes betegségben szenvedők és az állítólagos „kárttevők” eltávolításának követelése főleg szélsőséges körökben hangzott el. A fajhigiénia és a faji ideológia elvei 1906-ban találkoztak az ún. *Mittgartbund*-ban, amely a germán faj „tenyésztését”

Alfred Hoche pszichiáter és Karl Binding
büntetőjogász

szorgalmazta. A sokszínű fajnemesítési mozgalom azonban nem jutott túl a szektamozgalom keretein. 1914-ben a *Német fajhigiéniai társaság* csupán 350 beiratkozott tagot számlált, főleg az egyetemi tanárok köréből.

Az első világháború alatt Németország legtekintélyesebb pszichiátriai kutatóközpontja a müncheni *Vilmos Császár Pszichiátriai Intézet* lett, amelyet 1917-ben a Rockefeller alapítvány és az Amerikából származó James Loeb magántámogatásával alapítottak. Igazgatója, Emil Kraepelin tehetséges, klinikai emberekből és kutatókból álló csoportot hozott össze. Közéjük tartozott Alois Alzheimer neurológus, a nevére elnevezett betegség felfedezője. Az 1920-as években Ernst Rüdin vezetett egy projektet, amelynek megállapításai a genetika és skizofrénia-kutatás terén klasszikussá váltak.

Az eutanázia-tanok kialakulása Németországban

A nagy áttörés 1920-ban következett be két tekintélyes természettudós színre lépésével. Az evangélikus lelkészcsaládban született Alfred Hoche orvosnak tanult Heidelbergben és Berlinben. Heidelbergben klinikai aszisztensként dolgozott, majd 1890-ben pszichiátriából Strassburgban habilitált. 1902-től a freiburgi egyetemen a pszichiátria professzora és az ottani egyetemi idegklinika igazgatója volt. Kompromisszumok nélkül elutasította és minden tudományos fórumon élesen bírálta Sigmund Freud akkortájt újdonságnak számító nézeteit, mert a pszichoanalízist kultúrtörténetileg érdekes tévelygésnek tekintette. Ettől még a német skizofrénia-kutatás megalapítója, Eugen Bandler sem tudta eltéríteni. Főleg a metzi börtönben frissen lefejezettek gerincvelőjének pszichológiáját és patológiáját kutatta, azt, hogy izgatható-e elektromos árammal. Emellett a törvényszéki pszichiátriára fordította figyelmét, amelynek kézikönyve 1901-től az 1960-as évekig alaplumnak számított Németországban.

Hoche az egyetemi hallgatók között kiváló tanár hírében állt. Visszaemlékezései és tanulmánykötete: A műhelyből (*Aus der Werkstatt*) olyan hűvösen ironikus, távolságtartó, széles képzettségű személyiségről tanuskodtak, aki minden körülmények között, kompromisszumok nélkül végig gondolta és megfogalmazta, amit kollégái nem merészeltek. Aktív tagja volt a Német Hazafias Pártnak (*Deutsche Vaterlandspartei*), amelynek első nyilvános ülésén, 1917. október 21-én Heidelbergben ő tartotta a fő

referátumot a párt feladatairól és céljairól.

Hoche igennel válaszolt a Karl Binding büntetőjogász által felvetett kérdésre: elveszíthetik-e értéküket az emberek? Pszichiáterként érdeklődésének előterében a „*gyógyíthatatlan gyengeelméjűség*” állt. Vizsgálatai középpontjában pedig a társadalom gazdasági és erkölcsi megterhelése állt a gyógyíthatatlan elmebetegek révén.

A frankfurti jogász családból származó Karl Binding 40 éven keresztül Lipcsében jogot tanított, mielőtt nyugdíjba ment és Freiburgban telepedett le. A 19. században keletkezett tudományos jogpozitivizmus vezető képviselőjének számított, amely az államnak lehetővé teszi, hogy ne indokolja az általa elrendelt jogot. Egyedül az állam akarata döntő és jogszerű.

Binding és Hoche brosúrájukban azt a felfogást vallották, hogy a korábbi gyakorlattal ellentétben – miszerint az emberi életet minden áron és minden körülmények között meg kell tartani, ameddig lehetséges –, a jövőben mérlegelni kellene, hogy abszolút reménytelen megbetegedés bizonyos eseteiben mesterségesen meghosszabbítandó-e az emberi élet, vagy pedig az ugyan biológiailag funkcionáló, de szellemileg halott élet aktívan befejezendő. A szenvedés megrövidítésének motívuma mellett a népgazdasági haszon- és költségszámításra, valamint a „*német néptest jólétének elsőbbségére*” hivatkoztak az egyén testi és szellemi jóléte felett. Ebben az értelemben az emlékirat számos külföldi orvos véleményét, illetve vitáját tükrözte vissza.

Füzetük első tanulmányában Binding az eutanázia jogi szempontjait tárgyalta. Szerinte a páciens követelésére történő halálos betegség lezárása „*gyógykezelésnek*” minősíthető. A páciens akarata ellenére azonban sohasem szabad megrövidíteni az életet; ez gyilkosság. E vonatkozásban két csoport jönne számításba: a gyógyíthatatlan betegek (rákosok, stb.) és a

Az NSDAP Fajpolitikai Hivatalának füzetek az örökletes betegségben szenvedők költségeiről

súlyos szellemi fogyatékosok (gyógyíthatatlan gyengeelméjűek). Előbbieknek kérvényezniük kellene az eutanáziát. Erre csak ők lennének jogosultak – és sohasem az állam! A páciens kérésére rokonok, vagy kezelőorvosa is kérhetné ezt. Azután orvosokból és jogászokból álló bizottság döntene a beavatkozás engedélyezéséről. Az eutanáziának abszolút fájdalommentesnek kellene lennie. A folyamatot alapjaiban nem kérdőjelezheti meg az sem, ha egy-két esetben tévednének.

Hoche tanulmánya túllépte a Binding által felállított határokat. Bevezetőjében megfontolásra ajánlotta azt a megállapítást, hogy nincsenek rögzített orvos-erkölcsi tanok. Az orvosi kezelés általánosan elfogadott céljai – az emberi élet megőrzése, a meghosszabbításában való segítség, a fájdalom megszüntetése és a gyógyítás – mellett az orvos az életet is befejezheti. Például olyan terhesség esetén, amikor vagy az anya, vagy a gyermek élete menthető csak meg, az orvos dönt, melyiket választja. Sebészként pedig a testen beavatkozásokat végez, s az esetleges haláleseteket el kell fogadni.

Az orvos számos kísértéssel áll szemben, hogy eltérjen az élet meghosszabbításának parancsától: például a rokonság kéri arra, szabadítsa meg betegét a szenvedésektől; túl gyakran tekintik a legegyszerűbb módszernek a haldoklási folyamatot; éppen a kutató-orvos van kitéve a kísértésnek, hogy egy haldoklót a halálba injekciózzon, hogy részlegének megszerezzen egy ingatlant. Az orvosnak azonban ellent kell állnia e kísértéseknek. Ismert a *„bajt hozó jótétemény”* fogalma is, amikor a haldokló az élethosszabbító beavatkozásokat már egyáltalán nem tekinti segítségnek, inkább további szenvedésnek.

Hoche tanulmányában ezután az együtt érző orvos hangja váratlanul a költség és haszon kategóriáiban gondolkodó közgazdász szemléletébe csapott át. Azok sorsát tárgyalta, akiket súlyos agykárosodással tartósan otthonokban helyeztek el. Megítélésükben meg kell különböztetni azon pácienseket, akiknek életük során sebesülés vagy betegség révén károsodott súlyosan agyi funkciójuk, és azokat, akiknek agya születésüktől kezdve gyengén működik.

Hoche azzal érvelt, hogy az első világháború után elszegényedett német államra és polgáira való tekintettel felelőtlenység ilyen *„ballaszt-egzisztenciák”* és *„üres porhüvelyek”* táplálása, ahelyett, hogy a szűkös pénzügyi- és gazdasági eszközökből reményteljesebb eseteket támogatnának. Hoche az állam és a nép organikus egységének elsőbbségét hirdetve

egy veszélyes északi-sarki expedíció példáján szemléltette a szituációt, amikor az egyén érdekei háttérbe szorulnak annak érdekében, hogy a csapat egységként érje el célját.

Hoche szerint a német nép még nem érett meg ilyen eljárásra, s még nem kísérelte meg, hogy kizárja a „szellemileg halott [...] ballaszttegzisztenciákat”, az „alacsonyabb

értékűnek” tekintett személyeket. Szerinte Németországban meg kell teremteni „az egyes egzisztencia jelentéktelenségének” tudatát; azt remélte, hogy rövidesen maguk mögött tudják a „túlzott humanizmus fogalmát” és a „létezés értékének túlbecsülését”.

A tanulmányok tartalmilag különböznek egymástól. Egyértelmű, hogy Hoche szándékai messze meghaladták szerzőtársa elképzeléseit. Nála szó sem esett arról, hogy egyedül a páciens akarata döntő az orvosi beavatkozást illetően. Az egyén akaratát már csak azok esetében fogadta el, akik szerint teljes értékűek. Ő volt az első német orvos, aki az élethez való jog mérlegelésekor az ember népgazdasági hasznát számolta. Ezt írta: „Gazdasági vonatkozásban ezek az idioták, akik a teljes szellemi halál valamennyi feltételét leginkább teljesítik, létükkel egyidejűleg a legsúlyosabban megterhelik a közösséget... Ha csak az átlagos, 50 éves életkort megért egyénekkel számolunk, könnyű felmérni, milyen hatalmas tőkét vonunk ki improduktív célra élelmiszerrel, ruházattal és fűtéssel a nemzeti vagyontól... Ezt a teljesen terméketlen feladatot több tízezres ápolószemélyzet látja el, kivonva őket a hasznos munkából.”

A Hoche által felvetett és az „életképtelen élet” meggyilkolásáról leplezetlenül nyilvánosságra került radikális gondolatait a kortárs német tudomány nem ismerte el, nem fejlesztette tovább, sőt a faj-higiénikusok élesen elutasították. Lothar Loeffler eugenikus kijelentette: „joggal utasítjuk el az életképtelen élet eutanáziáját és megsemmisítését.”

A német eugenika c. főművében azonban Fritz Lenz azt írta, hogy „az eutanázia nincs nagy jelentőséggel a fajhigiéniára, mert a számba jöhető egyének nem jutnak el a szaporodásig; sokkal inkább főleg a humanitás

A grafenecki intézet

kérdéséről van szó.” Lenz eltávolodott Hochétól és „*hallatlannak*” minősítette rentabilitási érvelését, azt állítva, hogy a gazdaságnak kell az életet szolgálni, s nem fordítva.

Meghasonlítás

Hoche felesége, Hedwig Goldschmidt zsidó családból származott. Tisztázatlan, hogy emiatt kellett-e 1933 májusában, 68 évesen nyugdíjba vonulnia. Mindenesetre azon kevés német professzorok közé tartozott, akiket a nácik ekkor fosztottak meg katedrájuktól. Ezért felhagyott a pszichiátriával s 1935-ben Baden-Badenbe költözött, ahol Alfred Erich néven verseket írt. Fokozatosan eltávolodott a náci hatalmasok gondolkörétől. 1939 áprilisában sajátos szarkazmusával ezt válaszolta egyik kollégájának, aki megküldte neki előadása különlenyomatát: *„Mélyen tisztelt Kolléga Úr; nagyon köszönöm az Öröklött betegségek és házassági törvény című előadását... Nem szeretné doktori munka témájaként ajánlani azon mártírságra hajlandóknak, akik az utóbbi 200 évben nem születtek volna meg, ha a mai házassági törvény érvényben lett volna? Gondolok itt például Goethére, Beethovenre, Schopenhauerre, hiszen mind elmeszesedett idióták voltak [...]”*

Hochénak magának is át kellett élnie a Megbocsátásban közzétett gondolatai következményeit, amikor egyik unokahúga az eutanázia-intézkedések áldozata lett, s az idős professzornak megküldték a hamvait tartalmazó urnát. 1940 nyarán Baden-Badenben a villamoson véletlenül találkozott Viktor Mathes-szel, az 1884-ben alapított emmendingeni gyógyintézet vezetőjével, akinek elmesélte az esetet. Mathes szerint *„Hoche professzor félreérthetetlenül kifejezte, hogy a legmélyebben elítéli ezen intézkedéseket.”* Mélyen megrázta 1914-ben érettségizett, egyetlen fiának eleste is a második világháborúban. 1943-ban öngyilkos lett.

A Tiergartenstrasse 4.
eredeti épülete

A sterilizációs törvény (1933)

A fogyatékosok és „*aszociálisok*” sterilizálása a náci rendszerben már korán megkezdődött. A törvényt az 1933. július 14-i kormányülésen fogadták el – ugyanakkor, amikor a Vatikánnal kötendő konkordátumát is –, de mivel pontosan tudták, hogy ellentétes a *Casti connubii* pápai enciklikával, s a konkordátumot nem kívánták veszélyeztetni, a törvény nyilvánosságra hozatalát két héttel elhalasztották.

A sterilizációs törvény hivatalos magyarázata Hitler *Mein Kampf*-ján nyugodott, miszerint „*aki testileg és lelkileg nem egészséges és arra méltatlan, baját nem örökítheti át gyermeke testébe. Elhatározott szándék a néptest megtisztítása és a beteg öröklési szerkezet fokozatos kigyomlálása. A teljesítmény szerinti kiválasztásnak kell érvényesülni.*”

Arthur Gütt, a birodalmi belügyminisztérium osztályvezetője a törvényről 1933. július 26-i rádióbeszédében kifejtette: azért volt szükség az állam beavatkozására, mert különben három nemzedék alatt szinte teljesen eltűnne az értékes népi réteg és csak a fogyatékosok maradnának. De látni kell – folytatta – a dolog gazdasági oldalát is: a szellemi fogyatékosokra, a kisegítő iskolákba járókra, a gyengeelméjűekre és „*aszociálisokra*” milliókat kellene kiadni. Egy kisegítő osztályos gyermek oktatása kétszer-háromszor többbe kerül, mint egy egészségesé. (A hartheimi, később eutanázia-gyilkosságokra berendezett intézetben egy 1942-ben készült – s 1945 júniusában fellelt – titkos számítás szerint 70 273 fő „*fertőzött*” (értsd: fogyatékos) személy 10 év alatt különböző élelmiszerekből 400 244 520 kg-ot fogyasztana el 141 775 573 birodalmi márka értékben.)

Sterilizálandók (a férfiak esetében az ondóvezetékét, a nők esetében a petevezetékét kötötték el) az örökletes betegségben szenvedők: a gyengén látók, a kisegítő osztályosok, a gyengeelméjűek, a skizofrének, az epilepsziások, a vakok és süketek, az alacsony növésűek, a görcsös bénultságban és izomsorvadásban szenvedők, az ujjukat elvesztettek, a dongalábúak és csípőficamosok, valamint az alkoholisták. Róluk bejelentési kötelezettséget írtak elő a fogorvosok, fogászok, községi nővérek, masszörök, gyógyítással foglalkozó személyek, intézeti vezetők, hivatali orvosok, sőt még a kuruzslók számára is.

A sterilizálási törvény megjelenését követően azonban a közjóléti hivataloktól több beadvány érkezett Rudolf Hesshez, az NSDAP Politikai Központi Bizottságának elnökéhez, amelyekben e szervezetek és egyesü-

letek a törvényt „*félmegoldásnak*” tekintve a munkakerülők, a hivatásos koldusok, csavargók, alkoholisták, kábítószer-élvezők és prostituáltak elleni intézkedéseket sürgettek, akik „*néptestünk parazitái*”. A csavargókat koncentrációs táborok várták, s az intézkedést kezdetben egyházi személyek is támogatták. *Paul Braune* lelkész, a Német Menedékházak Egyesületének ügyvezetője szerint a múltban (értsd: a weimari köztársaságban) túlságosan nagy humanizmust tanúsítottak; aki a munka jótéteményét nem tiszteli, annak meg kell tapasztalnia az állam szigorát. Ő jelentett az első, a Görlitz-ben és a pomerániai Meseritzben felállított koldus-koncentrációs táborokról. Szerinte a hivatásos koldusoknak, a betegesen vándorlóknak és a notórius iszákosoknak nincs joguk vándorolgatni az országban. Más egyházi személyek későbbi hozzáállásai is azt mutatták, hogy karitatív intézményeik hallgattak, sőt mintha szabadulni akartak volna gondozottjaiktól.

1933 őszén a letartóztatások nyomán megteltek Bajorország dologházai is. Az első koldusokat és csavargókat Dachauba szállították, akik a tábor műhelyeiben dolgoztak, amelyek ekkor még csak kis mennyiségben termeltek a magángazdaságnak. Később azonban a dologházakból irányítottak át ide szakmunkásokat.

1934 és 1936 között „*kifésülték*” a társadalomból az „*aszociálisokat*”, 1936-tól pedig szisztematikusan üldözték őket. Júliusban egyedül egy bajorországi razzia során 1300 „*aszociálist*” tartóztattak le, egyharmadukat hatósági szegénygondozó otthonokból és kórházakból vitték el. Különösen a „*vándorlókat*” üldözték, akiket „*bolsevik gyűjtogatóknak*” tekintettek. Bajorországban ezért nem volt tanácsos felkeresniük ezen intézményeket, mert szinte azonnal letartóztatták őket. 1937. februárban Heinrich Himmler, a német rendőrség főnöke váratlanul 2500 megrögzött- és a nemi erkölcs elleni bűnöző letartóztatását rendelte el. A birodalmi belügyminisztérium 1937. december 14-i rendelete pedig lehetővé tette azok letartóztatását is, akiknek „*nincs szakmájuk, megrögzött bűnözők, s aszociális viselkedésükkel veszélyeztetik a közösséget.*”

Az eutanázia-program előkészítése (1938–1939)

1938-tól megkezdődött az eutanázia propagandisztikus előkészítése. Általános gyakorlattá tették a pszichiátriai klinikák és különböző gyógyinté-

zetek meglátogatását a helyi hivatalok vezetői, katonai parancsnokok, sőt érettségizők számára, akik a gyakorlatban ismerkedhettek meg azokkal a „kreatúrákkal”, akik biológia-könyveik szerint is a faji törvénykezés alá esnek.

1938 végén Hitler berlini pártkancelláriájához állítólag két súlyos beteg eutanázia-kérvénye érkezett: az egyik egy rákos asszonyé, a másik pedig egy munkavezetőé volt, aki beleesett a betonkeverő gépbe.

1939 elején egy újabb, később a nürnbergi perben is előkerült eset – az ún. Knauer-ügy – vált titkos birodalmi ügygé, amely hozzájárult az újszülöttek eutanáziájáról 1939. augusztusban kiadott rendelethez. Az eset körülményeit Ernst Klee: *„Euthanasie” im NS-Staat. Die „Vernichtung lebensunwerten Lebens”* című, a témában alapműnek számító tudományos monográfiájából ismerjük. Dr. Karl Brandt, Hitler egyik kísérő orvosa, a nürnbergi orvos-per egyik vádlottja így vallott erről: *„Arról volt szó, hogy egy torzszülött gyermek apja a Führerhez fordult, és kérte, hogy elvehessék e gyermek életét. Hitler megbízott az ügygel, s azonnal Lipcsébe kellett utaznom... Olyan gyermekről volt szó, aki vakon született, gyengeelméjűnek tűnt, azon kívül hiányzott az egyik lába s egyik karjának egy része... Megbízott azzal, beszéljek a gyermeket kezelő orvosokkal, megállapítandó, igazak-e az apa állításai. Ha ezek helyesek, közöljem nevében az orvosokkal, hogy végrehajthatják az eutanáziát... Azzal is megbízott továbbá, hogy ha ezen orvosok az intézkedés révén valamilyen jogi procedúrába bonyolódának, Hitler megbízására gondoskodni kell arról, hogy ezt megszüntessék. Martin Bormann megbízást kapott, hogy ebben az értelemben informálja Gürtner igazságügyminisztert a lipcsei ügyről.”*

Dr. Hans Hefelmann, a pártkancellária munkatársa így vallott Nürnbergben az ügy következményeiről: *„A Knauer-ügy azt eredményezte, hogy Hitler felhatalmazta Brandtot és Bouhlert (Philipp Bouhler SS-Standartenführer vezette az öt főhivatalból álló pártkancelláriát – a szerk.), hogy hasonló esetekben a Knauer-gyermek ügye szerint járjanak el[...] Amikor röviddel később Brandt professzor megbízott, hogy állítsak össze egy tanácsadó testületet, amelyet titkos birodalmi ügyként kell kezelni, csak „pozitív” beállítású orvosokat választottak ki. A pártkancellária kifejezetten nem jelenthetett meg az ügyet kezelő hivatalként.”*

Ezért a gyermek-eutanáziát előkészítő tanácsadó testület 1939 májusában a gyilkos vállalkozás fedőnevének a *Birodalmi bizottság az örökletes- és intézményfüggő súlyos szenvedések tudományos nyilvántartására*

kifejezést választotta. A birodalmi belügyminiszter 1939. augusztus 18-i, a tartományokhoz intézett szigorúan bizalmas körlevele bejelentési kötelezettséget rendelt el a szülésznők és orvosok számára, ha munkájuk során gyengeelméjű vagy mongoloid, kisméretű koponya, vízfejűség, különböző torzszülés, bénulás eseteivel találkoztak.

Párhuzamosan haladt a felnőtt eutanázia-program szervezeti kidolgozása és a megfelelő helyszínek kiválasztása is. E célra 1939 tavaszán kisajátították a Linz melletti Hartheim reneszánsz kastélyát, illetve a Stuttgarthoz közeli Grafeneck barokk kastélyában működő szamaritánus nyomorék-otthont. Hitler 1939 júliusában a svájci származású Conti államtitkárt bízta meg az eutanázia végrehajtásával, akit Lammers kancellária-vezetőnek is támogatnia kellett. De bekapcsolódott a munkába Bouhler és Brandt is, akik 15–20 fős megbízható orvos-csoportot állítottak össze. A csoport július végén Berlinben tanácskozott. Az első személyi döntések után a gyilkolás módszeréről is döntöttek, amelynek gyorsnak, biztosnak és fájdalommentesnek kellett lennie. Három gyógyszerész egyhangúan a szén-monoxidra (*CO*) szavazott. A megbeszélés után fogadta őket Frick belügyminiszter is. Hazatérve az igazgatók pedig saját intézetükben néztek megbízható személyek után, s az eredményről Berlinnek jelentettek.

A legmegfelelőbb gyilkolási eszköz kiválasztását azonban a Birodalmi Biztonsági Főhivatal (*RSHA*) Bűnügyi-technikai intézetére bízták. Végül ott is a *CO*-ra szavaztak; később ők rendelték meg a gázpalackokat az IG. Farben-nél és szállították ki az egyes eutanázia-intézetekbe.

1939. szeptember 1-jén, a második világháború kezdetén sterilizációstoppot rendeltek el; helyébe az „eutanázia” léphetett. De a sterilizációstopp a későbbi eutanázia-stopphoz hasonlóan is csak feltételesen érvényesült; valójában 1945-ig tovább sterilizáltak, de már kisebb mértékben, mert az orvosokra a csapatoknál volt szükség.

A Németországban sterilizáltak összlétszámát 200 000 és 350 000 közöttire becsülik. (1934-ben, az első sterilizációs évben Gürtner igazságügy-miniszter adatai szerint 62 463 esetben rendeltek el a sterilizálást 4874 elutasítás mellett, 1935-ben pedig 71 760 esetben, 8976 elutasítás mellett.) Sokakat politikai indokból is sterilizáltak, mert a Hitler-elleneseket egyszerűen gyengeelméjűnek tartották.

Grafeneck és a többiek

1939. szeptember–októberben lezárult az eutanázia tervezési szakasza. A külvilágtól teljesen elzárt megsemmisítő intézetekben megduplázták a személyzet fizetését (a grafenecki igazgatónak havi 1200 RM-et ajánlottak), de a lakossággal semmiféle kapcsolatot nem tarthattak. Elzártságukat rádió, könyvek, alkohol, stb. biztosításával enyhítették. Az intézet külön közigazgatási egység lett, saját rendőrséggel.

Az „eutanázia” 1939. szeptember végén Lengyelországban kezdődött, még mielőtt Hitler aláírta volna a gyilkosságokra vonatkozó felhatalmazást. A Bromberg melletti Kocborow kórházában november elejéig 2 342 beteget öltek meg. Hitler csak 1939 októberében írta alá a szeptember 1-jei „felhatalmazást”:

*Bouhler birodalmi vezető és
Dr. med. Brandt*

felelős megbízást kapnak, hogy a név szerint meghatározandó orvosok hatáskörét annyira bővítsék, hogy az emberi számítás szerint gyógyíthatatlan betegeket betegségi állapotuk kritikus megítélése esetén kegyes halálban részesíthessék.

Adolf Hitler

1939. novemberben elkezdték a grafenecki intézet átépítését a környékbeli iparosok bevonásával, akik járványügyi tábort sejtettek a munkálatok mögött. A hónap közepén megérkeztek az első „munkatársak”: a lengyelországi hadjárat befejezése után az SS egyik halálfejes (*Totenkopf*) hadosztályának altisztjei kapták titkos birodalmi ügyként feladatuk, hogy a küszöbön álló franciaországi hadjárat előtt „kiürítsék” a gyógyító- és ápolási otthonokat. Civilben dolgoztak, gyakorta álnevet használtak, de pisztolyukat és zsoldkönyvüket megtarthatták. Szüneteltették kapcsolataikat az SS-hez, hogy semmiképpen se derülhessen fény a tényleges megbízókra. Berlinben pedig álcázásképpen megalakították a Gyógyítási- és ápolási birodalmi munkaközösséget (*RAG*), amelynek az intézetekben lévő betegek 20%-át, vagyis hozzávetőlegesen 70 000 embert kellett meggyilkolni. A RAG-ot az NSDAP kincstárnoka finanszírozta. November közepén to-

vábbi álcázott vállalkozásként megalakították a Közhasznú Betegszállító Kft.-ét (*Gekrat*), amelynek autóbuszai szállították a betegeket az ország különböző helyeiről a gyilkos intézetekbe.

1940 januárjában az egykori brandenburgi fogházban próbaelgázosítást végeztek. A „*tusolóban*” a gáz néhány perc alatt végzett a 18–20 emberrel. Időközben megérkeztek Grafeneckbe az acélból készült s fürdőnek álcázott gázkamrák is; ezek alján vízvezetékcső futott, amelybe lyukakat fúrtak, s a szénmonoxid ezeken keresztül áramlott a helyiségbe. Szintén leszállították a hordozható krematóriumokat is, amelyekhez speciális tolókocsi tartozott. Az SS emberei a tetemeket ezeken vitték a krematóriumokba, amelyekbe a testeket érintés nélkül lehetett betolni.

Grafeneckbe a birodalmi posta három autóbusza szállította az áldozatokat. A meggyilkoltak iratait pedig naponta futár vitte Berlinbe, s hozta az újabbakat. A gázkamrában az elgázosítást orvos végezte, nyitotta és zárta a gázcsapot, figyelve az áldozatok reakcióit. Maximum 20 perc után már nem mutattak életjelet. Ekkor beindították az elszívó ventilátorokat, majd a holttesteket elszállították az éjjel-nappal működő, két koksztüzelésű krematóriumba. Itt a holttesteket egyenként hamvasztották el, amely esetenként másfél óráig is eltartott. Az aranyfogakat kihúzták. A hamvasztók 12 órás váltásban dolgoztak, iszonyatos füstben és bűzben, műszakonként negyed liter pálinka mellett. Az áldozatok hozzátartozói pedig az áldozatok megőrölt csontjaiból egy kb. 3 kilogrammos urnát kaptak, amelyet konspiratív okokból a környező városok nagyobb postahivatalaiban adtak fel. A halál okaként fiktív diagnózist (vérmérgezés, tüdőtuberkulózis, vakbélgyulladás, stb.) közöltek, amelyet az orvos álnéven írt alá. 1940. július végéig a négy gyilkolásra berendezett intézetben (Grafeneck, Brandenburg, Hartheim, Sonnenstein) összesen 8 765 személyt gázosítottak el. Ugyanakkor számos elfogott levél bizonyította, hogy az érintettek egy része pontosan tudta, mi vár rájuk, amikor a buszok megérkeztek.

A T4 akció

1940 áprilisában megkezdődött a berlini eutanázia-központ kiépítése is, amely a Berlin-Charlottenburgban fekvő Tiergartenstrasse 4. szám alatti villában kapott helyet. Így lett nem hivatalos neve: a T4 akció. A lebonyolításra fedett cégeket alapítottak, de az irányítás Hitler kancelláriájának

II Főhivatala kezében maradt. A villa átépítése a 31 éves Erwin Lambert kőművesmester első megbízása volt; később nevéhez fűződött több megsemmisítő intézet átépítése, illetve a treblinkai és sobibori gázkamrák beépítése.

A katolikus egyházi vezetők először 1940. augusztus 1-jén tiltakoztak először hivatalosan a birodalmi kormánytól az eutanázia ellen. Azt írták, hogy számos elhunyt munkaképes volt, így nem terheltek az államot. Az eljárást a természeti jog és a keresztény törvények is tiltják. A bíróságokhoz is egyre több panasz érkezett; az egyik bíró felkereste a brandenburgi intézetet, s az orvosoknak kijelentette, hogy az eutanázia-intézkedések minden törvényes alapot nélkülöznek. A biztosítóintézetek szintén érdeklődtek az eltűntek iránt. Az igazságügy-minisztérium augusztus végére ugyan összeállított egy eutanázia-törvénytervezetet, de Hitler utasítására a fiókba süllyesztették, s megtárgyalását a végső győzelem utánra napolták. Ekkora a „*titkos birodalmi ügy*” már aligha volt titkos: a müncheni orvos-tan-hallgatók egyik tanára a polcon sorakozó urnákat így kommentálta: „*Ezek valamennyien tüdőgyulladásban haltak meg.*”

Walter Buch, az NSDAP főbírájának Heinrich Himmlerhez intézett 1940. december 7-i levele nyomán az SS birodalmi vezetője Grafeneckben leállította a gyilkosságokat, de személyzetét áthelyezték más intézetekbe. 1941. augusztus 3-án von Galen münsteri püspök bátor eutanázia-ellenes prédikációja rendkívüli hatást váltott ki, s más püspököket is felbátorított. Szövegét ezres példányokban sokszorosították, sőt röplapként még angol repülőgépek is terjesztették; megtört a titoktartás. A nácik tanácstalanok voltak; Hitler a Szovjetunióval folyó háború miatt nem akart keményen fellépni. Goebbels szerint: ha valamit tennénk a püspök ellen, akkor nem számíthatnánk Münster lakosságára a háború alatt. De ehhez még nyugodtan hozzávehetjük egész Vesztfáliát is.

Hitler 1941. augusztus 24-én leállította az eutanáziát, de a T4 kisebb mértékben a központban folytatódott. 1941. szeptember 1-jéig 70.273 személyt „*fertőtlenítettek*” Németországban; valójában azonban kiéheztetés vagy gyógyszer túladagolása következtében 1941 végéig összesen 93.521 „*ágyat bocsájtottak új felhasználási céllal rendelkezésre*”. Mindez azt jelentette, hogy ha egész Németországban a „*szellemi fogyatékosok*” 282.696 ágyával számolunk, akkor minden harmadik ágyat „*felszabadítottak*”.

Irodalom

Karsai László: *Holokauszt*. Pannonica, Budapest, 2001.

Kershaw, Ian – Lewin, Moshe: *Sztálinizmus és nácizmus. Diktatúrák összehasonlítása*. Szukits Könyvkiadó, Szeged, 2005.

Klee, Ernst: *„Euthanasie” im NS-Staat. Die „Vernichtung lebensunwerten Lebens”*. Fischer Taschenbuch Verlag, Frankfurt am Main, 2004.

Németh István: *Demokrácia és diktatúra Németországban 1918–1945. II. kötet. A „Harmadik Birodalom” (1933–1945). Összegzés és dokumentumok*. L'Harmattan Kiadó, Budapest, 2007.

FASIZMUS ÉS FUTURIZMUS

1909. február: a futurista irányzat alapító felhívása
1910. február 10: Torinóban Umberto Boccionia megfogalmazta a festészet manifesztumát
1911. április 30: Milánóban futurista vándorkiállítás indult útjára
1915: Marinetti a *Háború, a világ egyetlen higiéniája* című írásával dicsőítette a háborút
1918. május 14: a római Teatro dei Piccoliban bemutatták a *Balli Plastici* című mesejátékot
1918: Marinetti megalakította a Futurista Politikai Pártot (*Partito Politico Futurista*)
1919. május 23: Benito Mussolini Nemzeti Fasiszta Pártja (*Partito Nazionale Fascista – PNF*) átvette a futurista párt politikai profilját
1922. október 31: Mussolini Olaszország miniszterelnöke
1929: A szépművészetek fasiszta szövetségének megalapítása
1926–1944: az aeropittura irányzata a festészetben
1937: Albino Siviero (Verossi) híres képe a három balilláról
-

Az olasz futurizmus

Az Olaszországból kiinduló futurista irányzat alapító felhívását 1909 februárjában a milánói Filippo Tommaso Marinetti (1876–1944) jelentette meg több olasz újságban és a párizsi *Le Figaróban* (lásd: dokumentumok). Egyiptomi olasz ügyvéd fiaként született, milliomos családban. Francia jezsuita iskolába járt Párizsban, majd Genovában tanult. Irodalmi és jogi doktorátust szerzett. Jogi tanulmányai befejezése után úgy döntött, hogy nem lép sikeres apja nyomdokaiba, hanem új kulturális irányzatot alapít.

Irodalmi barátjaihoz tartozott a szimbolista Guillaume Apollinaire, Joris-Karl Huysmans und Stéphane Mallarmé, akik erőszakosan lázadtak a polgári rend ellen. Marinettivel együtt nem álltak távol a Pierre-Joseph Proudhon, Mihail Alekszandrovics Bakunin, s főleg a Georges Sorel vezette anarchistáktól, s üdvözltek aktivistáik merényleteit. A felhívásban Friedrich Nietzsche gondolatai is felbukkantak, akinek hőséhez, Zarathustrához hasonlóan Marinetti céljai is az ellenséges világ ellen irányultak. A keresztény erkölcs és a nők elutasítása mellett a felhívásból hiányoztak a szociális

Filippo Tommaso Marinetti

Marinetti: Futurizmus

vonatkozások. A felhívás a tabukkal való provokatív szakításként született, s az ifjúságot, az erőszakot, az agresszivitást, a sebességet, a háborút és könnyörtelenséget dicsőítette, s harcot hirdetett a múlt hívei, az ún. passzatiszták ellen.

Kiáltványa megjelenése után Marinetti Európában ismert „sztár-költő” és ideológus lett. Színházi és utcai botrányokat szervezett, amelyek nyomán híveinek száma csökkenni kezdett. Az új, futurista Olaszországot a műszaki innováció kultuszára kívánta alapozni. A futurizmus politikai akciója – művészi

tapasztalataival párhuzamosan – három központi témára irányult: a nacionalizmusra, a háborúra és jövő emberére.

A futurizmust kezdetben költőknek szánták, de rövidesen más művészek is csatlakoztak hozzájuk. Saját felhívást adott ki a festő Umberto Boccioni, Luigi Russolo és Carlo Carrà. 1909 és 1944 között a futuristák összesen 175 manifesztumot hoztak nyilvánosságra. Az irányzat egész Európában hatott: Olaszországból indult, s Franciaországon és Németországon keresztül Oroszországig jutott. Marinetti folyamatosan előadó körúton tartózkodott Európában, s más futuristák is – gyakorta erőszakosan – felléptek nézeteik terjesztése érdekében. Harcot hirdettek az általuk elutasított művészeti hagyományok ellen; a művészetet állítólag a megváltozott korszellemhez igyekeztek igazítani, s egy „új és szabad művészetet” teremteni.

A futurista irányzatot a provokatív hangvétel különböztette meg a többi kulturális irányzattól. Marinetti 1910-től elsősorban az észak-olasz színháztermekben rendezte meg futurista estéit. Az előadás rendszerint az illető város sértegetésével kezdődött; ezután felolvasták a manifesztumokat, bemutattak futurista műveket, közben futurista zenét játszottak, s részleteket kínáltak futurista színdarabokból is. Ezek az esték Marinetti felfogása szerint csak akkor voltak sikeresek, ha a rendezvény végén a biztonsági erők beavatkozására is sor került, s emiatt nagy sajtóvisszhangot kapott. Az ily módon kivívott ismertségre alapozva 1911. április 30-án Milánóban futurista vándorkiállítás indult útjára, amely teljes sikerrel járt. 1912-ben

a kiállítást külföldre vitték, s a háború kitöréséig az összes jelentősebb európai nagyvárosban bemutatták. A látogatók és a kritikusok majdnem mindenütt dicsérték sokrétűségét, s a kiállítás nagy hatással volt a helyi művészekre.

A futurizmus vezető művészeti irányzata a szobrászat mellett a festészet lett, amelynek manifesztumát 1910. február 10-én Torinóban Umberto Boccioni fogalmazta meg, s rajta kívül még Giacomo Balla, Luigi Russolo, Gino Severini és Carlo Carrà írta alá. A felhívás a „*múlt fanatikus, felelőtlen és sznob kultúrája*” elleni „*lázadó kiáltással*” fordult az ország fiatal művészeihez. Méltatta az eredetiség minden formáját, az örültség bátorságát s a mindennapi élet visszaadását sürgette. Elutasította a múlt kultúráját, a régi iránti megszállottságot, a pedantériát, az akadémiai formalizmust, az utánzás minden formáját, a már ismert témákat, motívumokat és a műkritikusokat is. Április 11-én pedig kiadták a futurista festészet technikai kiáltványát (lásd: dokumentumok), amely univerzális dinamizmust, a természet őszinte és tiszta ábrázolását, illetve a test anyagiságának szétrombolását hirdette a mozgás és fény révén. Elutasította a klasszikus motívumokat s az aktfestészetet is, amelyet deprimálónak tartott s az irodalmi ábrázolásokban leírt házasságtörésekhez hasonlította. Nem valamely esemény képmására, hanem a művész, vagy az általa ábrázolt élményvilág bemutatására törekedtek. Boccioni javaslatait a vásznon még nem próbálták ki. A gyakorlatban nehéz volt világosan elhatárolódni a kubizmustól, pointilizmustól és az impresszionistáktól. Legutolsó megkülönböztetésként gyakorta csak a mozgás folyamatának bemutatása maradt.

1912-ben Marinetti az írott szó területén is forradalmi módszereket kezdeményezett, amikor hatályon kívül helyezte a mondattant, s különböző nagyságú betűkkel, írásmóddal és irányokkal kísérletezett. Mivel ezen írásformát a nyomdagépek nem tudták megjeleníteni, a festészetből átvett kollázst és montázst alkalmazott, eltüntetve az irodalom és a képzőművészet hatá-

Thayaht (Ernesto Michahelles)
(1893–1959): A nagy kormányos
(1939)

rait. Manifesztumokban hirdették meg nézeteiket a zenében és az építészetben is.

Az első világháború előtt Marinetti érintkezésbe került a politikával is. Olaszország gyors háborúba lépését sürgetve belépett Benito Mussolini *Fascio d'Azione Rivoluzionario* nevű szervezetébe, ahol rendezvényeket szervezett. Ezeken szónokként Mussolini is fellépett, aki

szintén háborút és az osztrák iga alóli felszabadulást sürgetett. 1914 szeptemberében Milánóban letartóztatták Marinettit, Boccionit és Russolót, mert egy rendezvényen osztrák zászlót égettek. Rövid bebörtönzése alatt fogalmazta meg a futuristák háborús szintézisét, amelyben kilátásba helyezte a futuristák támogatását Olaszország intervenciója esetére.

Amikor Olaszország 1915-ben az egyház és a szocialisták óhaja ellenére belépett az első világháborúba, a futuristák az erőszak propagandistái lettek. Tagjaik többsége önként jelentkezett katonának. Művészeti tevékenységük szinte megbénult. Marinetti dicsőítette a háborút a *Háború, a világ egyetlen higiéniája* (1915) című írásával is. Olaszország számára a háborút alkalomnak tekintette a Risorgimento befejezésére, az olaszok által lakott területek egyesítésére. Olaszország hadba lépése után

A futuristák a „*plasztikus színházban*” tiszta formai-, szín- és fénynyelvezetet, zenét és mozgást szorgalmaztak. 1918. május 14-én a római Teatro dei Piccoliban került sor a *Balli Plastici* című mesejáték bemutatására. A konkrét eseménysorok és az absztrakt momentumok váltakozása során öt felvonásban fabábuk mozogtak Alfredo Casella, Gérald Tyrwhitt, Bartók Béla und Francesco Malipiero zenéjére. A darab Rómában rendkívüli sikert aratott, de külföldön nem mutatták be.

A futurista irányzat számára a háború kétszeresen is cezúrának bizonyult. Napvilágra kerültek vezetőinek ellentétei: Marinetti a politikumot igyekezett növelni, miközben Boccioni ezt elutasítva a művészetet, és

annak minőségét állította előtérbe. A cezúra igazi mélységét azonban a háborús veszteségek jelezték: összesen 13 futurista veszítette életét, 41 pedig megsebesült. A halottak között volt Boccioni is, aki 1916-ban leesett lováról.

Az első világháború után a politikai futurizmusra váltottak. Marinetti még a háború vége előtt megalakította a Futurista Politikai Pártot (*Partito Politico Futurista*), amelynek nacionalista, antikapitalista és egyházellenes profilt kölcsönzött. Nem volt tömegpárt, hanem mindazok gyűjtőhelye, akik közel álltak a futurista mozgalomhoz. A párt azonban felolvadt a Mussolini által 1919. május 23-án alakított Nemzeti Fasiszta Pártban (*Partito Nazionale Fascista – PNF*), amely átvette a futurista párt politikai profilját.

Amikor azonban az 1919. októberi választásokon csak 4000 szavazatot szereztek, s lecsukták államellenes merényletért és fegyveres csapatok szervezéséért, feszültségek támadtak közöttük. Marinetti ezért még élesebben balra fordult, s az (internacionalizmus nélküli) bolsevik forradalom mellett a monarchia, az egyház és a bürokrácia elleni harc fokozását, a börtönök felszámolását és a carabinieri felosztatását sürgette. Ekkor írta *A kommunizmuson túl* (1920) című tanulmányát, amelyet a külföldi futuristáknak szánt. Ebben búcsút vett a politikai futurizmustól s Olaszország példaképeként az orosz októberi forradalmat méltatta. Emiatt azonban csak a bolsevikok ismerték el. 1921-ben Lunacsarszkij szovjet kulturális népbiztos Olaszország „*egyedüli forradalmi értelmiségijének*” nevezte.

Mussolini azonban jobbra fordult, mert számára a baloldali út bezárult: az ország háborús részvételének követelése miatt kizárták a szocialista pártból és árulónak tekintették. Mivel 1920-ban pedig már a monarchia és az egyház elleni harc leállításáról beszélt, a futurista Marinetti, Carli és Vecchi kivált mozgalmából.

1920–1924 között Marinetti hallgatásba burkolózott, miközben az egykori szindikalista Mino Maccari és Curzio Suckert az 1920-ban alapított *L'impero* című lapban továbbfejlesztette a futurizmus korábbi egyházellenes és forradalmi programját.

Fasizmus és futurizmus

1922. október 31-én III. Viktor Emánuel király Olaszország miniszterelnökének nevezte ki Benito Mussolininit. A következő években Mussolini konszolidálta a fasiszta hatalmat, majd 1925-től hozzákezdett a fasiszta párt totális, egy párti diktatúrájának kiépítéséhez. A fasiszták a tömegek mozgósítására és nacionalizálására a sajtó, a film és a rádió mellett felhasználták az építészetet és a művészetet is.

1924-ben Marinetti a *Futurizmus és fasizmus (Futurismo e Fascismo)* című kötetében – amelyet „nagy és drága barátomnak, Mussolininak” ajánlott – kibékült a fasizmussal, amely lépését kultuszminiszteri poszttal viszonzta. Marinetti politikailag és művészetileg megdicsőült. Szimbolikus tartalmú drámái egyre nagyobb sikert értek el. Ekkor írta a *Tűzdob* (1923), *A hadifoglyok és a szerelem* (1927), *A szív óceánja* (1927), *A meztelen sűgő* (1928) című drámákat.

1929-ben a fasiszta rendszer által felállított Accademia d'Italia tagja lett, ahol osztálytitkári címet kapott. A futurizmus szerepét a fasiszta művészetben azonban már korábban eldöntötték. Politikai elismerését meg kellett osztania a „*passzátista*” Novecentoval, a Mussolini által támogatott, inkább klasszicista művészeti irányzattal. Így mégsem Marinetti, hanem az 1929-ben alapított *A szépművészetek fasiszta szövetsége* gondoskodott arról, hogy a kiállítások rendezése és az állami megbízások kiosztása a legfelső vezetés által megkívánt stíluskeveredésben történjen. A futurizmus csak akkor jutott szóhoz, ha kifejezte a dinamikus, jövőorientált új Olaszország jellegét.

A futurizmus pozícióharcát mindazonáltal számos korabeli manifesztum bizonyítja. Ezek a szakrális művészetre, a légiközlekedési építészetre, a kerámiára, a háború új esztétikájára, s a háborús bajtársiasságra vonatkoztak. Marinetti a kapcsolatteremtés billentyűjével (*Tattilismo*) új fordulatot tett a szociális kapcsolatok kiépítése irányában. 1930-ban nagy feltűnést keltett a futurista konyhára vonatkozó manifesztuma, amelyet azonban inkább az olaszok étkezési szokásainak szentelt. Ebben bírálta az olaszok nemzeti ételét, a pastasciutta provincializmusát és az étel felelőségét abban, hogy Olaszországnak alacsony politikai rangja van az európai koncertben. Helyette azonnal rizsétel bevezetését javasolta, hosszútávon pedig az élelmezés átállítását a vegyipari termékekre. 1935–1936-ban az etiópiai háborúban szerzett élményeit írta meg.

Marinetti költészete alapvetően két korszakra osztható: a futurizmus előtti időszakra és a futurizmus korára. A futurizmus előtti korszakára az egzotikum és primitív keresése, a titok és erotika kedvelése, a mindenhol meghökkentés és elborzasztás jellemző, mely feltehetően a sátánizmus divatjából származik. Már ebben a művészeti szakaszban megjelent írásai-ban a technika, a lendület, a sebesség dicsőítése.

A futurista költő alkotásaiban is a dinamizmus és a szimultanizmus uralkodik. A fejlődő, iparosodott világ technikáját csodálja. Magasztalja a gépeket, az energiát, az erőt. Jellegzetesen a mozgás ábrázolására helyezte a hangsúlyt. A *Futurista kiáltványban* szimbolista jelképrendszert alkalmaz. Jellegzetességei a „*végzetes egzotizmus*”, az „*erotikával fűszerezett pesszimizmus*”, az „*anarchisztikus – voluntarista lendület*”. Feladatának tekintette az emberi faj kutatását.

A fasiszta állam megrendelőként korábban sohasem látott mértékben támogatta a nagy kulturális kiállításokat, amelyek méltatták a rendszer vívmányait, bemutatták igényeit és politikai céljait. A fasiszta Olaszországban a kiállítások számos művész számára karrierjük kezdetét és csúcspontját jelentették. A művészetnek az államot kellett szolgálnia, jóllehet hivatalosan nem létezett támogatott állami művészet, s nem tiltottak be művészeti stílusokat sem. Érvényesülhettek a művészi kibontakozás lehetőségei és a realizmuson túlmutató avantgardista irányzatok is. A „*forradalmi*” színezetű fasiszta mozgalommal számos polgárellenes értelmiségi és művész szimpatizált, s – főleg kezdetben – támogatta uralmát. A fasizmussal elsősorban a már 1922 előtt kialakult futurizmus mutatott programbeli rokonságot: a futuristák nagy részét a liberalizmus- és szocializmus-ellenesség, a parlamenti demokrácia megvetése, a háború iránti vonzalom, a heroizmus, a technika és a haladás dicsőítése, valamint nacionalizmus és az ifjúság kultusza jellemezte.

A fasizmus olyan modern politikai mozgalomnak vallotta magát, amely radikálisan átalakítja s megújítja a nemzetet, megszabadítja azoktól a hagyományoktól, amelyek ellen a futuristák is küzdenek. Másrészt a fasizmus cselekedeteit az „*ezeréves*” olasz hagyományokból eredeztette, s a fasiszta Olaszországot a Római Birodalom „*újjaszületésének*” tekintette. A „*római mítosz*” propagandájának középpontjában Mussolini kormányfőként és a fasiszta mozgalom korlátlan hatalmú vezéréként állt. A futurizmus pedig e dualizmust az avantgárd irányzatokkal szembeni állandó nyitásával, illetve a rendszer retorikájához való közelítéssel fejezte ki.

A futurizmus és a fasizmus tartós affinitásában a fasizmuskutató Emilio Gentile a modernista nacionalizmus kifejeződését láttatta: *„Ez a nacionalizmus pillantását nem a múltra veti, hogy elutasítsa a jelent, hanem a jövőbe pillant. Saját képe és saját mítosza van a »modern életről«, az iparosítást a nemzet konszolidálódása és hatalmas növekedése érdekében kikerülhetetlen folyamatnak tekinti.”*

Magyarországon a futurizmus az 1910-es évektől kezdve talált utat a festészetbe, amely különösen fogékony volt az avantgárd irányzatok iránt. Az olasz futuristák ösztönözték a Kassák Lajos körüli művészeket, köztük Bortnyik Sándort, Tihanyi Lajost, Uitz Bélát és Schadl Jánost, akik főleg azok dinamizmusából és erejéből merítettek. A Berlinben élő Kádár Béla és Scheiber Hugó felfedezte a futurizmus későbbi, dekoratív stílusát, amelyet expresszionista elemekkel párosítottak. Szintén a késői futuristákhoz tartozott Ruzicskay György, akinek kevés futurista munkája az 1920–1930-as évek közepe között született.

Az állami vezető képe: Benito Mussolini

Mussolinit 1925. decemberben törvényes úton, korlátlan hatalommal rendelkező kormányfővé nevezték ki. Szerény szociális háttérrel rendelkező parvenü volt, akinek politikai beállítottságát nem lehet hagyományos monarchikus vagy demokratikus szerepekkel értelmezni. Politikai autoritásának biztosítására – és a rendszer nagyratörő gazdasági, ipari és katonai projektjei melletti tömeges mozgósítás érdekében – tudatosan különböző propagandaeszközöket vetettek be. Az olasz fasizmus legfontosabb propagandaeszköze Duce-kultusz lett. A Ducéért való rajongás a lakosság körében erősítette a fasizmus elfogadottságát. A fasiszták által irányított média Mussolinit *„Olaszország megmentőjének”*, mindenütt jelenlévő államférfiként és a legkülönbözőbb szerepekben mutatta be.

Festményeken, fényképeken és szobrokon állandóan jelen volt a közvéleményben. Kemény tekintetű portréi eltökéltséget, akaratosséget tükröztek. A fényképeken sportolóként s földet művelő mezőgazdaként és a néphez közelálló politikusként jelent meg.

A rendszer technikai fejlettségét a pilóta, motoros vagy autóvezető szerepében igyekezett szimbolizálni. Egyidejűleg a római császár hagyományait is felvette, s antik uralkodói jelvényekkel mutatkozott. Kedvenc

pozitúrája volt egy római földesúrhoz hasonló lovas ugratása. A háború kitörése után a plakátok masírozó katonák előtt mutatták, akiket állítólag győzelemről győzelemre vezet.

Miután 1926-ban több merényletet is túlél, halhatatlan, felsőbbrendű embernek stilizálták. 1943 júliusában, politikai bukását követően a diktátor e képei rövid idő alatt eltűntek, többnyire a szövetségesek által elfoglalt városokban.

Az Italiano Nuovo és a Balilla

Uralmuk konszolidálása után a fasiszták igényt támasztottak egy teljesen új társadalom, az Italiano Nuovo megteremtésére. Céljuk az ember homo *fascisticus*-sá formálása volt. E cél érdekében kellett működnie a fasiszta pártnak és a felállított szabadidő- és tömegszervezeteknek is.

„Család, közösség, nemzet” – hangzottak a fasiszta propaganda vezérszavai Olaszországban. Az agresszív nacionalista követelések együtt haladtak az olasz kultúra és „faj” dicsőítésével. A fasiszták intézményesítették a sporteseményeket és az olaszok nemzetközi sikereit: az 1934. és 1938. évi labdarugó világbajnokság megnyerése az olasz „faj” diadalát jelentette. Ám a származást alapul vevő faji ideológia, valamint az állami antiszemitizmus Olaszországban csak az 1930-as évek végén jelentkezett, és soha nem vált olyan radikálissá, mint Németországban.

A rendszer gyermek- és ifjúsági szervezeteket tartott fenn, hogy megszilárdítsa a társadalmi konszenzust a fasizmussal. A fasiszta párt ifjúsági szervezetét, a Balillát (*Opera Nazionale Balilla – ONB*) az 1926. áprilisi törvény alapján, Mussolini megbízására a cserkészek mintájára Renato Ricci alapította, aki 11 évig vezette a szervezetet. Az ONB az iskolai nevelést kiegészítendő „az ifjúság gondozásával, fizikai és erkölcsi nevelésével” foglalkozott, s az oktatási minisztérium felügyelete alatt állt. A szervezet Giovan Battista Perasso fiatal olasz nemzeti hős becenevéről kapta elnevezését, aki 1746 decemberében kődobálásával kirobbantotta a genovai osztrák megszállók elleni győztes felkelést, nevét az olasz nemzeti himnuszban is megemlégették. Már a szervezet névválasztása is kifejezte a rendszer kísérletét, hogy saját legitimitását a *Risorgimento* (vagyis az osztrák iga lerázásáért és Itália egységesítéséért vívott fegyveres és politikai küzdelem, az 1840–1871 közötti évek) kontinuitásból vezesse le.

**Albino Siviero (Verossi):
Balilla (1937)**

A fiatal kődobáló a hazafias erények és vakmerőség példaképe lett.

A Balilla paramilitáris aktivitása hasonló értékeket vallott: a hagyományos sporttevékenység és kirándulások mellett az 1930-as évek elejétől fegyverforgatásra is tanították a fiatalokat. Mindezen intézkedéseknek sportos, fegyelmezett és bátor, feltétlenül engedelmeskedő fiatalokat kellett kinevelniük. A későbbiekben a fasiszta kormány minden más ifjúsági szervezetet feloszlatozott. (A Vatikánnal kötött konkordátum alapján csak az *Actio Catholica* működhetett.) A Balilla katonai jellegét erősítette az egyenruha: fekete ing, égszínkéék nyakkendő, szürkészöld nadrág, fekete öv és sapka. Évente *Campo Dux* néven nemzeti találkozókat rendeztek.

Az ONB szervezeti formái voltak: a Balilla (8 és 14 év közötti fiúk), a *Piccole italiane* (8 és 14 év közötti lányok), az *Avanguardisti* (14 és 18 év közötti fiúk), a *Giovani Italiane* (14 és 18 év közötti lányok), a *Fasci Giovanili* (18 és 21 év közötti fiatalok). 1937-ben az ONB-t összevonták a Fasci Giovanilivel, s az új szervezet neve GIL (*Gioventù Italiana del Littorio*) lett. Németországban e szervezet mintájára szervezték meg a Hitler-Jugendet.

A Balillát a futuristák között legszemléletesebben Albino Siviero (Verossi) (1904–1945) ábrázolta, aki munkássága kezdetén hagyományos stílusban dolgozott, majd csatlakozott a futurizmushoz és az Aeropitturához. 1937-ben híressé vált képe három fiatal balilla mozgalmás és dinamikus ábrázolása a futurizmus tipikus megjelenítése. Jellemző a formák leegyszerűsítése és geometrizálása: a lábak mintha fa bábfigurák lennének, s a testek a kezek ívszerű mozgását követik. A három ív M betűt alkot, Mussolini kezdőbetűit. Az 1930-as évek második felének magasan ideologizált gyakorlatában mindez már elég volt Duce megidézésére.

Az olasz aeropittura irányzata

Az olasz „*második futurizmus*” (1924–1945) legjelentősebb irányzata az aeropittura volt, amelyben a futurizmus régi elemei – dinamika, haladás és sebesség – hozzáilleszkedett a patriotizmushoz, a repülés hősiességéhez és az új idők háborús propagandájához. A kortársak *Arte Sacra Futurista*-nak is nevezték; az irányzat időben 1926–1944 között létezett. Mino (Stanislao) Somenzi már 1928-ban megfogalmazta az első felhívást az aeropittúráról, amelyet azonban nem egyeztetett Marinettivel, így a széles közvélemény előtt ismeretlen maradt. Marinetti később ugyan említette ezt a manifesztumot de 1931-ben mégis saját felhívással állt elő az aeropittúráról, amelyet pontatlanul „*az új olasz művészet első világméretű megerősítésének*” tekintett. Mivel felhívása a döntő pontokban más hangsúlyokat tartalmazott, Somenzi első felhívása a feledés homályába veszett.

Az aeropittura a pilóták élményeit hivatott visszatükrözni a repülés során, illetve megmutatni a repülőgépeket mozgásuk közben. Somenzi jobban megragadta az esemény lényegét, mint Marinetti. Megmutatta, hogy a repülés erőszakkal behatol az életbe, s új magaslatoakat tapogató ki. Az ember a levegőben néhány pillanat alatt átélhet olyan élményeket, amelyeket a földön csak egy óra alatt tapasztalhat meg. „*Az aeropittura új színek alkalmazásával ezeket az érzéseket adja vissza, s ötvözi szintézisbe az atmoszféráé és a sebesség elemeivel.*”

Az aeropittura nemzeti és nemzetközi méretekben egyaránt sikeres volt. A Marinetti által szervezett kiállítás Róma, Milánó és Genova után 1934-ben Párizsba is eljutott. Mivel ez a művészeti irányzat kitűnően alkalmas volt az új fasiszta rendszer műszaki–repülési teljesítményeinek bemutatására, a rendszer kiemelt támogatását élvezte. Az 1930-as években ezért további nagy kiállítások megrendezésére került sor.

A második világháború alatt, 1942-ben és 1943-ban az aeropittúrát Marinetti két manifesztuma bővítette ki, amelyek a szárazföldi és tengeri bombázásokkal foglalkoztak. E hangsúlyeltolódás nyomán az aeropittura önálló irányzatként a második világháború végén megszűnt.

E művészeti irányzat legismertebb képviselői Giacomo Balla, Gerardo Dottori, Tullio Crali, Guglielmo Sansoni (Tato), Carlo Andreoni, Alfredo Gauro Ambrosi, Wladimiro Tulli, Albino Siviero Verossi, Ivano Gambini, Fortunato Depero, Giovanni Korompay, Benedetta Cappa és Alessandro Buschetti voltak. Marinetti 1944-ben a fasiszta bábálla, a salói köztársaság területén halt meg. Halálával a futurista irányzat is lehanyatlott.

Dokumentumok

A FUTURIZMUS ELSŐ KIÁLTVÁNYA (LE FIGARO, 1909. FEBRUÁR 20.)

1. Mi a veszély szeretetét, az energia és a vakmerőség ismeretét akarjuk megénekelni.
2. Költészetünk lényeges eleme a bátorság, a merészség és a lázadás lesz.
3. Az irodalom mindmáig a mozdulatlanságot, a révületet és az álmot magasztalta. Mi a támadó mozgást, a lázas álmatlanságot, a futólépést, a halálugrást, a pofont és az ökölcsapást magasztaljuk.
4. Megállapítjuk, hogy a világ nagyszerűsége új szépséggel gazdagodott: a sebesség szépségével. Egy versenyautó, amelynek karosszériáját kígyóhoz hasonló, vastag csövek díszítik [...] egy bőmbőlő autó, amely kartácsként száguld, szebb, mint Samothraké-i Niké (szobra).
5. Az embert akarjuk megénekelni, aki a kormánykereket tarja, amelynek képzelt tengelye átéri a földet, amely rohan pályáján.
6. A költőnek lelkesen, fényesen, s bőkezűen kell feláldoznia magát, hogy növelje az őselemek szenvedélyes áhítatát.
7. Szépség már csak a küzdelemben van. Csak a támadó jellegű mű lehet igazi alkotás. A költészetet az ismeretlen erők elleni heves támadásként kell felfogni, hogy megadásra kényszerítse őket az ember előtt.
8. A századok legmagasabb hegyfokán állunk! [...] Miért kellene hátráplintanunk, ha ki akarjuk tárni a Lehetetlen rejtelmes kapuit? Tegnap meghalt az Idő és a Tér. Már a teljességben élünk, miután megteremtettük az örök, mindenütt jelenlévő sebességet.
9. A háborút akarjuk dicsőíteni – a világ egyetlen tisztaságát –, a militarizmust, a patriotizmust, az anarchisták megsemmisítő tettét, a szép elveket, amelyekért meghal az ember, s a nő megvetését.
10. Le akarjuk rombolni a múzeumokat, a könyvtárakat, az akadémiák minden fajtáját, és harcolni akarunk a moralizmus, a feminizmus, és minden gyávaság ellen, amely a célszerűsége és a saját hasznon nyugszik.
11. Azokat a nagy embertömegeket akarjuk megénekelni, akiket a munka, a szórakozás vagy a lázadás mozgat; megénekeljük a modern fővárosok forradalmának sokszínű és többhangú áradatát; a fegyverraktárak és dokkok metsző, elektromos holdak által megvilágított éjszakai, vibráló

fényét; a falánk pályaudvarokat, amelyek felemésztik a füstölgő vonatkígyókat; a gyárat, amelyek magasba kúszó füstszálaikkal csüngnek a felhőkön; a hidakat, amelyek gigantikus atlétaként feszülnek a folyók felett, s a napban késként villannak; a kalandokat kereső gőzösöket, amelyek a horizontot szimatolják; a széles mellű mozdonyokat, amelyek a síneken hatalmas, csövekkel ékesített kerékpárként pöfögnek és a repülőgépek siklórepülését, amelyek légcsavarjai zászlóként lobognak a szélben, s az elbűvölt tömeg tapsának tűnnek [...]

(In: Aradi Nóra [szerk.]: *A művészet története. A századvég és a századelő*. Corvina, Budapest, 1988. 171., illetve teljesebben: Christa Baumgarth: *Geschichte des Futurismus*. Reinbek bei Hamburg 1966. 26–27., Evelyn Benesch – Ingrid Brugger: *Futurismus. Radikale Avantgarde*. Mailand, 2003, 263–265.)

RÉSZLET A FUTURISTA FESTÉSZET TECHNIKAI KIÁLTVÁNYÁBÓL
(1910. ÁPRILIS 11.)

- A kiegészítésre a festészetben szintén szükség van, miként a szabad versre a költészetben, s a többszólamúságra a zenében.
- Az egyetemes dinamizmust dinamikus érzékelésként kell felfogni.
- A természet tolmácsolásához őszinteség és szűziesség kell.
- A mozgás és a fény szétrombolja a testek anyagszerűségét.

KÜZDÜNK:

1. A régies hamisítványok zöld kenőcsei és homályai ellen.
2. Az elemista és dagályos ódonság ellen, amely festett laposságaival a festészetet tehetetlenül gyermeteg és különcködő összefoglalássá alacsonyítja.
3. Minden ország új akadémikusainak, függetlenjeinek és szecessziósainak hamis tervezései ellen.
4. A meztelenség ellen a festészetben, mely épp olyan émelyítő és nyomasztó, mint a házasságtörés az irodalomban.

U. Boccioni, C. Carrá, L. Russolo, G. Balla. G. Severini

(In: Aradi Nóra (szerk.): *A művészet története...* i. m. 171.)

Irodalom

Aradi Nóra (szerk.): *A művészet története. A századvég és a századelő*. Corvina, Budapest, 1988.

Baumgarth, Christa: *Geschichte des Futurismus*. Reinbek bei Hamburg 1966.

Benesch, Evelyn – Brugger, Ingrid: *Futurismus. Radikale Avantgarde*. Mailand, 2003.

Elstner, Anja: *Der italienische Futurismus – Eine Untersuchung der ersten drei Manifeste Filippo Tommaso Marinettis*. Grin Verlag, München, 2007.

Escher, Gudrin: *Aeropittura–Arte Sacra Futurista*. In: Ingo Bartsch/Maurizio Scudiero (Hg.): „...auch wir Maschinen, auch wir mechanisiert!...” *Die zweite Phase des italienischen Futurismus 1915–1945*. Bielefeld, 2002.

Lista, Giovanni: *Was ist Futurismus?* In: Ingo Bartsch – Maurizio Scudiero (Hg.): „...auch wir Maschinen, auch wir mechanisiert!...”

Tisdall, Caroline – Bozzola, Angelo: *Futurism*. London, 2000.

TITKOS NÉMET HADERŐFEJLESZTÉS A WEIMARI KÖZTÁRSASÁG ÉVEIBEN (1919–1933)

-
1919. június 28: a versailles-i békeszerződés Németország területi csökkentéséről, gyarmatai elvesztéséről, jóvátételek fizetéséről, a Rajna-vidék részleges megszállásáról, az ansch-luss tilalmáról, valamint Németország és szövetségesei háborús felelősségéről. A Rajna bal partján és annak jobb partján 50 km-es demilitarizált övezetet hoztak létre, amelyet 15 évre szövetséges csapatok szálltak meg. A kieli csatornát pedig nemzetközi vízi úttá nyilvánították
1922. április 16: a rapallói szerződés Németország és a Szovjetunió között
1925. október 16: locarnói szerződések – kölcsönös garanciális szerződés Németország, Belgium, Franciaország, Nagy-Britannia és Olaszország között
1926. április 24: a berlini német–szovjet barátsági szerződés
1928. augusztus 27: a Briand–Kellogg paktum a háborúról való lemondásról
1931. március 19: az osztrák–német vámunió tervezete
1932. december 11: a genfi öthatalmi (Egyesült Államok, Nagy-Britannia, Franciaország, Németország és Olaszország) nyilatkozat a fegyverkezés csökkentéséről és korlátozásáról – ezután Németország képviselői ismét részt vesznek a genfi leszerelési konferencián
1933. július 15: a római négyhatalmi egyetértési és együttműködési szerződés Németország, Franciaország, Nagy-Britannia és Olaszország között
1933. október 14: Németország távozása a genfi leszerelési konferenciáról
1933. október 19: Németország kilépése a Népszövetségből, amelynek 1926 szeptemberétől volt tagja
-

A szárazföldi hadsereg (*Das Heer*)

A versailles-i szerződés katonai határozatai (1919) értelmében a szárazföldi hadsereg legfeljebb 100 000 katonából (összesen 10 hadosztály: 3 lovas, 7 gyalogos) és 4000 tisztből állhatott. A hadsereget kizárólag a belső rend fenntartására és a határvédelemre lehetett felhasználni. (Ez a rendelkezés az országon belüli forradalmi megmozdulások saját erőből való leverését igyekezett biztosítani).

A szerződés hatályba lépésétől számított két hónapon belül a Szövetséges és Társult Főhatalmak részére ki kellett szolgáltatni azokat a német fegyvereket, lőszert és hadianyagot, ideértve minden légelhárító anyagot is, amelyek a megengedett mennyiségen felüliek voltak az országban. Ugyanez vonatkozott a hadianyag előállítására alkalmas mindennemű gépi berendezésre.

El kellett törölni az általános hadkötelezettséget, s a német hadsereget a jövőben csak önkéntes belépés alapján lehetett felállítani és kiegészíteni. Megtiltottak minden mozgósítást elrendelő intézkedést is.

Hans von Seeckt tábornok, a vezérkar funkcióját ellátó *Truppenamt* (csapathivatal) tehetséges tábornoka a rejtett fegyverkezés híveként magas hatékonyságú kiképzést szorgalmazott, és a mozgóháború taktikájában intenzív kiképzést folytatott. Az 1939–41 közötti évek német villámháborús taktikáját voltaképpen húsz évvel korábban alapozták meg. A rövid időre történő besorozással illegálisan egy jóval nagyobb hadsereget képeztek ki.

Hans von Seeckt tábornok

1920-ban felállították a hadsereg pszichológiai kutatórészlegét, mert úgy vélte: *„a katonát meg kell tanítani, hogy feladatát akkor is el tudja végezni, ha magára marad a harctéren. Tudnia kell, hogy egyedül ő felel tetteiért és kudarcaiért.”*

A versailles-i szerződés által megtiltott nehézfegyverek prototípusainak gyártása a német ipar bevonásával külföldön, elsősorban Hollandiában és Spanyolországban folyt. A „*tankőrült*” Heinz Guderian és társai a szovjetunióbeli Kazanyban gyakoroltak, míg a német pilótákat az 1920-as évek elejétől Lipeckben képezték ki a német gazdasági és technikai segítség viszonzásaként. 1926-ban, Seeckt lemondásakor Németország már egy ütőképes hadsereg vázával rendelkezett, amelyre – a politikai helyzet érettsége esetén – már fel lehetett építeni a tömeghadsereget.

Az illegális paramilitáris szervezetek alkották az ún. fekete Reichswehrt, amelyeket a békeszerződés határozatainak megsértésével a hivatalos német Reichswehr támogatott és részben fenntartott. Ezek elrejtett fegyverekkel, munícióval és felszereléssel rendelkeztek, veszélyt jelentve a megszilárdulatlan weimari demokráciára. A szövetséges katonai ellenőrző bizottságok pedig átnéztek a Reichswehr illegális tevékenysége felett, mivel benne a szocialista erők elleni törekvések letéteményesét látták.

A Reichswehr az illegális szövetségeket nem csak pénzzel, fegyverrel, lőszerrel és különböző eszközökkel támogatta, hanem kiképzőket és kiképzési helyeket is rendelkezésükre bocsájtott.

Szűkebb értelemben a fekete Reichswehrhez csak a Bruno Buchrucker őrnagy vezette ún. munkakommandót számolták, amely 1921 tavaszától illegálisan a felső-sziléziai német szabadcsapatok harcaiban vett részt a III. katonai körzet keretében. Tágabb értelemben a fekete Reichswehrhez tartozott az SA, a „szükségrendőrségnek” beállított Ehrhardt brigád, a frontkatonák szervezete (*Stahlhelm*), az Oberland–szövetség, a Birodalmi Zászló Szövetség, a Ruhr-vidéken a Heinz-szervezet szabotázscsoportja a francia megszállás ellen, a lakossági védelmi szervezetek, az Escherich, a Kanzler és az Ehrhardt brigád utódszervezeteként működő Consul-szervezet. E szövetségek három célt követtek: a versailles-i békeszerződés korlátozásainak megkerülését, tartalékos hadsereg felállítását és a katonai kiképzés folytatását.

A fekete Reichswehr nem csupán a „*belső ellenség*” ellen harcolt, hanem a Reichswehrrel együtt készen kellett állnia a külső ellenség elleni harcra is. Így a fekete Reichswehrt 1923-tól intenzíven készítették fel a Franciaország elleni harcra. A Reichswehr tábornoki kara és Otto Geßler védelmi miniszter tagadta a fekete Reichswehr létezését. Eközben ismert volt, hogy a fekete Reichswehrt a berlini 3. hadosztály vezérkari főnöke, Fedor von Bock vezérezredes vezette. A hozzá kapcsolt ún. munkakommandót Buchrucker őrnagy és Paul Schulz főhadnagy vezette. A fekete Reichswehr Küstrin környéki csapatait anyagilag a környékbeli földbirtokosok, főleg a brandenburgi *Heimabund* támogatta.

Az 1923. október 1-jei küstrini puccs, majd annak bírósági pere révén a közvélemény értesült a fekete Reichswehr létezéséről, amelynek létszámát Buchrucker egyedül a III. védkörzetben 18 000 főben adta meg. A bajorországi fekete Reichswehr vezetőihez tartozott Ernst Röhm százados, az SA későbbi vezetője is.

Hans von Seeckt (1866–1936): az első világháborúban vezérkari tisz, a keleti fronton harcolt. 1920-ban visszautasította a Kapp-puccsban való részvételt. 1920–1926 között a *Truppenamt* (Csapathivatal), valójában vezérkar főnöke. A lengyelelles szovjet–német összefogás híve. 1930–1932-ben Reichstag képviselő a Német Néppárt (*DVP*) és a Centrupárt színeiben. 1934–1935 között Csang Kaj-sek katonai tanácsadója Kínában. Visszatérése után nem volt illúziója Hitler iránt: „egy célunk van, de más ösvényen haladunk.”

Heinz Guderian (1888–1954): 1919 óta a Reichswehrben szolgált. 1933-ban ezredes, a páncélos háború stratégája. 1938-ban a páncélos csapatok tábornoka. 1941 karácsonyán Hitlerrel való nézeteltérése miatt felmentették. 1943-ban a páncélos csapatok főfelügyelője, 1944. július 20-án a szárazföldi hadsereg vezérkari főnöke. A Hitler-ellenes merénylet felgöngyölítése során katonák százait szolgáltatta ki a népbíróságnak. 1945 márciusában felmentették, mert fegyverszünetet sürgetett a nyugatiakkal.

A haditengerészet (Die Kriegsmarine)

1919. június 21-én a német flotta brit engedély nélkül Scapa Flow kikötőjében elsüllyesztette hajóit. Tirpitz admirális még a századfordulón a világ második legnagyobb flottáját építette ki, de Németország kedvezőtlen földrajzi fekvése (Északi- és Balti-tenger szűk manőverezési lehetőségei) miatt nem tudott a brit flotta méltó ellenfele lenni.

A haditengerészet a versailles-i szerződés értelmében 15 000 fős személyi állományt tarthatott fenn, s tengeri hadereje 6 csatahajóból, 6 könnyű cirkálóból, 12 rombolóból, 12 torpedónaszádból állhatott, amelyek között nem lehettek tengeralattjárók.

A német haditengerészet vezetői – Trotha, Behnke, Zenker és a többiek – mindezt természetesen csak átmeneti vereségnek tekintették, s bíztak a német haditengerészet feltámadásában. 1921-ben óvatosan megkezdték a hadművelati tervezést.

1928-ban gyártani kezdték a Deutschland-osztály ún. zsebcsatahajóit (*Panzerschiffe*), amelyek gyors és nagy hatótávolságú hajók voltak, s amelyeket az Atlanti-óceánon közlekedő kereskedelmi hajók elleni bevetésre szántak. Wolfgang Wegener altengernagy elképzelése szerint ugyanis Németország csak akkor győzheti le Nagy-Britanniát, ha Skandinávia és Izland elfoglalásával kijut a nemzetközi tengeri utakra, kiegyenlítve hátrányos stratégiai helyzetét. 1928-ban a flotta főparancsnoka Erich Raeder lett.

Erich Raeder (1876–1960): az első világháborúban a haditengerészet vezérkari tisztje, majd a haditengerészeti hivatalban dolgozott. 1928-ban a haditengerészeti vezetés főnöke. Mivel a weimari korszakban a versailles-i korlátozásokon felüli páncélos hajók építését szorgalmazta, üdvözölte Hitler fegyverkezési politikáját, de óvta a britekkel való konfliktustól. Aggasztotta az erők szétforgácsolása is, ahelyett, hogy Németország a britekre koncentrált volna minden erejét. Szembefordult Hitler tengeralattjáró-építési terveivel, ezért 1943 márciusában leváltották. A haditengerészet főparancsnoka Dönitz lett. Nürnbergben életfogytiglanra ítélték, de egészségügyi okokból 1955-ben szabadon bocsátották.

Wolfgang Wegener (1875–1956): az első világháborúban cirkálókon első tiszt és parancsnok. 1923-ban ellentengernagy és felügyelő. 1915–1929 között elméleti munkát is folytatott. Téziseiben bírálta az első világháborús német stratégiát, s alternatívaként az óceáni közlekedési útvonalak ellenőrzését sürgette. 1926-ban altengernagyként nyugdíjba vonult.

A légierő (*Die Luftwaffe*)

A versailles-i szerződés értelmében Németország nem tarthatott katonai vagy haditengerészeti légierőt. Megtiltották nehézfegyverek birtoklását is. 1920-ban kötelezték minden repüléssel kapcsolatos felszerelés átadására az antant hatalmaknak. Az első világháború végén az ország 2400 bombázó-, vadász- és felderítő repülőgéppel rendelkezett. Ezeken kívül átadtak még 27 ezer darab repülőgépmotort is. A szerződés azonban nem tiltotta meg a polgári repülőgépek gyártását és a rakétafejlesztést. Kezdetben ugyan korlátozták a repülőgépek méretét, de az 1926. évi párizsi légügyi egyezmény végül ezeket is hatályon kívül helyezte.

Így Németországban a kereskedelmi repülés soha nem látott fejlődésnek indult: légitársaságok, repülőklubok, repülést oktató intézmények jöttek létre. Gyakorlatilag zavartalanul folyt az új repülőgépek tervezése, a pilóták és a személyzet kiképzése. Seeckt tábornok létrehozott egy kizáró-

lag légi ügyekkel foglalkozó kis csoportot: közülük néhányan – Hellmuth Felmy, Hugo Sperrle, Albert Kesselring, Hans-Jürgen Stumpff – később a Luftwaffe magas rangú vezetői lettek.

Hellmuth Felmy (1885–1965): az első világháborúban a hadsereg repülő részlegének vezetője, majd átvették a Reichswehrbe. 1935-ben került a Luftwafféhoz, 1936-ban vezérőrnagy, 1937-ben altábornagy. 1938-ban a 2. légierőcsoport (később légi hadsereg) parancsnoka. 1940 januárjában Hitler az ún. *Mechelen-ügy* (német pilóták kényszerleszállása Belgiumban titkos iratokkal, amelynek megsemmisített maradékaiból a belgák rájöttek, hogy támadás készül ellenük) miatt elbocsátotta, s csak 1941 közepétől tért vissza. Irakban, Görögországban és Jugoszláviában szolgált.

Hugo Sperrle (1885–1953): az első világháborúban repülő tiszt. Jelentős érdemeket szerzett az álcázott légi fegyverkezésben, 1935-től a müncheni légi körzet parancsnoka. 1936–1937-ben a spanyol polgárháborúban a Condor-légió vezetője. A katonai kalandok elutasítása miatt visszahívták, majd 1938 nyarán a 3. légi hadsereg parancsnoka lett, amelyet a franciaországi hadjárat idején is vezetett. 1944-ben a Luftwaffe akcióit vezette a szövetségesek partraszállásának megakadályozására. Ennek megghiúsulása után leváltották.

Albert Kesselring (1885–1960): az első világháborúban tüzérségi tiszt. 1933-ban formálisan kivált a szolgálatból, mert átvette a rejtett légierő fejlesztését. 1936-ban altábornagy, s a Luftwaffe vezérkari főnöke. 1937-ben repülő tábornok, 1938 januárjában a 1. légiflotta parancsnoka, amellyel részt vett a lengyelországi hadjáratban. 1940-től a 2. légi hadsereget vezette a franciaországi hadjáratban. Később az angliai, szovjetunióbeli, olasz, afrikai, majd a nyugati fronton végigharcolta a háborút.

Hans-Jürgen Stumpff (1889–1968): 1908-tól katona, 1933 a véderő-minisztériumban ezredes, majd az újjáalakított birodalmi légi-közlekedési minisztériumban dolgozott. 1937-ben a Wehrmacht altábornagya, 1938-ban repülő tábornok, 1937 nyarán a Luftwaffe vezérkari főnöke, 1939-ben a légvédelem főnöke. 1940-től különböző légiflották parancsnoka. 1945-ben a feltétel nélküli kapituláció aláírója Berlinben.

A versailles-i szerződést követő hat hónapos tilalom lejárta után a német repülőgépgyártók ismét munkához láttak. 1920 elején Hugo Junkers professzor Dessauban alapított társaságot a Junkers F 13 típusú, kizárólag fémből készült szállító repülőgépek gyártására. A cég később Németország egyik legnagyobb repülőgép- és repülőgépmotor-gyártójává fejlődött.

1922-ben Ernst Heinkel Warnemündében alapította meg vállalatát, míg dr. Claudius Dornier a régi Zeppelin-műveket alakította át Friedrichshafenben. 1924-ben Heinrich Focke és Georg Wulf Brémában alapított repülőgépgyárat. 1926-ban pedig Augsburgban létrejött a bajor repülőgépgyártó konszern, amely 1938-ban Messerschmitt AG-ra változtatta nevét.

Az 1920-as évek közepén a polgári repülés titokban katonai irányítás alá került. Az állami légitársaság, a *Deutsche Lufthansa* megalakulásával megkezdődött az új német légierő kialakítása. Erhard Milch vezetése alatt a Lufthansa hamarosan Európa legjobban felszerelt és működtetett légitársasága lett. Fellendült a sportrepülő-szervezet tevékenysége is, amely 1930-ra már több mint 50 000 tagot számlált.

Németország katonai ereje számokban (1933–1939)

1935. március 9: Göring bejelentette, hogy Németország már rendelkezik légierővel (ez akkor mintegy 2000 repülőgépet jelentett, de kevés volt alkalmas első vonalbeli szolgálatra).

1935. március 16: Hitler bejelentette az általános hadkötelezettség bevezetését és a hadsereg 36 hadosztályra való bővítését. Döntésében közrejátszott a nyugat csekély ellenállása. A Reichswehr létszáma rövidesen 100 000-ről 240 000 főre növekedett, nem számítva a hadseregen kívül, gyalogsági hadviselésre kiképzett 200 000 rendőrt.

1936. március 7: egy német hadosztály bevonult a demilitarizált rajnai övezetbe, amelyre a nyugati hatalmak Abesszínia olasz megtámadása miatti megosztottsága kínált esélyt. Mivel a franciák nem tettek ellenlépést, megkezdődtek az ún. nyugati fal (*Westwall*) védelmi munkálatai.

1936. szeptember: megkezdődött a német gazdaság háborúra való felkészítése; a négyéves terv célja, hogy a német hadsereget 1940-re rohammunkában felkészítse a háborúra.

1933–1938: a birodalom fegyverkezési adóssága összesen 42 milliárd márka; ebből 17 milliárd rövidtávú, 25 milliárd márka hosszú távú.

1939: Németország gazdasága alkalmas egy korlátozott, gyors háború sikeres megvívására.

A szárazföldi hadsereg

1938 nyarára a lőszer, a nagy erejű robbanóanyagok és létfontosságú vegyi anyagok termelése elérte a lehetséges maximumot.

1939-ben a hadsereg békelétszáma már 52 hadosztály volt; a teljes mozgósítható állomány pedig 103 hadosztály, közülük 70 hadra fogható.

Fegyverzet:

1939-ben a gyalogságnál rendszeresített puska a sokat próbált Mauser '98k,

automata fegyver az MP38 és utóda, az MP40 géppisztoly

könnyű géppuska: MG34 és MG42 – utóbbi másodpercenként 20 lövedéket volt képes kilőni, s hangja állítólag az eltépett vászonéra hasonlított
ostromágyúk: a 60 cm-es Mörser Karl és a Kanone Dora, amelyet majd Szevasztopol ostrománál vetettek be

leghatékonyabb tankelhárító fegyvernek a 88 mm-es Bofors légvédelmi ágyút használták

páncélosok: Pzkw Mks III, illetve IV. A T-34-esek megjelenése után a 75 mm-es ágyúval rendelkező Párduc (Pzkw V) és a 88 mm-es ágyúval ellátott Tigris I és II-t vetették harcba

A Waffen-SS:

1934. december 14-én Heinrich Himmler parancsára az SS Politikai Készenléti Erőit és az „*Adolf Hitler*” testőrezred egységeit SS-Karhatalmi Csapattá vonták össze, amely Paul Hausser felügyelete alá került. A három ezrednyi csapat Hitler rendelkezésére állt belpolitikai nehézségek esetén.

A koncentrációs táborok őrzésével megbízott, s 1939-től SS-Halálfejes egységnek elnevezett csapatokkal együtt alkották az SS fegyveres részét.

Hitler 1939. május 18-án elrendelte, hogy a Karhatalmi Csapatokból 20 ezer fős SS-ezredet kell alakítani. Himmler 1939 októberében vezette be az SS fegyveres részeire a „*fegyveres*” (Waffen-SS) elnevezést. A szervezet a háború alatt gyorsan nőtt: 1944. június végén már 600 ezer tagot számlált, s közülük több mint 350 ezer fő 38 hadosztályba osztva csapatszolgálatot látott el. Katonailag a szárazföldi hadsereg vezérkarai alá tartozott, az SS pedig a Hans Jüttner Waffen-SS tábornok vezette SS-Vezetési Főhivatal révén rendelkezett velük.

A Waffen-SS-re is érvényes volt az SS új rend megteremtésének gondolata, miszerint máris meg kell kezdeni a nemzetiszocialista embertípus létrehozását. Ennek jegyében a Waffen-SS olyan önkéntesekből állt, akik megfeleltek az SS faji elveinek. Ők politikai katonák voltak, tehát nemcsak harcosok, hanem a nemzetiszocialista világnézet fanatikus képviselői, s büszkéek arra, hogy katonaként egy elithez tartozhatnak. Ez a katonatípus különösen megfelelt a faji megfontolásokból indított háború céljainak.

Az 1943–1944-ben Németország számára súlyosbodó katonai helyzetben Himmler arra kényszerült, hogy engedjen elit-elképzeléseiből, s már az SS-elveinek nem minden vonatkozásban megfelelő önkéntesek jelentkezését is elfogadja. A katonai kiképzés nélküli önkéntes, 17–18 éves fiatalok a „*hazai fronton*” segítettek a bombázásokat követő mentési- és tűzoltási munkáknál, különböző rendezvényeken, temetéseken, stb.

Aztán a Waffen-SS sorait már sorozottakkal is feltöltötték, akik nem önként jelentkeztek. A „*germán*”, vagyis nem-német „*légiók*” felállítása hollandok, flamandok és dánok soraiból még összeegyeztethető volt Himmler ideológiai kereteivel, de a muzulmán bosnyákok és más, nem-germán népek befogadása már jelezte, hogy a faji feltételek a sorozási szükségletek mögé szorultak. Az elitcsapatnak kikiáltott fegyveres SS-t a háború elején mégis relatíve magas veszteség érte, amelyet vezetési hiányosságok és kíméletlen harci módszerük okozott. A keleti hadjárat során gyorsan kiderült, hogy a Gottlob Berger SS-Obergruppenführer elképzelése szerint gyorsan és tervszerűtlenül felállított új Waffen-SS hadosztályok gyorsan elestek, s hiányukat a háború végéig nem tudták pótolni.

A Waffen-SS egységei és vezetői szinte valamennyi hadszíntéren rendkívüli keménységgel – a háborús bűnöket is elkövetve – léptek fel a polgári lakossággal, a hadifoglyokkal és a partizánokkal szemben. Egységeik

elhasználódását jelezte azonban sikertelenségük az 1944. decemberi ardenneki offenzíva, illetve az 1945. március 6–16-a közötti sikertelen Balaton-melletti ellenlökés idején. A nürnbergi pert követően a Waffen-SS gyakorta az embertelen hadviselés szinonimája lett, jóllehet a Wehrmacht számos tisztje és katonája szintén követett el háborús bűnöket és vett részt a „végső megoldásban”.

A haditengerészet

Az 1938-ban elfogadott ún. Z-terv értelmében 1944-re hatalmas felszíni flottát kell felépíteni az atlanti-óceáni hadviselés számára, amely megteremti a győzelem esélyét Nagy-Britanniával szemben. Az alábbi egységek felállítását tervezték, de a terv meghiúsult:

13 csatahajó,
4 repülőgép-hordozó,
33 cirkáló,
250 tengeralattjáró

1939-ben a háború kitörésekor a német flotta számbeli fölényének kiharcolása szóba sem jöhetett. Az alábbi egységek álltak rendelkezésükre:

a Scharnhorst és Gneisenau csatacirkáló; ágyúinak kalibere azonban elmaradt az angolokétól,
a Deutschland, Lützow és a Graf Spee zsebcsatahajók,
az Admiral Hipper és a Blücher nehézcsirkáló,
6 könnyűcsirkáló,
34 romboló és torpedócsónak
57 tengeralattjáró

A légierő

1933 áprilisában Göringet légügyi miniszterré nevezték ki. Helyettese Erhard Milch lett, aki a Lufthansa elnöki posztját is megtartotta. Hozzáértő irányítása alatt a repülőgépgyártás dinamikusán fejlődött.

1934-től nagy mennyiségben kezdtek megjelenni az új modellek: a Heinkel He 51 kétfedelű vadászgép, amelyre két 7,9 mm-es géppuskát szereltek, s 338 km/h végsebességre volt képes. A He 45 és 46 típusok felderítésre szolgáltak, s 242 km/h végsebességet teljesítettek. Az Arado

Ar 66 és a Focke-Wulf FW 44, s a Junkers Ju 52/3m. kiképző repülőgépek voltak.

1936 márciusában a rechlini tesztközpontban 11 típust teszteltek. Közöttük voltak:

a Messerschmitt Bf 109 és Bf 110 vadászgépek,

a Ju 88, a Dornier Do 17 és a He 111 bombázók,

a JU 87 és Henschel Hs 123 zuhanóbombázók, a „repülő tüzérség”.

1939-ben a náci Németországnak 3000 repülője volt:

1180 közepes bombázó,

771 együléses vadászgép,

336 zuhanóbombázó (többségük 1936. évi modell)

Erhard Milch (1892–1972): az első világháborúban a repülőcsapatoknál szolgált, majd a Junkers műveknél dolgozott, illetve a Lufthansa elnökségi tagja. Göring bizalmi embere, államtitkár. 1935-től repülő-tábornok, 1938-tól a Luftwaffe főfelügyelője. Zsidó származása ellenére („*Hogy ki a zsidó, én mondom meg*” – Göring) kulcspozíciót töltött be a Luftwaffe felépítésében és háborús előkészületeiben. A Luftwaffe 1943–1944. évi sikertelenségei miatt számos pozícióját elveszítette. A nürnbergi perben Göring ellen tanúskodott.

Irodalom

Dimitrios, Alexander: *Weimar und der Kampf gegen „rechts”. Eine politische Biographie*. 4 Bände. Schulz, Ulm 2009.

Gosztonyi Péter: *A Vörös Hadsereg. A szovjet fegyveres erők története 1917–1989*. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1993.

Nakata, Jun: *Der Grenz- und Landesschutz in der Weimarer Republik 1918–1933. Die geheime Aufrüstung und die deutsche Gesellschaft*. Rombach, Freiburg im Breisgau 2002.

Sauer, Bernhard: *Schwarze Reichswehr und Fememorde. Eine Milieustudie zum Rechtsradikalismus in der Weimarer Republik*. Metropol-Verlag, Berlin 2004.

KIM PHILBY, A SZOVJET KÉM

„Egyszer választhatod meg azt az oldalt, ahová állsz – persze lehet, hogy az a rossz oldal. Azonban ezt csak a történelem döntheti el.”

(„Kim” Philby)

-
1911. december 31: Harold Adrian Russel „Kim” Philby születése az indiai Amballa városában
- 1925: megkezdí tanulmányait Westminsterben, majd 1929-ben a Cambridge-i Trinity College-ban, és csatlakozik a Cambridge-i Egyetem Szocialista Szövetségéhez (CUSS)
- 1931: A munkáspárti (Laborparty) kormányzat bukásával megtörténik Philby ideológiai fordulata
- 1933: közgazdasági diplomával elhagyja Cambridget és Bécsbe utazik, ahol beszervezik
- 1933–1934: részt vesz a bécsi szocialista mozgalom törekvéseiben
1934. február 24: összeházasodik Lizi Friedmannal
- 1934: feleségével visszatér Londonba, ahol a *Review of Reviews* című lapnál dolgozik, belép az Angol–Német Szövetségbe, s többször Berlinbe utazik
1937. február: Spanyolországban Franco oldalán tudósít, júliusban pedig a *The Times* haditudósítója lesz
- 1938: Franco személyesen tünteti ki
1939. július: elhagyja Spanyolországot, s Franciaországban lesz haditudósító
1940. június: a SIS D ügyosztályánál dolgozik

-
- 1941: az V. ügyosztályra helyezik át
 - 1942: összeházasodik második feleségével, Aileen Furse-el
 - 1944: az újonnan felállított IX. ügyosztály élére kerül, ahol feladatköre a Szovjetunió és a kommunista fenyegetés elleni harc lesz
 - 1946: a török SIS vezetője
 - 1949: a SIS kiküldöttje Washingtonban
 - 1951: Maclean és Burgess szökése a Szovjetunióba
 - 1952: „titkos” vizsgálat Philby ellen
 - 1955: a „harmadik ember” ügyének kipattanása a brit sajtóban
 - 1956. szeptember: a *The Observer* és a *The Economist* brit tudósítója Bejrútban
 - 1958: második felesége halála után elveszi Eleanor Brewert
 - 1962: George Blake elfogásakor kiderül, hogy Philby szovjet ügynök
 - 1963. január 23: Philby eltűnése Bejrútból
 - 1965: a Szovjetunió Vörös Csillag Érdemrendje a már Moszkvában élő Philbynek
-

Harold Adrian Russel Philby, Moszkva szuperügynöke (és angol hazaáruló) 1933 júniusától 1963 januárjáig, majdnem 30 évig dolgozott a szovjet titkosszolgálatnak, amellyel kétségkívül impozáns helyet foglal el a „*kémek világában*”. Az egészben azonban az a lenyűgöző, hogy mindvégig a kémelhárítók orra előtt tevékenykedett, egész pontosan a brit hírszerzés berkein belül. Sőt egy időben még az is felmerült, hogy a brit titkosszolgálat, az MI6 élére kerülhet. De hogyan sikerülhetett az édesapja révén a brit felsőbb osztályhoz tartozó embernek ilyen sokáig a szovjet kémhálózatnak ilyen sokáig aktív tagjává válnia?

„*Kim*”, ahogy apja nevezte, 1911. január 1-én, szilveszter éjszakáján látta meg a napvilágot, az indiai Amballa városában. Édesapja itt kormányzó-helyettesként dolgozott, a közigazgatási pályát azonban az első világháború idején elhagyta, s a brit expedíciós hadsereg hírszerző osztályára került. Itt később a Közel-Keleten együtt dolgozott a híres T. E. Lawrence ezredessel. Később áttért a muzulmán vallásra; igazi hithűként több feleséget is tartott. Több térképet és könyvet jelentetett meg Arábiáról, ahol élete utolsó éveit is töltötte.

A Westminster elvégzése után Kim 1929-től a cambridge-i Trinity Collegeban történelmet tanult. Megérkezése után szinte azonnal csatlakozik a *Cambridge University Socialist Society*-hez, az egyetem szocialista irányultságú egyesületéhez. 1932–1933-ban a szövetség pénztárosa lett. A marxista gondolatokhoz fűződő kapcsolata feltehetően már sokkal korábban jelentkezett. A brit „*felső tízezer*” tagjaként egyáltalán nem számított feltűnőnek, sőt kirívó esetnek, ha valaki a konzervatív eszméken kívül más

íránt is érdeklődött. Sőt a társadalom megkövetelte, hogy tisztában legyenek a világot mozgató elméletekkel. Philby és későbbi, szintén a szovjeteknek kémkedő társai, tagjai voltak a *Cambridge-i Apostolok* nevű vitakörnek is, amelynek tagjai hasonlóan közel álltak a szovjet hírszerzéshez. Gondolkodásában alapvető változást hozott a kormányon levő brit Munkáspárt (*Labourparty*) válsága és bukása. Az egyetem falait diplomával a zsebében, és kommunista értékrenddel s életfilozófiával a fejében hagyta el. Életrajzának egyik kutatója szerint már ekkor, tanulmányai alatt megtörtént beszervezése is, amely Anthony Blunthoz köthető. Vele párhuzamosan kerültek diáktársai: Guy Burgess és Donald Maclean is kapcsolatba a szovjetekkel.

Sokan feltették a kérdést, vajon mi vitt arra több, a jómódú értelmiséghez tartozó fiataalt, hogy saját hazájukról kémkedjenek? Egyesek szerint nem láthatták azokat az erőket és folyamatokat dolgozni országukban, amelyek segíthették volna az aktuális problémákat megoldani. Gondoljunk csak arra, hogy a gazdasági világválság éveit élték! Azért tanultak, hogy később betöltsék szerepüket az állam működésében, ennek azonban akkor nem látták értelmét. Ez vezetett ahhoz, hogy egyesek kiábrándultak, s végül a „*másik*” oldalra álltak át.

Philby 1933 őszétől Bécsbe utazott tanulmányútra, ahol állítólag egy Springhall nevű angol kommunista szervezte be és hozta össze később Londonban a szovjet nagykövetség munkatársaival, s velük a szovjet hírszerzés szervezetével, az OGPU-val. Az osztrák fővárosban egy magyar származású Kohlmann nevű embernél élt, aki szabadidejében zsidó népjóléti tevékenységet végzett. Itt ismerkedett meg a férfi lányával, egy cionista szervezet tagjával, Alice („*Lizi*”) Friedmannel, aki később a felesége lett (1934 februárjában). Ekkor ismerkedett meg több magyar kommunistával, többek között Péter Gáborral is. Angliába való visszatérése után találkozott régi iskolatársával, Guy Burgessel, akinek jóvoltából bekerült az *Anglo-German Fellowshipbe*, amelynek célja a nemzetiszocialista Németországgal való baráti kapcsolatok ápolása volt. A szervezet tagjaként és ekkor már aktív újságíróként gyakran találkozott az akkori német nagykövettel, Joachim von Ribbentroppal is.

1936-ban a spanyol polgárháború kitörése után, egy hírügynökség tudósítójaként (saját költségen) Spanyolországba utazott, hogy Franco mellől közvetítsen az eseményekről. Tárgyilagos tudósításaival hamarosan hírnevet szerzett magának, így 1937 májusától már a *The Times* című magazinnak dolgozott. Folyamatosan bővülő kapcsolatai révén pedig egy-

re magasabb körökbe nyerhetett bebocsájtást. Zaragozánál megsebesült. 1939 júliusában tért vissza Londonba.

A második világháború kitörésekor, 1939 szeptemberében már Franciaországban, a brit expedíciós erők főhadiszállásán dolgozott. Csak Dunkerque-et követően tért vissza a szigetre, ahol rövid idő alatt munkát ajánlottak számára. Mivel a hadügyminisztérium felvételi eljárása során barátjának, a már ott dolgozó Burgessnek kellett véleményeznie későbbi munkatársát, bekerülése nem volt kétséges. 1940 nyaráig a hírszerzőknek Brickendonburyben felállított kiképzőiskolában dolgozott. Az osztálya megszüntetése után – Burgesssel ellentétben – átvették a brit hírszerzéshez, s a SIS (*Special Intelligence Service*) tagja lett. Hamarosan feladatot is kapott, egy kiképzőiskola terveit kellett felvázolnia, amelynek feladata az ellenséges országokban kifejtendő politikai propaganda lenne, de technikai kiképzést is biztosítani kellett a leendő ügynököknek. Kimet végül megbízták a feladat végrehajtásával is. A kémiskolai munka Hitler Szovjetunió elleni támadásával fejeződött be.

A MI5 (a kémelhárítás brit intézménye) vezetője, Tommy Harris időközbeni felvetéséből tervek születtek, miszerint a spanyol kémiszolgálatot kellene hatékonytá tenni, mert a németek innen tevékenykedtek a legsikeresebben. Spanyolországi tapasztalatai és nyelvtudása miatt a feladat Kimre hárult. A külhoni kémelhárítás az SIS V. ügyosztályán folyt, akik azonban szorosan együttműködtek az MI5-val. Fedőszerveknek legtöbbször a külügyminisztériumot, a külhoni képviselőket s a nagykövetségeket jelölték meg. Szovjet összekötője beleegyezésével, 1941 szeptemberében Philby megkezdte munkáját a London közelében fekvő St. Albansban, amely külön örömmel szolgált számára, hiszen itt őrizték a szolgálatok titkos irattárát is. Ezt a pozíciót ki is használta. Az irattár vezetőjéhez fűződő barátsága révén sok követ olyan iratot is kikért, amelyek nem kapcsolódtak közvetlenül munkájához, az Ibériai szekció működtetéséhez. Többek között így jutott hozzá a Szovjetunióban dolgozó ügynökök névsorához is. Spanyolországban működve az ő feladatkörébe tartozott a kémelhárítás és egyéb akciók megghiúsítása is. Ilyen volt például a Bodden-akció, amelynek során a németek a Földközi-tenger bejáratánál befutó, a szövetségesek erősítéseit szállító hajók éjszakai megfigyeléseit végezték. Philby, a háború szélesedésével és az Amerikai Egyesült Államok hadba lépésével egyre szélesebb körű ismeretségekre tett szert. Az V. ügyosztályon belül egyre nagyobb hatáskört kapott, lassanként hozzá tartozott egész Észak-Afrika, Itália és Franciaország is. Az Egyesült Államok offenzív kémiszolgálatá-

nak, a CIA előd OSS-nek a megalakulásával, szövetségesek lévén együtt kellett működniük.

1944-re, amikor a szövetségesek győzelme és a háború befejeződése már biztosnak látszott, a brit titkosszolgálaton belül megkezdtek egy új, ekkor még csak kis létszámmal dolgozó ügyosztály szervezését. Ennek feladata az új ellenfélként aposztrofált Szovjetunió elleni titkosszolgálati harc lett volna. Kormányzati szinten ugyanis a britek ekkor már a sztálinista államot tekintették a legvalószínűbb háború utáni ellenfélnek. A szovjet összekötő egyértelmű megbízására a leendő IX. ügyosztály élére mindenképpen és minden áron Philbynek kellett beférkőznie. Ehhez az Ibériai szekcióhoz éppen őt beszerző Cowgillt kellett félreállítania az útból. Kim hozzálátott a feladathoz, amelyet a hírszerzésen belül éppen agilissága mutatójaként értékelték, s nem negatív tulajdonságként. Cowgill ellen az MI6 főnök, Sir Stuart Menzies helyettesét, Valentin Vivian ezredest és a tanácsadót, Arnold-Forstert szemelte ki segítségül. Cowgill eltávolítása után a MI5 és a MI6 vezetőinek jóváhagyásával, még a háború befejezése előtt Philby lett a IX. ügyosztály vezetője, s így számos ügybe volt beleszólása. Részt vett az 1945 szeptemberében tartott, a hírszerzést érintő, háború utáni nagy újjászervezésről szóló megbeszéléseken. Ebben a gigászi átszervezési periódusban egy szovjet hírszerző olyan pozíciójában ült, amelyről Moszkvában korábban álmodni sem mertek volna. Beleszólása volt a brit hírszerzést és a kémelhárítást érintő szinte minden kérdésbe.

Osztályvezetői munkája elején azonnal veszélyes helyzetbe keveredett. Az isztambuli angol nagykövetségen ugyanis jelentkezett egy Volkov nevű személy, a szovjet konzulátus helyettes vezetője azzal állt elő, hogy fontos és belső információkkal tud szolgálni a brit közigazgatásba beépült szovjet ügynököket illetően. Neveket is említene, ha menedékjogot és készpénzt kap. Egy szerencsés véletlen folytán az ügyet, mint a szovjetellenes kémelhárítás vezetőjének, éppen Kim elé tették az asztalra. Rögtön látta, hogy veszélyes helyzetről van szó. Maga intézkedett, Isztambulba repült, ahol személyesen próbált kapcsolatba kerülni Volkovval. Odaérkezésekor azonban már nem találták a szovjet konzulátuson...

1946 végén egy belső szabályzati változtatás miatt külső, operatív munkában kellett tapasztalatot szereznie. Konzulátusi titkár fedőfoglalkozással Isztambulban, BFX/51 fedőnév alatt lett törökországi kirendeltség vezető. Legfőbb feladatai közé tartozott, hogy a Szovjetunióba ájtuttatható ügynökökkel foglakozzon, illetve végezze el a szovjet–török határ feltérképezését. Idejének nagy részét azonban kirándulásokkal és utazgatással

töltötte. 1949 nyarán, háromévi törökországi kiküldetés után új feladatokat kapott. Washingtonban kellett dolgozni, ahol az újonnan alakult CIA-val és az FBI-al kellett kapcsolatokat tartania. A munka kiváló lehetőségekkel kecsegtette. Rengeteg információt tudott meg az angol kémhálózatok világszerte működő fiókjairól. Közös CIA–SIS akciók szervezésébe nyílt módja beleszólni. Fontos része volt például az 1949-ben Albánia ellen induló nagyobb szabású akcióban, amelyek 1952-ig változatlan intenzitással folytak a rendszer megdöntéséért, sikertelenül. Washingtoni kiküldetése révén sok magas beosztású titkosszolgálati vezetőhöz is bejárása volt. 1951-ben azonban olyan események történtek, amelyek derékba törték az addig felfelé ívelő, s a szovjet hírszerzés számára is egyedülálló lehetőségekkel kecsegtető karriert.

Az Egyesült Államokban ekkor már a vége felé közeledett a már 1949 óta tartó, az amerikai atomtitkokat kiszivárogtató hírszerző utáni nyomozás. A vizsgálódások során egyre közelebb kerültek Philby régi iskola- és elvtársához, Donald Maclean-hez, aki ekkor a brit külügyminisztérium Amerikai Főosztályának vezetője volt. Mivel előbb-utóbb a nyomára bukkantak volna és bizonyára terhelő bizonyítékok is előkerültek volna, Philby és Burgess, szovjet összekötőjük tanácsára úgy határoztak, hogy a Szovjetunióba szöktetik Macleant. A kiválóan összeállított tervbe azonban hiba csúszott, mert a Franciaországon át Moszkvába tartó Macleannel maga Burgess is vele tartott. Ezek után a gyanú már egyértelműen Philbyre tereledött, akivel Burgess az utóbbi időben együtt is lakott Washingtonban.

1951 júniusában a CIA és Beddell Smith, illetve az FBI tanácsára hazahívták Kimet Londonba, hogy megvitassák vele a kettős szökés ügyét. Helyzetével és lehetőségeivel számot vetve, megsemmisített minden birtokában levő bizonyítékot és kivárt. Londonba történt hazatérése után, az MI6 vezető Sir Stuart Menzies javaslatára, elbocsátották a hírszerzés kötelékéből. Ügye azonban nem zárult le, sőt bizonyítékokat kerestek ellene, s megfigyelték. 1952 késő nyarán újra elővették ügyét és tárgyalást kezdeményeztek. Ám nem nyilvános formában, hanem az MI5 főhadiszállásán. A vizsgálat ekkor már mindenre kiterjedt, kihallgatása három napig tartott. Miután azonban nem tudtak semmilyen terhelő bizonyítékkal előrukkolni, elengedték. Alapos gyanúval bár, de bizonyítékok híján ejtették a vádat ellene. Ezután 1955-ig újságírásból és ügynökösködésből élt. Ekkor érezve a hullámok lecsendesedését, újra felvette a kapcsolatot szovjet összekötőjével. Az év végén azonban ismét elővették ügyét, ezúttal már a parlamentben és az újságok hasábjain. A „*harmadik embert*” keresték, aki segíthette

társait a szökésben. Bizonyítékok híján bár, de többen is megrágalmazták, többek között a munkáspárti Lipton is. Azonban ekkor már volt kollégái, sőt Macmillan, a külügyminiszter is védelmére kelt. Az ügy lezárult, Kim győztesen került ki a több évig tartó vizsgálatból, amelyben nem tudták rábizonyítani szovjet hírszerzői tevékenységét.

1956-ban visszavették a szolgálatba, sőt már ekkor részt vett a Nasszer Egyiptoma elleni, ún. Muskétás hadművelet szervezésében. A hírszerzés alkalmazásában Bejrútban szolgált, fedőfoglalkozásként az *Observer* és a *The Economist* tudósítója. 1963. január 23-ig tartózkodott a jordán fővárosban. Második felesége 1957. évi halála után ismét megnősült. Itt főképpen újságírói munkáját látta el, illetve segítette az amerikai és brit titkosszolgálatok munkáját, bár továbbra is szovjet hírszerzőként dolgozott. A „Philby-ügy” 1962 telén zárult le véglegesen, amikor az átállt szovjet tisztt, Anatolij Golicin adataira támaszkodva megdönthetetlen bizonyítékok kerültek az MI5 kezébe. Két hírszerző tiszttet küldtek utána Bejrútba, hogy a bizonyítékok ismertetése után vegyék rá a hazautazásra. Az idegtépő huzavona egy hónapig tartott, amelynek végére Kim január 23-i, máig ismeretlen szökése tette fel a pontot. Mint később kiderült, a *Dolmatova* nevű szovjet teherhajón jutott be a Szovjetunióba.

Moszkvában KGB értékelő tisztként dolgozott, esetenként szemináriumokat is tartott. Ekkor már súlyos alkoholizmusával küzdött. 1972-ben elvett egy 20 éves szovjet nőt, Ivanova Pukhovát, akivel haláláig élt. Tartotta a kapcsolatot Macleannel és Burgessel is. Poszthumusz kapta meg a Szovjetunió Hőse címet. 1988. május 11-én hunyt el. A cambridge-i kémhálózatot eredetileg az NKVD irányította, 1941-től Anatolij Gorszkij révén. Később a csoport vezetését a KGB vette át, s 1944-től 1955-ig Jurij Mogyjn irányította őket.

Dokumentum

AZ *IZVESZTYIJA* SZOVJET KORMÁNYLAP JELENTÉSE
(1963. JÚLIUS 1.)

H. A. R. Philby, aki a brit titkosszolgálatnál vezető állást töltött be, politikai menedékjogot és szovjet állampolgárságot kért a Szovjetunió hatóságaitól. Ahogy megtudtuk, a Legfelső Tanács teljesítette Philby kérelmét.

(Piekkalkiewicz, Janusz: *A kémkedés világtörténete. II. kötet*. Zrínyi Kiadó, Budapest, é. n. 219.)

Irodalom

- Knightley, Phillip: *Philby: KGB Masterspy*. Andre Deutsch Ltd., London, 2003.
- Patkó Imre: *Kim Philby csendes háborúja*. Kossuth és Zrínyi Kiadó, Budapest, 1969.
- Philby, Kim: *My silent war*. Macgibbon & Kee, London, 1968.
- Philby, Eleanor: *Kim Philby*. Hamish Hamilton, London, 1967.
- Piekalkiewicz, Janus: *A kémkedés története*. Zrínyi Kiadó, Budapest, é. n.

A GESTAPO ARCA

-
1933. január 30: Hermann Göring a porosz belügyminisztérium birodalmi megbízottja, aki ezen a napon kinevezte Rudolf Diels-t a porosz belügyminisztérium politikai rendőrsége vezetőjének (I. A. osztály)
1933. március 3: porosz miniszteri rendelet a rendőrség korábbi jogköri korlátozásainak feloldásáról
1933. március 9: Himmler München rendőrkapitánya
1933. április 11: Göring porosz miniszterelnök
1933. április 26: megalakult a Titkos Államrendőrségi Hivatal (Gestapo), közvetlenül Göringnek, a porosz belügyminiszternek alárendelve, tartományi rendőrségi rangban (A Gestapo elnevezést Diels saját kezdeményezésére változtatta Gestapóra)
1933. november 30: a szervezet a második Gestapo-törvénnyel a belügyi igazgatás önálló ágazata lett, közvetlenül Göringnek, a porosz miniszterelnöknek alárendelve
1934. március 9: a tartományi rendőrség felső vezetését rendeleti úton kivonták a porosz belügyminisztérium hatásköréből, s a porosz miniszterelnökre ruházták
1934. április 1: elbocsájtják Diels Gestapo-főnököt
1934. április 20: Heinrich Himmler a porosz Gestapo helyettes főnöke; közvetlen vezetője Reinhard Heydrich lett
1934. november 1: a Gestapót a birodalmi belügyminiszternek rendelik alá
- 1936: a Gestapót összevonják a bünyügyi rendőrséggel; létrejön a biztonsági rendőrség (Sipo)
1936. június 17: Himmler a birodalmi belügyminisztériumon belül az egész német rendőrség főnöke; a Gestapo egységes birodalmi vezetés alá került
- 1939: a Gestapót és a bünyügyi rendőrséget a biztonsági rendőrség részeként összevonják a biztonsági szolgálattal (SD), s létrehozzák a Birodalmi Biztonsági Főhivatalt (RSHA). A Gestapo a szervezet IV. hivatalaként az *Ellenség elleni küzdelem* elnevezést kapja
1943. augusztus 20: Himmler birodalmi belügyminiszter is
- 1939–1945: az RSHA szakreferatúráit kiegészítették országreferatúrákkal, amelyek a megszállt területekért feleltek. Az elhárítást átnevezték határrendőrségnek, s feladata a vám- és beutazási ügyek felügyelete lett.
-

A Gestapo (*Geheime Staatspolizei* – Titkos Államrendőrség) bünyügyi és politikai rendőrség volt a náciizmus éveiben. 1933-ban alakult a weimari köztársaság politikai rendőrségének átalakítása révén. Rövidesen Himmler és Heydrich vezetésével Göring porosz „állami” rendőrségéből birodalmi szintű szervezetté alakult, majd 1939-ben betagolták az SS Birodalmi Biztonsági Hivatalába (*RSHA*), s annak IV. hivatalaként működött.

A Gestapo a nemzetiszocializmus politikai ellenfeleinek elnyomó intézménye volt Németországban, majd a náci megszállás után Európában

is. Fő feladata az államellenes tevékenység üldözése és az államot fenyegető veszélyek megelőzése volt. Őrizetbe vehette és koncentrációs táborba küldhette a nemzetiszocialista államot veszélyeztető politikai ellenfeleket. De zsidók, homoszexuálisok, úgynevezett „*aszociálisok*” és a „*munkától iszonyodók*”, valamint az illegálításban aktív Jehova tanúi is látószögébe kerültek.

A Gestapo szabotálta az igazságügyi szervek által kezdeményezett nyomozati eljárást, s így jognélküli teret hozott létre. A „*védőőrizet*” bevezetésével megkezdődött a bíróságok teljes kikapcsolása, s az államhatalom egyedül az SS és a Gestapo kezébe került. Szabad kezet kaptak a másként gondolkodók elnyomására. Németország az SS állama lett.

A második világháború alatt a Gestapo döntő funkciókat vállalt magára az európai zsidóság üldözéséből, deportálásából és meggyilkolásából. Tagjait besorozták az Európa keleti területein „*tisztogatást*” végző ún. bevetési csoportokba (*Einsatzgruppe*). A megszállt országokban is küzdött az ellenállási mozgalmak ellen. A nürnbergi perekben bűnszervezetnek minősítették.

I. A szervezet

Az első évek (1933–1936)

Miközben 1933. január 30-án Paul von Hindenburg birodalmi elnök Adolf Hitlert birodalmi kancellárnak nevezte ki, vele egyidejűleg Hermann Göring a porosz belügyminisztérium birodalmi megbízottja lett. Ő pedig még aznap kinevezte Rudolf Dielst a porosz politikai rendőrség (I. A. osztály) vezetőjének, amelynek feladata a politikai ellenfelek elleni küzdelem volt. 1933. március 3-án egy porosz miniszteri rendelet felszámolta a rendőrség korábbi jogköri korlátait, s ezzel megkezdődött a Gestapo megszabadulása a törvényi felelősség alól.

Április 11-én Göring porosz miniszterelnök is lett. Április 26-i rendeletével pedig a Porosz Titkosrendőrség kivált a rendőrségi igazgatásból és Titkos Államrendőrségi Hivatalként (*Gestapa*) alakult újjá. A szervezetet

tartományi rendőrségi rangban közvetlenül Göringnek, a porosz belügy-miniszternek rendelték alá. A Gestapa elnevezést majd Diels saját kezdeményezésére változtatta Gestapóra a szervezet birodalmi méretűvé fejlesztése érdekében.

Göring visszaemlékezése nagy-britanniai kiadásra szánt könyvében (1934):

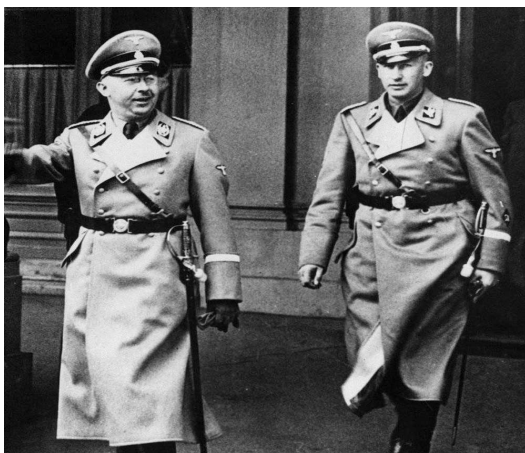
Saját kezdeményezésemre létrehoztam a titkos államrendőrségi főosztályt. Ez az intézmény, amelytől oly annyira rettegnék az állam ellenségei, és amely döntő szerepet játszott abban, hogy ma már nem beszélhetünk kommunista vagy marxista veszélyről sem Németországban, sem Poroszországban. [...] Diels és embereinek eredményei a német újjászületés első évének legdicsőösebb tettei közé kerülnek. [...] Teljes könyörtelenséggel kellett eljárunk az állam ilyen ellenségeivel szemben. [...] Így tehát felállítottuk a koncentrációs táborokat, ahova mindenekelőtt a kommunista és a szociáldemokrata párt ezernyi tisztségviselőjét küldtük. Az csak természetes, hogy kezdetben elkövettünk túlkapásokat.

Az 1933. november 30-i második Gestapo-törvénnyel a Gestapo a belügyi igazgatás teljesen önálló ágazata lett, s közvetlenül Göringnek, a porosz miniszterelnöknek rendelték alá. Az 1934. március 9-i rendelettel pedig Göring a tartományi rendőrség vezetését is kivonta a porosz belügy-miniszter hatásköréből, s a porosz miniszterelnökre ruházta, mielőtt 1934. május 1-i hatállyal riválisa, a szintén náci Wilhelm Fricket porosz belügy-miniszternek is kinevezték volna.

A náci uralom első éveiben azonban még nem dőlt el a politikai rendőrség birodalmi szintű megszerzéséért folyó hatalmi harc. 1933–1936 között a rendőri egységek számos átalakítására került sor, s harc folyt azok vezetéséért, főleg Hermann Göring, Heinrich Himmler és Wilhelm Frick birodalmi belügyminiszter között. Himmler – Bajorországból kiindulva – 1934. áprilisig fokozatosan saját kezében egyesítette a nem-porosz tartományok politikai rendőrsége feletti hatáskört.

1934. április 1-én elbocsájtották Diels porosz Gestapo-főnököt, s április 20-án Himmler lett a Gestapo felügyelője és főnökhelyettese; a szervezet közvetlen vezetését pedig Reinhard Heydrich látta el, aki korábban a bajor politikai rendőrség főnöke, s Himmler beosztottja volt. A Gestapo

e szervezeti lépésekkel lett a lakosság megfigyelésének és a rendszer ellenfeleinek kikapcsolását végző, mindenütt jelenlévő, s rövidesen mindenható szervezete. A Gestapo szorosan együttműködött az SS-szel. Szervezeti és jogtechnikai működését erőteljesen befolyásolta Werner Best, Heydrich helyettese. Göring megkísélt, hogy a Gestapót Poroszországban továbbra is ellenőrzése alatt tartsa, de 1934. november 20-án rákényszerült, hogy Himmlerre, és annak egyedüli felelősségére ruházza a Titkos Államrendőrséget. Ezután Göring inkább a Luftwaffe felépítésére koncentrált.

Himmler és Heydrich

A Gestapo 1936 után

1936. június 17-én Hitler az egész német rendőrség főnökének nevezte ki Himmlert. E centralizálással a különböző rendőrségi egységeket (védelmi rendőrség, csendőrség és községi rendőrség) kivonták a tartományi belügyminiszterek hatásköréből, s hivatalosan Wilhelm Frick birodalmi belügyminiszter alá rendelték. Valójában Himmler a birodalom második leghatalmasabb embere lett, s átalakította a rendőri igazgatást. 1943. augusztus 20-án pedig birodalmi belügyminiszternek is kinevezték.

Himmler két alosztályt: „*rendfenntartó rendőrséget*” és „*biztonsági rendőrséget*” alakított ki. A Gestapo csak névlegesen tartozott hozzá. Addig a nem-porosz tartományokban csak a politikai rendőrséget sorolták egyértelműen a Gestapóhoz, jöllehet a gauleiterek – mint például Hamburgban történt – még mindig befolyásolhatták a politikai rendőrség munkáját. A Gestapót a bűnügyi rendőrséggel együtt a biztonsági rendőrség (*Sipo*) hivatalában egyesítették, amelynek vezetését ismét Reinhard Heydrich vette át. A Gestapo annak II. osztályaként (Politikai rendőrség) volt illetékes a rendszerellenesek legyűrésében, s vezetését Heinrich Müller látta el.

A következő szervezeti változásra 1939-ben került sor: a Gestapót és a bűnügyi rendőrséget a biztonsági rendőrség részeként összevonták a Biztonsági Szolgálat (SD), létrehozva a Birodalmi Biztonsági Főhivalt (RSHA). A Gestapo ennek IV. osztályaként működött, s pozícióját 1945-ig megőrizte. Ezzel a második világháború utáni felbomlásáig olyan hatalmi konglomerátum része lett, amelyben lehetetlen volt megkülönböztetni a tényleges rendőri hatóságokat az SS-től, mint politikai szervezettől.

A náciizmus első éveiben a Gestapo a belpolitikai jelentések intenzív hálózatát építette ki. A különböző államrendőrségi helyek részletesen informálták a náci hatóságokat a lakosság hangulatáról. E tevékenységet 1936-ban leállították, majd egy évvel később a Biztonsági Szolgálatra (SD) ruházták, mivel a lakosság törekény lojalitását jelző Gestapo-jelentéseket defetizmus vádjával illették. 1937. július 1-jén ugyanis rendeletben választották szét a biztonsági szolgálat és a Gestapo feladatait: a Gestapo kizárólag a marxizmus, a hazaárulás és emigráció – s ezzel a kézzel fogható politikai ellenállás – megfigyelésében és üldözésében volt illetékes. A két titkosszolgálat számos további területen megosztotta a figyelmet, amelyből az SD-t csak a lakosság hangulata érdekelte. A politikai ellenfelekről megszerzett információit továbbadta a Gestapónak, amely lefolytatta az üldözést.

A Gestapo-jelentések

A jelentések 1933–1936 között havonta készültek, s a kerületekből beérkező eseményeket és hangulatjelentéseket foglalták össze Hermann Göring porosz miniszterelnök, s egyúttal porosz belügyminiszter számára. Amikor 1934 áprilisában Heinrich Himmler megszerezte a Gestapo vezetését, helyettese, Reinhard Heydrich napi jelentéseket kért a szolgálati helyektől. Kiegészítésül pedig havonta általános áttekintést kértek a lakosság hangulatáról. A helyzetjelentések információit besúgók gyűjtötték össze, akik nyilvános helyeken (vendéglőkben és közlekedési eszközökön) hallgatóztak. Behatóan érdeklődtek az 1935. évi nürnbergi törvények visszhangjáról a lakosság soraiban.

Mivel a közvélemény az irányított sajtó és az egységesítés miatt közvetlenül nem volt érzékelhető, a politikai vezetés így módon igyekezett ki-
puhatolni a „nép véleményét”. A helyzetjelentéseket megkapták a porosz

kormányelnökök is, s ezeket gyakorta ők is felhasználták jelentéseikben.

Heydrich 1936 áprilisában leállította e jelentéseket, mert Göring panaszkodott, hogy azok általánosítanak néhány helyi nehézséget és bíráló kijelentéseket és feleslegesen fűjják fel ezeket. A lakosság hangulatát eltűlozzák; a párt önmaga jobban meg tudja ítélni „a *Führer* iránti *rendíthetetlen bizalmat*”. A Gestapo-jelentések egy nagyobb személyi kör számára hozzáférhetők, s túlértékelt kritikájuk hozzájárulhat a hangulat romlásához.

A jelentések forrásértéke valóban kétséges volt, mert nem reprezentatív felmérések eredményeit tartalmazták, hanem véletlenül elcsípett kijelentéseken alapultak. A hivatalos véleményeket a rendszerre jellemző óvatos öncenzúra is megszürhette. Az információ szerkesztői kiválasztását és összeállítását önértékek is vezethették, mint például a saját szolgálati hely nélkülözhetetlensége a veszélyek elhárításában, vagy egyéni célok népi követelésként való tálalása. A részben szubjektív jelentések mindazonáltal nagy kifejezőerőről tanuskodtak.

A további jelentések sorában 1936-ig részben a Gestapo-jelentésekre támaszkodtak a *Kormányelnökök jelentései*. 1940–1944 között jelentek meg *Az igazságügyi helyzetjelentések*, amelyek részben leplezetlenül bírálták a párttársak önkényes fellépéseit a zsidók ellen. 1937-től az SS Biztonsági Szolgálat, az SD is szállított jelentéseket, 1939 decemberétől *Jelentések a birodalomból* címmel. Mellettük létezett az NSDAP szabályozott jelentési rendszere is, amelyekben a Gau-vezetőségek havonta jelentettek a lakosság hangulatáról. Ezekből semmi sem maradt fenn, pedig Goebbels ezeket fontos forrásként emlegette naplójában.

1936 után a Gestapo kizárólagos feladata a rendszer és a nemzetiszocializmus ellenfeleinek leküzdése volt. Ennek során széles eszköztárral rendelkezett a viszonylag ártatlan pénzbüntetéstől a vendéglői tilalombom keresztül a politikai ellenfelek sorozatos legyilkolásáig, amely a háború utolsó éveiben rendkívüli módon elterjedt. Az intézkedéseket bírósági vagy más igazgatási hatóság vizsgálata nélkül is végre lehetett hajtani. A Gestapo csak akkor adta át nekik az ügyeket, ha azt célszerűnek tartotta, főleg ismert rendszerellenesek esetében.

A „védőőrizet”

A védőőrizet szépítő szóhasználata alatt a náciizmus idején a rendszer ellenfeleinek, vagy más nem kívánatos személyek önkényes letartóztatását és koncentrációs táborba hurcolását értették. A fogalmat azonban nem lehet összetéveszteni a Porosz Királyság védőőrizetével, sem a mai, jogállami rendőrségi joggal. A Reichstag égését követő, 1933. február 28-i rendeletben (*A nép és állam védelmére*) felszámolták a weimari birodalmi alkotmányban biztosított legfontosabb alapjogokat: a személyi szabadság korlátozásának tilalmát, a lakás sérthetetlenségét, a levél-, posta-, távirat- és telefontitkot, a véleményalkotás szabadságát, az egyesülési szabadságot és a magántulajdon jogát. A rendelet 2. §-ában felhatalmazták a birodalmi kormányt minden „közbiztonságot és rendet sértő intézkedés helyreállítására”.

A különböző párt- és állami szervek parttalanná váló önkényét a birodalmi belügyminiszter a tartományi kormányok és birodalmi helytartók számára kibocsájtott védőőrizeti rendszerrel igyekezett a politikai terror irányába terelni. Az igazságszolgáltatást a normális polgári-, munkajogi- és büntetőügyekben nem szüntették meg. A védőőrizetes ügyekben azonban az ügyvédek kizárták védenceik védelméből. Védőőrizetbe vételre az NSDAP és az SA nem volt jogosult, beleértve a gauleitert is. Kilátásba helyezték, hogy a védőőrizetet csak állami büntetőintézetekben vagy koncentrációs táborokban lehet végrehajtani. A letartóztatásról értesíteni kellett a legfőbb tartományi hatóságot, kivéve, ha az kezdeményezte a letartóztatást. Ha nem utóbbi rendelte el a védőőrizetet, akkor a foglyot nyolc napon belül szabadon kellett bocsájtani. Ellenkező esetben ügyét három havonta felül kellett vizsgálni. A szabályozás az 1938. január 25-i védőőrizeti rendelettel szigorodott.

A nemzetiszocialista rendszerben tömegesen alkalmazott „védőőrizeti” eljárás semmiféle védelmi célt nem szolgált, főleg nem az érintett védelmét a „nép haragjától”. Főleg baloldali szervezetek (kommunisták és szociáldemokraták) tagjai és azok lettek a „védőőrizet” áldozatai, akik politikai és világnézeti meggyőződésből a rendszer ellen fordultak (pl. a bibliakutatók vagy Jehova tanúi). Őket követték az etnikai-faji megfontolásokból üldözött zsidó, roma (köztük a német sinti és roma) kisebbségek, akiket „aszociálisnak” bélyegeztek. „Aszociálisnak” és „társadalomidegennek” minősítettek egyébként „németvérű” társadalmi és szociális kisebbségeket is: az alkoholistákat, prostituáltakat, segélyre szorulókat, „csavargókat”,

„lógósokat” és homoszexuálisokat. Valamennyien ki voltak téve annak, hogy egyénileg vagy átfogó razzia keretében „védőőrizetbe” kerülnek.

A „védőőrizet” büntetőjogi kiegészítésként is funkcionált: akit elbocsájtottak a vizsgálati- vagy büntetési őrizetből, mert leülte büntetését, vagy felmentették, de az állami szervek politikailag megbízhatatlannak tekintették, vagy szerintük más megfontolásból el kellett távolítani a nyilvánosságból, akkor a Gestapo vagy a bűnügyi rendőrség koncentrációs táborba küldhette. Hitler bizalmatlan volt az igazságszolgáltatással szemben és egy másik terrorintézményt akart fenntartani, jóllehet az igazságszolgáltatás az 1933-ban felállított ún. különbíróóságokkal már teljesítette elvárásait.

A „védőőrizetbe” vett személyek száma erősen ingadozott. 1933. március–áprilisban első hulláma főleg a kommunisták ellen irányult; ekkor az állami szervek egyedül Poroszországban mintegy 25.000 személyt tartóztattak le. Ehhez jöttek még az SA és az SS akkor még „vad”, saját hatáskörű, vagyis nem állami letartóztatásai. Mivel Himmler SS szervezete rövidesen átvette az állami hatalmi szerveket, a későbbiekben az összes letartóztatás az állami üldözés szintjére emelkedett. A korábbi koncentrációs táborok többnyire az SA „*párthadsereg*” felügyelete alatt álltak, így a nép soraiban félelem alakult ki az SA iránt. Nem teljesült a polgári rétegek reménye, hogy az SA hatalomtól való megfosztása (1934) majd véget vet az önkénynek. Röhm SA-ja helyett Himmler SS-e kapott lehetőséget új koncentrációs táborok rendszerének kiépítésére.

Theodor Eicke elfogadta Himmler megbízását a koncentrációs táborok újjáalakítására, és rendszeresítette az önkényt és terrort. A fogolytáborok 1933. október 1-jén elfogadott, s általánosan kötelező „*fegyelmező- és büntető rendszere*” abból indult ki, hogy a foglyok rendkívüli, de személytelen fegyelmezéssel kezelendők. Bevezették a botbüntetést. Az őrszemek szökési kísérlet esetén figyelmeztetés nélkül használhatták fegyvereiket, megtiltották figyelmeztető lövések leadását, s a gyilkosságok büntetés nélkül maradtak. Így számos foglyot állítólag „*menekülés közben*” lőttek agyon. 1935-ben hét koncentrációs tábor működött: Dachau, Esterwegen, Lichtenburg, Sachsenburg, a Columbia-Haus Berlinben, Oranienburg és Fuhlsbüttel. Bennük 7.000–9.000 foglyot őriztek. A fogvatartottak száma 1936–1937-ben volt a legalacsonyabb: ekkor 7.500 személy tartózkodott „*védőőrizetben*”.

1937. februárban ismét megkezdődött a táborok feltöltése. Himmler a táborokat nevelő-, s főleg azonban termelőhellyé igyekezett átalakítani.

1938-ban megalakították a SS-hez tartozó Német Föld- és Kötörőművek (DEST) Kft-t, amely téglagyárakat rendezett be és kötöréssel kínozták a foglyokat. Ide először a rendőrség szállított kétezer, büntetését töltő hivatalos és megrögzött bűnözőt, majd a birodalmi méretű razziákon elfogott ún. „*aszociálisokat*” és „*munkakerülő elemeket*”. A táborok lakói így kényszermunkások lettek. Az 1938. novemberi birodalmi pogroméjszaka után megfélemlítésül ideiglenesen 35.000 zsidót is táborokba szállítottak, hogy tulajdonuk feladására és kivándorlásra szorítsák őket. Rövidesen azonban többségüket szabadon bocsájtották.

A második világháború alatt a munkatáborok rendszere minőségileg és mennyiségileg is ugrásszerűen kibővült. A kényszermunka mindinkább teret nyert. A koncentrációs táborok lakói más államokból kerültek ki, de egyházi emberek is voltak közöttük, mivel Heydrich és Bormann a háborút kihasználták az egyházak elleni küzdelemre. A háború kezdetétől a rendőrség jelentős számú személyt vett védőőrizetbe a munkaszerződés megsértése, főleg a munkabeszüntetések miatt. 1941 közepétől a munkaügyi hivatalok közvetítésével szovjet polgári munkásokat is „*védőőrizetbe*” vettek. 1941 októberében egyedül a Gestapo 15.000 személyt vett „*védőőrizetbe*”. A halálozási arány magas volt: 1942. második felében a táborlakók 60%-át érintette. A koncentrációs táborokban végelgyengülésben és betegségekben elhunyt személyek száma legkevesebb 500.000 főre tehető.

A „védőőrizetese” száma Németországban

1942. március: 100.000 fő

1943. augusztus: 224.000

1944. augusztus: 524.000

1945. január: 714.000

(az őrszemélyzet létszáma 1945-ben: 40.000 fő)

Az „*ellenséges*” csoportok

A Gestapo tevékenységének súlypontját a politikai ellenfelek elleni küzdelem alkotta. Az első években beszivárgott a betiltott politikai pártokból létrejött konspiratív csoportokba. A szervezetek tagjait fenyegetéssel vagy

anyagi előnyökkel kecsegtetve együttműködésre készítették. E bizalmi emberek révén már a háború előtt szétszúzták a szervezett ellenállást.

A náciizmus utolsó éveiben a politikai ellenfelek leküzdésére különleges bizottságokat hoztak létre; ilyenek alakultak Heydrich meggyilkolása (1942), vagy az 1944. július 20-i Hitler-ellenes merénylet után. A vallomásokat brutális kínzásokkal kényszerítették ki. A *Vörös Zenekar* hírszerző csoport felderítését a Gestapo arra akarta felhasználni, hogy a háború ellenzői működjenek együtt a Wehrmachttal. A szervezet a rendszer bírálói ellen is küzdött, akiket az ún. alattomoság-elleni törvénnyel illegálisnak minősítettek és üldöztek.

A Gestapo munkájában a politikai ellenfelek elleni küzdelemmel párhuzamosan a náciizmus ideológiai céljai is megjelentek. Világnézeti ellenfélnek tekintették a homoszexuálisokat és a munkakerülőket. A homoszexuálisok elleni intézkedések folyamatosan éleződtek. Kezdetben a Gestapo még csak razziákra szorítkozott, s a legtöbb esetben átadta az érintett személyeket az igazságszolgáltatásnak, később azonban feljelentette, könyörtelenül letartóztatta és koncentrációs táborba zárta őket. Cinikus módon felajánlották számukra a kasztráció vagy a további letartóztatás közötti választást. Az aszociálisokat kezdetben védőőrizettel büntették. 1940-ben ún. munkára nevelő táborokat (*AEL*) állítottak fel, ahova „*munkakötelességük nem teljesítése*” miatt kerültek az emberek. Himmler 1942. december 15-i rendelete értelmében a nagyobb üzemekben, amelyek környékén nem működött munkára nevelő tábor, a Gestapo vezetésével pótlólagosan nevelőtáborokat létesítettek, amelyeket a gyári őrség őrzött.

A háború alatt a Gestapo az elnyomó intézkedéseket új ellenséges csoportokra terjesztette ki. Őrizni kellett a rengeteg hadifoglyot és kényszer-munkást, akik kb. a létszám felét tették ki.

Figyelmük középpontjában a lustaság, az üzemben belüli szabotázs, a munkabeszüntetés valamint a németekkel való megengedhetetlen érintkezések (pl. feketepiaci üzletelés, szexuális kapcsolat) álltak. A háború második felében a kényszer-munkások ellenállása konspiratív módon az üzemekben, vagy a megszökött, s a nagyvárosokban rejtőzködő kényszer-munkások esetében kis csoportok formájában folyt. A Gestapo válaszul egyre brutálisabb módszerekhez folyamodott, s bírósági eljárás nélkül számos kelet-európai és szovjet kényszer-munkást végzett ki. A Gestapo a megszállt országokban is aktív volt és küzdött az ellenállási mozgalmak ellen. A háború utolsó hónapjaiban a Gestapo számos helyen kivégezte foglyait, mielőtt a szövetségesek elfoglalták volna a helyiséget.

A második világháború alatt a Gestapo az európai zsidóság üldözéséből, deportálásából és meggyilkolásából is döntő funkciókat vállalt magára. Más rendőri szervezetekhez hasonlóan Gestapo-tagokat vezényeltek a bevetési csoportokhoz, amelyek a front mögött gyilkolták a lakosságot. De az európai zsidóság meggyilkolása során a Gestapo nem az újonnan megszerzett területeken folytatta bűnös szerepét, hanem Berlinben, a „Harmadik Birodalom” politikai centrumában. Adolf Eichmann, a hírhedt zsidóügyi referens Gestapo-alkalmazásban állt, ahol a zsidóellenes intézkedéseket koordinálták. A németországi zsidók deportálása a Gestapo irányításával, munkamegosztásban és bürokratikus keretekben történt, amelynek során a titkosrendőrség szorosan együttműködött a Reichsbahn-nal.

A Birodalmi Biztonsági Főhivatal (RSHA) IV. Hivatalának (Gestapo) szervezeti és személyi felépítése (1941. március)

A Titkos Államrendőrségi Hivatal vezetője: Reinhard Heydrich SS-Gruppenführer

IV. Hivatal: Ellenségkutató és az ellenség elleni küzdelem – Titkos Államrendőrségi Hivatal

Vezető: Heinrich Müller SS-Brigadeführer és rendőr-vezérőrnagy

Képviselő: Wilhelm/Willi Krichbaum SS-Oberführer és rendőrezredes

IV. A. osztály: Ellenség elleni küzdelem

Vezető: Friedrich Panzinger SS-Obersturmbannführer és kormányfőtanácsos

IV. A. 1. részleg: Kommunizmus, marxizmus és mellékszervezetek, háborús bűncselekmények, illegális és ellenséges propaganda

Referens: Josef Vogt SS-Sturmbannführer és bűnügyi igazgató, 1941 augusztustól Günther Knobloch SS-Hauptsturmführer, mint a „Szovjetunióban működő biztonsági rendőrség és biztonsági szolgálat eseményjelentéseinek szakértője”

IV. A. 2. részleg: szabotázs-elhárítás, szabotázs elleni küzdelem, politikai-rendőrségi elhárítási megbízások, politikai hamisítványok

Referens: Horst Kopkow SS-Hauptsturmführer és bűnügyi megbízott

(1939-től Bruno Sattler SS-Obersturmführer, 1940 nyarától Kurt Geißler SS-Sturmbannführer)

IV. A. 3. részleg: Reakció, ellenzék, legitimizmus, liberalizmus, emigránsok, alattomos-ügyek – mindazok, amelyek nem tartoznak a IV. A. 1. részleghez

Referens: Willy Litzenberg SS-Sturmbannführer és bűnügyi igazgató

IV. A. 4. részleg: védőszolgálat, merényletjelentés, felügyelet, különleges megbízások, nyomozócsoport

Referens: Franz Schulz SS-Sturmbannführer és bűnügyi igazgató

IV. B. osztály: Szekták

Vezető: Albert Hartl SS-Sturmbannführer

IV. B. 1. részleg: Politikai katolicizmus

Referens: Erich Roth SS-Sturmbannführer és kormánytanácsos

IV. B. 2. részleg: Politikai protestantizmus, szekták

Referens: Erich Roth SS-Sturmbannführer és kormánytanácsos

IV. B. 3. részleg: Egyéb egyházak, szabadkőművesség

Vezető: jelenleg betöltetlen, 1942 decembertől Otto-Wilhelm Wandesleben

IV. B. 4. részleg: zsidóügyek, kiürítési ügyek

Referens: Adolf Eichmann SS-Sturmbannführer

IV. C. osztály: Nyilvántartás

Vezető: Fritz Rang SS-Obersturmbannführer és kormányfőtanácsos

IV. C. 1. részleg: Értékelés, főnyilvántartás, személyi iratok kezelése, felvilágosítás, A-nyilvántartás, külföldiek felügyelete, központi vízumügyek

Referens: Paul Matzke rendőrségi tanácsos

IV. C. 2. részleg: Védelmi ügyek

Referens: Emil Berndorff SS-Sturmbannführer, kormány- és bűnügyi tanácsos

IV. C. 3. részleg: Sajtó- és irodalmi ügyek

Referens: Ernst Jahr SS-Sturmbannführer és kormánytanácsos

IV. C. 4. részleg: Pártügyek és tagozataik

Referens: Kurt Stage SS-Sturmbannführer és bűnügyi tanácsos

IV. D. osztály: Megszállt területek

Vezető: Erwin Weinmann SS-Obersturmbannführer

IV. D. 1. részleg: Protektorátusi ügyek, csehek a birodalomban

Vezető: Gustav Jonak, 1942 szeptembertől Bruno Lettow

SS-Sturmbannführer, 1943 novembertől Kurt Lischka SS-Obersturmbannführer

IV. D. 2. részleg: Kormányzósági ügyek, lengyelek a birodalomban

Vezető: Karl Thiemann kormánytanácsos, 1941. júliustól Joachim

Deumling SS-Obersturmbannführer és kormányfőtanácsos, 1943. júliustól

Harro Thomsen SS-Sturmbannführer és kormánytanácsos

IV. D. 3. részleg: Bizalmi állások, államellenes külföldiek

Referens: Erich Schröder SS-Hauptsturmführer és bűnügyi tanácsos, 1941 nyarától Kurt Geißler SS-Sturmbannführer

IV. D. 3. részleg: Megszállt területek: Franciaország, Luxemburg, Elzász és Lotaringia, Belgium, Hollandia, Norvégia, Dánia

Referens: Bernhard Baatz SS-Sturmbannführer és kormánytanácsos

IV. E. osztály: Elhárítás

Osztályvezető: Walter Schellenberg SS-Sturmbannführer és kormánytanácsos, 1941. júliustól Walter Huppenkothen SS-Sturmbannführer

IV. E. 1. részleg: Általános elhárítási ügyek, felség- és hazaárulási szakvélemények kiadása, üzemvédelem és őrszolgálati foglalkozás

Referens: Kurt Lindow SS-Hauptsturmführer és bűnügyi felügyelő

IV. E. 2. részleg: Általános gazdasági ügyek, gazdasági kémelhárítás

Referens: Sebastian kormányhivatalnok

IV. E. 3. részleg: Nyugati elhárítás

Referens: Herbert Fischer SS-Hauptsturmführer és bűnügyi tanácsos

IV. E. 4. részleg: Északi elhárítás

Referens: Ernst Schambacher bűnügyi igazgató

IV. E. 5. részleg: Keleti elhárítás

Referens: Walter Kubitzky SS-Sturmbannführer és bűnügyi igazgató

IV. E. 6. részleg: Déli elhárítás

Referens: Schmitz SS-Hauptsturmführer és bűnügyi tanácsos

IV. P. osztály: Kapcsolat külföldi rendőrségekkel

Osztályvezető: Alwin Wipper bűnügyi tanácsos (1941 augusztustól)

SS-rangok, tiszti rendfokozatok

(A Gestapo 1939-től az SD szolgálati rendfokozatait használta)

SS-Oberstgruppenführer	vezérezredes
SS-Obergruppenführer	tábornok
SS-Gruppenführer	altábornagy
SS Brigadeführer	vezérőrnagy
SS-Oberführer	(a vezérőrnagy és az ezredes közötti rang)
SS-Standartenführer	ezredes
SS-Obersturmbannführer	alezredes
SS-Sturmbannführer	őrnagy
SS-Hauptsturmführer	százados
SS-Obersturmführer	főhadnagy
SS-Untersturmführer	hadnagy

A Gestapo és a náci mozgalom

A titkosrendőrség vezetői túlnyomórészt polgári származásúak voltak. Fiatal egyetemet végzett személyekről volt szó, szinte kivétel nélkül jogászokról, akiknek jelentős része doktorált. Néhány kivételtől eltekintve minden rendőri vezető érettségivel rendelkezett. E magas képzettségi szinthez gyakorta bizonyos távolságtartás is tartozott a nemzetiszocializmus egyes álláspontját, illetve annak tömeg- és pártmozgalom jellegét illetően. A weimari köztársaság művészeti *Új Tárgyiasságának* generációjaként, amely az instabil 1920-as években szocializálódott, tagjait karrierjük vezette, gyakorta völkisch orientációjuk, elitisták és köztársaságellenesek voltak. Az állami igazgatás hatékonyságát vallották, s támogatták a cselekvésorientált Führer-elvet. E mentalitásuk megmutatkozott a Gestapo munkatársainak politikai szervezetekben viselt tagságában is. Kétharmaduk valamely náci szervezet tagja volt. A szervezet központjában már korán szoros kapcsolat épült ki az SS-államhoz: a tagok 50%-a az SS, 31%-a az SD tagja volt, amelyek a nemzetiszocialista mozgalom legelitebb szervezetei voltak. E tagságok megalapoztak egy különleges bizalmi viszonyt, mivel ezek a Gestapo-tagok Himmler kettős alárendeltjei voltak szolgálati viszonyukat, s az SS birodalmi vezetői funkciója miatt is. Ezzel szemben a vidéki szolgálati helyek között jelentős különbségek mutatkoztak; a veszt-

fáliai régióban például sok Gestapós az SA tagja volt. A szoros személyi összefonódás a tulajdonképpeni állami Gestapo és a nemzetiszocialista mozgalom titkosszolgálat, az SD között megmutatkozott a két szervezet szoros munkatársi cseréjében is.

A Gestapo gyors személyi kiépülése és a náci mozgalommal való átitatódása kölcsönösen hatott egymásra: az első években tagjait főleg a rendőrség soraiból merítette, akiket majd a náci szervezetbe való belépésre ösztönöztek. Később megfordult ez a tendencia: nem tudták tartani a magas szakmai színvonalat és gyorstalpaló tanfolyamokon kiképzett SS-tagok léptek be a szolgálatba; ekkor az SS-tagság a személyi kiválasztás fontos kritériuma lett.

A Gestapo és a német társadalom

A történeti kutatás a Gestapót jelentős személyi növekedése ellenére nem értékeli mindenható szervezetnek, amely az egész német társadalmat ellenőrzése alatt tartotta. A Gestapo-mítoszt állítólag Heydrich és munkatársai terjesztették a nyilvánosság előtt, hogy a szervezet még félelmetesebbnek tűnjön. Mindez azonban nem fedte a valóságot: a leginkább megfigyelt nagyvárosban, Berlinben kereken 4.000 lakos jutott egy Gestapo-tisztviselőre, a porosz vidéken pedig egy titkosszolgálati munkatársnak 25.000 lakos közül kellett kiszűrnie a rendszerellenes törekvéseket.

Mivel a Gestapo nem rendelkezett elegendő számú munkatárssal, a lakosság együttműködésére is számított. Bizalmi embereket (vagyis besúgókat) toborzott, a második világháború alatt pedig erőteljesebben támaszkodott a lakosság soraiból érkező bejelentésekre. A besúgókat a Gestapo főleg a nácizmussal szembeni rezisztens csoportok – szociáldemokrata vagy kommunista munkásság, illetve katolikusok – ellen alkalmazták. A második világháború alatt még a kényszermunkások köréből is szervezett be embereket e csoport jobb ellenőrzése érdekében. Együttműködési hajlandóságukat védőőrizettel való fenyegetéssel, anyagi előnyökkel vagy ideológiai meggyőzéssel szerezték meg. Így különbözőképpen alakult a besúgók és a Gestapo közötti együttműködés: az üldözésben való aktív részvételük mellett gyakorta visszatartottak információkat, hogy védelmezzék csoportjuk tagjait. A Gestapo a lakosság feljelentéseire is támaszkodott. Ezek többnyire a további bűnügyi nyomozást vagy védőőrizetet befolyásoló kijelentésekre vagy cselekményekre irányultak. A feljelentők

ritka esetben fordultak közvetlenül a Gestapohoz; a feljelentéseket a rendőrség vagy a náci párt juttatta el a szervezethez. Ezzel a módszerrel főleg a náci párt szervezetei éltek. Mivel a Gestapo nagy mértékben támaszkodott a feljelentésekre, néhány történész már megkockáztatta azt a kijelentést, hogy a német társadalom a Harmadik Birodalom idején „*önmagát felügyelő társadalommá*” vált, mivel a lakosság többsége azonosult Hitler céljaival. A feljelentések a gyakorlatban mégis problematikusnak bizonyultak: a történeti kutatás a feljelentéseket elemezve arra a következtetésre jutott, hogy azok jelentős része az alacsonyabb jövedelmi- és képzettségi szintű, tulajdonnal kevésbé rendelkező társadalmi rétegekből indult ki, s állandóan a társadalom magasabb szociális rétegei ellen irányult.

A Gestapót a nürnbergi perekben bünszervezetnek minősítették. Funkcionáriusait a későbbi perekben felelősségre vonták, s külföldön is elítélték. A középső- és alsóbb szintű vezetők tevékenységét esküdszékek vizsgálták, számos esetben megakadályozva további foglalkoztatásukat a közszolgálatban. Így a legtöbb Gestapo-alkalmazott életében a második világháború vége éles cezúrát jelentett, még akkor is, ha sikerült meghúznia magát vagy elmenekült Németországból.

A háború utáni első években az egykori Gestapo-alkalmazottak gyakorta alacsony szintű munkával tartották fenn magukat. 1951-ben John Jay McCloy amerikai főmegbízott közülük számosat amnesztiában részesített, s az alaptörvénybe illesztett 131. cikkely megkönnyítette a terhelt tisztviselők újbóli alkalmazását. E döntések nyomán az 1950-es években számos egykori Gestapo-alkalmazott került be az NSZK rendőri- és igazságügyi apparátusába.

A Gestapo Bécsben

Himmler 1938. március 18-i rendeletével felállították az államrendőrség bécsi vezetését, s kirendeltségeit Linzben, Salzburgban, Klagenfurtban, Innsbruckban és Eisenstadtban. Az osztrák tartományok birodalmi gaukra osztását követően az eisenstadti kirendeltséget felosztották Bécs és Graz között. Wiener Neustadtban, St. Pöltenben és Znaimban pedig a bécsi hivatalnak alárendelt kirendeltségek működtek, amelyek közvetlenül – Bécs bekapcsolása nélkül – az RSHA alá is tartoztak.

A 900 munkatárssal működő bécsi Gestapo-központ a Német Birodalom legnagyobb Gestapo-szervezete volt. A kihallgatásokra naponta

gyakorta 500 főt is elővezettek; összesen mintegy 50.000 személy került látókörukbe, akik közül hozzávetőlegesen 12.000 személyről készült kartotékrendszer és fényképes nyilvántartás. A letartóztatott polgárokat a Salztor utcai hátsó bejáraton közvetlenül a pincébe vitték, amely börtönként és kínzókamraként szolgált. Itt fizikai és lelki terrorral csikarták ki belőlük a vallomások és feljelentések. Innét koordinálták már az 1938. márciusi–áprilisi első nagy letartóztatási hullámot, amely főleg a náciizmus neves ellenfeleit és zsidókat érintett, valamint a koncentrációs táborokba történő deportálásokat is. A bécsi hivatal kivívta magának „*a birodalom legsikeresebb Gestapo-központja*” címet. 1945. március 12-én bombatalálat érte, s az épületet később lebontották.

A bécsi Gestapót 1938. március–december között Franz Josef Huber bajor bűnügyi tanácsos és későbbi SS-Brigadeführer, a rendőrség vezérőrnagya vezette, aki már a weimari köztársaságban a müncheni bűnügyi rendőrségnél dolgozott. Utóda Rudolf Mildner SS-Standartenführer volt.

Huber az egyik náci főbűnös volt Ausztriában. A háború után az NSZK-ban a „*kevésbé terheltek*” kategóriájába sorolták, 500 márka pénzbüntetésre ítélték, s egy év börtön után feltételesen szabadon engedték. Az amerikai hatóságok védelmét élvezte, mivel időben hozzájuk pártolt. Karl Ebner SS-Obersturmbannführer, a bécsi kirendeltség helyettes vezetője, aki szintén az első köztársaságban kezdte rendőrségi karrierjét, a zsidóreferatúra osztályvezetőjeként kíméletlenül üldözte a kommunista ellenállókat és a zsidókat. 1948-ban Ebner a népbíróság 20 év börtönre ítélte, de Theodor Körner szövetségi elnök már 1953-ban megkegyelmezett neki.

II. A vezetők

Hermann Göring (1893–1946) – az alapító

Bajor jogász s magas rangú gyarmati tisztviselő fiaként született. 12 évesen kadétiskolák növendéke, amelyeket 1913-ban érettségivel és tiszti vizsgával zárt. 1914-ben a badeni gyalogezred hadnagyaként Mülhausenben (Elzász) kezdte meg katonai szolgálatát. Reumája miatt 1915-ben kórházba került, majd 1916-ban pilótakiképzést kapott, s Németország egyik leghíresebb pilótája lett. 1918 júliusában Manfred von Richthofen báró utód-

jaként a legendás 1. számú vadászpilóta ezred parancsnoka. Megkapta a 20 légi-győzelem után járó *Pour le mérite* érdemrendet. 1919–1921 között műrepülőként és a polgári légi-közlekedés pilótájaként Dániában és Svédországban dolgozott. 1922 őszén egy versailles-i szerződés elleni tiltakozó gyűlésen ismerte meg Adolf Hitlert. Belépett a Nemzetiszocialista Német Munkáspártba (NSDAP), majd Hitler 1922 decemberében megbízta a kiépülőben lévő SA (Sturmabteilung) vezetésével.

1923. november 9-én a rendőrség által véresen levert müncheni puccskísérletben megsebesült. Hamis útlevelemmel átjutott az innsbrucki kórházba, ahol elviselhetetlen fájdalmai miatt az orvostól morfiumot kapott, s szinte egy életen keresztül tartó morfiumfüggőség alakult ki nála. Svédországban felesége szüleitől kért segítséget. 1927-ben amnesztiával visszatérhetett Németországba. Berlinben egy repülőgépgyár képviselőjeként dolgozott. Hitler hívására ismét belépett az NSDAP-ba és az SA-ba, s társadalmi kapcsolatait felhasználva pénzügyi támogatást szerzett a náci párt számára. 1928-ban a náci párt egyik első képviselőjeként bejutott a Reichstagba, amelynek 1945-ig tagja maradt. Hitler SA-Obergruppenführernek nevezte ki. 1932 augusztusában a Reichstag elnöke.

Hitler 1933. január 30-i kancellári kinevezése után tárcanélküli birodalmi miniszter és a „*porosz belügyminisztérium birodalmi megbízottja*” lett. Áprilisban porosz miniszterelnök. A porosz politikai rendőrség különleges ügyosztályának átszervezésével, Rudolf Diels vezetésével felállította a porosz titkos állami rendőrhivatalt (*Gestapa*), amelyből később a Gestapo (*Geheime Staatspolizei*) és a Heydrich vezette Birodalmi Biztonsági Hivatal (RSHA) nőtt ki.

1934. június 30-án és július 1-jén Himmler és Heydrich támogatásával ő kezdeményezte a politikai ellenfélnek tekintett Ernst Röhm és további 200 magas rangú SA vezető meggyilkolását. 1935 márciusában az újjáalakított Luftwaffe főparancsnoka lett, s az offenzív feladatú repülőgépek építésére helyezte a hangsúlyt. 1936 októberében a négyéves terv birodalmi megbízottja. 1939. augusztus 30-án kinevezték a birodalmi védelmi tanács elnökének. Másnap ő vezette a Lengyelország elleni német légitámadást. 1940 júniusában a „*Nagynémet Birodalom birodalmi marsallja*” lett. 1941 júliusában ő utasította Heydrichet a „*végső megoldás*” kidolgozására.

Május 8-án a német–osztrák határhoz közeli Fischhorn am Zeller See kastély közelében a 7. amerikai hadsereg katonái elfogták. Május 21-én a luxemburgi határ menti Mondorf táborba internálták, elvonókúrára és dié-

tára fogták. Négy hónapos kihallgatás után a nürnbergi igazságügyi épület börtönébe szállították, majd a nemzetközi katonai bíróság a legmagasabb rangú náciként vád alá helyezte. A bíróság mind a négy vádpontban (összeesküvés a világbéke ellen; támadó háború tervezése, kibombantása és folytatása; a hadijog elleni bűncselekmények; az emberiség elleni bűncselekmények) vétkesnek tartották és kötél általi halálra ítélték. 1946. október 15-én, az ítélet végrehajtása előtt néhány órával ciánkapszulával öngyilkosságot követett el.

Rudolf Diels (1900–1957) – a Gestapo első főnöke

Tehetős parasztcsaládból származott. 1917-ben érettségizett, önkéntes az első világháborúban. Jogot tanult Marburgban, s 1924-től tartományi kormányalkalmazott. 1930-tól kormánytanácsos a porosz belügyminisztériumban, 1932 végétől együtt dolgozott Hermann Göringgel kommunistaellenes nyomozásokban; 1933. áprilisában ő nevezte ki a porosz politikai rendőrség első főnökének. 1933. szeptemberben SS-Obersturmbannführer, novemberben SS-Standartenführer. Részt vett a „védőőrizet” és a zsidóüldözés rendszerének kidolgozásában. Göring és Himmler hatalmi harcában azonban 1934-ben elveszítette állását; ezután Kölnben és Hannoverben kormányelnök. 1937-ben lépett be az NSDAP-be. 1939-ben SS-Oberführer, s az SS hannoveri stábjában dolgozott. 1941-ben a belföldi hajózás birodalmi holdingtársaságának vezérigazgatója. 1942 márciustól az SS Főhivatal stábjában dolgozott. 1945–1948 között internálták; a nürnbergi perek tanúja. 1948-ban az amerikai katonai kormányzatnak, a CIC-nek dolgozott, s 1949-ben viszonylag enyhe büntetéssel került ki a náciítanítási eljárásból. 1949-ben 9 részes sorozatban a *Der Spiegel*-ben megjelentette önéletrajzi írását *Lucifer ante portas. Es spricht der erste Chef der Gestapo* (Lucifer a kapuk előtt. Beszél a Gestapo első főnöke) címmel. Miután 1954 végén információi alapján cikksorozat jelent meg a Reichstag-tűzről, amely az SA-t tette felelőssé a gyújtogatásért, 1957 végén a gyakorlott vadász furcsa körülmények között halálos vadászbalesetet szenvedett.

Heinrich Himmler (1900–1945) – az egységesítő

Münchenben született tanügyi igazgató második fiaként. A szülői házban szigorú katolikus vallásosság és nemzeti-konzervatív meggyőződés érvényesült. Sokat olvasott; érdeklődött a történelem, a germán mitológia, a német népi mítoszok és az irodalom iránt. 1917-ben, az előrehozott kényszerérettségit követően a tengerésztiszti kiképzést kapott, majd hadapródként belépett a 11. bajor gyalogsági ezredbe, de a frontra nem küldték ki.

1919 áprilisában a Lauterbach-szabadcsapat tagjaként részt vett a Kurt Eisner vezette müncheni tanácsköztársaság leverésében. A Reichswehrbe való jelentkezését azonban elutasították. 1919-ben beiratkozott a Münchener Műszaki Egyetemre, ahol mezőgazdasági-vegyészetet tanult.

Ernst Röhm tanácsára 1923 augusztusában belépett az NSDAP-ba, s november 9-én, a müncheni sörpuccsban Ernst Röhm szabadcsapatának zászlóvivőjeként részt vett a hadügyminisztérium elfoglalásában.

Az NSDAP betiltásának éveiben (1923–1925) az Erich Ludendorff fennhatósága alatt működő „*Nemzetiszocialista Szabadságmozgalom*” elnevezésű szervezet tagja volt. Az újjáalakult pártban Gregor Strasser titkára, 1926-ban Felső-Bajorország és Svábföld körzetvezető-helyettese, 1926–1930-ban pedig az NSDAP birodalmi propagandavezető-helyettese. 1927-ben az SS (Schutzstaffel) birodalmi vezetőjének helyettese lett, majd 1929. januártól az SS birodalmi vezetője.

1932. januárban a müncheni pártközpont, a „*Barna Ház*” biztonsági főnöke. 1933 márciusában, a nemzetiszocialista hatalomátvétel után München rendőrkapitánya. Április 1-jén a bajor politikai rendőrség parancsnoka.

1934. április 20-án Hermann Göring kinevezte a Titkos Államrendőrség (Gestapo) felügyelőjévé. Himmler az SS szoros uralmi- és felügyeleti rendszerét építette ki. Vezetésével az SS 1934. június 30-án és július 1-jén tevékenyen részt vett az SA Röhm-féle vezetésének és a többi belső ellenfél meggyilkolásában.

Az 1936 júniusában a SS birodalmi vezetőjének párthivatala intézményesen összefonódott a német rendőrség főnökének a birodalmi belügyminisztériumban teremtett állami hivatalával, s központi rendőri hatalom jött létre. 1937-től a Gestapo a „*bűnmegelőzési küzdelem*” keretében bírósági eljárás nélkül üldözhetette és koncentrációs táborba küldhette a rendszer feltelezett ellenfeleit.

1939. októberben *A német népiség megszilárdításának birodalmi megbízottja* lett. 1939–1940-ben Lengyelországban a bevetési csoportok révén megszervezte lengyelek és zsidók százezreinek elűzését, üldözését és meggyilkolását. A Szovjetunió megtámadásakor Hitler megbízta a Wehrmacht által elfoglalt területek rendőri biztosításával. Heydrich-el együtt a „*zsidó kérdés végleges megoldásának*” fő felelőse. 1942-ben megkapta a megszállt területeken a büntetőjog ellenőrzését valamennyi orosz, lengyel és zsidó személy felett. Így a náci joggyakorlat megkerülésével az üldözötteket és a hadifoglyok nagy részét a hadigazdaságnak dolgozó koncentrációs táborokban zsákmányolták ki. Elfogadta az általános keleti tervet (*Generalplan Ost*), amely lengyelek, csehek, ukránok és fehér-oroszok Szibériába való kényszer-kitelepítését tartalmazta. 1943. augusztus 25-én birodalmi belügyminiszter lett.

A Hitler-ellenes merénylet (1944. július 20.) megghiúsulásával tovább növelte hatalmát és a Wehrmachtra is kiterjesztette; a tartalékhadsereg főparancsnoka és a hadfelszerelés főnöke is lett.

1944. október végén a kelet-porosz népfelkelők (*Volkssturm*) előtt először beszélt a szövetségesek elleni német ellenállási mozgalomról, amelyet Werwolf-nak nevezett. December elején átvette a felső-rajnai hadseregcsoporthoz főparancsnokságát, hogy új védelmi vonalat építsen ki. De 1945. január–februárban a Visztula-hadseregcsoporthoz főparancsnokaként kiütköztek katonai képességeinek hiányosságai.

1945. március–áprilisban különbéke érdekében kapcsolatot keresett a nyugati szövetségesekkel, ezért április 28-án Hitler minden megbízásából felmentette és kizárta a pártból. Májusban néhány napot Dönitz flensburgi főhadiszállásán töltött, majd május 23-án egy lüneburgi brit fogolytáborban öngyilkosságot követett el.

Reinhard Heydrich (1904–1942) – a „*végső megoldás*” szervezője

Operaénekes fiaként született, s öt évesen már hegedült. 1920-ban belépett Märker szabadcsapataiba, ahol megismerkedett a völkisch eszmékkel. A gimnázium befejezése után, 1922–1926 között a haditengerészeti kiképzésen vett részt, amelyet hadnagyként fejezett be. 1926–1931 között tengerészeti híradást tanult, s 1928-ban főhadnagy lett. Eljegyzésének lemondása miatt 1931-ben „*becsületsértő magatartása miatt*” elbocsájtották a

haditengerésztől. Ugyanekkor kapcsolatba lépett Himmlerrel, aki megbízta a párt hírszerző szolgálatának, a későbbi SD kiépítésével. Belépett az NSDAP-be és az SS-be. 1932 júliusában az újjáalakult SD vezetője, Himmler legszorosabb munkatársa, SS-Standartenführer. 1933 márciusában átvette a bajor politikai rendőrség vezetését; az ellenzéki erőket a dachau koncentrációs táborba küldte. 1934 áprilisában megszerezte a porosz titkosrendőrség (*Gestapo*) vezetését, s egyúttal az NSDAP politikai hírszerzését is irányítja. A Róhm SA-vezető likvidálásában tanúsított érdemei miatt SS-Gruppenführernek nevezték ki. 1936-ban a biztonsági rendőrség és a biztonsági szolgálat vezetője, majd a tartományok politikai rendőrségét Gestapo néven birodalmi szintű szervezetté alakította. Ausztria 1938. évi bekebelezése után Adolf Eichmannt Bécsbe küldte a zsidók üldözését és kiutasítását szervező hivatal felállítására. 1939-ben a Gestapót, a bűnügyi rendőrséget és a biztonsági szolgálatot az RSHA-ban egyesítette. Augusztus 31-én ő szervezte meg a gleiwitzi német rádióadó állítólagos lengyel megtámadását, amelyet ürügyként használtak Lengyelország megtámadására. A megszállt lengyel területeken ő szervezte meg az értelmiségi elitet legyilkoló SS-kommandókat, s állította fel a gettókat. 1939–1940-ben felügyelte a német és osztrák zsidó vagyonok lefoglalását és a zsidók deportálását Lengyelország gettóiba. 1941. július 31-én megbízták a „*zsidókérdés végleges megoldásával*”. Szeptember végén Neurath után a Cseh- és Morva Protektorátus helytartó-helyettese. 1941–1942-ben a kemény elnyomás, illetve a lét körülmények javítását kombinálva megkísérelte megtörni a cseh ellenzéki mozgalmat, de teljes megbékélést nem ért el. Az európai zsidóság tömeges meggyilkolásának jobb párt- és állami koordinációja érdekében 1942. január 20-án összehívta az ún. Wannsee-konferenciát. Május 27-én a londoni cseh emigráns kormány ügynökei Prágában merényletet követtek el ellene, amelybe június 4-én belehalt. Megtorlásul az SS lerombolta Lidicét, számos, 15 év feletti lakóját meggyilkolta, a nőket és gyermekeket pedig koncentrációs táborba hurcolták.

Heinrich Müller (1900–1945?) – a tervező és végrehajtó

Müncheni katolikus családban született. Apja csendőrtisztviselő volt, ő repülőgépszerelőnek tanult. 1917-ben önkéntes a háborúban, s 1919-ben altisztként szerelt le. Rendőri kiképzését követően 1929-ben rendőrségi titkár a müncheni politikai rendőrségnél, a kommunista szervezetek elle-

ni küzdelemre specializálódott. 1933 tavaszán átvették a Bajor Politikai Rendőrségbe (BPP). 1934 áprilisban Heydrich – Gestapa vezetői kinevezése után –magával vitte Berlinbe, ahol alosztályvezetőként és referatúra-vezetőként a Kommunista és marxista mozgalom ellen küzdött. Egyidejűleg belépett az SS-be. 1935-ben megszerezte a Vallási szövetségek, zsidók, szabadkőművesek, emigránsok elnevezésű referatúra vezetését is. 1936-ban a Biztonsági Rendőrség Főhivatalában (*Sipo*) a politikai rendőrség helyettes vezetője. 1938-ban belépett az NSDAP-ba. 1939-ben a *Zsidó kivándorlás birodalmi központjának* ügyvezetője, s birodalmi bűnügyi igazgató. 1939 októberétől SS-Oberführerként a Gestapo (az RSHA IV. hivatala) főnöke. 1941. novembertől SS-Gruppenführer és a rendőrség vezérőrnagya. Az RSHA majdnem minden bűncselekményének tervezője és végrehajtója. 1939 szeptemberétől utasításokat adott politikai ellenfeleik „különleges kezelésére”, amely meggyilkolásukat jelentette. Beosztottja volt Adolf Eichmann a IV B 4. Zsidóreferatúrában. Heydrich megbízására ő dolgozta ki a bevetési csoportok parancsait, s jelentette azok eredményeit. Müller a náci rendszer egyik leghatalmasabb íróasztal-tettese volt. 1945 elején eltűnt. A különböző híresztelések egyik terjesztője, Walter Schellenberg, az SD külföldi hírszerző szolgálatának vezetője az amerikai OSS titkosszolgálatnak azt vallotta, hogy Müller már 1945 előtt a Szovjetunióknak dolgozott és rádiókapcsolatban állt a szovjet titkosszolgálattal. Vallomását más SS-vezetők kétségbe vonták. Egyes hírek szerint Müllert a Szovjetunióba vitték. Egy 1971. decemberi CIA-jelentés szerint utalások vannak arra, hogy Müller együttműködött a Szovjetunióval, de arra is, hogy 1945-ben Berlinben meghalt.

Heinrich Müller: A Gestapo mindenütt jelen van

Müller szlogenje félelmet és riadalmat igyekezett kelteni, de ez csak részben sikerült. Ügynökei ugyanis néhány birodalmi területet csak gyéren tudtak lefedni. Mindez azonban nem tartotta vissza a szorgalmas informátorokat attól, hogy egész Németországból információkat küldjenek Berlinbe. Akkoriban tényleg figyelni kellett arra, kinek mit mond az ember. Ennek ellenére ún. suttogó viccek keringtek az országban, amely egyfajta szelepként szolgált a feszült helyzet levezetésére. Az egyik vicc így hangzott: Hallottad már? Újabban a fogakat az orron keresztül húzzák! Hogy miért? Mert senki sem meri kinyitni a száját.

A rendőri feladatokért felelős Müllernek egyidejűleg Heydrich intrikáival is meg kellett küzdenie, aki mindig és mindenütt az előtérben akart állni. Azt javasolta Himmlernek, hogy az SS adjon ki saját hetilapot, aki-nél az ötlet nyitott fülekre talált. A *Das Schwarze Korps* című hetilap főszerkesztője Gunther d'Alquen populista újságíró lett, aki hat munkatársával együtt a berlini Zimmerstrasse 88-ban dolgozott. A lap két éven belül heti 189.317 példányszámot ért el, amely a háború alatt 750.000-re nőtt. Himmler természetesen azt szorgalmazta, hogy az újságban minél több náci propaganda kapjon helyet, d'Alquen azonban felismerte, hogy mindezt nem tesz jót az üzletnek. Ezért inkább bulváros témákat közölt például az egyházi vezetők állítólagos uzsoraüzleteiről, vagy a kolostorokban terjedő homoszexualitásról.

A hetilap azonban jóval több volt populista propagandaorgánumnál. Felszólította olvasóit, hogy olvasói levelek formájában hozzák nyilvánosságra a rendszer iránti kritikájukat. A csapdába belesétáló naiv lelkeknek azonban rövidesen Müllerrel akadt dolguk. Ez a letartóztatások nagy időszaka volt. Például a berlini Paul Koch arról panaszkodott, hogy egy bizonyos Gustav Schiewek mészárosnak az a szokása, hogy a vásárolt árut a vevőknek olyan újságba csomagolja, amely zsidó üzletet reklámoz.

A hetilap hirdetésrovata is hasznos információforrást jelentett a Gestapo számára. Aki külföldi rádióadót hallgatott, veszélybe került. Ezért erős, használt rádiókat kínáltak fejhallgatóval eladásra, s aki jelentkezett a hirdetésre, azonnal letartóztatták és felkerült a gyanús személyek listájára. Sokukat nyilvánosan kipellengéreztek, s a Gestapo-ügynökök végighajtották őket az utcán, bemutatva a betiltott rádiókészülékeket.

Ernst Kaltenbrunner (1903–1946)

1903-ban az ausztriai Inn körzetében fekvő Riedben született ügyvéd fiaként. 1921-ben vegyészetet kezdett tanulni a grazi egyetemen, de rövidesen a jogtudományra váltott, amelyet 1926-ban fejezett be. Az egyetemen lett tagja az Arminia Graz diákszövetségnek, amelynek tagságát öreg diákként haláláig megőrizte. Itt szerezte arcán a szokásos párbajból származó sebhelyét is. Az egyetem befejezése után paramilitáris csoportokhoz csatlakozott, de mivel ezek szerinte nem elég intenzíven dolgoztak saját poli-

titkai fő célja, Ausztriának a Német Birodalomhoz való csatolásán, 1930-ban belépett az NSDAP-ba, 1931-ben pedig az SS-be. Itt gyorsan hírnevet szerzett magának a letartóztatott párttagok jogi védelmével.

Az anchlussig Heinrich Himmler legfontosabb osztrák hírforrásának számított. A megghiúsult 1934. júliusi náci puccskísérlet után letartóztatták, majd hazaárulás vádjával tíz havi börtönre ítélték. Szabadulása után, 1935-ben a titokban működő linzi SS-egység parancsnoka lett. Az osztrák náci Arthur Seyß-Inquart nyomdokában gyorsan felemelkedett az osztrák nácik vezetői közé. Seyß-Inquart az állam csendes felbontását hirdette, szemben a többi osztrák náci brutális, frontális módszerevél, akik Hitler szemében ártottak a párt külföldi tekintélyének. 1938 márciusában, az anchluss során biztonsági államtitkár, valamint a dunai SS-szakaszparancsnokság vezetője, s a német Reichstag tagja lett.

Az 1944. július 20-i megghiúsult Hitler-ellenes merénylet után az első SS-tisztként jelent meg a Bendler-blokkban, s Friedrich Fromm parancsára azonnal megkezdte az összeesküvők legyilkolását. Ezután az ő és az RSHA feladata volt az összeesküvők őrizetbe vétele és kihallgatása. 1945 márciusában megígérte Carl Burckhardtnak, a Nemzetközi Vöröskereszt elnökének, hogy delegációjuk bejuthat a koncentrációs táborokba, azzal a feltétellel, hogy e küldöttek a háború végéig a táborokban maradnak.

A háború végén néhány hívével Altaussee turista paradicsomába, az ún. alpesi erődbe ment, ahova számos vezető náci a háború utáni időkre gondolva rablott kincseit menekítette. 1945. május 11-én ott fogta el egy amerikai katonai őrző és tartóztatta le. Kihallgatásra előbb Angliába, majd Nürnbergbe vitték, s a Nemzetközi Katonai Törvényszék elé állították. Itt előbb megtört emberként viselkedett és sírva fakadt, amikor átnyújtották neki a vádiratot. Majd min den eszközzel küzdött életéért. Az ellene benyújtott vádirat összeesküvést, emberiség elleni bűntettet és általános háborús bűnöket (deportálás, gyilkosság és kínzás, fosztogatás) tartalmazott, amelyekre így válaszolt: „*Semmilyen háborús bűnökben nem érzem magam felelősnek, csak a kötelességemet teljesítettem a biztonsági szervezet vezetőjeként, s nem ismerem el, hogy Himmler jobbkezeként szolgáltam.*”

Védekezési stratégiája abban állt, hogy tagadott minden bűncselekményben való részvételt, s kijelentette, hogy nem volt dolga a végrehajtó hivatalokkal, közöttük a Gestapóval. Kitartott álláspontja mellett, hogy noha a hírszerző szolgálat főnöke volt Himmler oldalán, mégsem tudott semmit az atrocitásokról, amelyeket saját apparátusa követett el. Még az okmányokon látható saját aláírását is megpróbálta letagadni. A nürnbergi

katonai törvényszék három vádpont közül kettőben bűnösnek találta, s kötélt általi halálra ítélte, amelyet 1946. október 16-án hajtottak végre.

III. Hírhedt Gestapo-akciók

A prágai különleges akció (1939)

Az 1939. márciusában a Német Birodalomhoz csatolt Cseh és Morva Birodalmi Protektorátusban a német hatóságok 1939. november 17-én Prágai különleges akciót indítottak a cseh felsőoktatási intézmények megszállására, bezárására és lefoglalására. Az intézkedések nem érintették a prágai és brünni német főiskolákat.

1939 november elején a politikai helyzet feszültséggel volt terhes, mert október 28-án, Csehszlovákia megalakulásának 21. évfordulóján tüntetésekre és munkabeszüntetésekre került sor. Prágában a diákok bojkottálták az előadásokat. A munkásnegyedekből munkások ezrei özönlöttek a város központja felé. Főleg a Vencel-téren, a Gestapo hivatali épülete és szállója előtt került sor nagy tömeggyűlésekre. 17 óráig már 200 személyt őrizetbe vettek. Este összetűzésekre került sor a Karl Hermann Frank vezette német rendőrséggel. A rendőri beavatkozás során Jan Opletal, a Károly-egyetem orvostanhallgatója lőtt sérülést szenvedett, s november 11-én elhunyt. Felravatalozott holttestét keresztülvitték Prágán, s amikor megérkezett szülőhelyére, Nákloba, már ezrek követték és felcsendült a cseh himnusz.

A prágai események hírére Hitler másnap tombolni kezdett, s azzal fenyegetőzött, hogy a várost a földdel teszi egyenlővé. Így megteremtődtek a feltételek a német rendőri beavatkozásra. November 16-án, röviddel éjfél előtt a Gestapo megtámadta a diákszövetség helységeit, ahol a diákbizottság ülésezett. Kilenc képviselőjüket letartóztatták s Prága-Ruzyně régi laktanyájába szállították, majd bírósági tárgyalás nélkül még aznap éjszaka agyonlőtték őket.

Karl Hermann Frank háború utáni kihallgatásán ezt mondta az esetről: *„Tudtam, hogy kilenc személyt agyon kell löni, s nem érdekeltek ezek a személyek, mint ahogy egyáltalán nem érdekeltek más részletek sem, amelyek a parancs végrehajtását, a nyomozást és az áldozatok sorsát érintették. Számomra a Führer-parancs parancs volt. Arra a kérdésre pedig, hogy e kivégzés gyilkosság volt-e, el kell ismernem, hogy emberi mérték és törvény szerint ezt gyilkosságnak lehet nevezni.”*

November 17-én a kora reggeli órákban az SS-Sonderkommandók megkezdtek akcióikat a prágai diákszállások ellen. A Hlavkova diákotthonra négy órakor támadtak rá. A kaput nehéz teherautókkal betörték, a szobaajtókat puskatussal szétverték, s a diákokat hiányos öltözékben kihajtották szobáikból. Hasonló jelenetek játszódtak le a többi prágai diákotthonban is. Ha a diákok az ablakokban mutatkoztak, azonnal tüzet nyitottak rájuk. Az összevert diákok százait Prága-Ruzyně laktanyája előtt gyűjtötték össze. A 15.000 diákból 1200–1300 személyt bírósági tárgyalás nélkül a sachsenhauseni koncentrációs táborba hurcoltak. Az akció Hitler november 16-i parancsán alapult, amely kimondta a protektorátus főiskoláinak bezárását. Összesen tíz főiskolát zártak be, épületeiket pedig lefoglalták. Számos tanár is a diákok sorsára jutott. A műszaki egyetemet előbb csak három évre zárták be, de a háború végéig még sem nyitották meg. A német főiskolák érintetlenek maradtak.

Német részről az akció fő felelőse Konstantin von Neurath birodalmi protektor és Karl Hermann Frank volt. Utóbbit Prágában halálra ítélték. Von Neurath a fő háborús bűnösök nürnbergi perében 15 éves börtönbüntetést kapott, de 1954-ben szabadult. A prágai Gestapo-főnök, Hans-Ulrich Geschke a háború után eltűnt és holtá nyilvánították. 1954-ben szintén holtá nyilvánították előljáróját, Horst Böhmét, a protektorátus Gestapo-parancsnokát.

A bevetési csoportok (1939–1943)

A bevetési csoportok (*Einsatzgruppe*) mozgó gyilkoló egységek voltak, amelyek a német keleti frontot követték. A megszállt Lengyelországban hat bevetési csoport működött. Feladatuk a politikai ellenzék és a zsidók felkutatása s gettókba zárása volt. Itt hozzávetőlegesen 15.000 embert gyilkoltak meg. Feladatkörük a Szovjetunió megtámadása előtt kibővült. A biztonsági rendőrség vezetőihez küldött 1941. július 2-i körlevél felsorolta új kötelességeiket. Az újonnan megszállt területek biztonságpolitikai feladatai mellett rögzítették a likvidálandó célcsoportokat: „*Kivégzendők a Komintern funkcionáriusai, a párt, a Központi Bizottság, a kerületi- és területi bizottságok felső, középső és radikális alsó vezetői; népbizosok, egyéb radikális elemek (szabotőrök, propagandisták, orvlövészek, merénylők, felbújtók, stb.); zsidók a párt- és állami vezetésben.*”

A Szovjetunió területére benyomuló kb. három millió német katonát

négy bevetési csoport (A–D) tagjai követték, egyenként 1000 fővel. Az A bevetési csoport a balti államoktól Leningrádig, a B Fehéroroszországtól Moszkváig, a C csoport Kijev térségében, a D pedig Dél-Ukrajnában működött. A bevetési csoportok tagjai különböző helyekről érkeztek; egy 1000 fős egységben hozzávetőlegesen 350 fő a Waffen-SS-ből, 100 pedig a Gestapótól érkezett. De a segédrendőrség, a bűnügyi rendőrség és a biztonsági szolgálat is küldött embereket. Mindegyik csoport mobil irodával rendelkezett: tolmácsokkal, rádiósokkal, távírósokkal, titkárnőkkel, női személyzettel, gépkocsivezetőkkel, szerelőkkel. Papíron a bevetési csoportok az érintett terület Wehrmacht-parancsnoksága alatt álltak, tényleges parancsaik azonban Heydrichtől érkeztek, amelyek tartalmába a szárazföldi hadseregnek nem volt bepillantása. Mindenütt kivégezték a szovjet hivatalos személyeket, értelmiséget, ellenállókat, hadifoglyokat, romákat és főleg zsidókat. A németeket a lett, litván és ukrán rendőrség támogatta. Az áldozatokat körbefogták s a helységeken kívülre kísérték, ahol agyonlőtték őket. A tetemeket tankcsapdáknak, kő- és kavicsbányákban, szakadékokban földelték el. Nem kegyelmeztek a nőknek és gyermekeknek sem. A bevetési csoportoknak több mint 1,2 millió ember esett áldozatul, a mézszárlást aligha élte túl bárki is. A szörnyű eseményeket a gyilkosok nagy mennyiségű alkohol elfogyasztásával viselték el. Ezért az SS végül kb. 20 db ún. gázkocsit küldött az egységekhez, amelyek átépített rakterébe visszavezették a kipufogógázt. 1943 júniusától pedig az ún. *Sonderkommando 1005* kiásta a tömegsírokat, elvették az értéktárgyakat, majd a hullákat elégették és csontjaikat széttörték. A háború után Nürnbergben az ún. bevetési csoport perében ítéleztek felettük.

A Gyár-akció (1943)

1943 elején Berlinben még 15.100 zsidó kényszermunkást regisztráltak. A fővároson kívül további 5.300 zsidó élt nagyvárosokban vagy munkatáborokban. 1943. február 20-án az RSHA IV B 4 referatúrája, ahol Adolf Eichmann is dolgozott, utasításokat adott ki a „*zsidók keletre irányuló evakuálásának technikai lebonyolítására*”. Előzetesen azonban bizonyos zsidó csoportokat ki kellett vonni a deportálásból. Közéjük tartoztak a zsidó partnerek a „*keverékházasságokból*”, bizonyos körülmények között a válás után is, házasságok, akik „*árja*” rokonokkal éltek együtt, 65 feletti zsidók, amennyiben nem 65 év alatti zsidókkal házasodtak, bizonyos

kitüntetések tulajdonosai, valamint olyan személyek, akiket az RSHA különrendeletei mentesítettek. Ezeket a csoportokat ugyan nem lehetett deportálni, de tovább nem dolgozhattak hadiüzemekben, hanem csak kényszermunkásra átminősítve alkalmazhatták őket. Így bármikor gyorsan elvihették őket, s nem kellett figyelemmel lenni a fegyvergyárak igényeire vagy ellenállására.

1943. február 26-án a zsidókat felszólították, hogy a következő napon papírjaik felülvizsgálatára jelenjenek meg a Gestapónál. Breslauban, ahol nagyobb számú zsidó élt, az áldozatokat előzetes figyelmeztetés nélkül február 27-én lakásaikban vagy a gyárakban letartóztatták, s a zsinagóga területén tartották fogva. Drezdában a hellerbergi kényszermunkatábor gyűjtőtáborrá alakították. Az akciók a birodalomban két napig tartottak.

Berlinben a Gestapo terminológiája szerinti „*zsidó nagyrazziát*” – a nagyobb létszám miatt – nem lehetett olyan gyorsan végrehajtani, ezért egy hétig tartott. Közben itt sem utaltak az „*evakuálás*” időpontjára. A Gestapo és a Waffen-SS tagjai február 27-én reggel lezártak kb. 100 üzemet s a letartóztatottakat nyitott teherautókon szállították el az előkészített gyűjtőhelyre. A sárga csillagot viselő zsidókat pedig a rendőrség a nyílt utcán tartóztatta le. Később a Gestapo átkutatta a lakásokat s a zsidó lakókat elhurcolta. A berlini nagyrazzia során több mint 8.000 zsidót tartóztattak le. Berlinben gyűjtőtáborként szolgált a Clou koncertépület nagyterme a Mauerstraßen, a reinickendorfi Hermann Göring-laktanya gépkocsicsarnoka, egy laktanya lóistállója a Rathenower Straßen, a Levetzowstraße-i zsinagóga, a zsidó idősök otthona a Große Hamburger Straßen, s a zsidó közösség épülete a Rosenstraßen.

A „*keverékházasságban*” élő foglyokat és néhány „*zsidó keveréket*” további felülvizsgálatra a Rosenstraßenben lévő gyűjtőtáborba szállítottak, ahol végül is 2.000 személyt tartottak fogva. A letartóztatottak hozzátartozói összegyűltek az épület előtt, s még a rendőrség felszólítására sem távoztak. A német asszonyok határozott követelésére végül több „*privilegizált keverékházasságban*” élő férfit már március 1-jén elbocsájtottak a Rosenstraßenből. Március 12-éig pedig legtöbbjüket beható vizsgálat után engedték el, azzal az utasítással, hogy jelentkezzenek a munkaügyi hivatalnál kényszermunkásként való besorolásukért.

A többi gyűjtőtáborban letartóztatott legtöbb zsidót március 1–6-a között öt transzportban Auschwitzba deportálták. A *Zsidók birodalmi egyesülete Németországban* addig visszatartott zsidó alkalmazottait hozzátar-

tozóikkal együtt szintén Auschwitzba küldték. Egy másik transzportot Theresienstadtba indítottak.

Auschwitzban a deportáltak kétharmadát valószínűleg közvetlenül megérkezésük után meggyilkolták. Két transzport sorsáról dokumentumok tanuskodnak: „*Transzport Berlinből, megérkezés 1943. március 5. Összlétszám 1128 zsidó. Munkára került 389 férfi (Buna) és 96 nő. Különleges kezelésre 151 férfi és 492 nő és gyermek. [...] Transzport Berlinből, megérkezés 1943. március 7. Összlétszám 690 [...] Különleges kezelésre 30 férfi és 417 nő és gyermek. Feljegyezte: Schwarz, Obersturmführer.*”

A keresettek közül négyezren elkerülték a letartóztatást. Goebbels 1943. március 2-án bosszúsan jegyezte fel naplójába: „*Sajnos ismét kiderült, hogy a jobb körök, főleg az értelmiségiek, nem értik zsidópolitikánkat és részben a zsidók oldalán állnak. Ennek következtében előre elárulták akciónkat, s így egy csomó zsidó kicsúszott a kezeink közül. De kézre kerítjük őket.*”

A túlélők valóban arról számoltak be, hogy röviddel az akció előtt ismerősök – közöttük egy rendőr – figyelmeztette őket. Másrészt a rejtőzködőkről már az első napokban feljelentések érkeztek, s letartóztatták őket. A Gestapo nyomozást indított, amelynek során zsidó fogdmegek – közöttük Stella Goldschlag – kollaboráltak a rendőrséggel. Becslések szerint Berlinben a kapitulációig csak kb. 1500 zsidó tudott elrejtőzni. A számos nem-zsidó segítő ugyan nem kockáztatta életét, de aligha látták előre a büntetés kockázatát. 1941. októberétől már a „*zsidók iránt nyilvánosan kifejezett barátságos viszonyt*” is három hónapos „*védőőrizettel*” fenyegették. Gyakorta még okirathamisítást, „*rádiós bűntényt*”, „*ellenséges bűnpártolást*” vagy „*romboló hírek terjesztését*” vádját is alkalmazták, s így magasabb büntetések kiszabására került sor. A háború után a rejtőzködő zsidóknak nyújtott segítséget nem kezelték ellenállásnak, s nem vonták be a kártalanítási körbe.

A berlini asszonyok 1943. február–márciusi sikeres tiltakozásáról Margarethe von Trotta 2003-ban nagy sikerű filmet forgatott *Rosenstraße* címmel.

A Rács-akció (1944)

A helyenként Vihar-akcióként is ismert nagyszabású Gestapo letartóztatásra az 1944. július 20-i, megghiúsult Hitler-elleni merénylet után került sor.

Az akció nem a puccskísérletben közvetlenül vagy közvetetten résztvevők letartóztatására, hanem a weimari köztársaság demokratikus pártjainak és Németország Kommunista Pártja (KPD) korábbi tagjai ellen irányult. Hasonló akcióra közel öt évvel korábban már egyszer sor került: 1939 márciusában, Csehszlovákia megszállásának éjjelén a német csapatok legkevesebb 6.000 személyt, főleg cseh kommunistát és német emigránst tartóztattak le a szintén Vihar-akció keretében.

A tömeges letartóztatásokat a merénylettől függetlenül már jóval korábban eltervezték. Hitler már 1942 áprilisában kijelentette, hogy „*ha ma valahol a birodalomban lázadás törne ki*”, akkor „*azonnali intézkedésekkel*” válaszolnának. „*Lakásukban azonnal letartóztatnák és kivégeznék az ellenséges áramlatok vezetőit, beleértve a politikai katolicizmusét is.*” Előkészített listák alapján agyonlőnék a koncentrációs táborok lakóit és valamennyi bűnözőt, letartóztatásban vagy szabadlábon egyaránt. Az akció ugyan nem ért el ekkora méretet, de Himmler megbízást kapott a szociáldemokrata (SPD) és kommunista vezetők letartóztatására, amelyek augusztus 22-én kezdődtek. Különböző pártok egykori tagjait és szimpatizánsait érintették, főleg az SPD és a Centrum-párt soraiból. Közülük néhányat már a náci uralom kezdetén letartóztattak, de számos személyt most először, s többségüket koncentrációs táborba szállították. Nem számított, hogy bírálta-e a rendszert, vagy visszavonultan élt. Az intézkedés számos beteget és öreget érintett. Egyedül a Neuengamme-i koncentrációs táborba 650 áldozatot szállítottak. Másokat az RSHA Prinz-Albrecht Straße-i központi börtönébe és a ravensbrücki koncentrációs táborba szállították. Becslések szerint összesen 5.000 személyt tartóztattak le, közöttük például a kereszténydemokrata Konrad Adenauert és a szociáldemokrata Kurt Schumachert. A lakosság körében a tömeges letartóztatások rosszkedvet váltottak ki és a rendszer stabilizációja ellen hatottak. A legtöbb letartóztatott emiatt viszonylag hamar kiszabadult. A rossz higiéniai feltételek, az éhség és az őrsemélyzet embertelen bánásmódja miatt 1944–1945 telén számos fogoly meghalt. A háború vége előtt egy sor politikai foglyot meggyilkoltak. Másokat a szövetségesek közeledtekor új táborba helyeztek át, de mivel nem bírták a halálmenetet, útközben agyonlőtték őket. Néhányan a foglyokkal zsúfolt Cap Arcona hajó elsüllyedésekor haltak meg.

A „lyoni mészáros” (1943–1944)

Az 1913-ban született Nikolaus „Klaus” Barbie (alias Klaus Altmann) tanári családból származott. 1934-ben érettségizett Trierben, de családja nem tudta finanszírozni egyetemi tanulmányait. A birodalmi munkaszolgálat hat hónapja alatt lett a náci rendszer rendíthetetlen híve. 1935-ben belépett az SS-be, s azonnal az SD Főhivatalában kezdett dolgozni. Első gyakorlati tapasztalatait a berlini Gestapónál szerezte. Elvégezte a biztonsági szolgálat és a biztonsági rendőrség vezetőképző iskoláit, majd 1936 őszétől a düsseldorfi SD-kirendeltség referatúráinak vezetője lett. 1937 májusában belépett az NSDAP-be. 1940-ben SS-Untersturmführernek nevezték ki. Hollandia német megszállása után, 1940. májustól 1942 márciusig Amszterdamban az SD-nek és a biztonsági rendőrségnek alárendelt Zsidó kivándorlás központi hivatalában dolgozott. 1940 novemberétől már SS-Obersturmführerként üldözte Hollandiában a szabadkőműves páholyokat.

„Klaus” Barbie

Miután a Wehrmacht 1943 novemberében bevonult a korábban a Vichy-kormány által igazgatott dél-francia területekre, Barbie a Gestapo lyoni osztályvezetője lett. A *Terminus* szállóban berendezett lakosztályában szörnyű kínzásokat folytatott: katolikus lelkészeket elektrosokkal kezelt s lábuknál fogva felakasztotta őket, gyermekeket éheztetett és vert. Meztelen nőket eszméletvesztésig ütött és megalázott, kutyákkal szexuális aktusra kényszerítette őket. A dél-francia ellenállás számos tagját kínoztta és gyilkolta meg. Emellett más kegyetlenségek is terhelték: mészárlás Saint-Genis-Lavalban, Izieu-i gyermekek deportálása, agyonlövések Fort Montluc börtönében. Neve akkor vált először ismertté, amikor az ellenálló Dora Schaul (fedőneve Renée Fabre) összeállította a lyoni Gestapo-tagok listáját, amelyet a londoni rádióban beolvastak. 1944 novemberben az immáron SS-Hauptsturmführer rangban lévő Barbiet visszarendelték Dortmundba, s az év végén eltűnt.

1946 novemberében a britek által megszállt Hamburgban egy orvossal eltávolíttatta vércsoport-tetoválását. Bünteteteiért először 1947-ben Franciaországban ítélték halálra. Ugyanebben az évben a CIC amerikai

titkosszolgálat ügynöke lett, ezért megmenekült a kiadatástól. 1951-ben amerikai segédlettel Klaus Altmann néven az ún. patkány-útvonalon Bolíviába emigrált, ahol később állampolgárságot is kapott. Ernesto Che Guevara bolíviai felbukkanása után főhadnagyi rangban, díjazás ellenében partizán-szakértőként, illetve Hugo Banzer Suárez diktátor biztonsági tanácsadójaként alkalmazták a bolíviai belügyminisztériumban. 1952-ben Lyonban a polgári lakossággal szemben elkövetett kegyetlenkedései miatt távollétében másodszor is halálra ítélték. 1954-ben a Saint-Genis-Laval-i mészárlás és a Fort Montluc-ban elkövetett agyonlövések miatt pedig harmadszor is halálra ítélték.

1966-ban Adler fedőnéven a Szövetségi Hírszerző Szolgálat (*BND*) informátorának jelentkezett, s havi 500 márka honoráriumért – s később pótlólagosan még teljesítményi prémiumért – minimum egy évig dolgozott a szervezetnek, s legalább 35 jelentést küldött a BND-nek Dél-Amerikából. Részt vett a feleslegessé vált német katonai felszerelések világpiaci értékesítésében is.

A bolíviai demokratikus kormányváltás után a rendőrség 1983 januárban adócsalás vádjával letartóztatta s még abban az évben kiadta Franciaországnak, ahol bíróság elé állították. Az 1987-ben lefolytatott perben összesen 842 ember deportációjáért vonták felelősségre, s emberiség elleni bűncselekményekért életfogytiglani börtönbüntetésre ítélték. 1991-ben, 77 éves korában rákban halt meg egy lyoni börtönben.

A Vörös Zenekar hírszerző-csoport felszámolása (1941–1942)

Leopold Trepper

A Szovjetunióval kapcsolatban álló ellenálló csoport a Wehrmacht rádióelhárító szolgálatától kapta nyomozati elnevezését, mert „zongoristái” (értsd: rádiósai) Berlinben, Párizsban, Brüsszelben, Svájcban, Belgiumban, Hollandiában és Franciaországban működtek, zömmel egymástól függetlenül.

Vörös Zenekar alatt ma Németországban a Harro Schulze-Boysen Luftwaffe-tiszt, Adam Kuckhoff új-

ságíró és Arvid Harnack közgazdász körüli ellenálló csoportot értik, amelynek létszámát történészek több mint 100 főre becsülik. Harnack és Schulze-Boysen hasonló politikai nézetet vallottak, s a fennálló társadalmi rend alternatíváit keresték. Az 1929. évi gazdasági válság után a szabad piacgazdaság pozitív ellenmodelljét a szovjet tervgazdaságban látták, s a Szovjetunióval szorosan együttműködve ezt akarták bevezetni Németországban, anélkül, hogy felégetnék a hidakat Nyugat-Európa felé. 1941-ig a berlini baráti- és vitakörök több mint 150 náciellenes tagjának laza hálózatát építették ki. A Schulze-Boysen és Harnack körüli csoport már 1933 óta ellenállást fejtett ki: segítették az üldözötteket, a rendszert bíráló rölapokat terjesztettek, továbbadtak információkat külföldi képviselőknek a német háborús előkészületekről, kapcsolatba léptek más ellenzéki körökkel, felszólítottak az engedelmesség megtagadására s tervezeteket készítettek a háború utáni rendről.

Leopold Trepper Párizsban élő lengyel kommunista 1930-tól az NKVD-nek, 1938-tól pedig Brüsszelben a szovjet katonai titkosszolgálatnak (GPU) dolgozott. Kapcsolatban állt A. M. Gurevics szovjet hírszerzőtisztrel, akinek 1941-től részletes információkat adott át Németország küszöbön álló támadásáról a Szovjetunió ellen.

Svájcban a magyar Radó Sándor és Ruth Werner csoportja 1941 és 1943 között három rádióadóval működött, s több mint kétezer, katonailag fontos jelentést továbbított a szovjet központba. 1941 márciusában Gurevics meglátogatta Radót a semleges Svájcban, akinek csoportja 1943 végéig zavartalanul dolgozott. Ekkor azonban a Gestapo és a német Abwehr felhívta a svájci rendőrség figyelmét Radó *Három Vörösnek* nevezett rádióadójára, s néhány tagját letartóztatta. Ezután Radó a kínai követség diplomáciai csatornáin keresztül juttatta el híreit Moszkvába.

1940 szeptemberétől Arvid Harnack informálta a berlini szovjet követséget a Szovjetunió elleni tervezett támadásról, amelyet Schulze-Boysen szerzett meg a légügyi minisztériumban.

1941 májusban Korotkov, a berlini szovjet követségen dolgozó hírszerzőtiszt pontos utasítások

Radó Sándor

A Schulze-Boysen házaspár

nélkül két rövidhullámú rádióadót adott át Greta Kuckhoffnak, hogy háború esetén a szovjet vezetés fenntarthassa a kapcsolatot a csoporttal. A két rádió azonban nem működött. Ezért a moszkvai központ 1941. augusztus 26-án rádióon utasította Belgiumban Gurevicset, hogy keresse fel berlini kapcsolatait, hogy nekik más európai informátorokat javasoljon Isztambulban és Svédországban. A németek által megfejtett rádióadás tartalmazta Adam Kuckhoff, Harro Schulze-Boysen és Ilse Stöbe nevét, címeiket és telefonszámaikat. A táviratot a Vörös Hadsereg, az NKVD és a GPU három magas rangú tisztje írta alá, felrúgva a titkosszolgálati munka minden alapszabályát.

A német kémelhárítás ezután elfogta a Berlinből Brüsszelbe visszatért Gurevics Moszkvába küldött rádióadásait. Jóllehet egyet sem tudott megfejtetni közülük, de bemérte az adások helyszíneit. 1941. decemberben rajtaütöttek a brüsszeli rádiós csoporton. Kínvallatásukat követően a németek megszerezték a belgiumi adások megfejtési kulcsát, s 1942. novemberben Marseille-ben letartóztatták az oda menekült Gurevicset. Ő életben maradása fejében elárulta kapcsolati személyeinek nagy részét, s így megkezdődött a berlini csoport letartóztatása.

A döntő 1941. augusztus 26-i rádióüzenet megfejtése után ugyanis a Gestapo különbizottságot állított fel a Vörös Zenekar felgöngyölítésére. 1942 szeptemberében letartóztatták a berlini csoport 120 tagját, majd 1943. júniusig további 80 személyt. 1942. novemberben Treppert is kézre kerítették. Gurevicshez hasonlóan ő is csak a kettős ügynök ígéretével mentette meg életét. Feláldozott kevésbé fontosnak tartott személyeket, hogy mentse a fontosakat. 1943 szeptemberében sikerült megszöknie, s Franciaországba menekült. 1945. januárban tért vissza Moszkvába, ahol azonnal letartóztatták, s tíz év Lubjanka várt rá. Kiszabadulása után részletes jelentést írt háború alatti tevékenységéről. Ebben kijelentette: „*A berlini csoport likvidálásáért a moszkvai katonai hírszerzés vezetése és az illegális KPD Központi Bizottsága felelős.*”

A birodalmi kancellária utasítására 79 letartóztatottat hadbíróság elé állítottak, s háborús bűnösnek minősítettek. Hitler „gyorsított és szigorú büntetést” kért, s Göringet bízta meg a per felügyelésével. A tárgyalások szigorúan titkosak voltak. A hivatalból kirendelt védők csak rövid ideig beszélhettek a vádlottakkal. Az első 11 halálos ítéletet még 1942 decemberében kötél általi halállal és lefejezéssel végrehajtották. Összesen 76 halálos ítélet született, amelyből 65-öt végrehajtottak.

Irodalom

- Aronson, Shlomo: *Reinhard Heydrich und die Frühgeschichte von Gestapo und SD*. Stuttgart, 1971.
- Berschel, Holger: *Bürokratie und Terror. Das Judenreferat der Gestapo Düsseldorf 1935–1945*. Essen, 2001.
- Butler, Rupert: *Die Gestapo. Hitlers Geheimpolizei 1933–1945*. Neuer Kaiser Verlag, Klagenfurt, 2004.
- Dams, Carsten – Stolle, Michael: *Die Gestapo. Herrschaft und Terror im Dritten Reich* 2. Aufl. München, 2009.
- Delarue, Jacques: *A Gestapo története*. Kossuth Kiadó, Budapest, 1972.
- Diels, Rudolf: *Lucifer ante portas... es spricht der erste Chef der Gestapo*. Stuttgart, 1950.
- Gellately, Robert: *Hingeschaut und weggesehen. Hitler und sein Volk*. Deutsche Verlagsanstalt, München, 2002 (auch Lizenzausgabe der Bundeszentrale für politische Bildung, Bonn 2003).
- Gellately, Robert: *Die Gestapo und die deutsche Gesellschaft. Die Durchsetzung der Rassenpolitik 1933–1945*. Paderborn 1993.
- Lotfi, Gabriele: *KZ der Gestapo. Arbeitserziehungslager im Dritten Reich*. Frankfurt/M., 2003.
- Mang, Thomas: *„Gestapo-Leitstelle Wien – Mein Name ist Huber“. Wer trug die lokale Verantwortung für den Mord an den Juden Wiens?* Wien, 2003.
- Paul, Gerhard – Mallmann, Klaus-Michael (Hrsg.): *Die Gestapo. Mythos und Realität*. Darmstadt, 1995.
- Weisz, Franz: *Die geheime Staatspolizei Staatspolizeileitstelle Wien*. Wien, 1992.

GIGANTIKUS VÍZIÓK – ÉPÍTÉSZET A NEMZETISZOCIALISTA NÉMETORSZÁGBAN

-
1933. szeptember 23: a Frankfurt am Main – Darmstadt közötti autópálya első ünnepélyes kapavágása
1933. október 15: Hitler Münchent a német művészet fővárosának nevezte
- 1934: Albert Speer megbízása a nürnbergi terület 1950-ig történő beépítésére
- 1934: Ernst Sagebiel megkezdte Berlin-Tempelhof, Európa első nagyrepülőterének tervezését; az építkezés 1936-ban megkezdődött, de 1941-ben teljesen leállították
- 1934–1935: a birodalmi légügyi minisztérium terve
- 1935: elkészült Arno Breker Prometheusz-szobra
- 1936: Arno Breker Dionüszosz-szobra a berlini olimpiai falu számára
- 1936–1939: a keleti-tengeri Rügen szigetén nagyrészt megépült a KdF szállodasora
1937. január 30: Albert Speer „A birodalmi főváros újjáalakításának általános építészeti felügyelője”
1938. január 27: Speer megbízása az Új Birodalmi Kancellária megépítésére (1939. január 7-én elkészült)
1938. május 26: a Volkswagen-művek alapkőletétele Alsó-Szászországban
- 1938–1939: Albert Speer elkészült *Germania*, a világfőváros tervével
- 1938–1940: a linzi Nibelung-híd megépítése Friedrich Tamm tervei szerint
- 1941: Köln-Rodenkirchennél elkészült Európa leghosszabb acél függőhídja (378 méter)
1942. május: Hitler személyesen bízta meg a birodalmi vasutat és a közlekedési minisztériumot a széles nyomtávú vasút kifejlesztésével
1944. szeptember: az *Istenáldotta művészek* listája; a birodalmi kulturális kamara közel 140.000 tagja közül 1041 fő mentesült a katonai szolgálat alól
-

Hitler és főépítész, Albert Speer írásaiban és beszédeiben a nagyság öncsaló mámora, de hatásának hűvös mérlegelése is érzékelhető. A nemzetiszocializmus hivatalos nagyépítkezéseinek stílusa a neoklasszicizmus volt. Ez nem a náciizmus találmánya volt, hanem az 1900 utáni általános európai fejlődéshez kapcsolódott. 1933–1945 között a gigantikus méretekbe való felemelkedése Németországban azonban szorosan összefonódott a náci hatalom elképzeléseivel s Hitler történeti képével, amely barátot és ellenséget, de az utódokat is egyaránt megérintett. Ez az építészet nemcsak megfélemlítő, hanem egyúttal magával ragadó és csábító is volt.

A monumentális állami építészet kettős igényt teljesített: követnie kellett a klasszicista példaképet s egyúttal újként is kellett hatnia. Az ún. „Führer-városok” tervezett átépítése és Speer építészeti tervei Berlin „világfővárossá” fejlesztése során szuggesztív hatalmi demonstráció, s a va-

lóság szimbolikus felemelése révén valósultak volna meg. A sugárirányú és körgyűrűs utcák geometriája, a homlokzatok egységessége, a vízszintes tömbös zártság, a nagy terek és épületek monumentalitása az új uralmi rendszert testesítették meg, s egyúttal a római városokra, az egyiptomi fáraósírokra és antik templomokra emlékeztettek.

A nürnbergi ún. kőtribünön 70.000 néző kapott helyet

A birodalmi építészet klasszicizáló kultikus emlékművei és középületei, a Führer- és Gau-fővárosok felvonulási terei, harangtornyai, a Gau-vezető rezidenciája és a népközösségi csarnokok is az új uralmat és hitet, s az általa terjesztett politikai vallást szimbolizálták és igyekeztek kőbe vésni. Ezért a nagy méretek sajátos esztétikai-politikai értéket kaptak: az egyén törpeségét és a birodalom mindenhatóságát és örökkévalóságát hirdető félelmetes monumentalitás külsőségei lettek.

Hitler stílusa: klasszicizmus és gigantizmus?

A weimari köztársaság különböző építészeti iskolái (köztük a berlini körben tömörülő úgynevezett *Új építészet* és a hagyományos építészek csoportja) 1933 után helyet és megbízást kaptak a nemzetiszocialista kultúrpolitika elképzeléseiben. Az alkalmazkodási kényszer feloldotta a hagyomány és a modern irányzat konfrontációs viszonyát. Az *Új építészet* feladta társadalom-reformáló profilját, a hagyományos építészet pedig a modernhez közeledett s a háború alatt, majd az újjáépítés éveiben az eredetileg ellentétes építészeti irányzatok egyfajta konvergenciáját eredményezte.

A nemzetiszocialista idők német építészetének gigantizmusát két ember irányította: Adolf Hitler és Albert Speer. Utóbbi kezdetben Heinrich Tessenow építész egyszerű, szerény, egyenes vonalú, tényszerű építészeti elveit vallotta, aki amikor 1933-ban meglátta Speer terveit a tempelhofi mező átalakítására, kételkedve megjegyezte: *„Azt hiszi, hogy ilyesmit megcsinálhat? Ugyan jó benyomást keltenek, de ez minden.”*

Úgy tűnik, Hitler építészeti megalomániája nem átmeneti jellegű volt. Ezt mutatják kedvenc építész, Troost ugyan nagy dimenziójú, de nem gigantikus tervei is. Mindez azonban rövidesen megváltozott Albert Speer égisze alatt, aki Hitler tudatalatti kívánságait nyilvánvalóan a saját karrierjét támogató irányokba terelte. Hitlerről, mint építőmesterről vallott ítélete a *„világuralom építészé”, a „főépítész”, illetve a „nemetiszocializmus főgrafikusa és művészeti igazgatója”* kifejezések között mozgott.

Paul Ludwig Troost (1878–1934): a darmstadti műszaki főiskolán építészetet tanult, majd 1904-től önálló építész Münchenben. 1912–1930 között berendezte a *Norddeutscher Lloyd* néhány transzatlanti gőzhajóját, s részt vett a Cecilienhof kastély belső berendezésében. A Bruckmann-házaspár bécsi szalonjában ismerkedett meg Hitlerrel, s lett annak kedvenc építész. Többek között 1933-tól ő építette meg a Führer-lakást a berlini birodalmi kancellárián, Münchenben a Königsplatzon az úgynevezett Führerbaut, s építette át a Barna házat. Posztumusz munkája az 1937-ben elkészült müncheni Német Művészet Háza, ahol a művészeti kiállításokat tartották.

Heinrich Tessenow (1876–1950): német építész és főiskolai tanár, a német reformépítészet egyik legfontosabb képviselője. A müncheni műszaki főiskolán tanult építészetet, majd több építészeti iskolában tanított. 1926–1941 között a berlini műszaki főiskola professzora, ahol Speer a tanársegédje volt. Elutasította a polgári normákat. A ház ősi típusát keresve épületeit sima felületekre és geometriai alapformákra redukálta.

Albert Speer (1905–1981): apja nyomdokain építészetet tanult Karlsruhében, Münchenben és Berlinben. Diplomája megszerzése után egyetemi tanársegéd Berlinben, ahol 1930-ban hallotta először beszélni Hitlert Németország jövőjéről vallott víziójáról. 1931. januárban belépett az NSDAP-be, valamint az SA-ba. Önálló építészként Mannheimben telepedett le. Az

NSDAP-tól 1932-ben kapta első építészeti megbízását. 1933. márciusban Joseph Goebbels megbízta a propagandaminisztérium átépítésével. Hitler teljesen lenyűgözte Speer szervezési képessége, s Paul Ludwig Troost építész műszaki asszisztenseként megbízta a birodalmi kancellária átépítésével. Rövid időn belül Hitler legszorosabb bizalmasa lett. Átvette az NSDAP nagygyűléseinek tervezését és lebonyolítását. 1934. januárban, Troost halála után Hitler legfontosabb építésze lett. Számos monumentális, klasszicista stílusú reprezentatív épületet tervezett. A *Német Munkafrontban (DAF)* a *Munka szépsége* elnevezésű hivatalt vezette. A birodalmi propagandavezetés alosztályvezetője és Rudolf Hess stábjában városépítési megbízott. 1937-ben a párizsi világkiállításra ő tervezte a német pavilont, ahol ezért aranyérmet, a nürnbergi birodalmi pártnapok megtervezéséért pedig nagydíjat kapott. 1937 elején Speer „a birodalmi főváros átalakításának építési főfelügyelője” lett, amely államtitkári rangot jelentett. A cél Bécs és Párizs építészeti túlszárnyalása volt. Építési hatósága számára megkapta a Pariser Platzon fekvő Művészeti Akadémia épületét, amelyet

Germania makettje

Hitler a miniszteri kerteken keresztül a nyilvánosság kizárásával közelíthetett meg, s látogatásai hamarosan rendes szokásává váltak. 1938-ban a Porosz Államtanács tagja lett, s megkapta az NSDAP arany pártjelvényét.

1938–1939-re elkészült Germania, a világfőváros tervével. Az öt kilométeres „berlini Champs Elysées” északi végére, a Reichstag közelébe óriási csarnokot szánt. A párizsi Bois de Boulogne mintájára Grunewaldot is sétautakkal, pihenő-tisztásokkal, vendéglőkkel és sportlétesítményekkel együtt tervezte kialakítani. Megalkotta az új birodalmi kancelláriát és szá-

mos náci kultikus emlékművet. Hitler korlátlan pénzügyi lehetőséget nyújtott számára.

A második világháború kitörése után mindinkább katonai építményekkel foglalkozott, amelyre létrehozta saját, *Speer építési stábja* nevű szervezetét. 1941–1945 között a Nyugat-Berlin választókörszet küldötte a Reichstagban.

A Szovjetunió megtámadása után Fritz Todt fegyverkezési miniszter az ukrainai gyárak és vasúthálózat újjáépítésével bízta meg. Todt repülőgépszerencsétlensége után, 1942. február 15-én Speer fegyverzeti- és lőszerellátási miniszter, ütügyi főfelügyelő, valamint vízi és energiaügyi főfelügyelő. Ebben a minőségében az egész hadigazdaság felelőse. Kiemelkedő szervezőként a fegyverkezési ipart a totális hadigazdaságra állította át. A szövetségesek bombatámadásai ellenére a hadiipari termelést 1944-ig a legmagasabb szintre növelte. Hadigazdasági szervezete jelentős mértékben kényszermunkások és a koncentrációs táborok foglyainak bevetésén nyugodott. Ezért szorosan együttműködött Himmlerrel és az SS-el.

1943-ban Speer különböző szervezeteit a *Fegyverkezési és haditermelési birodalmi minisztérium*ban egyesítették. 1944 elején súlyosan megbetegedett, s egész tavasszal távol maradt hivatalától. A nyersanyag és munkaerő növekvő hiánya miatt a hadigazdaság összeomlása rajzolódott ki. A háború befejezését sürgeti, de Hitler meggyőzi, hogy maradjon hivatalában. Az 1944. július 20-i, megghiúsult Hitler-ellenes merénylet után az ellenállók olyan dokumentumai is előkerülnek, amelyben miniszternek javasolták az új kormányban. Speer azonban elhitette, hogy ezekről nem informáltak és nem állt semmiféle kapcsolatban az „*összeesküvőkkel*”.

1945 elején szembeszállt Hitler „*felégetett föld*” politikájával, és szabotálta a német ipar és mezőgazdaság lerombolásának terveit. Saját adatai szerint áprilisban meg akarta mérgezni Hitlert, de erről hiányzanak a bizonyítékok.

1945. május 23-án letartóztatták és a szövetségesek nürnbergi börtönébe szállították, ahol vádat emeltek ellen. A per során azon kevés vádlottak közé tartozott, akik beismerték bűnösségüket. 1946. október 1-jén a nemzetközi katonai törvényszék háborús bűnökért és az emberiség ellenei büntetése miatt 20 év börtönre ítélte. Hat további fő háborús bűnossal együtt Berlin-Spandauba, a négy szövetséges hatalom ellenőrzése alatt álló katonai börtönbe szállították. Családja és különböző politikusok kegyelmi kérvényei megghiúsultak a Szovjetunió vétóján. 1966. szeptember 30-án

szabadult. 1981. szeptember 1-jén, londoni látogatása alatt halt meg. A *Hitler bizalmasa voltam* című életrajzi kötetében a politikamentes, technokrata építész portréját közvetítette magáról.

Könyvei:

Erinnerungen (Emlékek – magyarul: *Hitler bizalmasa voltam*) (1969)

Spandauer Tagebücher (Spandau naplók) (1975)

Der Sklavenstaat (A rabszolgaállam) (1981)

Hitler az épületek túldimenzionáltságáról (1939):

Miért mindig a legnagyobbat? Ezt azért teszem, hogy az egyszerű németnek visszaadjam az öntudatát. Hogy száz helyen is mondhassam az egyszerű embernek: egyáltalán nem vagyunk alábbvalóak, sőt: minden más néppel abszolút egyenrangúak vagyunk.

Az építészet központi szerepet játszott Hitler gondolkodásában. A városi monumentális építkezésben először is ki akarta egyenlíteni azt, ami szerinte a 19. században téves irányba ment. Szerinte ekkor városaik mindinkább elveszítették kulturális jellegüket: „*Mai nagyvárosi proletariátusunk lakóhelyéhez való szűk kötődése annak következménye, hogy valójában csak az egyesek véletlen helyi tartózkodási teréről van szó, semmi egyébről. [...]. Senki sem fog valamely városhoz különösképpen ragaszkodni, ha az nem tud többet kínálni, mint a többi, ha hiányzik egyéni jellege s kínosan kerül mindent, ami művészethez vagy valami hasonlóhoz is hasonlítana. [...]* A fontos azonban a következő: mai nagyvárosaink nem rendelkeznek az egész városképet uraló emlékművekkel, amelyeket valamiképpen az idők ismertetőjeleinek lehetne mondani.”

Az antik időkben mindez másként történt. Akkor nem a magánépítmények, hanem a középítmények adták meg valamely város „*jellemzőjét*”, mert „*bennük nem az egyes tulajdonos gazdagsága, hanem a közösség nagysága és jelentősége tükröződött vissza*”. E felfogáshoz dómjaival és városházaival elvileg a középkor is ragaszkodott. A 19. és a korai 20. század városépítészetében azonban a városi és magánépítészet téves viszonyát látta. Berlinben például a gazdagok, a pénzemberek és a nagykereskedők épületei voltak a meghatározók.

Meg volt győződve arról, hogy a rómaiakhoz hasonlóan „*a történelem nagy korszakaira csak azok monumentális épületei*” emlékeztetnek. Ezért

valamely nép „gyenge periódusaiban” csak ilyen monumentális építmények szolgálhatnak annak felegyenesedéséhez. A monumentális építészet feladatát különösen abban látta, hogy megteremtse a jelen identitását s tartós jeleket hagyjon az utókorra.

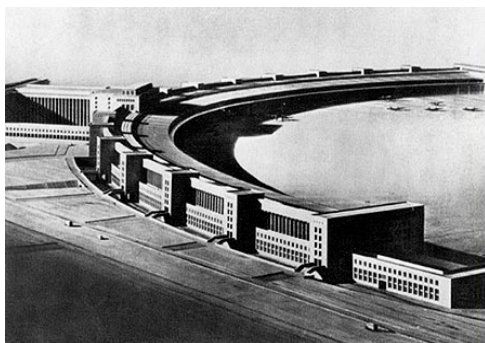
Hitler a 19–20. századi városépítészeiről:

Jelenkori városainkban hiányzanak a népközösség kimagasló jellegzeteségei [...], amely sivársághoz vezet. Az idő megfullad a kicsinyes célszerűségben, pontosabban szólva a pénz szolgáltatában. Ekkor nem szabad azon csodálkozni, hogy ilyen istenség alatt kevés értelem marad a heroizmus számára.

Hitler 1938-ban:

Olyan nagyot akarok építeni, hogy maguk a piramisok is meghátráljanak a betontömeg és a kőkolosszusok előtt [...] Az örökkévalóságnak építtek – mivel [...] mi vagyunk az utolsó Németország.

Az építészet céljával kapcsolatban utalt a „megfélemlítési építészet” funkciójára is. Mindez a berlini birodalmi kancellária vonatkozásában helytálló. Hitler azonnal megértette a Speer által tervezett „hatás-építészet” értelmét, a nagy távolságokban elhelyezett oszlopok és előszobák hatását az érkező állami vendégekre, akik „a bejáratától a fogadóteremig vezető hosszú úton megéreznek majd valamit a Német Birodalom hatalmáról és nagyságáról”. Vagy ha az előtte ülő diplomaták meglátják az íróasztalán

Ernst Sagebiel terve: Berlin/Tempelhof repülőtér

lévő marcona ornamentikát, akkor biztosan „félteni kezdenek”. Az 1939. január 7-én elkészült birodalmi kancellária ilyen hatását néhány héttel később a súlyos beteg Emile Hácha csehszlovák elnökkel szemben március 14-én politikailag tudatosan alkalmazták.

Az ilyesfajta építészet azonban építészet-történetileg semmi újat nem tartalmazott. Az Escorial, Versailles, a párizsi Di-

adalív, a bécsi Hofburg a Hősök terével, a londoni parlament a Big Bennel, a washingtoni Capitolium, az Airlington-i emlékhely, vagy a berlini új birodalmi kancellária – az állami építészet minden korban hatalmi építészet is volt.

Berlint egy nagyobb építészeti fejlesztés kezdetének tekintette Németország városi arculatának megváltoztatása során. Berlin mellett építész-ként figyelme kezdetben Nürnberg, München és Linz, majd további 27 város felé fordult: Augsburg, Bayreuth, Bremen, Breslau, Danzig, Dresden, Düsseldorf, Graz, Hamburg, Hannover, Heidelberg, Innsbruck, Köln, Königsberg, Memel, Münster, Oldenburg, Posen, Prag, Saarbrücken, Salzburg, Stettin, Waldbröl, Weimar, Wolfsburg, Würzburg, Wuppertal. Építési szándékai a háború alatt is folytak, amelyek költségeit Speer már 1940 novemberében 22–25 milliárd márkára becsülte.

Hitler a birodalmi kancellária elkészülte alkalmából az építkezésben részt vett iparosoknak a berlini sportsarnokban rendezett gyűlésén az épület funkciójáról és építészetéről ezt mondta:

„Itt a német nép képviselője vagyok! És ha valakit a birodalmi kancellárián fogadok, akkor az illetőt nem Adolf Hitler magánember fogadja, hanem a német nemzet Führere – s így nem én fogadom őt, hanem általam fogadja őt Németország. Ezért akarom, hogy e helyiségek megfeleljenek e feladatnak. Mindenki segített egy olyan épületben, amely évszázadokon keresztül fennmarad és beszélni fog korszakunkról. Az új nagy német birodalom első épülete!”

Az építmény azonban nem állt örökké, hanem csak röviddel a második világháború utánig. 1945. július közepén még Churchill is megtekintette. Röviddel később a szovjetek lebontották, s értékes anyagait a treptowi győzelmi emlékmű építésénél, néhány márványlapot pedig az U-Bahn közeli mohrenstrasse-i állomásának építkezésénél használtak fel.

A Harmadik Birodalom tervbe vett állami épületeinek megalomániája részben a klisészerűség s az üresség érzetét keltette, mint a Germania terveinek esetében is történt. Az épületek részben a funkcionélküliség, a díszletszerűség s egyidejűleg a világhatalmi igény (sas a földgömbön) keverékét tükrözték. Az építészet „*túlterjeszkedett*”: elhagyta a klasszicizmus gyökereit és bombasztikus stílust alakított ki. Speer apja, aki szintén építész volt, amikor meglátta Germania terveit, így szólt fiához: „*Ti teljesen megőrültetek!*” Speer memoárjában később kiegészítette apja megáldozást azzal, hogy „*nem csak őrültség lett volna, de unalmas is*”.

Tervezett nagyépítkezések Berlinben, Münchenben, Hamburgban és Linzben

A berlini nagyépítkezés

Hitler már landsbergi börtönbüntetése idején vázlatokat készített a fővárosról, s az volt a szándéka, hogy egy 120 méter széles *észak-déli tengely*-lyel változtat a városképen. Eközben átvette Martin Mächler német építésznek az 1920-as években Berlin újjáépítésére készített terveit, hogy új struktúráját pompás utcák határozzák meg. Valószínűleg ezeket az 1927. évi művészeti kiállításon látta először, amelyek már akkor hatottak a politikusokra. Már ekkor ki akarta vinni a belvárosból a potsdami, valamint az Anhalt-pályaudvart a tempelhofi mező déli részébe.

Martin Mächler (1881–1958): a svájci nemzetiségű építész; Bajorországban született és nőtt fel, s európai világpolgár kívánt lenni. Energetikai és térszervezési kérdések izgatták, ezért mielőtt építészként letelepedett volna Berlinben, Oroszországon keresztül a távol-keleti országokba utazott. Nem egyes épületeket, hanem a globalizálódott társadalom részére tervezett nagyvárosokat. Felfogása szerint Berlin várostervezésében az egyes problémákat (higiénia, közlekedés és esztétikai kinézet) összhangba kell hozni a gazdasági-, energetikai és kultúrpolitikai törekvésekkel. Ezért már 1917-ben tömegmegosztási tervet javasolt Berlin gazdasági szervezete számára s bemutatta az észak–déli tengely tervét, amelyet később Speer – Mächler által elutasított más esztétikai-politikai előjellel – ismét felkarolt. Köztevékenységének csúcspontját a weimari köztársaság (1918–1933) éveit jelentették, amikor részt vett a berlini városi bizottság alapításában. A *Deutsche Bauzeitung* szerkesztőjeként kapcsolatban állt kora vezető építészeivel és várostervezőivel. A terek kialakításában érdekelt erők szisztematikus összefogását a *Demodynamik* című munkájában írta meg, amelynek első kötete még 1933-ban megjelent. A nemzeti határokon túlmutató elképzelései azonban visszhang nélkül maradtak, ezért később energiapolitikai szakértőként dolgozott. 1945 után Ilse Balggal szakújságíróként a tér- és várospolitika területén dolgozott együtt, majd mindkét berlini városrész egyetemén tanított.

A város markáns centrumát a negyven kilométer hosszú pompás, *észak-déli irányú utca* alkotná, amely a Moabit északi részén elhelyezkedő új északi pályaudvart kötné össze a szintén új déli pályaudvarral. Ebben az új utcában kapnának helyet az új építmények, mint *A nép nagy csarnoka*, valamint a *Nagy diadalív*. A déli pályaudvarról 20 párhuzamos vágány, valamint két további, széles nyomtávú vágány vezetne ki.

Hitler egyik szándéka az volt, hogy a birodalom más városaiban lakó németeknek és a külföldi vendégeknek bemutassa népe nagyságát, hatalmát és alkotóerejét. A két nagyépítménynek ezt az igényt kellett lélektanilag aláfestenie. A „*nagy utca*” északi részén állna *A nép nagy csarnoka*, 220 méter magas, ólomlemezekkel borított, 250 méter átmérőjű kupolájával, amely 46 méter átmérőjű, fenti, kerek fénynyílásával túlszárnyalná a római Pantheon méreteit. Az épület négyszögletes alapzatával végül 290 méter magasra emelkedne. Alatta, a 38 000 m²-es területen 180 000 álló személynek lenne hely. Speer kiszámolta, hogy belső tere a római Péter-templom 17-szeresét tenné ki, s a washingtoni Capitolium is többször elférne ebben a tömegben.

A római Pantheon mintájára tervezett csarnok a nagy épületek minden korábbi elképzelését szétrobbantaná; Hitler óhaja szerint a világ legnagyobb épülete lett volna, s fontos azonosulási pont a berliniek számára. Minden utazó, aki vonattal vagy repülővel eléri Berlint, a gigantikus építészeti művel már a távolból találkozott. S ez volt Hitler szándéka. A csarnok elkészülte Berlinnek új nevet kölcsönzött volna, *Germaniát*, amely megtestesíti a világ fővárosát. A kupola csúcsára ezért került a birodalmi sas, amely földgömböt tart karmai között, s nem a horogkereszt. A túldimenzionált nagycsarnok méreteit mutatta, hogy 100 ezer négyzetméternyi fundamentuma 35 méter mély volt és 30 millió m³ betont szántak bele. Kétségtelen, hogy az épület szabályosan letaglózta volna a látogatókat.

Hitler építészeti terveihez az ösztönzést Bécsben kapta, amikor megcsodálta a város gyönyörű épületeit. A braunauai fiatalember rajzolóí képességgel és térbeli elképzelésekkel rendelkezett, s politikai pozíciója évtizedekkel később lehetővé számára tervei megvalósításának szándékát. Kedvenc tervezetével 1937. január 30-án bízta meg a bizalmát élvező fiatal mannheimi építészt, Albert Speert, aki számára Walter Funk birodalmi gazdasági miniszter – majd 1939-től a birodalmi bank elnöke – megtalálta a méltó címet, éspedig: „*A birodalmi főváros újjáalakításának általános építészeti felügyelője*”. *Germania* 1950-ben készült volna el.

A világ legnagyobb csarnokával szemben tervezték a 120 méter magas Diadalívet, amely 170 méteres magasságával és 119 méteres mélységével az első világháború áldozatainak túldimenzionált emlékműve lett volna, amelybe bevésték volna az első világháború 1,8 millió elesett német katonájának nevét. Hitler a diadalívet egyfajta „*Versailles ellenes tüntetésnek*” szánta. Méretét tekintve a párizsi *Arc de Triomphe*-ből azonban kereken 49 fért volna el a Nagy Ívben. Az ív belsejében egy kisebb, a brandenburgi kapuhoz hasonló építmény kapott volna helyet, s az utcai forgalom is áthaladt volna a Diadalív alatt.

A 40 km hosszú észak–déli tengelyen kapott volna helyet a Wehrmacht és a haditengerészet főparancsnokságának új épülete, Hermann Göring birodalmi marsalli hivatala, valamint egy nagy katonacsarnok, a birodalmi gyarmatügyi minisztérium, a rendőrkapitányság, az opera, néhány színház és koncertcsarnok, üzletházak és pártépületek, valamint Hitler kívánságára egy hadiakadémia. De a német gazdaság nagyvállalkozásai – az AEG vagy az Agfa – is ide telepítették volna központjukat.

A Harmadik Birodalomban „*ideologizált építészetnek*” kellett működnie, amely a politikai rendszer korlátlan hatalmát szimbolizálta és jeleltette meg. Az új „*reprezentatív állami építészet*” egységes megjelenést igyekezett közvetíteni, amelyben egyszerű, kubista elemek és a világos, díszítés nélküli vonalvezetés dominált. A monumentális építészeti stílus úgy hatott, mintha a tervezett középületek elveszítették volna természetes

dimenzióikat s egy darab gránitból vágták volna ki őket. A rendszer lélektani kalkulációja arra irányult, hogy egyedül az épületek fizikai nagysága eloszlasson minden kételyt a korlátlan hatalmat illetően. A kőépületek megalomániájával pedig a világhatalmi igényt sugallták volna az európai és Európán kívüli államoknak.

A városatyáknak, főleg Julius Lippert náci főpolgármesternek kevésbé tetszettek Hitler berlini újjáépítési tervei, főleg azután, amikor kiderült, hogy mindezt a város strukturális kiadásaiból kellett volna fedezni. A városi közgazgatást az építési költségek is megosztották. A gigantikus tervezet 1950-ig évente 130 millió birodalmi márkába került volna, amely-

Arno Breker
a Prometheus-szal (1935)

ből 60 milliót a birodalmi kormány, 70 milliót a városi közigazgatás vállalt volna magára. A berlini polgármester a *Nagy utca* szélességét is 90 méterre akarta csökkenteni. Hitler – tervei megghiúsulásától tartva – megparancsolta a városvezető leváltását, amelynek elintézését Goebbelsre bízta.

Berlinnek birodalmi fővárosként alapvetően új városias „*arculatot*” kell kapnia. Nagyváros lesz, de nem világváros. Speernek így beszélt erről: „*Nézze csak meg Párizst, a világ legszebb városát! Vagy magát Bécsset! Ezek a városok nagy dobások. Berlin nem más, mint építmények szabálytalan halmazata. Párizst és Bécsset kell lefőznünk!*” Majd végül: „*Berlin egy napon a világ fővárosa lesz.*”

Berlin-Tempelhof: Európa első nagyrepülőtere

Az 1930-as években az európai nagyvárosokhoz hasonlóan Berlinnek is volt repülőtere, de a nemzetiszocialisták hatalomátvételük után Tempelhofot Ernst Sagebiel német építész tervei alapján nagyrepülőtérré szerették volna kiépíteni. Elképzelése egy gigantikus, félkör alakú épületre irányult, amely Hitler elképzelése szerint a tervezett észak–déli tengely monumentális ellenpárját alkotta volna. Sagebiel 1934-ben kezdte tervezni az új, központi repülőteret; 1936-ban megkezdődött az építkezés, de a háború kitörésekor előbb korlátozták, majd 1941-ben teljesen leállították a munkálatokat.

Az épület centrumában a kb. 100 méter hosszú fogadócsarnok állt, amelyhez további utaslépcsők, hangárok és műhelyek tartoztak. A hatalmas létesítmény tetején eredetileg tribünöket terveztek, mivel a repülőteret nem csak közlekedésre, hanem az ún. „*birodalmi repülőnapok*” rendezvényeinek is szánták. Az ív alakú épület teljes hossza 1,2 kilométer, a repülőtér összterülete pedig négy négyzetkilométer volt. Ma is látható, hogy az épülethez közvetlenül kapcsolódott a repülőtér-igazgatóság épülete, ahol különböző cégek irodái is helyet kaptak. A monumentalitást vizuálisan erősítette a homlokzatot 70 méterenként megtörő lépcsőházak rendszere. Sagebiel optimális térkihasználásra törekedett, különösebb építészeti konstrukció nélkül.

Ernst Sagebiel (1892–1970): a braunschweigi műszaki főiskolán tanult építészetet, amelyet az első világháború miatt csak 1922-ben fejezett be. 1926-ban doktorált. Utána kölni és berlini építészeti irodákban dolgozott.

1932-ben a rossz gazdasági helyzet miatt építésvezetésre váltott. A nácik hatalomra jutása után belépett az NSDAP-be és az SA-ba. Már 1933-ban alkalmazták a német légierő felállítására létrehozott fedőszervezetben (*Deutsche Verkehrsfliegerschule*), ahol 1934-től a kaszárnyák tervezési és építési feladataival foglalkozó osztály vezetője volt. 1934–1935-ben tervei alapján épült meg a berlini Wilhelmstrassén a birodalmi légügyi minisztérium épülete, amely túlélte a második világháborút, s felkerült a berlini műemlékek listájára. Ezután a tempelhofi repülőtér építésével foglalkozott, amely akkor a világ legnagyobb épülete volt. Építészeti stílusa eltért Speer klasszicista tendenciáitól, s inkább kemény és egyenes vonalú volt. Ezért Luftwaffe-moderneknak nevezték. Stílusának hatása felismerhető volt a Harmadik Birodalomban. 1938-tól közvetlenül Göringnek rendelték alá, s így végleg a rendszer egyik legjelentősebb építészének számított. A Szovjetunió megtámadása után valamennyi építési tevényt leállították, beleértve a tempelhofi repülőteret is, amelyet csak az 1948–1949. évi légihíd miatt állították ideiglenes helyre és személyszállításra használták. Nagy fogadócsarnokát csak 1962-ben avatták fel.

Fontosabb munkái:

Columbus-ház, Berlin (1930–1932)

Birodalmi légügyi minisztérium, Berlin (1934–1935)

A szárazföldi hadsereg és a légierő híradóiskolája, Halle (Saale) (1934–1937)

A szárazföldi hadsereg és a légierő híradóiskolája, tempelhofi repülőtér, Berlin (1934–1941) (a műemlékvédelmi listán)

A stuttgarti repülőtér (1936–1939) (néhány része még áll)

A München-Riem repülőtér (1936–1939)

Luftwaffe repülőiskolák, tisztek szolgálati lakásai, híradóépületek, parancsnoki épületek (néhány közülük ma is használatos), stb.

A Merck Finck & Co. Bankház, München (1957–1958)

A befejezetlen repülőteret a háború alatt katonai célokra használták, s a lecsökkent polgári repülőforgalmat az 1920-as években elkészült elliptikus részre terelték. A repülőtéri épület alatti kiterjedt pincerendszer raktárként és légvédelmi óvóhelyként szolgált. E földalatti járatok még ma sincsenek teljesen feltárva.

1945 tavaszán a repülőteret rövid ideig szovjet csapatok szállták meg, de rövidesen át kellett engedniük a városrészbe bevonuló amerikai légi-

erőnek. A berlini blokád idején, 1948. június és 1949. május között az amerikai léghíd keretében 277 800 berepüléssel 2 110 300 tonna árut szállítottak Nyugat-Berlinbe. Később a repülőteret belföldi és rövid távú repülésekre vették igénybe, mivel csak kisebb gépek használhatták. Jóllehet a városatyák 2004 októberében bezárták Tempelhofot, néhány kisebb cég – közöttük történelmi repülőgépek bemutatására – továbbra is használja.

A tempelhofi repülőtér a monumentális Germania-tervezés egyik kevés megmaradt emléke, amelyet nagyrészt szintén átalakítottak. De azok az építészek, akik világszerte repülőtereket terveznek, Tempelhofot még ma is példaképnek tekintik.

München: a mozgalom fővárosa

Hitler már 1924–1927 között konkrét elképzelésekkel rendelkezett München újjáalakítására. Építési terveit kedvenc építésze, Ludwig Troost 1933-ban kezdte megvalósítani. Október 15-én, a *Német művészet házá*nak alapkövetétele során Hitler a bajor fővárost *A német művészet fővárosának* nevezte. A *Barna ház* is Troost szellemében és a náci klasszicizmus jegyében épült át, jóllehet ő 1934 elején elhunyt. Hitler csak 1938 végén nevezte ki Hermann Gieslert *A mozgalom fővárosa általános építészeti tanácsnokának*.

Hermann Giesler (1898–1987): építészcsaládból származott. Testvére, Paul Giesler a náci vezetők közé tartozott, aki már 1928-ben belépett az NSDAP-ba, s a párt hatalomra jutása után az SA vezető funkcionáriusa, Felső-Bajorország Gauleitere, bajor miniszterelnök (1942–1945). Hermann G. 1919–1923 között a müncheni műszaki főiskolán tanult építészetet. 1930-tól önálló építészként dolgozott Allgäuban. Már korán belépett az SA-ba, majd 1931-ben az NSDAP-ba. 1933-ban Sonthofenben járási építészeti vezető, ahol több iskolát és náci reprezentációs épületet tervezett. 1938-ban Hitler kinevezte professzornak s München újjáépítésének általános tanácsnokának, ahol az új pályaudvar, a zöld területek és a lakónegyedek tervezésében vett részt. 1939 márciusában Linzet is (Berlin, München, Hamburg és Nürnberg mellett) az öt úgynevezett Führer-város egyikének nevezték meg s Roderich Fick kapott megbízást kiépítésére;

rivalizálásuk miatt Hitler 1942 áprilisában a Duna balpartjának monumentális kiépítésével bízta meg. 1939-ben Weimar újjárendezésére kapott megbízást, majd a város tiszteletbeli polgára lett. Hitler 1940-ben kilátásba helyezte számára síremléke megtervezését. 1941-től a „*Baugruppe Giesler*” a Todt-szervezet keretében a Baltikum átépítésén dolgozott, többek között 1944–1945-ben a koncentrációs táborok foglyaival épített Mühldorfer Hart nevű fegyvergyárban. 1943 augusztusában Reichstag-képviselő lett, 1944 augusztusában pedig felvette 12 fontos képzőművész-szel együtt – közöttük négy építész – az Istenáldotta művészek listájára. Röviddel előtte pedig meghívták Speer munkacsoportjába, amely a lebombázott városok újjáépítésére alakult. 1945. április 20-án, Hitler születésnapján SA-Brigadeführernek nevezték ki. 1945-ben az amerikai katonai kormányzat elfogta, internálta, majd 1947-ben egy amerikai katonai bíróság gyilkosság vádjával Mühldorf koncentrációs tábor perében 25 évre ítélte, de 1952 októberében szabadult. Düsseldorfban telepedett le, ahol haláláig önálló építésszéként dolgozott. Önéletrajzi írásaiban továbbra is hitet tett a nemzetiszocializmus és Hitler mellett.

Fontosabb épületei és tervei:

A mozgalom emlékműve (1933–1944) (Hermann Reinhard Alkerrel és Albert Speer-rel együtt, megvalósulatlan)

A weimari Gauforum (1936–1942) (ma tartományi közigazgatási hivatal)

A türingiai Gau-vezetés szolgálati villája Weimarban (Villa Saukel) (1937–1938)

Hitler-Jugend-otthon Immenstadtban (1937–1939)

Az augsburgi pályaudvar átépítése (1937–1942)

A Hotel Elephant Weimarban (1938)

Az augsburgi Gauforum (1938–1941)(csak részben megvalósult)

Az NSDAP Főiskolája a Chiemsee-nél (1938–1944) (megvalósulatlan)

Rendőrkapitányság a Runder Platzon Augsburgban (1939–1941)

Sonthofen rendi vára (1934–1942)(ma a Bundeswehr Beck vezérőrnagy elnevezésű laktanyája)

Az augsburgi városi színház kibővítése (1941)

Mivel a bajor főváros szorosan összefonódott az NSDAP létrejöttével, s Hitler politikai sikereinek szimbóluma lett, ezért Münchent is saját elképzelései szerint kívánta átalakítani, s új városközpontot tervezett számára.

Berlinhez hasonlóan a bajorok számára a 120 méter széles és 6,6 kilométeres hosszúságú Nagy utcának kellett megjeleníteni a hatalmi viszonyokat. Ezen a tengelyen kapott helyet az új opera (a párizsi vagy bécsi opera háromszorosa), az operettszínház, egy hatalmas fürdő, egy csarnok, két toronyház, a *Franz Eher* náci pártkiadó, egy *Kraft durch Freude (KdF)*-szálloda és további szállodák.

A reprezentációs utcának elképzelt kelet–nyugati tengelyt két markáns épület zárta le: a hatalmas pártemlékmű és az új müncheni főpályaudvar. Az eredetileg 224 méter magas, Karl Hess tervei alapján márványból készült győzelmi oszlop tervét végül 212 méterre csökkentették. Az emlékmű, amelyet Hitler az *NSDAP győzelmi oszlopaként* akart az utókornak hátrahagyni, kétszer olyan magas volt, mint a legendás müncheni Frauenkirche. A hatalmas márványoszlopot egy hatalmas, aranyozott, 37,5 méter magas és 33 méter „szárnyszélességű sas koronázta meg”.

A *Mozgalom csarnokának* terveit München számára maga Hitler készítette, s elképzeléseit fokozatosan csiszolta. Az oszlop alapját egy közel tíz méteres relief díszítette, amelyet a Salzburgból származó Josef Thorak készített. A megbízás kapcsán a mai Wuppertalból származó Arno Breker neve is szóba került. Az emlékmű építését 1946-ban kezdték volna el, s 1950-ben avatták volna fel.

A győzelmi emlékművel szemben, a bajor főváros kelet–nyugati tengelyét az új pályaudvar zárta volna le. A futurista benyomást keltő, acélból és üvegből készült, kör alakú épületet – 116,65 méter magas kupolájával – Paul Bonatz építész tervezte. Hitler elképzelése szerint a pályaudvar a maga nemében a legnagyobb lenne Európában. De a Német Birodalmi Vasút (*Deutsche Reichsbahn*) elutasította a tervezetet, jóllehet Hitler Giesler műtermében már elismerően nyilatkozott az új pályaudvar modelljéről, amelyet a 20. század monumentális technikai teljesítményének nevezett. A kupola átmérőjét 1940-ben végül 383,5 méterben állapították meg, főleg azért, mert Hitler a pályaudvart a széles nyomtávú, nagy sebességű, München Rosztovval összekötő vonatok indítására is tervezte.

Arno Breker (1900–1991): szobrász, grafikus, építész. 1920–1925 között a düsseldorfi művészeti akadémián tanult. 1927-ben tunéziai utazást tett, s kifejlesztette a felszíni egyenetlenségek nélküli, úgynevezett „*tiszta forma*” öntési eljárást, a náciizmus számára alkalmas idealizálás stílusát. 1927–1933 között Párizsban telepedett le, ahol baráti kapcsolatot alakított ki Robert Delaunay-val, Jean Cocteauval és Man Ray-val. 1933-ban

a porosz kultuszminisztérium díjával egy évet a római Villa Massimoban töltött. 1934-ben Berlinbe költözött, s 1935-ben részt vett a Berliini szecesszió kiállításon. 1936-ban a berlini olimpiai művészeti kiállításon a plasztikában ezüstdíjas; itt a legmagasabb szinten figyelnek fel rá, s felhagynak bírálatával, mint „francia”. Az 1937. évi párizsi világkiállításra szobrokat készített a német pavilon számára, s a nemzetközi bíráló bizottság tagja volt. 1937–1945 között a berlini képzőművészeti főiskola szobrász-osztályának professzora. 1938–1944 között Albert Speerrel együtt számos állami megbízatást kapott. Hitler kifejezett kívánságára – akivel személyes kapcsolatban állt – részt vett Berlin tervezett kiépítésében, s Berlin-Dahlemben nagy, saját műtermet rendeztek be számára. Számos szobrot és reliefet készített az Új birodalmi kancellária és más középületek számára. 1939-ben tanulmányutat tett Olaszországban, s munkaajánlatot kapott Sztálintól. 1940-ben megkapta Olaszország nagydíját és a porosz művészeti akadémia tagja lett. 1941–1942-ben állami megbízásra megalakultak Az Arno Breker kőszobrász-műhelyek, ahol Speer megbízottjának irányításával hadifoglyok 1941-ben készült Hitler mellszobrát sokszorosították. 1942-ben a francia Vichy-kormány meghívására nagy kiállítására került sor a párizsi Orangerieben.

A második világháború után a bajorországi Wemdingbe menekült; műveinek 90 százalékát szétrombolták. 1948-ban a náciellenítés során „csatlósának” minősítették. 1950-ben visszatért Düsseldorfba, s építéssként részt vett az újjáépítésben. 1960-ban műtermet rendezett be Párizsban, ahol szobrászként és grafikusként dolgozott. 1976-tól részt vett az olimpia-ciklus munkálataiban, amelynek során német sportolók életnagyságú, ideális-atlétikai állófiguráival ismét a befejezett forma elemeit alkalmazta. 1985-ben a Köln melletti Nörvenich kastélyban megnyílt az Arno Breker múzeum, ahol az európai művészet gyűjteményét mutatták be. 1981-ben tervezetével részt vett egy párizsi kiállításon, de a tiltakozás miatt azt vissza kellett vonnia. Ezt követően elhatárolódott a nemzetiszocializmustól.

Fontosabb munkái:

Tízutaszó az olimpiai stadion számára, Berlin (1936, ezüstérem)

Női győztes az olimpiai stadion számára, Berlin (1936)

Dionüszosz az olimpiai falu számára, Berlin (1936)

A sebesült (1938)

A kocsihajtó (1938)

Báj (1938)

Zászlóvivő (A párt) az új birodalmi kancellária udvarán (1939)
Kardvivő (A Wehrmacht) az új birodalmi kancellária udvarán (1939)
A hírvivő (1939)
A töprengő (1939)
Készenlét (1939)
A bosszúálló (1940)
Bajtársak (1940), Brejer-múzeum
Zászlóvivő (1940)
Búcsu (1940)
Megsemmisítés (1940)
Haladók (1940)
Az őrszem (1941)
Psyché (1941)
Hivatás (1941)
A győztes (1942)
Térdeplő (1942)
Eos (1942)
Flóra (1943)
Heros (1943)

Josef Thorak (1889–1952): osztrák szobrász; Bécsben, majd Berlinben tanult a művészeti akadémián. Az 1920-as években főleg gyantából készült plasztikáival szerzett hírnevet magának, s már 1928-ban a porosz művészeti akadémia állami díjasa. Ő tervezte a berlini *Haus Vaterland* nagyétterem pálmatermét, amelyet 1928-ban nyitottak meg. Thorak vonzalma a monumentális plasztikákhoz az 1930-as évektől egy sor állami megbízást hoztak számára, elsősorban Törökországban. 1932-től évekig modellt állt neki Max Schmeling, akit 1936-ban az Ökölvívó bronzplasztikájában örökített meg. A nácik hatalomra jutása után elvált zsidó feleségétől, aki fiával együtt emigrált, s a háború után eltűntnek nyilvánították. Breker után a Harmadik Birodalom legnépszerűbb szobrásza lett. 1935-ben Berlinben Alfred Rosenberg hivatala rendezett nagy kiállítást műveiből. 1937-ben a párizsi világkiállítás német pavilonja előtt két szoborcsoportját Hitler „mesteri teljesítménynek” minősítette, s kinevezte a müncheni képzőművészeti akadémia vezetőjének. Ő tervezte a győzelem istenasszonyát a nürnbergi Märsz-mezőre. Hitler még a háború előtt hatalmas műtermet építtetett számára a felső-bajorországi Baldhamban, ahol 17 méter magas szobrokat

lehetett faragni egy darabból. A hatalmas, Munka emlékműve elnevezésű, s a birodalmi autópálya mellé tervezett szobra azonban befejezetlen maradt. A második világháború végén Thorak is mentesült a katonai szolgálat alól, mert a tizenkét „*pótolhatatlan*” építész listáján szerepelt. Orgazdaként részt vett Kajetan Mühlmann SS-vezető hírhedt műkinszrablásaiban és hat szobrot vásárolt tőle a Prielau-kastély számára. Bántatlanul túlélte a náciitlanítást, mert a müncheni esküdtszék 1948 májusában a náciizmus által „*érintetlennek*” nyilvánította. Hasonló ítélettel zárult az 1949-ben és 1951-ben indított fellebbezési eljárás is. Szülővárosában, Salzburgban már 1950-ben önálló kiállítással lépett ismét a nyilvánosság elé, s 1952-ben bekövetkezett váratlan haláláig újabb és újabb közmegebízásokat kapott.

Fontosabb munkái:

Franz Ullstein síremléke (Berlin, 1928)

Munka és... Otthon (Berlin, 1928)

Paracelsus szobor (Salzburg)

Kopernikusz szobor (Salzburg)

Paul Bonatz (1877–1956): a német építészet stuttgarti iskolájának fő képviselője. Főleg pályázatok összeállításánál együtt dolgozott öccsével, Karl Bonatz-cal (1882–1951). A számos magánmegbízás kielégítésére 1910-ben diáktársával, Friedrich Eugen Schollerrel (1874–1949) építészeti irodát alapított, s együttműködésük 1943–1944-ig állt fenn. 1928-ban a konzervatív orientációjú építészeti egyesület alapító tagja volt, az Új építészet esküdt ellensége. Az 1930-as években Fritz Todt művészeti tanácsadója volt, s részt vett számos autópálya-híd tervezésében. Legkedvesebb munkája a stuttgarti főpályaudvar megépítése volt 1914–1927 között. 1943-ban a müncheni nagypályaudvar dimenziójának Hitlerrel támadt vitája miatt Törökországba távozott. 1943–1946-ban a török kulturális minisztérium tanácsadója volt Ankarában, 1946–1954 között pedig az isztambuli műszaki egyetem professzora volt.

Hamburg: kapu a világra

Az elbai metropoliszt Hitler tervei szerint szintén radikális építészeti változásoknak kellett alávetni. A város az 1937. évi területi reform értelmében 1,7 milliós nagyvárossá nőtt. A kikötőváros státuszát *Kapu a világra*

címkére kellett változtatni. Reprezentációs épületeknek, autópálya-kereszteződéseknek, valamint egy hatalmas hídnak kellett a kikötővárost jellemeznie. E tervek megvalósulása után a nagy építmények San Francisco vagy New York épületeihez hasonlítanak. 1938. május 31-én Hamburg újjáalakításával Konstantin Gucskovot bízták meg. Fritz Todt építésügyi főfelügyelő 1937-ben egy 700 méter hosszú mamut-függőhidat javasolt, amely átszelte volna a kikötőt, és összekötötte az Elba két partját – ezzel akarta meglepni Führerét. A híd 150 méteres pillérmagasságával nem lett volna a Golden Gate Bridge vagy a George Washington Bridge komolyan vehető konkurens. Amikor kiderült, hogy a talaj miatt a pillérek közötti konzolos felület nem lehet hosszabb, mint a Golden Gate híd esetében, Hitler megbízása úgy hangzott, hogy akkor a hamburgi híd legalább az úttest négyzetméterben számított felülete múlja felül a kaliforniai példát.

Hitler szkeptikusan kezelte Todt tervezetét, ezért a végső szakmai döntéshez Speert hívta magához Obersalzbergre, aki azt tanácsolta, hogy a hidat az újjáalakítás menetében építsék meg. Gucskov 1938–1944 között az új építmények tervein, beleértve a közlekedési útvonalakat is, amelyek teljesen új arculatot kölcsönöztek az Elba-menti városnak, s amellyel a tervező évtizedekkel megelőzte saját korát.

A kikötőváros egy reprezentatív magas-úttal csatlakozott a birodalmi autópálya hálózathoz. A saját autóval érkező látogató az Elba hídján keresztül elérhette a város központját, illetve megkerülhette Hamburgot. A náci építészet szellemének megfelelően a híd párja egy óriási építmény, az NSDAP Gau-vezetése számára épített 250 magas, 60 emeletes toronyház is csatlakozott, amely különböző rendezvényeknek is helyet adott.

A tengerentúlról óceánjárókon Hamburgba érkező vendégek – áthajózva Németország legnagyobb hídja alatt – nemcsak egy normális kikötővárosba érkeztek, hanem egy olyan nagyvárosba, amelynek új építményei a nagyságról vallott minden látható elképzelést felülmúltak: az 1,2 km hosszú mólótól kezdve a fogadócsarnokokig.

A többi német városhoz hasonlóan Hamburgot is egy tengely osztotta meg. A kelet–nyugati tengelyen akarta Gucskov elhelyezni a nagy német konszernek kirendeltségeit és a közigazgatási épületeket. De itt kaptak volna helyet a színházak, koncerttermek, mozik, éttermek és kávéházak is, hogy a város főutcájának üzleti vonatkozásokban is segítsenek. Az új nagypályaudvart a város nyugati részében helyezték volna el.

Linz: a Führer „licencvárosa”

Felső-Duna birodalmi Gau fővárosát a nemzetiszocialista építészeti tervek szerint ötödik „Führer-városként” kultúrpolitikai értelemben és fontos ipari centrumként kellett kiépíteni. Kikötőinek kiépítésével egyfajta „kapunak” tervezték Délkelet-Európa irányába. 1942. április 26-án Hitler kijelentette, hogy Linzet a „győztesen befejezett” háború után világvárossá építi ki. Már 1940-ben megbízta Hermann Gieslert építészt, Speer riválisát a linzi épületek és az egész Duna-part tervezésével. A belváros struktúráját teljesen meg kellett változtatni és presztízsépületekkel – mint a színház, galéria, reprezentatív híd – egy metropolisz jellegét kellett felvennie. Személyes elképzeléseinek vázlatát megmutatta Roderich Ficknek, Németország egyik legjelentősebb építészeinek. De a várostervezőt nem érdekelték különösebben a „Harmadik Birodalom” első emberének papírra vetett fiatalkori benyomásai, jóllehet hivatalosan is megbízta a tervezési feladatokkal. A várossal kapcsolatos építészeti víziói markáns változásokat irányoztak elő.

a) A felső-dunai nagy közigazgatási centrum

A Hitler-család lakóháza Linz/Leondingban ma

Az 1930-as években számos látogató számára inkább láthatatlannak tűnő tartományi főváros a náci vezetés óhaja szerint két városmagot őrizne meg, s 5. Führer-városként reprezentációs épületekkel mutatná be az új városépítészeti jellemzőket. Linzet a Duna-menti szépművészet centrumának tervezték. De az épületek tervezése során más állampolitikai feladatokat is magára kellett vállalnia, mint például az ifjúság nevelését, a közigazgatást és a

kutatást. Az építészeti tervezés a Duna partjainak beépítésére koncentrált, hogy a hajóval érkező látogatók rendkívüli benyomást szerezzenek a kulturális főváros látványáról.

Giesler úgy döntött, hogy a Duna jobb parti épületeit neobarokk és a neoreneszánsz stílusban építi meg. A nagyvárost feltételező épületsort a Freinberg nyitná meg; Roderich Fick elképzelése szerint ott rendeznék be Adolf Hitler öregkori éveinek székhelyét, a Führerpfalzot. Alatta további reprezentatív épületként az új Nibelung-híd hídfőjét alkotná az adóhivatal és a vízügyi hivatal, illetve a tartományi színház, az új tanácsház és a Dunai udvar nevet viselő luxushotel, amelyek még ma is állnak.

Friedrich Tamm (1904–1980): német építész. 1923–1929 között a müncheni műszaki főiskolán tanult, majd tanulmányait 1929-ben Albert Speerrel és Rudolf Wolters-szel együtt a berlini műszaki főiskolán fejezte be. 1929–1934 között a berlini hídépítési hivatal munkatársa, majd 1935–1939 között a birodalmi autópályák és töltőállomások tanácsadó építésze. 1938–1941 között tervei szerint építették meg a linzi Nibelung-hídat. 1938-tól 1945-ig Speer berlini hivatalában dolgozott, egyidejűleg 1942–1945 között a berlini műszaki főiskola tervezési professzora. Hitler személyesen nevezte ki professzornak. A Todt-szervezet munkatársaként Berlin, Hamburg és Bécs számára összesen nyolc légvédelmi tornyot tervezett, amelyek középkori várhoz való hasonlósága a katonai hadrafoghatóságot sugallta. Később a lebombázott városok újjáépítésének munkacsoportjában Aachen és Lübeck újjáépítéséért felelt. 1944 augusztusában Hitler felvette az úgynevezett *Is-tenáldotta építészek* listájára, amely mentesítette a katonai szolgálat alól. 1948-tól a düsseldorfi várostervezési és építészeti munkákat vezette.

Fontosabb munkái:

A Saale folyót átívelő híd a Lipcse–Nürnberg autópályán (1936–1938)

A linzi Nibelung-híd (1938–1940)

Acél függőhíd Köln-Rodenkirchennél (1941)

Légvédelmi tornyok Berlin, Hamburg és Bécs számára

A düsseldorfi hídcsalád (1956)

Garath város tervezése (1960)

A düsseldorfi kongresszusi csarnok és a rajnai stadion átépítése az 1974. évi futball-világbajnokságra (1972)

Bernhard von Plettenberg (1903–1987): vesztfáliai nemesi családból származott. Spanyolországban tanult rajzolni, Karlsruheban, Münchenben és Berlinben tanult szobrászatot. Az 1930–1940-es években többször vett részt a müncheni Német művészet házában rendezett kiállításokon. Állami műhelyt terveztek számára is Josef Thorak és Arno Breker mellett Berlin Grunewaldban. 1939 áprilisában személyesen Hitlertől kapta az állami megbízást, hogy a linzi Nibelung-hídra négy monumentális Nibelungfigurát tervezzen. A lovasfigurák 1:9 mértékű gipszöntvényeivel 1940 áprilisára készült el, amelyeket bemutatott Hitlernek a birodalmi kancellárián, eltalálva annak ízlését. A szobrok hatásának le mérésére Siegfried és Kriemhild szobrát eredeti nagyságban állította fel a híd déli részén, amelynek megszemlélésére Hitler 1943. április elején különvonattal érkezett Linzbe, s elragadtatva kiáltott fel: „*Német művészet! Nézzenek a lófej részleteire! Plettenberg valóban egy istenáldotta művész!*” A háború után a Lippstadt melletti Lohe-ban élt és dolgozott.

A Friedrich Tamm és Karl Schaechterle által tervezett, két pilléren nyugvó Nibelung-hídat 1940-ben adták át a forgalomnak. Bernhard von Plettenberg szobrász kapta a feladatot, hogy a Nibelung-monda négy nagy állófiguráit (Gunther, Kriemhild, Siegfried és Brubhild) megformázza. Munkáját azonban a háborús események miatt azonban nem tudta befejezni. Az új hotelt a jobb part új társadalmi centrumának szánták, számos szórakozási lehetőséggel.

Az Uhrfahr oldalán kapott volna helyet a pártutánpótlás iskolázását szolgáló Adolf-Hitler-iskola. Az új tanácsház három építészeti egységből állt volna: az épület reprezentatív részét a téглаépület alkotta, amelyben a politika és a gazdaság bel- és külföldi képviselőit fogadják. A hozzá csatlakozó torony az építmény optikai kiegészítését szolgálta. A városi közigazgatás helyiségeit egy saját épületben helyezték el. Uhrfahr térségében az építmények központját a fél kilométer hosszú, úgynevezett Gau-építmény (Gauanlage) alkotta, ahol a birodalmi helytartó háza mellett még egy 35.000 főt befogadó ünnepi csarnok állt rendelkezésre a nyilvános rendezvények számára. A több belső udvarra tagolt épületrészben kaptak helyet a gau vezetésének helyiségei. A reprezentációs épületben nagyvonalúan kialakított terek álltak a parádék és felvonulások számára, a 162 méter magas toronyból pedig a látogatók a városban is gyönyörködhetek. Hitler elképzelései szerint az épület boltívei alatt lett volna szüleinek nyugvóhe-

A linzi Nibelung-híd ma

a Nibelung-híddal, hanem az ünnepi csarnokot kiállítások céljaira is lehetett volna használni. A Nibelung-híd mellett a Bismarck-híddal további közlekedés-technikai létesítmény készült volna el, amely a szemlélő pillantását a monumentális városképre irányította. Az építészeti összképet a városon kívüli létesítmények tették teljessé: Speer tervei szerint a szabad-téri stadion egy emlékművel, amely Ausztria hozzácsatolását szimbolizálta a régi birodalomhoz, és Ferenc József császár kilátótornya mellett kapott volna helyet. Wilhelm Jost építész 1940–1942-ben készült tervei szerint a Pöstling-hegyen helyezkedett volna el a Műszaki Főiskola. Hitler vázlatai szerint a linzi Hausbergen, a híres Mennybemenetel temploma mellett 1950-ig csillagvizsgáló épült volna.

lye is. A toronyban képzelte el saját sírját is. Még győztes háború után sem akarta, hogy saját tábornagyai mellé temessék a berlini katonacsarnokban – mondta állítólag Speernek.

A nagyvonalúan kialakított létesítményt nemcsak lépcsők kötötték össze

Wilhelm Jost (1874–1944): a darmstadti műszaki főiskolán tanult építészetet. Kitüntetéses államvizsgálója után Hessen nagyhercegség építési hatóságánál helyezkedett el. 1912-től 1939-ig Halle városi építészeti tanácsnoka.

Fontosabb munkái:

Állami közigazgatási épületek, fürdő, szanatórium, koncertterem (Friedbergben és Bad Nauheimben, 1901–1911)

Tornaterem, kórház, városi fürdő, takarékpénztár, Luther-iskola, csecsemőotthon, villamosremíz, víztorony, uszoda, tanácsház bővítése, gyermekotthon, gimnázium, stb. (Halle, 1916–1939)

b) Linz, a kulturális metropolisz

A város építészeti újjáalakításában a zene és a képzőművészet kiemelt helyet kapott. Ezért a linzi belvárost egy európai kulturális centrumnak kellett kiegészítenie. A tervezett színházzal a német színpadi művészetnek állítottak volna emléket. Az operatér pedig kizárólag a szépművészetnek központját alkotta volna. Az új operaház kialakítása különösen Hitler szívén feküdt, mivel a zene szerelmeseként és Anton Bruckner zeneszerző csodálójaként az idősebb Paul Baumgarten berlini építész bízta meg a tervezéssel. Az operatér a későbbiekben Führer-múzeummal egészítenék ki, amely építészetiileg a firenzei Ufficihez hasonlítana.

Paul Baumgarten (1900–1984): Danzigban és Berlinben tanult építészetet. 1934-től a Müllabfuhr AG építési osztályvezetőjeként Berlin-Charlottenburgban az *Új építészet* továbbélő, meggyőző példájaként megépítette a szeméttároló állomást. 1937–1945 között a Philipp Holzmann AG építési vállalkozás magasépítési irodájának vezetője volt. 1942-től a berlini művészeti főiskola professzora, majd 1952-ben ismét kinevezték. A Reichstag újjáépítésével tette ismertté nevét.

A képzőművészet számára a Roderich Fick által tervezett nagy művészeti galériát helyezték kilátásba. Az országos vélemény szerint ugyan ez a „Führer-múzeum” a világ legnagyobb múzeuma lenne, de mindenesetre a nemzetiszocialista kultúrpolitika központi projektje. Az Uffiziben 1938 májusában, a Mussolininél tett állami látogatás során járt, de az építkezés sohasem kezdődött meg. A zsidó tulajdonban lévő műtárgyak lefoglalása és felvásárlása azonban megkezdődött; a kiállítás megnyitását 1950-re tervezték.

Az operatér keleti részén egymilliós könyvtárral Európa legnagyobb könyvtárát tervezték berendezni a tudósok és diákok számára. Az épület tervezésével a müncheni Leonhard Gallt bízták meg. Bruckner emlékére önálló teret terveztek, koncertteremmel és emlékművével. Bayreuth mintájára Linzet is saját ünnepi játékokkal akarták a zene városává emelni. Az operatérén állt volna a művészetek háza is, ahol a kor ismert szobrászai, mint például Josef Thorak és Arno Breker állított volna ki.

Roderich Fick (1866–1955): német építész, aki a hagyományos és regionális építészeti formákat alkalmazta. Münchenben és Drezdában tanult építészetet, bár kezdetben más tudományágakkal is foglalkozott. 1912 nyarán svájci kutatókkal átszelte Grönlandot, ahol térképészeti feladatai voltak. 1914–1916-ban Kamerunban építészmérnökként dolgozott, majd a gyarmat eleste után a spanyolok internálták. Csak 1919 őszén tért haza szüleihez, s rövidesen építészeti irodát nyitott, de mellette 1922-től vitorlás repülőgépek építésével is foglalkozott. A müncheni műszaki főiskolával együttműködve megalakította az akadémiai repülőcsoportot, s kifejlesztette a vízről felszálló repülőgépet. A nácizmus alatt gyors karriert csinált, s Hitler kedvenc építésze volt. 1933-ban Münchenben kapott egyre nagyobb építészeti megbízásokat, s 1935 őszén egy orvosi ház építése Hitler figyelmét is felkeltette. Megbízta München-Pullachban a náci vezetők lakótelepének megtervezésével. 1936-ban a müncheni műszaki főiskola építészeti karának professzora lett, s ekkor kapta az obersalzbergi építkezés megbízását. 1937-ben belépett az NSDAP-be. A következő években Obersalzberg legtöbbet foglalkoztatott építésze volt, majd felkerült az Istenáldotta-művészek listájára. Bormannal kialakult nézeteltérései miatt – aki az obersalzbergi politikai hatalmi központot és az ottani épületeket kezdettől fogva saját művének tekintette – azonban 1940-ben szakításra került sor vele. Fick pályáját mindez mégsem érintette, mert már 1939-ben Linz átépítésének birodalmi tanácsnoka, s így Hitler közvetlen alárendeltje lett. A „*Führer ifjúkori városának*” nagyszabású terveiből azonban 1939–1941 között csupán az új Nibelung-hídfővel összefüggő városoldali építkezés, a hotel Donauhof és a vízuti hivatal igazgatási épülete valósult meg. A háborút követő nácitlanítási folyamatban 1946 szeptemberében előbb a terheltek II. csoportjába („*haszonélvezők*”) közé, majd a fellebbezések nyomán 1948 februárjában a IV. csoportba („*szimpatizáns*”) a sorolták, s 1500 márka jóvátételi fizetésre ítélték. Ugyan rendes professzorként felvették a tisztviselői karba, de nem taníthatott tovább, s egyidejűleg nyugdíjazták.

Fontosabb munkái:

Temetői létesítmények kápolnával Herrschingben (1926)

Lakónegyed Münchenben (1929)

Ernst Sachs-fürdő Schweinfurtban (1931–1933)

A Platterhof-vendéglő átépítése Berchtesgaden/Obersalzbergen (1933–1935)

München-Friedenheim település (1933–1934)

A német orvosok háza Münchenben (1935)
A Bormann-villa Berchtesgaden/Obersalzbergen (1935)
Hegyivadász-laktanya Sonthofenben (1935–1936)
Az Adolf-Hitler-híd Regensburgban (1935–1936)
A Wachenfeld-ház átépítése a Berghofon
Isar-híd Bad Tölzben (1935–1937)
Teaház Berchtesgaden/Obersalzbergen (1936–1937)
„Rudolf Heß” birodalmi negyed München-Pullachban (1936–1939)
A Froschberg-telep Linzben (1939–1943)
A Hermann Göring-művek üzemi telepe (1939–1944)
A C. H. Beck müncheni kiadó épülete (1948)
A Jochenstein vízierőmű Passaunál (1952–1954)

Leonhard Gall (1884–1952): főépítész volt a Hitler által nagyra becsült Troost építészeti irodájában, akivel kifejlesztették az ún. gőzhajó-stílust, a német gyorsgőzhajók belső építészeti stílusát. 1932-ben belépett az NSDAP-be. Troost halála után annak özvegyével vezették tovább az irodát. Ő tervezte a müncheni Német művészet házát, amelyet 1937-ben Hitler avatott fel. 1938-ban ő mutatta be a müncheni Führerbau, valamint a birodalmi kancellária fogadótermének terveit. Hitler olyan nagyra értékelte építészeti tevékenységét, hogy 1944 augusztusában nem csak az Istenáldotta művészek listájára vette fel, hanem a 12 legfontosabb képzőművész különlistájára is. Professzori és müncheni városi tanácsnoki címe volt.

A „*könnyűzene*” kedvelői számára az operettszínház szolgált volna, s az új médium, a film számára egy nagy mozival méltó kereteket terveztek, amelyben régi filmeket és új UFA-produkciókat vetítettek volna.

A város kulturális centruma a többi városrészszel együtt egy reprezentatív utcához kapcsolódott volna, amely a többi városrészszel összhangban egyfajta tengelyként működött volna. E városrészre „*ráhordó funkciót*” kapott volna az új linzi főpályaudvar, amelynek az utasokat fogadó főépülete az új „*tengelyutcán*” kapott volna helyet, s földalatti folyosókkal kötötték volna össze a szomszédos épülettel. A vasúti szerkezeteket hat méterre a város szintje fölé emelték volna, hogy ne zavarják a városban belüli közlekedést. A sínek lefedésére modern üvegcsarnokot képzeltek el.

A birodalmi autópályát az épület alatt vezették volna el s összekötötték volna a főutcával. Építészek, mint Hermann Giesler még a háború utolsó napjaiban is a város újjáépítésén dolgoztak.

Megvalósult nagyépítkezések Nürnbergben, Berlinben és Rügen szigetén

Nürnberg: a birodalmi pártnapok területe

A nemzetiszocialisták ideológiájukat tömegrendezvények révén közvetítették, amelyek menetét nem csak pontosan megtervezték, hanem lélektanilag bizonyos témákra és tartalmakra koncentrálták. Az NSDAP már 1927–1929-ben a nürnbergi területen tartotta pártnapjait. Hitler első átalakítási tervei ezekre az évekre nyúltak vissza.

A terület átalakítási terveivel Hitler először Paul Ludwig Troostot, majd annak halála után, 1934 elején Albert Speert bízták meg. 1933 és 1939 között az NSDAP legnagyobb rendezvényei a birodalmi pártnapok voltak. A „*néptársaknak*” nagy számban kellett részt venniük az egyhetes pártnapon; a birodalomból közel félmillió német jelent meg az évente tartott rendezvényen. A felvonulások, parádék és a látogatók tömegeinek elhelyezéséhez szabad térre volt szükség, s stadionokat, csarnokokat, arénákat és felvonulási útvonalakat kellett létrehozni. A megfelelő terület Nürnberg délkeleti részén állt rendelkezésre, ahol már a nácik hatalomra jutása előtt is hazafias ünnepeket tartottak, s az elesettekre emlékeztek. Luitpoldhainban már II. Vilmos császár idején, 1906-ban tartották az egyik legnagyobb rendezvényt, a bajor tartományi kiállítást, amelyet a nácik „*A tucatnyi tó népparkjának*” neveztek át, ahol tömegrendezvényeiket rendkívüli vizuális keretekben tartották meg. Az akkori idők szuggesztív építészeti erejéről és tömegrendezvényeiről Leni Riefenstahl filmjei, a távoli országokból és földrészekről érkezett látogatók visszaemlékezései tanúskodnak. A nácik számos látogatónál kétségtelenül célt értek tökéletesen működő propagandagépezetük szuggesztív politikájával, amelyet a korabeli legmodernebb médiák – rádió, heti mozi híradó, sőt az induló televízió – szolgáltak ki.

A hét négyzetkilométernyi területen új kongresszusi csarnokot, egy stadiont, két tribünt (egyiket a *Zeppelinfelden*, a másikat a *Märzfelden*)

terveztek. Utóbbinak valóban gigantikus méreteket szántak. Albert Speer 1934-ben kapta meg a megbízást valamennyi építményre, amelyeknek 16 év alatt kellett elkészülniük. 1950 volt a „*mágikus*” év, amikor valamennyi nagyépítkezésnek Berlinben, Linzben, Münchenben, Hamburgban és Nürnbergben el kellett készülnie, mivel Hitler a 20. század közepére akarta megvalósítani a háború utáni új rendjét.

A nürnbergi *März-mezőn* (1050x700 méter) a Wehrmachtnak kellett volna hadgyakorlatokat és kisebb manővereket bemutatnia. Tribünjei 160 ezer nézőnek adtak volna helyet. A mező északon a két kilométer hosszú és nyolcvan méter széles, nehéz gránitlapokkal borított Felvonulási úton folytatódott, amelyek harcokcsikat is elbírtak. Lépcsősor és 18 méter magas oszlopcsarnok szegélyezte. Mögötte emelkedett volna a világ leghatalmasabb építménye, a 400 000 főt befogadó Nagy Stadion, száz méter magas, rózsaszínű márvánnyal borított külső falakkal. Kissé odébb kapott volna helyet a *Kultúrscarnok*, ahol Hitler kulturális témájú beszédeit tartotta volna.

A stadion alapkőletételére 1937 szeptemberében került sor, s 200–250 millió márkába került volna. De Hitler nem aggodalmaskodott: „*Olcsóbb, mint két Bismarck típusú hadihajó. Pedig milyen hamar elpusztul egy páncélhajó, ha pedig nem, tíz év alatt úgyis ócskavassá válik. Ez az építmény bezzeg évszázadokig fennmarad.*”

A Zeppelin-tribün a Zeppelifelden (elkészült)

A Zeppelin-tribün volt a Zeppelifeld első építkezése: 1935-ben kezdődött és 1937-ben fejeződött be. Itt landolt augusztus 28-án gróf Ferdinand Zeppelin a Zeppelin III-sal. A helyszínen 1923-ban sport- és pihenési központ épült ki a Bauhaus-stílusban épült stadionnal. 1933 után itt került sor a Wehrmacht, a birodalmi munkaszolgálat és a párt rendezvényeire.

A terület keleti részén, egy 400x400 méteres területen fekvő hatalmas tribün (390 méter hosszú és 25 méter magas) központi épületrészéhez bal- és jobboldalon oszlopcsarnokok és lépcsők csatlakoztak. A két oldalt két súlyos köfal zárta le, amelyek felül 2-2 tűzkosarat tartottak. A Zeppelin-tribün égetett téglából készült, s fehér mészkőlapokkal burkolták. Az építmény a régi Görögország kolosszális antik templomépületére emlékeztetett. Speer valóban merített a Pergamon-oltár ötletéből. Így a Zeppen-

lin-tribünt a látogatók számára egyfajta avatási–fogadalomtételi helynek szánták, amelyet évenként fel kell keresni. Az építmény nyugati oldalán helyezkedett el a szónoki tribün, ahol a pártnapokon Hitler szólt az „ő” népéhez. A Zeppelinfeldet magát három várfal fogta közre, amelyeket 28 tornyocska osztott szét. Speer e kialakítással a területnek egyfajta erődítmény jelleget igyekezett kölcsönözni. A pártrendezvényeken a „*Führer építész*” speciális esti hatást alkalmazott, a híres fénydómokat.

A Zeppelinfeld körül 130 légvédelmi fényszórót állított fel, amelyek függőlegesen több mint 6000 méter magasan világítottak az éjszakai égboltba. A fénydómokat több német városban is lehetett látni. A megoldás rendkívül magas áramigénye miatt azonban a területen saját áramtermelő erőművet kellett berendezni.

Speer visszaemlékezéséből:

A Zeppelinfeld minden évben volt egy rendezvény a közép- és alacsonyabb beosztású pártfunkcionáriusok, az úgynevezett hivatali ügyintézők részére. Míg a példás fegyelem révén az SA, a Munkaszolgálat (Arbeitsdienst) és természetesen a Wehrmacht is nagy hatással volt Hitlerre és a többi látogatóra a tömegszerepléseken, a hivatali ügyintézők előnyös prezentálása jóval nehezebbnek bizonyult. Legtöbbje a maga kis hűbértartását tekintélyes pocakra váltotta, aligha lehetett szabályosan alakított sorokat követelni tőlük. A visszas helyzetről tanácskozások folytak a pártnapok szervező osztályán, és még Hitlernek is alkalmat adtak ironikus megjegyzésekre. A mentőötlet nekem jutott eszembe: Sötétben vonultassuk fel őket.

Amikor az amerikai hadsereg 1945-ben elfoglalta Nürnberget s robbantócsoportjuk eltávolította a tribünről a babérkoszorúval körülvett horogkeresztet, a gyorsan felépített építmény súlyos károkat szenvedett. A veszélyessé vált oszlopcsarnokot már az 1960-as években fel kellett robbantani. De az 1960–1970-es években itt még autóversenyeket és rock-koncerteket tartottak. A birodalmi pártnap területének építményei ma műemlékvédelem alatt állnak. A tribün középső részének *Arany termében* húsz éve *Igézet és erőszak* címmel állandó kiállítás található.

A kongresszusi csarnok (befejezetlen)

A nemzetiszocializmus idejéből a kongresszusi csarnok számít a legnagyobb, még fennmaradt monumentális építménynek, s műemlékvédelem alatt áll. Alapkövét 1935-ben fektették le. A patkó alakú, közvetlenül a tucatnyi tó melletti építmény neoklasszicista stílusban szolgálta volna a pártrendezvényeket. A téглаépítményt a külső homlokzaton gránitlapokkal burkolták, hogy az épület még nagyobbnak tűnjön. A győztes háború után az NSDAP vezetése azt tervezte, hogy 1946-tól a birodalmi pártnapokat már itt tartják. A csarnokba körülbelül 60.000 párttárs fért be, s közülük 40.000 ülhetett is. De a felső sorokban ülők már aligha ismerhették fel Hitler beszéde közben. A tribünt felül miatt egy 400 méteres oszlopos folyosó határolta el. A ma fent nyitott területnek acélkonstrukciós, szabadon hordó tetőszerkezetet szántak; mindez építészetileg drága, s műszakilag aligha kivitelezhető tervezet, amelyhez 24 000 tonna acélra lett volna szükség. Főleg a háborúban lehetett volna nehezen kivitelezni a tervet, amikor a vas- és acélszükséglet rendkívül magas volt. A világos, gránitlapokkal burkolt homlokzatban vakablakokat szántak, amely az épületnek egy kolostor kinézetét kölcsönözte. A Zeppelin-tribün és a kongresszusi csarnok esetében érzékelhető a vallási jelleg, hogy a pártnapokon való részvétel a látogatók számára misztikus élményt jelentsen. Az épületet a Ludwig és Franz Ruff testvérpár tervezte. De a csarnok megépítése a laza, homokos, agyagos altalaj miatt nem volt egyszerű, ezért 16 méter mélységbe cölöpöket fűrtak le. Ezekre betonlapokat fektettek, s erre építették a csarnokot. De az építkezés – főleg a tetőzet esetében – befejezetlen maradt.

A háború után az amerikai hadsereg a gigantikus épületet hadieszközök raktározására használta, s a nürnbergi városvezetés csak az 1950-es években kapta vissza a kongresszusi csarnokot és Zeppelin-tribünt. Manapság számos egyesület, cég és intézmény használja az épületet. 2001-től a patkóalakú épület északi részében kapott helyet *A nürnbergi birodalmi pártnapok dokumentációs centruma*.

Ludwig Ruff (1878–1934): Münchenben tanult építészetet, majd Regensburgban és Straubingban önálló építészeti irodát nyitott. Építészeti nyelvezetében az 1910-es években a gótikus-expresszionista közbülső szakaszon keresztül eljutott a Bauhaus-stílus neoklasszicista átformálá-

sáig, s ezzel stílussteremtőnek tekinthető a „*Harmadik Birodalom*” késői állami építészetében. Egy kis-lakásépítési pályázat kapcsán Nürnbergben kapcsolatba került a MAN céggel, amelynek rövidesen házi építésze lett, s egyúttal a cég nyilvános arculatának megteremtéséért is felelt. 1911-ben életműve Nürnberg-Werderauban a MAN kertvárosi munkás-településének megtervezése volt; a cég munkásainak egyébként ingyen tervezett. Nevéhez fűződik Nürnbergben a cég továbbképzési iskolájának és könyvtárának, valamint 1916-ban duisburgi igazgatási épületének tervezése is. Mellette belsőberendezést és bútortervezést is folytatott; 1910-től a nürnbergi művészeti iskola professzoraként is dolgozott.

Ruff ugyan a monumentalizáló neobarokk építészeti stílus képviselője volt, de szükség esetén látszólag ellentétes építészeti értelmezést is egyezett. Így történt a bambergi Ottonianum és a nürnbergi Phoebus-palota esetében. Számos épülettel gazdagította a nürnbergi városképet. Julius Streicher, a frank Gauleiter megbízta egy modern amfiteátrum (kongresszusi csarnok) tervezésével a nürnbergi birodalmi pártnapok területén. Ruff a 12 tó területét már korábban javasolta egy városi csarnok megépítésére. Hitler 1934 júniusában jóváhagyta az építés terveit s annak költségeit is, amelyek végül messze meghaladták az eredetileg javasolt mértéket. Ruff 1934. augusztusi halála után a kongresszusi csarnok tervezését és kivitelezését fia vette át, az építkezés 1943. évi leállításaig.

Fontosabb munkái:

- Kislakás-telep Nürnberg-Gibitzenhofban (1909)
- Kertváros Nürnberg-Werderauban (1911)
- A nürnbergi Apolló-színház átépítése (1914)
- Háborús emlékmű Treuchtlingenben (1926)
- A Phoebus-palota Nürnbergben (2043 személyes mozi) (1927)
- Ottonianum Bambergben (1927–1928)
- A városi vámpince átépítése Nürnbergben vendéglőnek (1929)
- Hitler-Jugend otthon Bambergbenben (1934)
- A Cramer-Klett villa átépítése Nürnbergben Julius Streicher Gauleiter számára (1934)
- A nürnbergi kongresszusi csarnok tervezése (1934)

Franz Ruff (1906–1979): Ludwig Ruff fiaként Nürnbergben kezdettől fogva főleg a náciknak dolgozott. 1934–1945 között apja nyomdokába lépve

Nürnbergben az állami Alkalmazott művészetek iskolájában tanított. A Harmadik Birodalom legismertebb építészei sorában a tipikus reprezentációs épületek tervezésével bízták meg. A náciitlanítás során a „*haszonélvezők*” kategóriájába sorolták be, s építészként tovább dolgozhatott.

Fontosabb munkái:

A Hitler-ház (Barna ház) Nürnbergben (1932)

Kongresszusi csarnok a birodalmi pártnapok területén (Nürnberg, 1934-től)

A hotel Deutsches Hof átépítése (Nürnberg, 1935–1937)

A frank Gauhaus (Nürnberg, 1935–1937)

SS-laktanya Nürnbergben (1937–1939)

Pleikershof Julius Streicher számára Cadolzburgban (1937–1942)

A birodalmi pártnapok és elnevezéseik:

1. birodalmi pártnap – München, 1923
2. birodalmi pártnap – Weimar, 1926
3. birodalmi pártnap – Nürnberg, 1927
4. birodalmi pártnap – Nürnberg, 1929
5. birodalmi pártnap – A hit diadala, Nürnberg, 1933
6. birodalmi pártnap – Az akarat diadala, Nürnberg, 1934
7. birodalmi pártnap – A szabadság birodalmi pártnapja, Nürnberg, 1935
8. birodalmi pártnap – A becsület birodalmi pártnapja, Nürnberg, 1936
9. birodalmi pártnap – A munka birodalmi pártnapja, Nürnberg, 1937
10. birodalmi pártnap – Nagynémetország birodalmi pártnapja, Nürnberg, 1938
11. birodalmi pártnap – A béke birodalmi pártnapja, Nürnberg, 1939 (a háború miatt elmaradt)

A Német Stadion (nem valósult meg)

Az újkor legnagyobb arénája a nürnbergi birodalmi pártnapok területén az Albert Speer által tervezett *Német stadion* lett volna. A világ legnagyobb sportlétesítményének még ma is látható alapkövét 1937. szeptember 9-én, a 9. birodalmi pártnapon maga Hitler helyezte el. Az 540x445 méteres alapterületű, szintén patkóformájú sportlétesítmény – alig elképzelhetően – 400 000 személy befogadására lett volna alkalmas. A stadiont öt emeletre osztották. Elülső részén két 130 méter magas torony helyezkedett el. A tömegeket felszólították, hogy a létesítményben „*nemzetiszocialista harci játékokkal*” vegyenek részt. A sportlétesítmény koncepciójának kidolgozásakor Speer tudatosan közeledett a római és görög példákhoz: a görög Olympiához és a római Circus Maximushoz.

Az épületet a kor minden technikai vívmányával felszerelték, amelyek az 1930-as években megvalósíthatók voltak: például 264, egyenként 100 fő befogadására alkalmas gyorsliftet is terveztek.

Hitler az 1936. évi berlini olimpiai játékok után:

Berlin volt az utolsó nemzetközi olimpia, amelyen Németország részt vett. A jövőben itt, Nürnbergben, saját rendezésben fogjuk megrendezni a világ legnagyszerűbb sportrendezvényeit és a legnagyobb sportversenyeiket, amelyek egyáltalán léteztek.

Később azonban:

1940-ben az olimpiai játékokra még egyszer Tokióban kerül sor. De aztán, örök időkre Németországban, ebben a stadionban kerülnek megrendezésre. S a sportpálya méreteit mi határozzuk meg.

Mivel a gigantikus építmény nagysága miatt a látogatók távcső nélkül nem sokat láttak volna, az egyes eseményekhez speciális szemüvegek szétosztását tervezték. A *Nagy utcát* elvezették volna a *Német stadionig*, s oszlopcsarnokokkal és dísztribünökkel kötötték volna össze őket.

A stadion az alapkölététel után azonban befejezetlen építmény maradt. A patkóalakú építési árok idővel megtelt vízzel, újabb vízi területet alkotva, amelyet a népszáj *Ezüsttónak* nevezett el.

A Nagy utca (nagyrészt megvalósult)

A náci építészetben mindig domináló „*tengely*” a birodalmi pártnapok területén is fellelhető. Az építkezések központi összekötő elemeként egy gigantikus, két kilométer hosszú és 60 méter széles utcát építettek gránitlapokból. Az út északnyugati irányba a nürnbergi várra futott ki, hogy a szemlélőnek helyreállítsa a történelmi kapcsolódást a császári múlt és a jelen „*birodalmi pártnapjainak*” városa között. E közlekedési útvonal építési munkálatai 1935-ben kezdődtek, s négy évvel később, a háború kezdetén a fényűző utca majdnem készen állt. Csak a hatalmas bejárati kapu, valamint az állótribünök és a Nagy utca kétoldali gyalogjárói nem készültek el. A „*győztes világháború*” után ott a Wehrmacht 50 méter széles egységeinek felvonulására került volna sor.

1945 után a túldimenzionált utcai létesítményeket 1968-ig az Egyesült Államok légierije használta fel- és leszálló bázisként. Amikor az amerikaiak már nem tartottak igényt a túldimenzionált közlekedési útvonal használatára, átadták a nürnbergi önkormányzatnak, amely megengedte lakosainak, hogy az egykori felvonulási útvonalat a nagyrendezvények parkolójaként használhassák. Egyedül a Nagy utcán tett helyszíni séta érzékelteti a látogatónak e reprezentatív náci építészet külső nagyságait és értékeit, amellyel túl kívánták szárnyalni minden már létezőt, s a jövőben a Föld minden népének az új „Nagynémet Birodalom” által meghatározott Európára kellett tekintenie.

A Märzfild (befejezetlen)

A birodalmi pártnapok gigantomániájának nem volt vége; a monumentális stadion mellett még egy hatalmas, 800 000 km²-es felvonulási területet is terveztek, ahol a Wehrmacht, az NSDAP és az SS egységei mellett nyilvános gyakorlatokat is rendezni szándékoztak. Speer 14 méter magasra tervezte a tribünöket, amelyeken 160 000 személy kapott volna helyet. A tribünt összesen 24, egyenként 14 méter magas torony osztotta meg. A háború kitöréséig csak 11 torony készült el. Az építmény központi részét a *Märzfild* (márciusi mező) délkeleti részén elhelyezkedő 60 méter magas díszemelvény alkotta. Elkészülése után az egész épület egy középkori erődhöz hasonlított volna. A súlyos harci eszközök (páncélosok, kerek

légvédelmi tüzérség, stb.) elrejtésére földalatti alagutat terveztek; a háború alatt azonban az építményt nem építették tovább, így befejezetlen maradt.

Az amerikai megszálló csapatok a kongresszusi csarnokhoz hasonlóan nemcsak harci eszközeik raktárterének, hanem kisebb csapatgyakorlatok céljára is használták. 1965 körül azonban az amerikai hadsereg a területet átadta Nürnberg városának, amely később felrobbantatta a már elkészült 11 tornyot, s a követ közutak építésére használta fel. A Märzföld egykori területén ma Langwasser város lakóépületei állnak. Az egykori nagy-építményből manapság már semmi sem látható, csupán az utcák iránya utalnak erre. A Märzföld elnevezésnél egyébként két indokra gondoltak: Marsra, a háború istenére, illetve 1935 márciusára, amikor a versailles-i békeszerződés rendelkezéseivel szemben Hitler ismét bevezette az általános hadkötelezettséget.

Berlin: az Új Birodalmi Kancellária

Az épület a nemzetiszocialisták egyedül megvalósult, ideológiailag kiértelt reprezentációs építménye volt. Előzményeihez tartozott, hogy az épület Radziwill lengyel herceg tulajdonából 1875-ben került a birodalom kezébe, s rövidesen Otto von Bismarck kancellár lakóhelye lett. Amikor 1918 után a birodalmi kormány elfoglalta, rövidesen kiderült, hogy helyiségei túlságosan szűkek, ezért átfogó átépítési munkálatokba kezdtek. A modern, célszerű épület alapkövét Eduard Jobst Siedler építész vezetésével 1927-ben rakták le, s munkálatai 1930–1931-ben fejeződtek be. Az épület átépítésére már 1933-ban megbízást kapott a Hitler által nagyra becsült Paul Ludwig Troost müncheni építész. 1934 eleji halála után azonban Speer kapta a megbízást, hogy a Wilhelmstrasse régi birodalmi kancelláriájának munkálatait Hitler megelégedésére befejezze. Hitler, aki a régi birodalmi kancelláriát „szivaros doboznak” és „egy szappankonszernhez hasonlónak” tekintette, ugyanis rövidesen elhatározta, hogy a szomszédos Voßstrassén új birodalmi kancelláriát épít fel.

Hitler Speernek (1938. január végén):

Sürgős megbízatásom van az Ön számára. Hamarosan fontos tárgyalásaim lesznek. Nagy termekre és csarnokokra lesz szükségem, amelyekkel

különösen a kisebb potentátoknak tudok imponálni. Építési területként az egész Voßstrassét a rendelkezésére bocsájtom. Nem számít, mennyibe kerül. De nagyon gyorsan kell haladni és mégis szilárdan építkezni. Mennyi időre van szüksége? Tervekkel, bontással, mindennel együtt? Másfél, két év már túl sok lenne. El tud készülni 1939. január 10-ig? A következő diplomáciai fogadást már itt akarom rendezni.

Valójában azonban a tervezés már korábban megkezdődött. Az első konkrét megbeszélésekre Hitler és Berlin város képviselői között 1934 márciusában sor került. Hitler első vázlatai alapján Speer 1935 elejétől 1936 közepéig modelleket és terveket alakított ki, finanszírozási, kisajátítási, szanálási és átépítési teendőket szervezett. 1937 közepén már részletes tervek álltak készen, s az építkezés csendben meg is kezdődött. A nem nyilvános, de hivatalos megbízást Speer csak 1938. január 27-én kapta kézhez. Munkások és iparosok ezrei dolgoztak két műszakban, napi 10–12 órát a Voßstrasse, a Wilhelmstrasse és a Hermann-Görling-Strasse közötti építkezési telken, s végül 1939. január 7-én készültek el. A diplomáciai testülete újévi fogadására január 12-én került sor.

Az épület Voßstrasse-i frontja 421 méter hosszú volt. Mögötte egy nagyvonalú kerti létesítmény terült el, s a lapos tetejű építmény nagy udvarokat integrált magába. A Voßstrasse-i főhomlokzatot három nagy szakaszra tagolták; a középső, kb. 16 méteres blokkot hátrébb csúszttatták. A hivatali részt a baloldali épületrészben helyezték el, a jobboldaliban kapott helyet az elnöki kabinet, a középső részben pedig Hitler dolgozószobája. Az épület hosszú folyosóival és nagy méreteivel a nemzetiszocialista építészet tipikus iskolapéldái, amely sejteti, hogyan nézhetett volna ki Germania, a későbbi birodalmi főváros. 1945-ben a szovjetek lebontották az épületet, a márványlapokat pedig a treptow-i szovjet emlékmű építéséhez használták fel.

Rügen szigete: Prora – a világ legnagyobb szállodája

1936–1939 között a keleti-tengeri Rügen szigetének legszebb öblében fekvő Prora az Erő az örömből nemzetiszocialista közösség (*NS-Gemeinschaft Kraft durch Freude – KdF*) megbízásából olyan szállodasort épített, amely a nürnbergi építmények mellett a náci idők legnagyobb zárt építészeti hagyatéka.

Clemens Klotz (1886–1969): német építész. 1911-ben Kölnben nyitott tervező irodát. Az első világháború éveitől eltekintve családi házakat s irodákat tervezett. Már az 1920-as években modern építészeti elveket képviselt. Az 1933. évi náci hatalomrajutást követően Robert Leyhez fűződő személyes kapcsolata révén a Német Munkafront (*DAF*) építésze lett. Ő készítette a befejezetlen Prora-üdülő, valamint Vogelsang és Crössinsee rendi várak terveit. Leytől különböző nagyobb megbízásokat kapott például a német munka házára és egy kölni Gau-fórumra. Hitler 1936. május 31-én professzornak nevezte ki, s valamivel később felvették a Porosz Művészeti Akadémiára. 1938–1939-ben, a második német építészeti kiállításon a waldbröli Adolf Hitler Iskola tervezetével vett részt. A közelben egyúttal Ley birtokának átépítését is vezette. A második világháború végén Hitler felvette a számára fontos Istenáldotta művészek listájára, amely megmen-tette a behívástól.

Az Istenáldotta művészek listája (1944):

Már a náci rendszer kezdetén léteztek listák a nemkívánatos vagy támogandó művészekről. 1939-ben, a lengyelországi hadjárat előtt Joseph Goebbels összeállította a nélkülözhetetlen, katonai szolgálatra igénybe nem vehető művészek úgynevezett uk (*unabkömmlich*)-listáját. Ezek az írók, szobrászok, építészek, festők, énekesek, zenészek, színészek mentesítésük fejében tevékenységüket főleg a náci propagandának szentelték. A második világháború utolsó szakaszában Joseph Goebbels és Adolf Hitler 36 oldalas listát állított össze a nemzetiszocializmus számára fontos művészekről. Az 1943-ban meghirdetett totális háború nyomán 1944 szeptemberében bezárták a színházakat. Számos művészt behívtak katonának, s a lista alapján a birodalmi kulturális kamara közel 140 000 tagja közül csak 1041 fő mentesült a katonai szolgálat alól. A kiválasztott „*Istenáldottakat*” szolgálatra kötelezték, de csak a kulturális propaganda rendezvényein vettek részt.

Az építési területet már 1935-ben megszerezték Malte zu Putbus hercegtől. A 20 000 fős nyaralóépület tervezésére 1936 februárjában Clemens Klotz kölni építész kapott megbízást. Klotzot Robert Ley támogatta, akinek kölni és müncheni irodájában már az 1930-as évek elején 40 építész

A Prora-szállodasor Rügen szigetén

dolgozott. A tervezési alapelv szerint a *KdF* szervezésében szabadságra érkező minden vendégnek kilátással kellett rendelkeznie a Keleti-tengerre. Klotz 4,5 km hosszú szállodasor-tervezete a strand vonalához idomult, s összesen nyolc darab, 500 méter hosszú szálloda-blokkból állt. Mindegyik blokk hat emeletes volt, miközben a földszintet az üzletek és különféle szolgáltatások számára tartották fenn. Felette mindegyik vendégszoba tengeri kilátással rendelkezett, ahova liftekkel jutottak fel a vendégek. A nyugágyakat az épületek előtt helyezték el. A hotelblokkokra függőlegesen építették meg a tíz „közösségi házat”, amelyek az egyes néptársak társadalmi és politikai kapcsolatának ápolását szolgálták. Közülük kettőt fogadótérnek használtak. Itt kaptak helyet az éttermek, kávézók, üzletek és a nagykonyhák is. Az alapozási munkálatok 1937 nyarán kezdődtek, s három év múlva, 1940-ben, a második háborús évben készen álltak a haszonépületek (konyhák, raktárak), valamint a kiszolgáló személyzet szállásai. Egyidejűleg a birodalmi munkaszolgálat (*RAD*) befejezte barakk-táborainak munkálatait.

Klotz terveit a versenyeztetés után Hitler utasítására annyiban változtatták meg, hogy Erich Gans zu Putlitz építész tervéből fontos elemként átvették a nagy ünnepi csarnok tervét. Ez a tervezet nyerte meg az 1937. évi párizsi világkiállítás nagydíját.

A Prora-létesítmény látogatóinak száma felért egy kisváros lakosságával, szolgáltatásai pedig egy luxushotelléval. Kikötői nagy személyszállító hajókat, vitorlás- és motorcsónakokat egyaránt fogadni tudtak. A látogatók számára két tengeri híd állt rendelkezésre. Akik pedig nem akartak a tengerben fürödni, vagy az idő kedvezőtlenre fordult, azok uszodába mehettek. Klotz saját pályaudvart, kórházat, mozit valamint egy ünnepi csarnokot is tervezett. A saját gépkocsival érkezők számára nagy garázs állt rendelkezésre. Iskola, vízi erőmű, kertészet, gazdasági udvar és központi igazgatási épület, illetve kávéházak és egy kisebb színpad tette teljessé az igények magas szintű kiszolgálását. A személyzet külön települést kapott. A KdF-vezetés olyan kellemes szabadságot tervezett a néptársaknak, amelyet a mindennapi életből nagyrészt nem ismertek. E vonatkozásban szinte az *all-inclusive* szolgáltatás korai formáiról beszélhetünk.

Mivel az NSDAP tagjait még szabadsága idején sem hagyta egyedül, a létesítmény középső részében nemcsak egy nagy ünnepi teret, hanem 20.000 főt befogadó ünnepi csarnokot is terveztetett. 1939-ben, a második világháború kitörésekor a nyolc hotelblokkból már hét, illetve a déli részen található fogadócsarnok nyers formában készen állt. Helyreállították a vasút-összeköttetést is. A Német Munkafront szakemberei már 1938-ban megkezdték az üdülő reklámozását, de az 1939 nyarára helyet foglalókat azzal utasították el, hogy a létesítmény hivatalos megnyitására csak 1940-ben kerül sor. De az építkezést 1939. szeptember 1-jén, a harci cselekmények megindulásakor azonnal leállították. Csupán a szállórész tetejének szigetelését fejezték be.

A háború alatt a félkész épület a légvédelmi segítők és egy rendőrzászlóalj kiképzési helyéül szolgált. 1943-ban a déli blokk részeiben a szövetségesek hamburgi kibombázottjait helyezték el. 1944-ben Porát a Wehrmacht táboraként használták, illetve a háború vége felé a Kelet-Németországból érkezett menekülteket helyezték el benne.

A háború után az intézményt a Szovjetunió parasztok és földbirtokosok internálására használta. Később egyes részeit háborús jóvátételként leszerelték. Az építményt 1953-ig a szovjet hadsereg használta, s robbantási gyakorlatokkal is rombolta. Másik részébe már 1949-ben a *Kaszárnyákban elhelyezett rendőrség (KVP)*, illetve 1956-ban utódja, a Nemzeti Néphadsereg (*NVA*) költözött be. Volt olyan időszak, amikor Prorában 10 000 katona állomásozott. 1990-ben, a német egyesítés után az épületet utódként előbb a Bundeswehr vette át, de 1992-ben lemondott róla. 1993 óta

az NSZK köztulajdona. A műemlékvédelem alatt álló építményen azonban csak a legszükségesebb állagmegőrzési munkálatokat végzik el.

A „*Harmadik Birodalom*” nagy közlekedési projektjei

A széles nyomtávú vasút (tervezési fázisban maradt)

Ha megvalósult volna, akkor a vasút történetében bizonyosan a német széles nyomtávú vasút lett volna a legnagyobb vállalkozás. Projektje egy ember nevéhez: Dr. Fritz Todt-hoz fűződött, aki az út- és autópálya ügyével foglalkozott. A müncheni Műszaki Főiskolát végzett Todt javasolta Hitler-nek a nagyteljesítményű távolsági vasút építését. E létesítményeknek az „*új életterek*” meghódításával összhangban rövid idő alatt, nagy szállítási kapacitásokat, hosszú távon kellett teljesíteni. Mindez új technikai megoldások bevezetését igényelte a mozdonygyártásban és az automatizált irányítástechnika vonatkozásában.

Fritz Todt (1891–1942): a müncheni műszaki főiskolán tanult építészeti, amelyet Karlsruhéban fejezett be. Az első világháborúban tiszt s repülőgép-megfigyelő, majd utána 1933-ig útépitési vállalkozásnál dolgozott. Már 1922-ben belépett az NSDAP-be, 1931-ben pedig SA-Standartenführer. 1931-ben Münchenben a mérnöki tudományok doktora. 1933 júliusában a német útügy főfelügyelője és a birodalmi autópályaépítés vezetője. 1934-ben A német technika nemzetiszocialista szövetségének egyik elnöke. 1938 májusában megalakította a hadiipari építkezésekre szakosodott Todt-szervezetet, s még ebben az évben az egész építőipar általános meghatalmazottja lett. 1940 márciusában fegyverzeti és lőszergyártási miniszterként az egész német hadigazdaságot vezette. A háború kitörésekor a Luftwaffe vezérőrnagya lett. 1942 februárjában a Wolfsschanze közelében repülőbaleset áldozata lett. Halálával kapcsolatban Speer és Göring nevét emlegették, bizonyítékok nélkül.

Hitlert elbűvölte a terv, s 1942 májusában személyesen bízta meg a birodalmi vasutat és a közlekedési minisztériumot a széles nyomtávú vasút kifejlesztésével. A nagyteljesítményű távolsági vasút nemcsak műszaki

megoldásai miatt lett volna igazi nagy projekt, hanem a behálózandó területek miatt is: Észak-, Nyugat-, Dél- és Kelet-Európa nagyvárosait kötötte volna össze, az egykori Szovjetunió, a perzsa, illetve az indiai térségig bezárólag.

Az eredetileg négy méter szélesre tervezett nyomtávot később három méterre csökkentették. Nagy teljesítményű mozdonyai nyolctengelyes, kétemeletes, negyven méter hosszú és hat méter magas kocsikat húztak volna, a normális nyomtávú vonatoknál sokkal sebesebben. Az utasokat az étterem útközben ínycsikégekkel kényeztette volna, a mozi-teremben pedig a legújabb UFA-filmeket nézhették volna. Az utazási kényelemhez tartozott még az uszoda, a fodrász és a szauna is. Így egy távolsági utazás ezeken a vonatokon inkább egy „*körutazás a síneken*” jelleget viselte.

A vonat nagy súlya miatt általában a normális nyomtávval párhuzamosan kiépített saját, megerősített nyomvonalon haladt volna. A hatalmas mozdonyok magassága a hét métert, a legkisebb mozdony hossza a 29, a legnagyobb pedig a 128 métert is elérte volna, s 52 tengellyel rendelkezett volna.

A hajtóművek típusainak kialakításakor a nagy német mozdonygyártó cégek – Krauss-Maffei, Henschel, Borsig, BBC és a Krupp – a kor technikai színvonalának megfelelően valamennyi hajtómű-típusra gondoltak: a gőzturbó-mechanikus, illetve az elektronikus elveken nyugvókra. Mivel az 1930-as évek végén a repülőgépgyártásban már sugárhajtású, gázturbinás hajtóművekkel is kísérleteztek, a tervezőirodák mérnökei számára már gázturbó-elektronikus és -mechanikus aggregátokkal is számoltak, amelyek az acélkolosszusokat 250 km/óra végsebességgel húznák. Dolgoztak a villamosmotorok tervein is, de ezeknél elvetették a klasszikus áramszedő módszerét, mert zavarta a modern nagyvonatok esztétikáját és akadályozta katonai alkalmazásukat, például légvédelmi ágyú elhelyezését. A modellvasutak mintájára az áramszedőt inkább a mozdonyba helyezték volna. De még nem létezett olyan műszaki megoldás, amely megfelelő mennyiségű elektromos energiát tudott volna átadni egy külön sín révén a több sorház nagyságú mozdony számára. De Hitler nyomására a tervezőknek legkésőbb 1950-re készen kellett volna lenniük a műszaki megoldással, amikor a győztes háborút ünneplik és megnyílik Germania, a világfőváros.

Az új közlekedési eszköz stratégiai fő feladata a Szovjetunió megszállt területei és a Német Birodalom újjáalakult metropoliszai közötti kapcsolat gyors kapcsolat megvalósítása volt. A „*keleti új élettér*” nagy, termékeny

területeit birodalmi polgárok, illetve népi népetek ezreinek kellett betelepíteni. Ezért a fekete-tengeri Odesszáig húzódó *kelet-nyugati vonalat* terveztek kiépíteni, amely később, teljes kiépítésekor Perzsiáig, illetve Indiáig vezetett volna. Az utasok ezen a széles nyomtávú vonalon Odesszától Kijeven, Krakkón, Berlinen, Hannoveren, majd a Ruhr-vidéken keresztül egészen Párizsig utazhattak volna. Hitler célja az volt, hogy e vasúttal Kelet-, Dél-, Észak- és Nyugat-Európát nagy teljesítményű vasúti hálózattal kösse össze a már működő normál vasúttal párhuzamosan.

A széles nyomtávú vasúttal Hitler az orosz városokat összekötötte volna a nyugat-európai központokkal, amelyekről az orosz vasutak eltérő nyomtáv szélessége miatt korábban csak nehézkes kapcsolat állt fenn. Szintén expresszsel, kényelmesen lehetett volna Hamburgból Isztambulba utazni. Ilyen vonatok kapcsolták volna össze közvetlenül Berlint és Bécsét, s a vonalat Triesztig tervezték meghosszabbítani, és szoba került a München–Párizs közötti széles nyomtávú vasút kiépítése is.

Hitler még a háború alatt is szívén viselte e tervek megvalósulását, de az építési munkálatok megghiúsultak az erőforrások hiánya miatt. Csupán a széles nyomtávú vasút vonalait mérték ki, jöllehet Hitler még az utolsó hónapokban is kiépítésüket sürgette.

A német vasúttársaság azonban kezdettől fogva elégedetlen volt Fritz Todt tervezetével, s ezért alternatív javaslatuk kilátásba helyezte a normál vonal négy vágányra bővítését és az egyes szakaszok kiegyenesítését, s így magasabb utazási sebesség elérését. Az új vonatokkal Európa nagyvárosait tervezte összekötni, amelynek útjából minden akadályt határozottan eltávolított volna.

De Hitler a „*Harmadik Birodalom*” összeomlásáig ragaszkodott tervéhez, s 1500 méter hosszú, s 11 000 tonnás vonatokról álmodott. Mindezt idővel a normál nyomtávú vonatokkal is el lehetett volna érni, de ő a német technika kontinentális felsőbbségének bemutatására is törekedett. A széles nyomtávú vasútvonal megépítésének legfőbb motívuma azonban a Wehrmacht konkurencia nélküli szállításainak biztosítása volt. A háború alatt ugyanis a tengeralattjárók és gyorsnaszádok a birodalmon belül is készültek, amelyek szállítására a normál nyomtávú vonal, vagy az autópályák vontatói már nem voltak elegendők. A széles nyomtávú vasútvonal mélyrakterű vagonjai a gyorsnaszádokat azonnal rendeltetési helyeikre szállíthatták volna.

A széles nyomtávú vasútvonal kétségtelenül nagy kihívást jelentett a nagy német gép- és mozdonygyárak tervezőintézetei számára. A távolsági

vasút tervezetének kiterjesztése azonban nagy valószínűséggel túlterhelte volna a Német Vasút pénzügyi lehetőségeit. Hitler egyidejűleg Berlin, Hamburg, München, Nürnberg vagy Linz kiépítését is tervezte. Egyidejűleg a hadiipar is teljes kapacitással dolgozott, hogy elegendő fegyvert állítson elő. Albert Speer megkísérelte meggyőzni támogatóját, Hitlert arról, hogy az államcsőd veszélye nélkül lehetetlen valamennyi projektet egyidejűleg megvalósítani. Hitler azonban nem hagyta magát eltéríteni terveitől, amelynek csak 1945. áprilisi öngyilkossága vetett véget.

Tervezett vasútvonalak

Kelet-nyugati vonal I:

Rosztov–Sztalino–Poltava–Lemberg–Krakkó–Kattowitz–Breslau–Cottbus–Berlin–Hannover–Bielefeld–Ruhr-vidék–Aachen–Lüttich–St. Quentin–Paris

Észak–délkeleti vonal:

Hamburg–Wittenberg–Berlin–Lipcse–Gotha–Bamberg–Nürnberg–München–Simbach am Inn–Linz–Bécs–Pozsony–Budapest–Belgrad–Bukarest–Varna/Burgasz–Isztambul

Észak–déli párhuzamos vasútvonal:

Berlin–Drezda–Augsburg–Prága–Iglau–Znaim–Bécs–Trieszt–Róma

Kelet-nyugati vonal II:

München–Augsburg–Stuttgart–Karlsruhe–Metz–Reims–Paris–Marseille–Spanyolország

A széles nyomtávú vasút adatai:

Nyomtáv szélesség: kezdetben 4000 mm, később 3000 mm

Mozdonyok hossza: 29 m-től 128 m-ig (a legnagyobb 52 tengelyes)

Teljesítmény: 24 000 LE-től 40 000 LE-ig

Sebesség: személyvonatoknál 200–250 km/óra,
tehervonatoknál 100 km/óra

Utasszám: 2000–4000 személy

A birodalmi autópályák: a „*Harmadik Birodalom*” piramisai

Már röviddel az első világháború befejeződése utáni években nyilvánvaló lett, hogy a gépkocsi a 20. század legsikeresebb közlekedési eszköze lehet. Jóllehet az autó akkortájt csak egy szűk vásárlói réteg számára volt elérhető, az autóipar már jóval a híres Volkswagen megjelenése előtt olcsó kisautókkal jelent meg a piacon, mint például az Opel „*leveli békájával*”, vagy a Hanomag kétüléses autójával, amelyet a népnyelv „*komiszkönyérnek*” nevezett. A jármű 10 lóerős motorjával 60 km/óra sebességet ért el és megvásárlását spártai kivitelezése ellenére mégis csak kevesen engedheték meg maguknak.

Azonban már az 1920-as évek közepén felismerhető volt, milyen gyorsan nő az autó, mint egyéni közlekedési eszköz értéke. Nőtt a kereszteződések nélküli utcák igénye, amelyek több, párhuzamos közlekedési sávokkal rendelkeztek. 1921-ben adták át a forgalomnak az első német autótutat (AVUS), majd 1925-ben Olaszországban az első „*autósztrádát*”.

Willy Hof, a német kereskedelmi társaság vezetője szerint Németországot autópályákkal kellett behálózni; elsőnek egy észak–déli autópályára gondolt, amelynek első darabja Basel és Frankfurt am Main között épülne meg. 1933 előtt azonban csak a Bonn–Köln autótút épült meg.

Hitler már 1924-ben, a Landsberg am Lech erődben töltött börtönbüntetése alatt tervezte az autópályák kiépítését az országban, amelyre majd csak 1933 után, kancellári kinevezését követően került sor. Még ebben az évben megalakult a birodalmi autópálya-társaság, majd 1938-ban az autópályákat előkészítő társaság. A birodalmi autópályák építésének legfőbb felelőse Fritz Todt lett.

Az új autópálya első része Frankfurt am Main-t köthette össze Darmstadt-tal, s az első ünnepélyes kapavágást 1933. szeptember 23-án maga Hitler tette

Az első német autópályát 5500 munkanélküli építette

meg. A náci vezetés szándéka szerint a „*szürke csíkoknak*” rövid idő alatt össze kell kötniük Németország nagyvárosait. Később pedig kiépítésük kiterjedt volna Ausztriára és a Szudéta-vidékre is. A tervezés ezért 7000 autópálya-kilométer-

rel, majd a birodalmi terület bővülésével 14 500 kilométerrel számolt.

Az autópálya-építés rendkívül gyorsasága ellenére a háború kezdetéig 3301 kilométernyi út készült el. A munkaerőt ezután a frontra irányították, az építési anyagellátást pedig korlátozták, s kizárólag a hadifontosságú építkezések kaptak elsőbbséget. De a birodalmi autópályákat a háború éveiben is tovább építették: a bevonult német szak- és segédmunkásokat kényszermunkások és koncentrációs táborok foglyai helyettesítették, akik 1943-ig még 595 kilométernyi autópályát építettek. Todt nagy hangsúlyt fektetett a mindenkori tájba illő építkezésre.

Ma már tudjuk, hogy az autópályák építése nem csupán munkateremtési program volt, mivel a munkanélküliek mindössze egy százaléka dolgozott ott. Az építési cégek több munkaerőt igényeltek, mint amennyi rendelkezésre állt. Ezért az építkezés esélyt jelentett a német építőgépipar számára, hogy kipróbálják, majd eladják részben újonnan kifejlesztett gépeiket, legyenek azok markológépek, úthengerek vagy betonszigetelő gépek.

Az is egyértelmű, hogy a birodalmi autópályákat elsősorban személygépkocsik számára építették, tehát nem volt velük katonai szándék. Alépítményeik nem súlyos járművekre készültek; a hadsereg az első világháború után inkább a vasutat választotta megbízható szállítási eszköznak. A tehergépkocsik még viszonylag új találmányok voltak, amelyeket ugyan egyre megbízhatóbbak lettek, de a hosszabb utakon mégis nagyobb meghibásodási arányuk volt, mint a vasúti szállításnak. 1936-ban egy Wanderer, egy Adler vagy egy Opel Olympia nagyobb fogyasztásuk miatt gyakori vendég volt az autópályák üzemanyagtöltő állomásain, mint manapság. Az elégtelen motorhűtési technológia miatt nyáron gyakran felforrt a hűtővíz, s az autósoknak az út szélén kellett megvárniuk motorjuk lehűlését.

Ezekkel az autókkal akkortájt 90–120 km/óra legnagyobb sebességet lehetett elérni, s a nagyobb úrtartalmú limuzinok kivételével nem lehetett velük tartósan teljes gázzal közlekedni. A 170 km/óra sebességet elérő Mercedes 540 K-val azonban már élmény volt utazni. A Maybach, Horch, Mercedes és BMW luxuskategóriái viszont kevesek számára voltak elérhetőek.

Az 1930-as évek elejének nagy gazdasági válsága során a politikai erők a gazdasággal közösen igyekeztek új kezdeményezéseket tenni. Az autót már nem csak a gazdagok privilégiumának tekintették, hanem új célként a „*kisember*” számára is elfogadható áron kezdték azt kínálni.

A német gazdaság fontos ágazatát jelentették az autópálya építési megbízásokban reménykedő építőipari cégek és beszállítók, akik az autópá-

lyákhöz tartozó infrastruktúra kiépítésére és üzemeltetésére is számítottak. A kezdeményezés jelentős foglalkoztatási impulzust adott, mert nemcsak az építőanyag-iparban, hanem az acélfeldolgozó üzemekben, az ásványolaj-előállítóknál, valamint a vendéglátásban és szállodaiiparban is új munkahelyeket teremtett.

Hitler hatalomra jutása után a „*nép motorizálása*” a náci vezetés nyilvánított célja lett. Minden német dolgozó összesen 990 birodalmi márkáért juthat Volkswagenhez, amelyet 5 márkás befizetésekkel lehet törleszteni – szolt a jól csengő ígéret. Ezt a népautót egy 25 lőerős, légűtési boxermotor hajtotta s négy személynek kínált helyet. Mivel azonban a német autóipar inkább ellenezte az 1000 márka alatti, olcsó autót tervét, Hitler a Német Munkafrontot (*DAF*) használta fel céljai elérésére. Robert Ley vezetésével előbb megalakították *A német népautó előkészítésének társaságát*, amely aztán megvalósította a tervet. Olyan gyártási helyszínt kerestek, amely földrajzi értelemben is jól elérhető az egész birodalom területéről. A Munkafront vezetősége új város alakítását tervezte a KdF-kocsi számára; 1938. május 26-án maga Hitler tette le a Volkswagen-művek alapkövét az alsó-szászországi Fallersleben és a Wolfsburg-birtok között. Jóllehet a Bogár gyártása még a háború előtt megindult, csak kevesen jutottak hozzá, mert a gyárat háborús termelésre állították át.

A birodalmi autópályák építésének további indoka Németország közlekedésének javítása volt, hiszen az 1930-as évek első felében még voltak olyan országrészek, amelyek még nem csatlakoztak az út- és vasúthálózat-hoz. Ezért a kezdeményezéstől a távoli országrészek jobb elérhetőségét is remélték.

De a tömeges motorizáció fejlődése Németországban még sem úgy haladt, ahogy az autópályák építésével és a jobb gazdasági fejlődéssel az 1930-as évek második felében elvárható lett volna. Sőt: éppen ellenkezőleg. Az autópályán autózva gyakran kilométereken keresztül nem jött senki szemben. A közlekedési útvonalakat főleg teherautók használták. A motorkerékpárok viszont gyakorta több üzemanyagot fogyasztottak, mint egy autó, ezért az autópályát csak rövid szakaszon vették igénybe. A különböző szervezetek kirándulásai révén azonban biztosították az autópálya és létesítményei kihasználtságát.

A birodalmi autópályákhoz számos nagy hídépítés kapcsolódott. 1941-ben készült el Köln-Rodenkirchennél a 378 méter hosszú, akkor Európa leghosszabb acél függőhídja, amely a Golden Gate-hez hasonlított. 1945

januárjában bombatalálat érte, de 1954-ben műszakilag javított formában helyreállították. A Friedrich Tamm építész tervezte híd római viaduktra emlékeztetett. Megvalósulatlan maradt viszont az Eisenach melletti Werravölgyi hídja, amelynek két szinten futó ívei erősen emlékeztettek egy római vízvezetékre. Ugyanakkor ideálisan illett a tájba a Saale folyót átívelő, 1936–1938 között megépült hídja, amely túlélte a háborút.

A történelem iránt érdeklődők számára még ma is élményt jelenthetnek a Berlin–Königsberg közötti egykori birodalmi autópálya egyes részei, amelyet a lengyelek Berlinkának neveznek, s megépítése óta nem változtattak rajta.

Irodalom

- Arnold, Dietmar: *Reichskanzlei und „Führerbunker“*. *Legenden und Wirklichkeit*. Links, Berlin, 2005.
- Berend T. Iván: *Válságos évtizedek. Közép- és Kelet-Európa a két világháború között*. Gondolat, Budapest, 1982.
- Benz, Wolfgang – Graml, Hermann – Weiß, Hermann: *Enzyklopädie des Nationalsozialismus*. Klett-Cotta, Stuttgart, 1997.
- Durth, Werner – Nerdinger, Winfried (Hrsg.): *Architektur und Städtebau der 30er/40er Jahre*. Konkordia u. a., Bühl u. a. 1993.
- Dülffer, Jost – Durth, Werner – Nerdinger, Winfried (Hrsg.): *Architektur und Städtebau der 30er/40er Jahre*. Konkordia u. a., Bühl u. a. 1993.
- Thies, Jochen, Henke, Josef: *Hitlers Städte. Baupolitik im Dritten Reich. Eine Dokumentation*. Böhlau, Köln u. a., 1978.
- Hinz, Berthold: *Kunst im Dritten Reich*. München, 1974.
- Hitler, Adolf: *Harcom (Mein Kampf)*. Interseas editions, Hódmezővásárhely, 1996.
- Hitler, Adolf: *Küzdelem a sátánnal. Magyarul megjelent összes beszéde*. Gede testvérek bt, Budapest, 2001.
- Fiziker Róbert: *A legendás borostyánszoba*. Kortina Kiadó, Budapest, 2003.
- Kershaw, Ian: *A Hitler-mítosz*. Kortina Kiadó, Budapest, 2003.
- Kershaw, Ian: *Hitler. I–II. kötet*. Szukits könyvkiadó, Szeged, 2003.
- Mittmann, Markus: *Bauen im Nationalsozialismus. Braunschweig, die „Deutsche Siedlungsstadt“ und die „Mustersiedlung der „Deutschen Arbeitsfront“ Braunschweig-Mascherode. Ursprung, Gestaltung, Analyse*. Niemeyer, Hameln, 2003.
- Németh István: *Németországi alternatívák 1918–1933*. Korona Kiadó, Budapest, 1995.
- Németh István: *Németország története. Egységtől az egységig (1871–1990)*. Aula Kiadó, Budapest, 2004.
- Németh István: *Demokrácia és diktatúra Németországban 1918–1945. II. kötet. A „Har-*

madik Birodalom” (1933–1945). Összegzés és dokumentumok. L’Harmattan Kiadó, Budapest, 2007.

Shirer, William L.: *A Harmadik Birodalom felemelkedése és bukása.* Teleteacher, Budapest, 1995.

Speer, Albert: *Hitler bizalmasa voltam.* Zrínyi Kiadó, Budapest, é. n.

Wunder, Thomas: *Das Reichsparteitagsgelände in Nürnberg. Entstehung – Kennzeichen – Wirkung. Eine Einführung zur Begehung des ehemaligen NS-Parteitagsgeländes.* Kunstpädagogisches Zentrum im Germanischen Nationalmuseum, Nürnberg, 1984.

OLIMPIÁK NÉMETORSZÁGBAN (1936)

-
1931. május: a Nemzetközi Olimpiai Bizottság 64:43 arányban Berlin mellett szavazott
1933. november: döntés az 550 000 négyzetméteres olimpiai falu megépítéséről (Berlintől kb. 15 kilométerre nyugatra, Döberitz közelében)
1934. április: a birodalmi sportmező építésének kezdete
1936. február 6: a téli olimpiai játékok megnyitója Garmisch-Partenkirchenben
1936. július 20: déli 12 órakor elindult a fáklyafutás Olympia antik romjaitól
1936. augusztus 1: az olimpiai láng Berlinbe ért
1936. augusztus 16-án, vasárnap lezárultak a berlini olimpiai játékok
-

1936-ban két olimpiára került sor a Német Birodalomban: februárban Garmisch-Partenkirchenben a téli játékokra, augusztusban Berlinben pedig a nyári olimpiai játékokra. Németország nemzetiszocialista vezetése a játékokat a nemzetközi közösség bizalmi jelének, illetve egyfajta jóvátételnek tekintette, hiszen Németországot nem hívták meg az 1920. évi antwerpeni és 1924. évi párizsi játékokra. Az 1928. évi amszterdami játékokon azonban már jelen volt.

A német sportvezetők kérésére a Nemzetközi Olimpiai Bizottság (NOB) 1927 áprilisában Berlint választotta az 1936. évi játékok színhelyéül. Az első német köztársaság fővárosának esélyt kívántak adni, hogy felkerüljön az olimpiai városok listájára, mivel a Német Birodalom 1916-ban, az első világháború alatt önként lemondott a neki megítélt olimpia rendezéséről. A döntést azonban Henri de Baillet-Latour, a bizottság francia elnöke négy

Az olimpiai stadion és a birodalmi sportmező

évre elnapolta. Eközben más német városok is szóba kerültek. A végleges helyszín kiválasztásakor Theodor Lewald, a német Nemzeti Olimpiai Bizottság elnöke végül Gustav Stresemann külügyminiszter közbejárásával győzte meg Gustav Böss berlini főpolgármestert a rendezvény gazdasági előnyeiről, amelytől 10 millió

Hitler megnyitja a berlini olimpiát (1936. augusztus 1.)

márkás bevételt remélt. 1931 májusában a Nemzetközi Olimpiai Bizottság barcelonai találkozásán 64:43 arányban Berlin mellett döntött.

Amikor 1933 januárjában az NSDAP hatalomra jutott Németországban, több nemzet, főleg az Egyesült Államok a játékok bojkottját mérlegelte. Franklin D. Roosevelttel amerikai elnök tudatosan tartózkodott a véleménynyilvánítástól, jóllehet a berlini amerikai nagykövet is olimpiai csapatuk távolmaradását javasolta. Amikor azonban Hitler a Nemzetközi Olimpiai Bizottságnak megígérte a „*fajok és vallások*” szabad részvételét, a nemzetközi közvélemény megnyugodott. Avery Brundage, a Nemzetközi Olimpiai Bizottság későbbi elnöke (1952–1973) pedig keresztülvitte az amerikai részvételt, s így a bojkottra hajló más országok is feladták szándékukat. Később Brundage a berlini játékokat „*a modern történelem legszebb játékainak*” minősítette.

Korábban maguk a nácik is országuk rendezvénye és a nemzetek békés versengésének olimpiai eszméje ellen nyilatkoztak. Azonban gyorsan felismerték a játékokban rejlő propagandisztikus lehetőségeket. Főleg Joseph Goebbels propaganda-miniszter tekintette olyan esélynek, amely meggyőzi a külföldet a náci rendszer békeszeretetről, a német lakosságot pedig sportbeli fölényükről. Bevetették a médiákat is: a rádiót, a filmet, s a különböző kísérő programokat, hogy a lakosságon belül büszkeséget, a testkultúra szeretetét és a „*Harmadik Birodalom*” rendszerével való azonosulást ébresszenek.

A propaganda-minisztérium a legapróbb részletekig megszervezte a játékok menetét. A rendszer kifelé a világra nyitottnak és békésnek mutatkozott új olimpiai rituáléival és a játékok nagyszerű megszervezésével. Mindkét olimpiát Adolf Hitler nyitotta meg és zárta be. Külföldön sikerült egy pozitív Németország-képet elterjeszteni. S végül az is figyelemre méltó teljesítmény, hogy a német olimpiai csapat a nyári játékokon 33 aranyéremmel az első, az Egyesült Államok 24 aranyéremmel a második, s Magyarország 10 aranyérmével a harmadik helyen végzett.

Az olimpia – nemzeti feladat

1932-ben Theodor Lewald és Carl Diem, a német sportolók delegációjának vezetője a Los Angeles-i olimpián a kulisszák mögött részletesen megfigyelte a játékok valamennyi szervezési részletét. Németes alapossággal összegyűjtötték a rajzokat, terveket, címeket, zászlókat, belépőjegyeket és programfüzeteket, lefényképezték a sportesemények színhelyeit, létesítményeit, garázsait, műhelyeit s az olimpiai falut. Megfigyeléseik odáig terjedtek, hogy még a szakácsoktól is megtudakolták az egyes nemzetek kedvenc ételeit.

A német szervezők

Dr. Theodor Lewald (1860–1947)

Zsidó igazságügyi tanácsos fiaként született, s orvostanhallgatóként még jogot is tanult. Az érettségi után 1921-ig a birodalmi belügyi hivatalban dolgozott. Ebben a funkciójában sokat utazott, s a világiállításokon képviselte a Német Birodalmat. 1925-ben a bonni egyetem tiszteletbeli doktora, s a német–lengyel kereskedelmi tárgyalásokat vezetője. Az első világháború után a német sport- és olimpiai mozgalom felépítésén dolgozott. 1924-től a NOB tagja. Nagy része volt a NOB 1931. évi döntésében, amely Berlinnek adta a játékok rendezésének jogát. A német szervezőbizottság elnökeként elérte, hogy Hitler nem adta vissza a játékok lebonyolításának jogát, s tevékenyen részt vett az *Olympia 1936* projekt sikeres megvalósításában. 1938-ban lemondásra kényszerítették sportpolitikai hivatalaiból.

Carl Diem (1882–1962)

Már fiatal korától a német sportmozgalomban tevékenykedett. 1928-ban és 1932-ben a német olimpiai csapat vezetője, Lewalddal együtt az 1936. évi berlini olimpia fő lobbistája. Nem lépett be az NSDAP-be, de részt vett a párt propaganda-rendezvényein. Mérvadóan részt vett az 1936.évi olimpiai játékok tervezésében, szervezésében és lebonyolításában. Utána a berlini Nemzetközi Olimpiai Intézet vezetője. 1945 után is sport-funkcionárius maradt. 1947–1962 között a kölni sportfőiskola rektora. Ő találta ki a fáklyafutást és az 1913-ban bevezetett s máig érvényes Német sport-kitüntetést.

Hans von Tschammer und Osten (1887–1943)

Az első világháborúban súlyosan megsebesült drezdai ifjú már 1929-ben belépett az NSDAP-ba és az SA-ba. 1932-től a párt parlamenti képviselője. A sport egységesítése során, 1933 júliusától birodalmi sportmegbízott, később sport-Führer, 1934-ben pedig a Nemzeti Olimpiai Bizottság vezetője. Közvetlenül ellenőrizte a német sportolók nevezését. A játékok ideológiai előkészítésével is megbízták, de nem tiltotta be a zsidó sportegyesületeket. Az 1936. évi sikeres berlini olimpia után a belügyminisztérium államtitkára és SA-Obergruppenführer. 1939-ben a KdF szervezet sport-szekciójának vezetője. Tüdőgyulladásban halt meg.

A német szervező bizottság 1933. január végén kezdte meg munkáját. Lewald a bizottság elnöke, Diem pedig főtitkára lett. Lewald végül 1933. március 16-i magánkihallgatásán kapta meg Hitler beleegyezését a berlini olimpiai játékok megrendezésére. Ezután az olimpia megrendezését nemzeti feladatnak tekintették. Titokban a játékok szervezését azonban a Joseph Goebbels vezette propagandaminisztérium alá rendelték, mert felismerték az esélyt, amit egy ilyen nagyságrendű rendezvény a Harmadik Birodalom számára jelenthet.

1933 októberében Hitler bejárta a leendő olimpiai területet. Elégedetlen volt az addigi tervezéssel, s a sportlétesítményeket kicsinek és szerénynek minősítette. Úgy vélte, hogy az épületeknek, a versenyek helyszíneinek, s főként a jövőbeni olimpiai stadionnak monumentálisnak kell lennie. Berlinnek a békeszerető, modern és feltörekvő benyomás mellett műszakilag fölényben lévőnek, építészeti nagyságának, szervezésileg pedig precíznek kell hatnia. Mivel a náci sajtó többször megtámadta Lewaldot félzsidó származása miatt, Hitler 1933. április elején rendeletileg védelmébe vette, azzal érvelve, hogy a sajtótámadások súlyosan veszélyeztetik az *Olympia 1936* projektet.

Goebbels kiadta az előkészületek jelszavát: *Az olimpia – nemzeti feladat!* Ezért 26 részes füzet sorozatot indítottak, amely a németeknek bemutatja az olimpiai sportágakat. Világosan leírták a versenyek szabályait és sajátosságait, s így előzetes kedvet csináltak a játékoknak.

A játékokat szervező Goebbels, Tschammer és Frick belügyminiszter szándéka a „*német, olimpiai iskolázottság*” elérése volt, amely Németország minden nagyobb városában az ún. „*birodalmi sport-reklámhetek*” keretében zajlott. Az ország több mint 100 városában színes olimpiai vándorkiállításokat rendeztek, így Goebbels eljutott a sportért lelkesedők nagy tömegéhez. Kifizetődött Lewald és Diem Los Angeles-i „*gyűjteménye*” is, mert a szervező bizottság Németországot nagyszámú reklámanyaggal, prospektussal, plakáttal, albumokkal, újsággal, filmmel és előadásokkal árasztotta el, amelyek bel- és külföldön egyaránt felkeltették az érdeklődést a játékok iránt.

Berlinben monumentális sportlétesítmények épültek, amely pénzügyi és gazdasági ösztönzést jelentett: lehetőséget teremtett a világgazdasági válság által teremtett gazdasági nyomor enyhítésére is. Munkahelyeket teremtett számos munkát kereső számára, akik elveszítették korábbi munkahelyeiket. Gazdasági vonatkozásai mellett szimpátiát kelthetett a népben

az új kormány iránt, növelve annak népszerűségét. További pénzügyi és gazdasági előnyöket jelentett a játékokhoz kapcsolódó turizmus, amely új pénzeket hozott az országba s a világba elvitte az új, modern Németország imázsát.

Goebbels a külföldi vendégek számára gazdag kísérőprogramot javasolt: napi fogadásokat a berlini követségeken, rádióközvetítéseket, színházi előadásokat, kiállításokat és ünnepléseket. Amíg külföldiek tartózkodtak Berlinben, a közéletből száműzték az antiszemitizmust. A helybeli romákat pedig a városon kívül telepítették le.

Az olimpiai falu

Először 1924-ben Párizsban hoztak létre olimpiai falut, amikor a résztvevők az antik Olympia klasszikus versenyének hagyományaként együtt laktak. Ezzel a népek közötti megértés, valamint a nyugalom és pihenés helyszínét teremtték meg. Az 1932. évi Los Angeles-i olimpián a német sportvezetőknek megtetszett a központi helyelrendezés ötlete, ahol a sportolók és sportolónők megismerhették egymást. A német falut is ennek mintájára tervezték, de itt csak a férfiakat helyezték el; az atlétanők az olimpiai stadion közelében laktak. A Berlin nyugati részén elhelyezkedő olimpiai terület nagyvonalú kiépítése Hitler közvetlen parancsára történt, építészeti terveit pedig Werner March készítette.

Az építész: Werner March (1894–1976)

Építész- és építési nagyvállalkozó családban született. Drezdában és Berlinben tanult építészetet, de az első világháború megszakította tanulmányait, ahova önkéntesként jelentkezett, s tisztként fejezett be. Az 1920-as években a Reichsbank építési irodájában banki lakótelepet tervezett. 1930-ban a brandenburgi építészek elnöke. 1933. május 1-jén belépett az NSDAP-be, s a versenytárgyaláson megnyerte az olimpiai épületek tervezését, amelyért professzori címet kapott. A második világháború alatt az állami építésekért felelt, majd utána a háborús károk helyreállításért. Az Egyesült Államokban és a berlini műszaki egyetemen (TU) tanított, ahol 1962-ben tiszteletbeli szenátor lett. Az 1972. évi müncheni olimpiai stadionjának tervét nem fogadták el.

Az 1933. novemberi döntés alapján az 550 000 négyzetméteres új olimpiai falu a Berlintől kb. 15 kilométerre nyugatra fekvő Döberitz közelében, a régi katonai gyakorlótér helyén épült meg. Az építkezést a Wehrmacht felügyelte, mert a szervezők pragmatikus döntései értelmében a játékok után helyén katonai gyakorlóterületeket alakítanak ki. A tervezők pedig a változatos tájhoz ragaszkodtak, ahol kis magaslatok, nyírfaerdők, tölgyesek, egy vízfolyás, rét, valamint a kis erdei tó található. A tervezők Berlin kapujánál megalkották a nyugalom szigetét, ahol az olimpiakonok távol maradhattak a birodalmi főváros forgatagától. Egyidejűleg arra is figyelniük kellett, hogy a falu később kaszárnyaszerű kiképzőhelyként is használható legyen.

A Berlin–Hamburg útvonal mellett fekvő olimpiai falu épületeit 1934–1936 között építették fel. Lakói elől, a fogadó- és üdvözlési épületen keresztül jutottak a 140 egyemeletes, és 5 kétemeletes épülethez. Németország bemutatása érdekében az egyes házakat német városokról nevezték el, s kívül-belül annak tipikus festményeivel díszítették. Mindez a vendégek eligazodását is segítette. Az üdvözlési épület mellett nagy étterem konyhával, különböző edzőtermek, szauna, igazgatási épület és uszoda, valamint a Hindenburg-ház kapott helyet.

A Hindenburg-ház

Az olimpiai játékok védnöke Hindenburg birodalmi elnök volt, aki azonban 1934-ben elhunyt. Az épület klasszicizáló elemeivel emlékeztek rá, ahol esténként a Nemzetiszocialista Kulturális Közösség rendezvényei keretében az olimpiai játékok eseményeinek napi összefoglalói, hírek – a heti híradó (*Wochenschau*) stílusában –, filmek, koncertek, balett és kabaréműsorok zajlottak, bemutatva a német kultúra széles és igényes palettáját. Az épület csarnokában az ifjúság, a sport és a hadsereg összefonódására egy fali relief utalt. Ezt erősítették az itt bemutatott *A német hadsereg újjáépítése*, valamint a *Sport és katonák* című filmek is.

A külföldi vendégek már megérkezésük előtt különböző színű cédulát kaptak, amelyeken rögzítették, ki melyik házban lakik. Ezen túlmenően a vendégek egy kis könyvecskét is kézhez vettek, amely a különböző étkezési jegyeket és étlapokat tartalmazta.

Az olimpiai falu lakói el voltak ragadtatva az ottani élettől, a perfektszervezéstől és a szórakoztatási programoktól. Főleg a sportlétesítmények részletes leírása és megközelítési lehetőségei, az alapos szervezés és tervezés ragadta meg a külföldiek figyelmét. Teljesült Hitler azon szándéka, hogy érezzék jól magukat és legyenek elbűvölve Németországtól. Érződött a társadalom és a hadsereg szoros kapcsolatának tipikus német mentalitása, amely már a császárság alatt is meghatározó volt. Az olimpiai falut ugyanis kezdettől a gyalogosképzés iskolájának és a gyalogos tanezred I. zászlaja kiképzési helyének tervezték. A hadsereghez fűződő kötelék az atléták lakhelyein is érződött, ahol a Wehrmacht – bizonyos fokig közvetlen vendéglátóként – az atlétáknak szóló üdvözlést függesztett ki, egyértelműen jelezve a sport és a hadsereg kapcsolatát a nemzetiszocialista gondolatvilágban.

A többnyire baloldali külföldi sajtó az olimpiai falu elzártságát bírálta, mivel a falut körbekerítették, s a belépést szigorúan ellenőrizték. Néhány vendégnél mindez a bezártság érzetét keltette, illetve úgy vélték, hogy a szervezők tudatosan megkísérlik megakadályozni a helyi lakossággal való kapcsolatukat és vendéglátóik ellenőrzik őket.

A berlini olimpia óta eltelt több mint 70 év súlyos nyomokat hagyott az olimpiai falu egykor büszke épületein. A második világháború végéig kórháznak és a hadsereg gyalogosképző iskolájának használták. 1945-ben a Vörös Hadsereg átvette a falut, s az épületeket Németországból való kivonulásáig átalakította saját céljaira. A szép kis Waldsee, amelyre 1936-ban rá lehetett látni az ablakokból, manapság már csak egy pocsolya. Mindazonáltal a falu emlékvédelem alatt áll, s 2004-ben megnyitották a látogatók előtt; nyaranta lehetséges megtekintése.

A meglévő infrastruktúra alapján még a nácik 1933. évi hatalomra jutása előtt megszületett a döntés, hogy az olimpiai játékok színhelye a berlini Westend lesz. A város kapuja előtti, idillikus, természetbe beágyazott helyszín a természet és a sport összefonódását, a „tipikus német” mentalitást közvetítette. A korábbi grünewaldi lóversenypálya és az 1913-ban épült Német Stadion – korábban a világ legnagyobb sportarénya – modernizálásának terveit Hitler az 1933. októberi bejárás során azonban kevésnek tartotta, s egyedülálló nagyságú, világos struktúrájú stadion építésére adott utasítást, amely elegánsan illeszkedik a birodalmi sportmezőbe. Az olimpiai építkezések fellendítették a gazdaságot s csökkentették a munkanélküliséget. Hitler szerint ugyanis „*ha nincs munka, akkor gondoskodni kell róla*”.

A birodalmi sportmező építése az olimpiai faluval párhuzamosan, 1934 áprilisában kezdődött meg. Központjában monumentális építményként a 100 000 nézőt befogadó, s a legmodernebb hírközléssel felszerelt stadion állt. A NOB és a birodalmi kormány tagjai külön páholyokat kaptak. A futballpályát 400 méteres pálya, valamint a könnyűatlétika számára szükséges eszközök és helyszínek ölelték körül. Építészetének az antik amfiteátrumra kellett emlékeztetnie. A nézők egy nyíladákon keresztül rápillanthattak a Langemarck-csarnokra a harangtoronnyal, amelyet akkor Führer-toronynak is neveztek. A játékok alatt a torony emeletein a rendőrség és az egészségügyi szolgálat megfigyelő helyiségei kaptak helyet. De innét forgathattak a filmesek is.

A stadion melletti májusi mezőn a játékok végeztével majd propagandarendezvényeket és nagygyűléseket terveztek, hasonlóan az olimpiai faluhoz. A stadionhoz kapcsolódott 50x20 méteres medencéjével a 16 000 nézőt befogadó úszóstadion. Mellette jégkorong-stadion, tenisz-stadion, lóversenypálya, lovas-csarnok, valamint egy szabadtéri színpad épült, a mai berlini erdei színpad (*Berliner Waldbühne*). Az erdei színpad a görög színház mintájára és a jó akusztika érdekében egy természetes völgybe illeszkedett. Itt zajlottak a szertorna-versenyek. Esténként pedig koncertek, énekesek és kisebb színdarabok szórakoztatták a résztvevőket.

Növelték a nyilvános közlekedési eszközök kapacitását is. A helyszín megközelítéséhez újabb városi vasútvonalat (*S-Bahn*) és földalatti állomást (*U-Bahn*) építettek. Többek között azért, mert később Goebbels a május 1-jei ünnepségeken 700 000 látogatóval számolt. Werner March különösen arra volt büszke, hogy a látogatók 2 perc alatt elhagyhatták az olimpiai stadiont, amely az 1932. évi Los Angeles-i olimpián 15 percet vett igénybe. Az építkezések alatt pedig saját lakosaiknak a német munka imázsát, pontosságát és kitartását az egyiptomi piramisok építéséhez hasonlították.

A birodalmi sportmező szinte kultikus, majdnem szakrális hangulatot árasztott, amelynek sportküzdelseiben új hősök születnek. Ezt a hangulatot szolgálta mindenekelőtt Langemarck-csarnok, amelyet az első világháborúban elesett német katonák nemzeti emlékeztetere emeltek.

A Langemarck-csarnok

1914. november 11-én a belgiumi Langemarck helysénél egy értelmetlen támadás során a 120 000 fiatal, tapasztalatlan német katona kétharmada

életét veszítette. A roham az első világháború után a hősiesség és áldozatkészség fogalma lett. A Langemarck-csarnok a fiatal hősök áldozatát testesítette meg a hazáért folyó harcban.

További sporthelyszíneket alakítottak ki Berlin távolabbi részeiben is. A Kaiserdammon épült meg a 18 000 főt befogadó *Deutschlandhalle*, ahol az ökölvívás, a birkózás és a súlyemelés versenyei zajlottak. A monumentális, 117x83 méteres csarnokban 218 atléta küzdött az érmeért. Az épület mindössze kilenc hónap alatt készült el, s Hitler jelenlétében már 1935 novemberében felavatták.

A kerékpárversenyek pályáját a berlini sportklub épületeinek kibővítésével alakították ki. A 400 méter hosszú és 6,30 méter széles pályát a kanyarokban 3 méterrel megemelték. Itt 15 000 néző foglalhatott helyet.

A szervező bizottság már 1933-ban elhatározta, hogy a kajak- és kenuversenyeket Berlin-Grünauban, a Langer See vizén tartják. A korábbi szerény létesítmények helyén a festői környezetben egy 20 000 fős tribünt építettek. A tavat kimélyítették és kiszélesítették. Az új starthelyekről egyidejűleg hat hajó indulhatott, amelyeket megvédték a hullámoktól és idegen hajóktól.

A vitorlásversenyeket Kielben tartották, ahol a Vilmos császár-csatornát lezárták a hajóforgalom elől, így azt idegen hajók nem zavarhatták meg. A versenyek biztosítását a haditengerészet végezte, s gondoskodott arról, hogy a rendezőknek egy hajó, a sajtónak és a tiszteletbeli vendégeknek pedig gőzösök álljanak rendelkezésre. A vitorlásversenyeket úgy tervezték, hogy az atléták kényelmesen, az idő szorítása nélkül részt vehessenek a megnyitón, majd Kielbe utaztak, a versenyek után pedig visszaértek a berlini záróünnepségekre.

A téli olimpiai játékok (Garmisch-Partenkirchen, 1936. február 6–16.)

Manapság a téli olimpiai játékok szinte teljesen feledésbe merültek, s az emlékezetben főleg a nyári játékok dominálnak. A két, egymás mellett fekvő község összevonására már a 4. téli olimpia előtt kísérletek történtek, de lakosainak ellenállása miatt erre csak 1935 januárjában került sor. A

Zugspitze közelében modern sportlétesítmények épültek: 10 000 férőhelyes jégpálya, bob-pálya, 15 000 férőhelyes síugró stadion és sánc. Mindkét bejáratnál görög hősök szobra állt, akik bal kezükben a német sast tartották, kifejezve a „*germán kultúra*” kapcsolatát az antik Görögországgal.

A szervező: Karl Ritter von Halt (1891–1964)

Münchenben született, a Deutsche Banknál dolgozott, és közben tornászként és tízpróbásként sportolt. Az 1912. évi stockholmi olimpiai játékokon nyolcadik lett, s barátságot kötött az amerikai Avery Brundage-val. Az első világháborúban bátorságáért kitüntették, s ezért használhatta a nemesi címet. Az 1920–1930-as években ismét bankár, 1936-ban a Deutsche Bank igazgatója. 1929-ben a Nemzetközi Olimpiai Bizottság tagja lett. 1933. május 1-jén belépett az NSDAP-be és az SA-ba, majd Himmler baráti köréhez tartozva pénzügyileg támogatta az SS-t. A téli olimpia szervező bizottságának elnöke, illetve 1937–1945 között a NOB végrehajtó bizottságának tagja. 1945-ben a szovjet csapatok letartóztatták, s 1950-ig az egykori buchenwaldi koncentrációs táborban internálták. Avery Brundage és Sigfrid Edström, a NOB elnöke szabadon bocsájtását követelte, s azzal fenyegették a Szovjetuniót, hogy nem kapják meg a NOB-tagságot. Így szabadlábra került, visszatért Münchenbe, ahol továbbra is bankárként dolgozott, majd 1951–1961 között Németország Nemzeti Olimpiai Bizottságának elnöke volt.

A téli olimpia résztvevői

28 ország

1100 sportoló és funkcionárius (ebből 646 sportoló)

500 000 látogató

1936. február 6-án, a játékok megnyitóján a 20 cm-es hó szinte meszeszerűvé változtatta Garmisch-Partenkirchent. Hitler Münchenből vonattal érkezett a faluba, ahol ünneplő tömeg fogadta. A pályaudvarról az újjáépített síugró sánccal rendelkező stadionba hajtott, s annak erkélyén jelent meg. Miután a német haditengerészet felvonta az ötkarikás olimpiai lobogót, Hitler ünnepélyesen megnyitottnak nyilvánította a téli olimpiai játékokat.

A balkonról megtekintette a sí-stadionba bevonuló 28 nemzet 1100 sportolóját és funkcionáriusát. A német csapat felemelt jobb kézzel vonult, a francia és a brit csapat szintén. A német nézők ezért mindhárom csapatot hangos üdvözléssel fogadták. A nemzetközi sportolók nevében az idősebb Willy Bogner síelő tette le az esküt, amelynek szövege nem a náciaktól származott. Az olimpiák történetében először lobbant fel a szimbolikus tűz, az olimpiai láng a stadion felett.

A téli olimpiai játékok helyszínei

1924: Chamonix (Franciaország)
1928: St. Moritz (Svájc)
1932: Lake Placid (Egyesült Államok)
1936: Garmisch-Partenkirchen (Német Birodalom)
1948: St. Moritz (Svájc)
1952: Oslo (Norvégia)
1956: Cortina d'Ampezzo (Olaszország)
1960: Squaw Valley (Egyesült Államok)
1964: Innsbruck (Ausztria)
1968: Grenoble (Franciaország)
1972: Sapporo (Japán)
1976: Innsbruck (Ausztria)
1980: Lake Placid (Egyesült Államok)
1984: Szarajevo (Jugoszlávia)
1988: Calgary (Kanada)
1992: Albertville (Franciaország)
1994: Lillehammer (Norvégia)
1998: Nagano (Japán)
2002: Salt Lake City (Egyesült Államok)
2006: Turin (Olaszország)
2010: Vancouver (Kanada)
2014: Szocsi (Oroszország)
2018: Pyeongchang (Dél-Korea)

A téli olimpia során számos újdonságra került sor: több országból (Törökország, Liechtenstein, Bulgária, Spanyolország és Ausztrália) először érkeztek téli olimpiára atléták, s a látogatók száma is új nagyságokat ért el.

A sísportban néhány új sportágat is felvettek a versenyek közé, mint például a lesiklás és a szlalom kombinációját. Új volt, hogy nők is részt vehettek a versenyeken; korábban csak a műkorcsolyát engedélyezték számukra. Két demonstrációs sportfajta is felkerült a versenyek közé: az Alpokban hagyományos, a jégkoronghajításhoz hasonló *Eisstockschiessen*, valamint a katonai járőrözés. Utóbbit Hitler kívánságára vették fel a játékokba; ebből nőtt ki a biatlon, amely manapság szintén az olimpiai versenyek része.

A téli olimpiai játékok is a versenyzőkből, győzelmeikből és drámáikból állt. A norvég Oddbjorn Hagen aranyérmet szerzett a hosszútávfutásban, de a 18 km-es hosszútávfutásban és a 4x10 km-es váltóban meg kellett elégednie a 2. hellyel. Mellette diadalmaskodott Ernst Baier német műkorcsolyázó, aki az egyesben ezüst-, a párosban állandó partnerével és későbbi feleségével, Maxi Herberrel aranyérmet szerzett. A norvég műkorcsolyázó Sonja Henie aranyérmével a játékok legnagyobb női sztárja lett. Nagy ováció fogadta a német női síelők kettős győzelmét az alpesi kombinációban. Christl Cranz az első helyen, Käthe Grasegger a második-ként ért célba; mindketten Partenkirchenből származtak.

Volt egy kis botrány is, mert a NOB a versenyek előtt a síoktatókat hivatásos sportolóknak minősítve kizárta őket a versenyből. A svájci és osztrák síelők szolidárisak voltak a kizártakkal. A játékok legnagyobb sztárja a norvég Ivar Ballangrud volt, aki a gyorskorcsolyázásban három aranyérmet szerzett.

Mivel a kettős helység akkor még nem volt berendezkedve nagyobb tömegek fogadására és rendezvényekre, a szervező bizottság a játékok kiegészítő programjait a közeli Münchenbe tette át. Itt minden este banketteket és ünnepségeket rendeztek. A rendezvények csúcspontját a Hans von Tschammer und Osten birodalmi sport-Führer által a müncheni Hofbräuhausban rendezett sörözés volt, amelyre hazai és külföldi újságírók százait hívta meg. A rendezvények sorából a művészetek sem maradtak ki: az akkor még élő, 72 éves Richard Strauss német zeneszerző *Az olimpiai karikák* című balett-zenét szerzett, amelyben öt táncosnő testesítette meg az öt földrészt kifejező karikákat. Garmisch-Partenkirchen rendkívüli módon profitált a téli játékokból; utána minden évben turisták özönlöttek el a helységet.

A záróünnepségen Hitler személyesen gratulált minden érmet szerzett résztvevőnek. A stadion nagy reflektorait ferdén a magasba irányították, miközben számtalan síelő a környező hegyekből fáklyával a kezében sik-

lott lefelé. A fényjátékot látványos tűzijáték követte a festői hegyek között. A játékok lezárulása után Münchenben ünnepeltek tovább. A résztvevők búcsúzóul ingyenes báli belépőt és italjegyeket kaptak. A 2000 vendéget fűvőszene fogadta a müncheni főpályaudvaron, s utána került sor a bálra és az ünnepi vacsorára.

A NOB vezetése is teljesen el volt bűvölve a bajor alpesi idillben rendezett téli olimpiai játékoktól. Ezért három évvel később megállapodtak abban, hogy a következő játékokat is itt rendezik, mert az eredetileg tervezett Sapporo a Kína és Japán közötti háború miatt nem jöhetett többé számításba. Ritter von Halt 1939 nyarán kezdett hozzá a tervezéshez. Mivel kevés ideje maradt, az ismert és meglévő megoldásokhoz nyúlt vissza. A háború kitörése miatt azonban 1939 novemberében bejelentette a NOB-nak, hogy visszaadja a játékok szervezését. Az 5. téli olimpiára majd 1948-ban St. Moritzban került sor.

A téli olimpiai játékok éremtáblázata

Norvégia	7
Német Birodalom	3
Svédország	2
Finnország	1
Svájc	1
Ausztria	1
Nagy-Britannia	1
Egyesült Államok	1

A nyári olimpiai játékok (Berlin, 1936. augusztus 1–16.)

A fáklyafutás

Az olimpiai rituálék történetében először 1928-ban Amszterdamban lobbant fel az olimpiai láng, amelyet a németek 1936-ban újabb eseménnyel: az első fáklyafutással szárnyaltak túl és vittek be a sporttörténetbe.

A fáklyafutás ünnepe 1936. július 20-án déli 12 órakor kezdődött Olympia antik romjainál, ahol 13 antik köntösbe öltözött fiatal nő a Carl

Zeiss Jena optikai tükrével egy külön erre az eseményre készített oltáron lángra lobbantotta a tüzet, amelyet megáldott Tripolisz érseke. Ezután lépett az oltárra a görög Konstantin Kondyllis, aki meggyújtotta fáklyát és az első szakaszon vitte az olimpiai lángot. Az eseményt a német rádió is közvetítette, s egyidejűleg a berlini városháza előtt ünnepségre került sor.

A fáklyafutás útvonala hét európai országon, 3075 km-en keresztül vezetett, s 3400 sportoló vitte. A láng útját Leni Riefenstahl olimpia-filmjében impozánsan bemutatta. A propaganda-minisztérium meghatározta a láng útvonalát is, amely Athén–Delphi–Szófia–Belgrád–Budapest–Bécs–Prága érintésével érkezett meg Berlinbe. A fáklyatartót Krupp acél- és fegyvergyáros gyártotta és bocsájtotta díjtalanul rendelkezésre. Nyelére a *Köszönet a vivőnek* feliratot gravírozták. A fáklya felső végén tíz percig magnéziumréteg égett, ezután újat kellett behelyezni. A fáklyafutás végén a futók megkapták a fáklya egy példányát és oklevelet hozzá.

A fáklya útjáról a hivatalos *Olympia-Zeitung* folyamatosan tudósított. A láng július 29-én érkezett Bécsbe, ahol lélegzetelállító fényjátékokkal fogadták. Az ünnepség alatt kilengésekre is sor került, mert az osztrák náci a Német Birodalommal való egyesülést követelték. Csehszlovákiában pedig azért tüntettek ellene, mert egy hivatalos német olimpiai plakát a Szudéta-vidéket a Német Birodalomhoz tartozónak ábrázolta. Prágában – a Hitler-ellenes tiltakozás jegyében – rövid ideig kialudt az olimpiai láng, amely július 31-én érte el a hellendorfi német határállomást, ahol a horogkeresztes zászlókkal díszített városban felvonult az SA, a lakosság sorfalat állt és a Horst-Wessel dalt énekelte.

A fáklyafutás 1936. augusztus 1-jén Berlinben végződött. A város két oltárán, a városi kastélynál és a Lustgartenben gyújtották meg a lángot, amelyek a játékok alatt égtek. A Lustgartenben 20 000 fős Hitler-Jugend állt őrséget, s Baldur von Schirach birodalmi ifjúsági vezető, Hans von Tschammer und Osten, Bernhard Rust birodalmi nevelésügyi miniszter és Joseph Goebbels tartott beszédet a NOB tagjai, 40 000 SA-tag és nagyszámú közönség előtt. Utolsó fáklyavivőként az Alexander-Platztól az olimpiai stadionig Fritz Schilgen futott vele s lobbantotta lángra. A játékok alatt a láng a versenyek többi helyszínén, Kielben és Berlin-Grünauban is égett.

A megnyitó

A megnyitó napján a sportolókat a Wehrmacht ébresztette, majd két ünnepi istentiszteletre került sor a berlini dómban és a St. Hedwig katedrálisban, s 11.30-kor az Unter den Lindenen ünnepélyesen megkoszorúzták az ismeretlen katona emlékművét. Hitler 13.30-kor fogadta a NOB tagjait a birodalmi elnöki palotában. Ennek során utalt a klasszikus Görögország és a Német Birodalom kapcsolatára, s bejelentette, hogy Németország folytatja az 1875–1881 közötti ásatásokat Olympiában. Az ásatások megszakításokkal a mai napig folytatódtak.

De a nap csúcspontját az olimpiai stadionban zajló események jelentették. 15 óra 50 perckor fanfárok jelezték Hitler érkezését. Werner von Blomberg birodalmi hadügyminiszter, a NOB és a nemzeti olimpiai bizottság tagjai kíséretében ellépett a Wehrmacht és különböző országok sportolóiból álló díszzászlóalj előtt. Utána a maratoni kapuhoz ment, ahol az egész stadionból látni lehetett. A 80 000 néző frenetikusan éljenezte. A nemzetközi protokoll szerint nem tarthatott beszédet. Ehhez tartotta ugyan magát, de fellépését a monumentális építményben pontosan megszervezték: amikor megjelent a maratoni kapuban, akkor himnuszhoz hasonló fanfárzene szólalt meg, a díszpáholy felé vezető úton pedig Richard Wagner győzelmi indulója kísérte. Nyugodtan felment a díszpáholyba, s utána „*népéhez*” fordult, s üdvözölte a jelenlévőket.

A stadion elénekelte a német himnusz első szakaszát, majd a Horst-Wessel dalt. Ezután ismét megszólaltak az olimpiai fanfárok, s a díszpáholyban a „*Führer-ezred*” felvonta a résztvevő nemzetek zászlait.

16.15-kor porosz katonai zene mellett megkezdődött a nemzetek felvonulása, amelyet hagyományosan Görögország vezetett. Ausztria, Románia és Franciaország küldöttsége felemelt karral, a Hitler-üdvözléssel haladt el a díszpáholy előtt. Később a francia csapat azt nyilatkozta, hogy csak az antik, olimpiai üdvözlést alkalmazták. A német nézők mindhárom csapatot éljenezve fogadták. Az amerikai atlétákat pedig kifütyülték, mert fejüket nem fordították a Führer-páholy felé. A horogkeresztes zászló mögött a Hans von Tschammer und Osten birodalmi sportvezető irányításával utolsónak bevonuló német csapatot tapsvihar és frenetikus üdvívalgás fogadta.

Ezután Adolf Hitler megnyitottnak nyilvánította a XI. olimpiai játékokat Berlinben, s felvonták az olimpiai lobogót. Egyidejűleg 20 000 galam-

bot engedtek szabadon és dízsorözegek dörögtek. Majd a Richard Strauss által komponált olimpiai himnusz jelezte a fáklyavivő érkezését, aki meggyújtotta az olimpiai lángot. Rudolf Ismayr súlyemelő pedig a vendéglátó német csapat képviselőjében valamennyi atléta nevében letette az olimpiai esküt. Az eskü alatt eltért az olimpiai protokolltól, mert megragadta a horogkeresztes zászlót és jobb karját Hitler-üdvözlésre emelte. Ezután a sportolók Friedrich Händel *Halleluja* című zenéjére kivonultak a stadionból.

Az 1920–1964 között érvényes olimpiai eskü:

Esküszünk, hogy az olimpiai játékokon tisztességesen küzdünk és betartjuk a játékok szabályait. Lovagias szellemben, országaink becsületére és a sport dicsőségére veszünk részt rajta.

A hivatalos megnyitó ceremóniája után került sor az *Olimpiai ifjúság* című ünnepi játékokra. Carl Diem ötlete nyomán 10 000 szereplő négy képen és egy záró képen kapcsolta össze az ifjúság és az olimpiai mozgalom gondolatát. Végül Beethoven 9. szimfóniájából felcsendült Schiller *Örömdája*, kigyulladt egy fáklyaerdő és fényszórók fénye húzott fénydómot az éjszakai égre. A szereplők harangszó mellett vonultak ki a stadionból. Az ünnepi játék annyira lenyűgözte a nézőket, hogy később még háromszor bemutatták. Az élő rádióközvetítés révén pedig az egész ország megismerhette.

Zsidó sportszövetségek Németországban

1933 novemberében a Német Birodalom vezetése engedélyezte az önálló zsidó egyesületek sporttevékenységét. A gesztus főleg a külföldnek szólt, ahol számos politikus és sportfunkcionárius aggódott az olimpiai játékok megrendezése miatt egy olyan országban, ahol nyílt antiszemitizmus uralkodott. Németországban a zsidók és németek külön sportegyesületekben tevékenykedhettek. Mivel azonban csak kevés zsidó sportszövetség rendelkezett saját sportpályával vagy sportszarnokkal, az NSDAP könnyen kiszoríthatta a zsidó sportolókat a többi egyesületből, s így megakadályozhatta előkészületeiket. A NOB bécsi ülésén Frick birodalmi belügy-

miniszter ugyan bejelentette, hogy a zsidókat nem zárják ki az olimpiai játékokból, de a nácik abban reménykedtek, hogy tréning nélkül a zsidó sportolók teljesítménye elmarad az „árja” versenyzőktől, s nem érik el a kvalifikációs előírásokat.

A Makkabi és a Schild

A zsidó sportegyesületek azonban mégis válaszoltak a kihívásra. Számos helyen sportpályákat hoztak létre, üzemi csarnokokat vagy tánctermekeket tornateremmé alakítottak. A NOB athéni értekezletén a nemzetközi sportfunkcionáriusok ismét biztosítékot kértek a német delegációtól, hogy a zsidó sportolókat nem zárják ki a játékokból. Ezúttal Tschammer birodalmi sportvezető garantálta, hogy *„zsidó sportolóknak Németországban zavartalan edzéslehetőségeik vannak”,* sőt hozzáfűzte: *„A német olimpiai csapatba zsidó atléták is bekerülnek, ha eléri a szükséges limitet.”*

1934 közepétől Németország mindkét zsidó sportszövetsége, a *Makkabi* és a *Schild* a sportolási helyek ügyében viszonylag optimistán nyilatkozott. A *Schild* sportlapja, a *Kraft* megjegyezte, hogy egyesületeinek legnagyobb része ugyan rendelkezik edzőhelyekkel, de ezek állapota nem érte el az optimális színvonalat.

A Német Makkabi-Kör megalakulásától kezdve vallotta a zsidó nemzeti elveket, s a zsidó fiatalság testi nevelését daczból most *„megduplázott erővel folytatja”.* Vezetői kijelentették, hogy a zsidó sportolókat *„egyeses, öntudatos, büszke zsidóvá neveli, akik tudják, hova tartoznak”.* A nácik hatalomra jutása után a Makkabi tevékenysége főleg a tréningek és versenyek struktúráinak megteremtésére irányult. Funkcionáriusokat, edzőket, tanárokat és önkéntes munkatársakat kerestek sporttevékenységük életben tartására. Sőt, olyan helységekben is sportkörök alakítására törekedtek, ahol korábban ilyenek nem léteztek. A sportágak súlypontja is változott. Míg 1933 előtt a Makkabi sportolóinál főleg a futás különböző ágai vezettek, azután a csapatsportokra koncentráltak – mint a futball és a kézilabda –, mivel az egyesületek többségében hiányzott a salakpálya. 1933-ban a Makkabi-Kör jelentősen megerősödött: októberben Németország zsidó ifjúsági egyesületeinek szövetsége csatlakozott hozzá, majd a következő évben a Zsidó Cserkész Szövetség követte példáját, s egyesítette 2000 tagját a Makkabi-Jugenddel.

A német Makkabi-Kör hosszú évekig tagja és vezetője volt a Makkabi Világszervezetnek. Így számos nemzetközi versenyen és rendezvényeken vett részt. 1935-ben a német Makkabi-Kör 200 atlétája utazott a Makkabi-mozgalom II. nemzetközi versenyére, a Makkabiahra.

A Makkabival versengő a *Schild RjF*-sportszövetség a Zsidó Frontkatonák Birodalmi Szövetségének (*RjF*) szoros világnézeti befolyása alatt állt. A Makkabi-Körrel ellentétben a Schild a zsidó sportolók asszimilációjára törekedett a németekkel. A Schild-egyesületek 1933 tavaszi megalakítása kísérletet jelentett az asszimilációra hajló zsidó sportolók egyesületeikben tartására. De mivel a zsidóknak el kellett különülniük a németektől, ezen a RjF-nek Tschammer birodalmi sportvezetővel folytatott tárgyalásai sem változtattak. Ezért a szervezet az 1935. évi nürnbergi törvények után szintén saját zsidó egyesületek alakítására szólított fel. A Schild és a Makkabi között meglehetősen paradox konkurencia-gondolkodás érvényesült, jóllehet tagjaik bizonyos fókig azonos csoportból kerültek ki. A Schild sportegyesület legfőbb célja arra irányult, hogy megakadályozza tagjainak átpártolását a Makkabi-Körbe. Rivalizálásuk azt igazolta, hogy a németországi zsidók nem alkottak homogén csoportot; ilyenek csak a náciik képzeltek őket. Voltak közöttük haladó érzelműek és tradicionalisták, ortodoxok és a társadalomba integrálódott zsidók. Miközben a zsidó összesség belüli eltérések sokkal komplexebbek voltak, a zsidó sportszövetségek két csoportja 1934 ősztől fokozatosan közeledett egymáshoz és megteremtették a közös versenyzések lehetőségét.

„Alibi-sportolók”

A zsidó sportolók részvétele a német olimpiai csapatban két „világnézeti” premissza alapján történt. Továbbra is érvényes volt Hitler eredeti jelszava: a „*zsidók és németek szigorú elkülönítése*”, de a nürnbergi törvények egy finomabb differenciálást tettek lehetővé. A téli és a nyári olimpiai játékokon a német faji törvények értelmében két „*félzsidó*” sportoló vett részt: Rudi Ball jégkorongozó és Helene Mayer törvívó, akik sohasem voltak zsidó sportegyesületek tagjai, s nem álltak kapcsolatban a zsidó sporttal.

A nemzetközi olimpiai közösség fenntartásainak megnyugtatóra von Tschammer birodalmi sportmegbízott meghívta a legjobb 21 zsidó sportolót az előkészületi edzésekre és az olimpiai válogatóra. Nemcsak a NOB,

hanem a két zsidó sportszövetség is reménykedett, hogy néhány sportolót küldhet a játékokra. A Schild reményei a magasugró Gretel Bergmannra és a súlyemelő Max Seligmannra irányultak.

De a náci nem gondolták komolyan, hogy a 21 zsidó sportolót beválogatják olimpiai csapatukba. Ajánlatuk csupán komédia volt: bemutatni a világ közvéleményének, hogy a zsidó sportolók nem érik el a megkívánt teljesítményszintet. Így továbbra is megkülönböztettek „*árja*” és „*zsidó*” sportolókat. A zsidó sportolók edzéseit közvetlenül a válogatás előtt tartották, így azok fáradtan érkeztek a versenyre, és gyengébb eredményt értek el, mint a kipihent „*árjak*”. Ráadásul a versenyeken számos SA- és SS-tag vett részt, akik lelki nyomást gyakoroltak a zsidó sportolókra. Ebben a helyzetben egyedül Gretel Bergmann tudta hozni legjobb teljesítményét.

Az egyenlőtlen indulási pozíció ellenére a válogatóversenyek sportszerűnek tunk, amelyben a zsidó sportolók egyszerűn nem tudtak boldogulni. Kifelé biztosította a látszatot és kifogta a szelet a bojkott-mozgalom vitorlájából.

Az Egyesült Államok részvételének elkötelezett híve Charles H. Sherill NOB-tag volt, aki az amerikai bojkott-fenyegetés leszerelésére el akarta érn, hogy „*legalább egy zsidó bekerüljön a német olimpiai csapatba*”. Ennek érdekében 1935 augusztusában Németországba utazott, hogy találkozzon Hitlerrel. Figyelmeztette, hogy egy zsidó sportoló bevétele a német olimpiai csapatba közvetlenül összefüggne az amerikai csapat részvételével. Utalt arra az ígéretre is, amelyet a német sportvezetők tettek a NOB bécsi és athéni értekezletén. Hitlert kevésbé hatották meg Sherill szavai. Megengedte, hogy külföldi zsidók részt vegyenek a játékokon, s csak erre vonatkoznak az engedmények. Zsidók a német csapatban nem lesznek, mivel nem feleltek meg a válogatás feltételeinek.

Sherill még egyszer nyomatékosan utalt Hitlernek arra, hogy a NOB a játékokat más színhelyre is áthelyezheti. De Hitler hajlíthatatlan volt. Valószínűleg ekkor még nem ismerte a birodalmi belügyminisztériumnak a NOB üléseken tett ünnepélyes fogadalmait.

Sherill erre Baillet-Latourhoz fordult, és arra kérte, hogy a nyilatkozatot személyesen terjessze elő Hitlernek, amellyel eltéríthetné álláspontjától. Közben azonban Hitler is informálódott a birodalmi belügyminisztérium nyilatkozatairól és csak most értesült arról, milyen engedményeket tettek a náci a két NOB-ülésen. Még mielőtt Baillet-Latour felkereshette volna, államférfiúi magatartást tanúsítva levelet intézett Sherillhez, amelyben

megerősítette, hogy „Németország [...] minden módon betartja az olimpiai határozatokat”. Sherill ezután Tschammer birodalmi sport-führerrel tárgyalt és azt a tanácsolta neki: „Küldjön ajánlott levelet. Hogy aztán ő [Helene Mayer] elfogadja vagy sem, Németország hivatalos sport-führere mindenesetre elfogadta a NOB elveit.” Tschammer megfogadta Sherill tanácsát, s 1935. szeptember 24-én levélben hívta meg Helene Mayert a német olimpiai válogatottba. Sherill tanácsa felfedte az amerikai sport-funkcionárius valódi szándékait. Őt nem annyira a németországi zsidó sportolónő sorsa érdekelt, hanem inkább az, hogy az amerikaiak ne bojkottálhassák a játékokat. 1935. szeptember 14-én, egy nappal a nürnbergi faji törvények hivatalos kihirdetése előtt azt írta Marguerite Lehandnak, Rooseveltné személyi titkárnőjének, hogy Hitler elfogadta követelését egy zsidó atléta beiktatásáról. Ezután Sherill ismét elhagyta Németországot.

Helene Mayer elfogadta a válogatottba szóló meghívást, de csak azzal a feltétellel, hogy német állampolgárként és nem zsidóként kíván részt venni az olimpiai játékokon. Erre természetesen biztosítékot kapott. Német részről második „alibi-sportolóként” az Olaszországban játszó Rudi Ball jégkorongozót nevezték be a játékokba. Mindezt 1936. január 15-éig, a résztvevők listájának nyilvánosságra hozásáig titokban tartották. Az „alibi-sportolók” beválogatásával megghiúsult a lehetőség, hogy a nemzetközi közvélemény a Német Birodalmat antiszemitának bélyegezze.

Atléták és versenyek

Berlinbe 49 nemzet küldte el sportolóit; a legnépesebb német csapat 348, az amerikai 310 résztvevőt delegált. Új sportág lett a kosárlabda, amelyet az Egyesült Államok nyert meg. Új sportágként először és utoljára szerepelt Berlinben a mezei kézilabda, amely főleg Németországban és Ausztriában volt népszerű, s a mai teremkézilabda elődje volt. Két csapat futballpályán játszott, futballkapukra. Erre csak hat csapat nevezett. Az olimpiai stadionban 100 000 néző előtt Németország 10:6 arányban legyőzte Ausztriát. A harmadik helyen Svájc, a negyedikén Magyarország végzett. Mivel ez a játék a középpályán kevés mozgást mutatott, ebből alakították ki később a terem-kézilabdát, jóval kisebb kapukkal. A labdarúgás is új sportágot jelentett a berlini olimpián. A nyolcas döntőben Németország 2:0 arányban vereséget szenvedett Norvégiától s ezzel kiesett. Ez volt az egyetlen

futballmeccs, amelyet Hitler végignézett. A vereség miatt az edzőnek vennie kellett a kalapját, s ekkor került helyére Sepp Herberger. Az olimpiai bajnok Olaszország lett, második Ausztria, harmadik pedig Norvégia. Új sportág volt a kenusport is, amelyekben az osztrákok diadalmaskodtak, s összesen három aranyérmet szereztek.

Különlegességet jelentettek a sportversenyek mellett az 1912 óta Pierre de Coubertin kezdeményezésére bevezetett művészeti versenyek az építészet, irodalom, zene, festészet és grafika műfajban. A művészeti kiállítást Goebbels már július közepén megnyitotta. A művészeti versenyben a Német Birodalom rendkívül sikeres volt, s öt arany, öt ezüst és két bronzérmet szerzett. További érdekességet jelentett az olimpiai hegymászódíj, amelyet 1936-ban harmadszor adományoztak. Ezt a díjat a svájci Dyrenfurth-házaspár kapta 1930–1934 közötti Himalája-expedíciójukért.

A legtöbb olimpiai játékokhoz hasonlóan 1936-ban is sor került úgynevezett demonstrációs sportágakra. Ezek közé tartozott a baseball-bemutató és a vitorlázó repülés. Utóbbinál a svájci Hermann Schreibert tüntették ki aranyéremmel, mivel átrepülte az Alpokat.

Az 1936. évi nyári olimpiai játékok vitathatatlan sztárja és a közönség kedvence az afro-amerikai, Jesse Owen lett, aki könnyűatlétikában négy aranyérmet szerzett. Számos populáris híreszteléssel szemben Hitler nem tagadta meg teljesítménye elismerését. Jóllehet titokban állítólag dühösen emlegette az afro-amerikai négy győzelmét, a világ közvéleménye előtt azonban sportemberhez méltóan nyilatkozott.

Jesse Owens, a játékok tagadhatatlan sztárja

A 100 méteres síkfutás döntőjére 1936. augusztus 3-án, hétfő délután került sor a berlini olimpiai stadionban. Jesse Owens a belső pályán futott. 22 évesen már sportlegenda. Egy évvel korábban egy rövid óra alatt minden világrekordot megdöntött. 9,4 mp alatt futotta a 100 yardos síkfutást. Mellette a svéd Lennart Strandberg, a harmadikon Erich Borchmeyer, a németek reménysége, a további pályákon a holland Martinus Osendarp, az amerikai Frank Wykoff és Ralph Metcalfe osztozott. Owensnek fülében csengtek edzője szavai: „*Képzeld azt, hogy lángoló földön szaladsz!*”

„*Úgy topognak, mint a telivérek*” – kommentálta a német birodalmi televízió riportere a feszült hangulatot. Majd úgy folytatta, ahogy a pro-

paganda neki előírta: „*Két fekete négy fehér ellen. Európa az Egyesült Államok ellen. A harc megkezdődik!*”

Owens öntudatos volt és ismerte képességeit. Berlinben is aranyéremről álmodott, jöllehet néhány hónappal korábban még támogatta az amerikaiak bojkott-mozgalmát. Meg volt győződve arról, hogy amerikai sportolók nem utazhatnak olyan országba, ahol a kisebbséget diszkriminálják. De a bojkott-mozgalmon belül is hallatták hangjukat az értelmiségi afro-amerikaiak, akik egy faj diszkriminálása miatti bojkottot nevetségesnek tartották, hiszen magában az Egyesült Államokban is diszkriminálták őket. Végül az amerikaiak Avery Brundage vezetésével a bojkott ellen döntöttek, és Owens elutazott az olimpiára.

16:58 perckor térdeltek a startvonalra. A startlövés után Owens már 20 méter után vezetett, s előnyét folyamatosan növelte. Teljesen lazán, hatalmas léptekkel futott, s könnyedén maga mögött hagyta versenytársait. 10,3 mp alatt futotta a 100 métert, és aranyérmet szerzett, megcáfolva a vendéglátók ideológiáját az „árja” faj fölényéről. Teljesen elbűvölte a 100.000 nézőt, akit e pillanatban nem érdekelt az ideológia. Egy szupersztárt láttak és skandálták a nevét. A versenyek rövid időre Jesse Owens játékaik lettek.

Ő pedig tovább diadalmaskodott. Aranyérmet szerzett a 200 méteren, valamint a 4x100 méteres váltófutásban. A német közönség csodálata határtalan volt.

A sportszerűség és a nemes versengés meglétét bizonyította a távolugrásban a német Luz Long és Owens baráti együttműködése is. A selejtezőkön Owensnek már két hibás kísérlete volt, amikor Long magához hívta, s megmutatta neki, hogyan lehet a nekifutást jobban beosztani. Owens így 7,15 méteres ugrásával nem csak teljesítette a kvalifikációt, de a délutáni döntőn 8,06 m-el megszerezte az aranyérmet Long előtt, aki 7,87 méterrel ezüstérmes lett.

Közvetlenül Owens aranyat érő ugrása után játszódott le a játékok egyik legmeghatóbb eseménye. Az alulmaradt német még a homokgödörben átölelte Owenst és olimpiai szellemben gratulált győzelméhez. Azonnal barátok lettek.

Később számos publikációban lehetett olvasni, hogy Hitler már régóta elhagyta a stadiont, amikor a két sportoló összeölelkezett, hogy ne kelljen kezét fognia az aranyérmes sportolóval. E vonatkozásban a leghitelesebb Owens önéletrajza, amelyben éppen ellenkezőleg, így tudósított: „*Amikor elhaladtam a kancellár előtt, felállt, intett nekem és én visszaintettem. Az*

hiszem, az újságírók rossz ízlést tanúsítottak, amikor az óra emberét Németországban bírálták.” Sőt Owens szerint létezik egy sajtófotó is a Hitlerrel történt kézfogásról is, amelyet az amerikai sajtó visszatartott, hogy diszkreditálja Hitlert. Owens nem érezte Hitler elutasítását. Sokkal inkább panaszkodott Rooseveltnél, aki nem küldött üdvözlő táviratot, s a Fehér Házba sem hívta meg. Mivel választás előtt állt, attól tartott, hogy a déli államokban szavazatokat veszít, ha egy afro-amerikait méltat.

*A nyári olimpiai játékok éremtáblázata
(az első 12 helyezett)*

Német Birodalom	33
Egyesült Államok	24
Magyarország	10
Olaszország	8
Finnország	7
Franciaország	7
Svédország	6
Japán	6
Hollandia	6
Nagy-Britannia	4
Ausztria	4
Csehszlovákia	3

Magyar aranyérmesek a nyári olimpiai játékokon

Csák Ibolya: magasugrás
 Csík Ferenc: 100 méteres gyorsúszás
 Vízilabda válogatott
 Harangi Imre: könnyűsúlyú ökölvívás
 Lőrincz Márton: kötött fogású (görög-római) lepkesúlyú (bantam) birkózás
 Zombori Ödön: szabad fogású lepkesúlyú (bantam) birkózás
 Kárpáti Károly: szabad fogású könnyűsúlyú birkózás
 Kabos Endre: kardvívás egyéni
 Kardvívás férfi csapat
 Elek Ilona: törvívás egyéni

Propaganda a játékok alatt

Az olimpiai előkészületek alatt a külföld befolyásolását a Goebbels vezette propagandabizottság, az ún. Johannsen-szolgálat végezte, amely sportvezetőkkel és újságírókkal együtt jelentéseket állított össze és külföldre juttatott.

1936. januárban a játékok vallási és antik hagyományokhoz való kötődését, s egyfajta ritualizálását szolgálta az olimpiai harang tíz napos körútja Németországban. A Ruhr-vidéken öntött harangot Friedrich Schiller *Felszólítom a világ ifjúságát* mottóval, vonattal, kb. 20 km-es sebességgel körbeutaztatták az országban. A lakosság a vasútvonal mellett és a pálya-udvarokon tekinthette meg a 16,5 tonnás, 2,70 méter magas harangot. Vallási rituálék, üdvözlések és hazafias beszédek hangzottak el, amelyekben a harang szilárdságát a német nemzetéhez hasonlították. Berlinben a harangot beemelték az olimpiai létesítmény legmagasabb épületébe, a 70 méter magas harangtoronyba. A harang a náci állam hatalmát és szilárdságát szimbolizálta és szakrális jelleggel rendelkezett.

A játékok dramaturgiája az érzelmes megnyitótól az érzelmes záróünnepségig folyamatosan emelkedett és a feszültség egyre növekedett. A németek lázasan követték az eseményeket, mert már az előkészületek során a propaganda azt sulykolta beléjük, hogy fölényben vannak, s most az emberek kíváncsian várták, hogyan történik mindez. Így a játékoknak egyúttal a német népet is közösségbe kellett kovácsolnia. A játékok alatt a NOB interveniált ugyan a nemzetek pontbeli értékelése miatt, amely szerintük összeegyeztethetetlen Pierre de Coubertin eredeti olimpiai eszméjével, amely az egyes sportolók békés és sportszerű küzdelmére épített, s nem arra, melyik nemzet a jobbik. A korábbi bonyolult és igazságtalan pontozásos értékeléssel szemben (az Egyesült Államokban az 1920-as évektől az aranyéremért 10 pontot, a további helyezésekért 5, 4, 3, 2, 1 pontot adtak, míg az európai sportújságírók minden érmet azonos pontszámmal díjaztak) az NSDAP pártlapja, a *Der Völkische Beobachter* igazságosabb pontrendszert javasolt. Az aranyéremért 3, az ezüstért 2, s a bronzért 1 pontot javasolt. A záróünnepélyre a német csapat meggyőző fölénye miatt elsimultak a súrlódások.

A rádióközvetítésekkel a hallgatókat közvetlenül bevonták az olimpiai stadionban zajló sporteseményekbe. Így valamennyi esemény, rekord és küzdelem a stadion hangulatát sugározva, több mint 3000 helyszíni közve-

títéssel bejutott a lakásokba is. Bel- és külföldre folyamatosan 1800 akkreditált újságíró tudósított.

Leni Riefenstahl német filmrendező állami megbízásra *A népek ünnepe* címmel készítette el olimpia-filmjének első részét, a második rész pedig *A szépség ünnepe* címet viselte. A 400 000 méternyi filmanyag vágási munkálatai másfél évet vettek igénybe.

A film ősbemutatójára 1938. április 20-án, Hitler 49. születésnapján került sor a berlini UFA-palotában. A 1,5 millió márka költséggel elkészült, 4 órás filmet a német közönség óriási lelkesedéssel fogadta. Még ebben az évben a velencei nemzetközi filmfesztiválon a legjobb külföldi film kategóriájának győztese lett. Ezután megkapta a német és svéd filmdíjat, valamint az 1937. évi párizsi világkiállítás nagydíját. A NOB Olimpiai diplomával fejezte ki Riefenstahlnak a film iránti elragadtatását.

Leni Riefenstahl (1902–2003)

Berlinben született, és kis korától érdeklődött a zene, a tánc iránt, de táncosnői álmait kereskedéssel foglalkozó apjának tilalma késleltette. Csak 1923-ban, 21 évesen lépett fel először szólótáncosként Münchenben, ahol saját repertoárját adta elő. Sikerét követően Max Reinhardt a Német Színházhoz szerződtette. 1925-ben Prágában elszenvedett súlyos térsérülése táncosnői karrierjébe került. Arnold Franck *A sors hegye* című filmjében vállalt szerepe során Franck megismertette vele a filmrendezés rejtelmeit, a vágási technikákat, amiket a továbbiakban tökéletesített és világsikeréhez vezetett.

Már 1931-ben elhatározta, hogy álmát saját erőből valósítja meg: ő lesz saját filmje főszereplője és rendezője. A *Das blaue Licht* (A kék fény) forgatókönyvét Balázs Béla írta, s a Dolomitokban forgatták.

1932-től gyakran megfordult magas rangú náci vezetők, főként Göring, Goebbels és családjaik társaságában. 1933-ban hétvégi meghívást kapott a Keleti-tenger mellé, ahol Goebbels naplófeljegyzése szerint „... a főnőknél időzött késő estig... a sztárok közül egyedül ő ért meg minket”. Nyolc hónappal a náci párt hatalomra jutása után megbízást kapott, hogy forgasson filmet az NSDAP nürnbergi pártnapjáról, amelyet a „győzelem pártnapjának” neveztek el. A *hit diadala* című film nagy sikert aratott.

A monotonitás feloldására új elképzeléseket dolgozott ki. Hollywoodból hozatott kamera-felszerelést, s modern eszközökkel, új technikák,

különleges optikai effektusok, különböző kameraállások alkalmazásával filmhíradó jellegűvé tette a filmet. *Az akarat diadala* 1935 márciusában került a mozikba, s telt ház előtt vetítették.

Tehetsége és hírneve miatt újabb felkérést kapott: vegye filmre a 1936-os berlini XI. Nyári Olimpiai Játékokat. A nagy kihívás ellenére ezt a feladatot is sikeresen megoldotta. Az elismerés feledtette a kimerítő hónapokat; az egyértelmű dicséretok miatt Goebbels „további 100 ezer márkát ajándékozott a rendezőnőnek”.

Európai turnéját követően 1938 novemberében az Egyesült Államokba is ellátogatott, ahol azonban szembesülnie kellett a nácizmust ellenző tömegekkel és emigráns kollégái ellenszenvével. Hollywood utcáin plakátok fogadták: „*Itt nincs hely Leni Riefenstahl számára!*” Hitler szeretőjének s Goebbels barátnőjének tartották és megvetették. A náci eszmék propagálójának tekintették s bojkottálták olimpiai filmjét. „*Mit szól ahhoz, hogy Németországban zsinagógákat gyűjtenek fel?*” – kérdezték tőle.

A második világháború kitörésekor néhány operatőrrel haditudósítóná változott. A lengyelországi hadszíntér brutalitásait azonban már nem tudta elviselni, s hamarosan hátat fordított a foglalkozásnak. Franciaország lerohanása után lelkes hangú levélben üdvözölte Führerét. A 42 éves Leni és Hitler utolsó személyes találkozására Peter Jacobs hegyivadász századossal tartott esküvőjét követően történt, amikor a diktátor Obersalzbergen fogadta a házaspárt.

A második világháború befejezésekor az ausztriai Kitzbühelben azonnal letartóztatták. Több nácitlanítási és esküdtszéki eljárás után (az enyhe, a szimpatizánsi kategóriába sorolták) felelősségre vonása enyhe büntetéssel zárult. De vagyonát elvesztette, férjétől elvált, s anyjával egy padlásszobában húzta meg magát. Erkölcsileg azonban továbbra is megbélyegezték, s több pert kellett megnyernie jó híre védelmében és alkotásai tulajdonjogának visszaszerzése érdekében. 60 évesen újra kezdte életét. A fényképezésben találta meg az értelmet és a sikert, mert a szudáni nuba törzsről készített sorozata világsikert és egy 40 évvel fiatalabb élettársat eredményezett. De mint annyiszor, ismét utolérte a hitleri uralom idején betöltött szerepéről folyó vita. Ezért 72 évesen ismét váltott: bűvőfilmekezt készített. Memoárjait 80 évesen írta meg, amely nagy sikert hozott és számos nyelvre lefordították. A halál 101 évesen érte.

Leni Riefenstahl olimpia-filmje

Köd lengi körül a görög oszlopokat, átöleli az istenek antik szobrait és a régi Görögország atlétáit. A képeket ügyes fényjáték szövi át és a nézőt közvetlenül bevonja az antik olimpiai helyszínekre. S azonnal következik az azóta ismert és híressé vált montázs: az antik diszkoszvető szobra átúsztatással emberré változik. Szimbolikusan az antik atléták jelenkori sportolóvá transzformálódnak s egy újabb alkalommal látható Görögország, a klasszikus ókor és a Német Birodalom között a német szervezők által annyira óhajtott kapcsolat.

Ezután következnek az esztétikai beállítások. Tökéletes, atlétikus testek követik egymást. A mennyei háttér előtt gyengéd mozgások közepette az elbeszélés végül áttér az Olympiából Berlinbe irányuló fáklyafutásra. Az olimpiai tüzet keresztül-kasul viszik Európán, s végül eléri a nézőkkel zsúfolt berlini olimpiai stadiont, ahol ünnepélyesen meggyújtják az olimpiai lángot. Ezután feláll Adolf Hitler és bejelenti: „*Az újkori időszámítás szerinti XI. berlini olimpia ünnepi játékait megnyitom!*” S egy lépést hátra lép. Az olimpiai stadion közönsége ünnepli őt.

Így kezdődik Leni Riefenstahl német rendező *A népek ünnepe* című olimpia-filmjének első része. A film második részének címe *A szépség ünnepe*. A film a propaganda-minisztérium állami megbízására készült és birodalmi pénzekből finanszírozták. A játékok lezárulása után kezdődött számára a hatalmas munka: másfél évre volt szüksége a 400 000 méteres filmanyag megvágására. Riefenstahl új módszereket alkalmazott a kamera kezelésében és a vágási munkákban. Kamerái egyidejűleg 8–10 pozícióból vették ugyanazt az eseményt. A vágási munkálatok során pedig az egyes jelenetek kb. 5 mp-ig jelentek meg, s így rendkívül pergő ritmust adtak a filmnek.

Kihasználta a stadion valamennyi technikai lehetőségét: a kamerát sínen mozgatta vagy felvonóban emelte magasba. A felvételeken a sportolók arca, izzadságcseppjei, könnyei, s az emberek elszántsága is látszott, amely korábban nem jelent meg a filmekben. Reális képei ellentétben álltak a kor néma- és hangosfilmjeinek mesterséges teátrálisával. Mindkét filmen vörös fonalként húzódott végig Riefenstahl szemlélete: az emberek tömegfelvételeit szembeállította az egyes, esztétikailag szinte tökéletes testekkel.

Olimpia-filmjével teljesen háttérbe szorította Carl Junghansnak a téli

játékokról készített 31 perces, *A világ ifjúsága* című filmjét. Ez a film csupán dinamikus zenéjével igyekezett visszaadni a téli játékok hangulatát, s teljesen lemondott a sportesemények filmes tudósításáról. Junghans gyakran mutatta a győztes nemzeti zászlaját, anélkül, hogy közelebbről mutatta volna a sportolót vagy olimpiai győzelmét.

A film ősbemutatójára 1938. április 20-án, Hitler 49. születésnapján került sor a berlini UFA-palotában. A 1,5 millió márka költséggel elkészült, 4 órás filmet a német közönség óriási lelkesedéssel fogadta. Még ebben az évben a velencei nemzetközi filmfesztiválon a legjobb külföldi film kategóriájának győztese lett. Ezután megkapta a német és svéd filmdíjat, valamint az 1937. évi párizsi világkiállítás nagydíját. A NOB *Olimpiai diplomával* fejezte ki Riefenstahlnak a film iránti elragadtatását.

Ezek a sikerek nem feledtették, hogy nemzetközileg különböző hangok is hallatszottak a film ellen. Mivel a játékok lezárulásával ismét nyíltan napvilágra került, sőt erősödött az antiszemitizmus, külföldön sokan felismerték, hogy a játékok alatt propagált világra nyitottság csupán egy maszk volt. Ezért a filmet Angliában és az Egyesült Államokban egyáltalán nem mutatták be.

Manapság különbözőképpen ítélik meg a filmeket és Leni Riefenstahl személyiségét. Az egyik oldalon zseniális filmművészként tisztelik. A másik oldal nemzetiszocialista propagandistának tartja. Egy differenciáltabb megítélés szerint olimpia-filmjével vitathatatlanul korának legnagyobb rendezői közé tartozott, filmjei pedig kinematográfiailag a filmtörténet mérföldkövei és mestermunkái. Az olimpia-film valamennyi későbbi sportfilm színvonalát kijelölte. Ugyanakkor felróható neki, hogy munkája nem mentes a nemzetiszocialista politikától és propagandától. A klasszikus-antik testideál, valamint az olimpiai versenyek ábrázolása sok párhuzamot mutat a náci ideológiával.

A könnyűatlétikai versenyek sorában bemutatja többek között az amerikai Jesse Owens négy legendás győzelmét. A film csúcspontját a maratoni futás megörökítése jelenti. Riefenstahl kamerát szereltetett a maratoni futókat követő egyik autóra, s így egyedülálló sportteljesítményeket rögzített. A futók kimerültek, feladják a versenyt vagy összeesnek a kimerült-

ségtől. Ilyen képekre és érzelmekre a néző csak elragadtatással reagálhat. Az olimpia-film maratoni részének lehetett volna *Az akarat diadala* is a címe, amely az egyik nürnbergi náci pártkongresszust örökített meg.

Az olimpia-film második része *A szépség ünnepe* címet viseli. A sportolók edzésével kezdődik az olimpiai faluban, majd később különböző olimpiai sportágakat mutat be. A férfi tornászokat követi a vitorlázás, törvívás, ökölvívás és az öttusa. Utána bemutatja a győztes tízpróbás amerikai Glenn Morrist, a jégkorongozók döntőjét, a futball-döntőt, a kerékpárversenyt, a militaryt és az evezést. Ugyanakkor a toronyugrók bemutatása később vitára adott alkalmat.

Az atléták ugranak a levegőben s látszólag kikapcsolják a fizika törvényeit. A sportolókra nem hat a Föld vonzóereje. Riefenstahl filmtechnikailag és esztétikailag is új mértéket vezet be. Manapság például minden reklámfilm, amely az emberi testet állítja középpontba, az ő filmstílusára épít. Hatása jelentősen felismerhető a filmes testesztétikában és a sporttudósításokban. Bizonyos értelemben Riefenstahl a modern testkultúra felfedezője.

A sok dicsőség mellett azzal a szemrehányással is illették, hogy impozáns képei a náci rendszer ideológiáját támogatták. De az olimpia-film egyáltalán nem rasszista. Az atlétákat bőrszínüktől függetlenül egyformán kezelte; vagyis követte a propaganda-minisztérium utasításait, hogy a tudósításoknak az olimpiai eszme értelmében kell történnie.

A szuperlatívuszok játéka

Az 1936. évi berlini olimpia több vonatkozásban háttérbe szorította a korábbi játékokat. Hozzávetőlegesen 1,2 millió látogató jött Berlinbe, közöttük 150 000 külföldi. Egyedül a belépőjegyek eladása 7,5 millió márkás bevételt hozott, amely bőségesen fedezte a játékok 6,5 milliós költségeit.

1936. augusztus 16-án, vasárnap lezárultak az olimpiai játékok. A rendezők 120 000 embert engedtek a stadionba, akik még végignézhették a lovaglás utolsó küzdelmeit, benne a kétszer bukott német lovas, Konrad von Wangenheim báró drámáját.

Naplementekor ágyúdörgés és olimpiai harangok jelezték a hivatalos záróünnepségeket. Hatalmas fényszórók az egész stadiont fénydómmá alakították s az eseménynek ünnepi hangulatot kölcsönöztek. Az olimpi-

ai fanfárok hangja mellett a nemzetek csapatai most fordított sorrendben vonultak a stadionba. A zászlóvivők felsorakoztak Baillet-Latour, a NOB elnöke előtt, aki hangszórón keresztül köszönte meg a játékok megrendezését a német népnek és Adolf Hitlernek. Ezután bejelentette a NOB legújabb határozatát: „*Bejelentjük a XI. olimpiai játékok lezárulását és a hagyomány szerint felszólítjuk minden ország ifjúságát, hogy négy év múlva ismét találkozzon Tokióban, hogy ott velünk a XII. olimpiai játékokat ünnepelje.*”

Ezután búcsút vettek az olimpiai zászlótól, amelyet szimbolikusan a berlini polgármester őrzött négy évig, majd átadta a tokiói rendezőknek. Eközben az olimpiai láng fokozatosan kialudt. Ezután három zászló kúszott fel a hatalmas hirdetőtábla fölé: az első a görög, az olimpiai játékok országáé, a második a Harmadik Birodalom horogkeresztes zászlaja, s a harmadik Japáné, jelezve a múltat és a következő szervező országot. Hitler a protokoll szerint most sem beszélhetett, de a közönség soraiban egyre hangosabb volt a taps és a *Sieg Heil!* kiáltás.

Dokumentum

HITLER RENDELETE A BIRODALMI MUNKASZOLGÁLAT SZOLGÁLATI IDEJÉNEK TARTALMÁRÓL, A MUNKASZOLGÁLAT ÉS A NŐI MUNKASZOLGÁLATOSOK LÉTSZÁMÁRÓL

(1936. SZEPTEMBER 26.)

A birodalmi munkaszolgálatról szóló törvény (1935. június 26.) 3. és 9. §. kiegészítése:

1. cikk

Minden munkaképes hadköteles személy szolgálati ideje fél év.

2. cikk

A birodalmi munkaszolgálat létszámát 1936 októbere és 1937 októbere között 230 000 főre (a törzsszeméllyzettel együtt), 1938. október elejéig

275 000 főre (a törzsszemélyzettel együtt), 1939. október elejéig 300 000 főre (a törzsszemélyzettel együtt) kell növelni.

3. cikk

A leányok számára jelenleg még önkéntes belépésen nyugvó munkaszolgálat tervszerűen kötelező munkaszolgálattá fejlesztendő.

A munkaszolgálatos leányok létszámát 1937. áprilistól 1938. márciusig 25 000 főre kell növelni (a törzsszemélyzettel együtt).

4. cikk

A birodalmi térrendezési hivatal [Reichsstelle für Raumordnung] támogatja a birodalmi munkavezetőt [Reichsarbeitsführer] a megerősített birodalmi munkaszolgálat célszerű kihasználása, az ellátás és a nyersanyagtermelés biztosítása érdekében Németországban.

(Németh István: *Demokrácia és diktatúra Németországban...* i. m. 351.)

Irodalom

Bellers, Jürgen: *Berichte des Reichspropagandaministeriums*. LIT, Münster, 1985.

Boch, Volker: *Die Olympischen Spiele unter Berücksichtigung des jüdischen Sports*. Hartung-Gorre, Konstanz 2002.

Emmerich, Alexander: *Olympia 1936. Trügerischer Glanz eines mörderischen Systems*. Fackelträger-Verlag, Köln, 2011.

Fuhrer, Armin: *Hitlers Spiele – Olympia 1936 in Berlin*. be.bra, Berlin, 2011.

Dost, Susanne: *Das Olympische Dorf 1936 im Wandel der Zeit*. Neddermeyer, Berlin, 2003.

Kluge, Volker: *Olympische Sommerspiele. Die Chronik Teil 1. Athen 1896 – Berlin 1936*. Sportverlag, Berlin, 1997.

Rürup, Reinhard: *Die Olympischen Spiele und der Nationalsozialismus*. Argon, Berlin, 1996.

MARATONI FUTÁS BERLINBEN (1936)

1936. július 20: a görögországi Olympiában meggyújtják az olimpiai lángot

1936. augusztus 1: az olimpiai játékok megnyitója a berlini Olimpiai Stadionban

1936. augusztus 9: a maratoni futás a berlini játékokon, Kitei Son (Kee Chung Sohn) Japán (Korea) győzelme

1970. október: Park Young Rok, dél-koreai képviselő a Kitei Son neve után álló ország megjelölést Japánról Koreára véseti át az olimpiai győztesek nevét megörökítő berlini dicsőségtáblán

2002. november 15: a 90 esztendőes Kitei Son halála

Az olimpiai láng

Az 1936. évi berlini olimpiai játékokat gondos előkészületek előzték meg. Ezek közül kiemelkedett az azóta is élő hagyomány: a görögországi Olympiában meggyújtott lángot váltófutással, utóbb, távoli földrészek esetében, modern technikai eszközök – repülő, műhold – igénybevételével juttatják el a játékok színhelyére. Ott az ünnepélyes megnyitó egyik fénypontjaként máglyát gyújtanak, amelynek lángja csak a játékok végeztével huny ki. E nemes hagyomány modern reflexiója az ókori gyakorlatnak, amelynek során a férfiak rituális futóversenyének célpontja Olympiában Zeus főisten oltára volt, ahol a szent tüzet a győztes megtisztelő feladata volt meggyújtani. A szent láng, mint az olimpiai játékok jelképe, elsőként az 1928. évi amszterdami olimpiai stadionban lobbant fel a játékok kezdetén. Ezt a lángot azonban nem Olympiából hozták, hanem a hazai rendezők a helyszínen állították elő. Ugyanez történt 1932-ben, a Los Angeles-i Coliseumban, ahol a tüzet egy nagy üstben lobbantották fel,

Kitei Son (Kee Chung Sohn)

amelyet a homlokzati oszlopsor középső bejáratának a tetején helyeztek el. Berlin azonban ezen a téren valami egészen újat alkotott.

A nagy ötlet, hogy az olimpiai lángot az ókori játékok színhelyéről staféta vigye Berlinbe, Carl Diem agyából pattant ki. A későbbi közép- és hosszútávfutó 1882-ben született, és fiatalon lett az olimpiai eszme elkötelezett híve. Az 1906-ban rendezett nem hivatalos athéni „*olimpiai játékokon*” már ő vezette a német atléták csapatát. Később meghatározó szerepet játszott abban, hogy Berlint jelölték ki az 1916. évi olimpia rendezőjének. Ez a verseny az I. világháború kitörése miatt elmaradt, azután pedig a győztes hatalmak 1920-ban és 1924-ben Németország sportolóit kizárták az olimpiai részvételből. Azonban Diem nemzetközi kapcsolatainak köszönhetően a német sport ismét megjelenhetett az 1928. évi amszterdami játékokon. Diem megalapította a Német Testnevelési Főiskolát, majd 1929-ben az Egyesült Államokba látogatott, ahol baráti kötelékek alakultak ki Avery Brundage-al. Utóbbi az ottani Amatőr Atlétikai Unió elnöke volt, majd az Egyesült Államok Olimpiai Bizottságának elnökeként jelentős befolyást gyakorolt annak érdekében, hogy az 1936. évi olimpiát Berlin rendezhesse meg. (1952 és 1972 között azután a Nemzetközi Olimpiai Bizottság (NOB) elnökeként lett az olimpiai mozgalom első számú vezetője.) Ilyen előzmények után nevezték ki Diemet a berlini játékok Szervező Bizottsága főtitkárának.

A rendkívül művelt sportvezető visszaemlékezése szerint az 1932. évi Los Angeles-i olimpián gondolt először az olimpiai lángot vivő stafétára, majd 1933-ban Coubertin, a modern olimpiai mozgalom alapítójának vetette fel az ötletet, hogy Olympiából váltófutással vigyék a szent lángot Berlinbe. Ehhez a mintát az szolgáltatta számára, hogy a fáklyás futás látványos alkotóeleme volt az antik sportünnepeknek, így például az Athénban rendezett Panathénai játékoknak, és ógörög vázaképek gyakran ábrázoltak egymásnak égő fáklyát átadó váltófutókat. Az elképzelést általános tetszésre talált, s a NOB 1934. május 18-án tartott athéni ülésén már arról is döntöttek, hogy a váltó futói egyenként tíz percen keresztül vihetik a fáklyát, s a láng nagyobb településeken maximum 2 órát tölthet a helyi ünnepek keretében. Diem ekkor kapcsolatba lépett a görög John Ketseas professzorral, a Hellén Olimpiai Bizottság tagjával, akivel életre szóló barátságot kötött. Később együtt dolgozták ki az Olympiában létrehozandó Nemzetközi Olimpiai Akadémia tervét. Az olimpiai eszme ápolását és kutatását célzó intézmény, amelynek manapság számos nemzeti olimpiai

akadémia a tagja, 1961-ben vált valósággá, s annak első elnöke 1965-ben bekövetkezett haláláig Ketseas lett. (Az Akadémia első dékánja a magyar származású Ottó Szymiczek volt.) Ma Diem és Ketseas emlékoszlopa tiszteleg kezdeményezésüknek az olimpiai ligetben, ahol a Coubertin báró szívét rejtő obeliszk közelében róhatják le kegyeletüket a nemzeti olimpiai akadémiák oda látogató aktivistái. (E sorok írója ezt 22 alkalommal tehette meg.) 1934-ben Diem és Ketseas együtt dolgozták ki azt a módszert, amivel az olimpiai láng meggyújtását méltó körülmények közé helyezhették.

Diem és Ketseas elképzelésének alapja Plutarchos szövege volt. *A Párhuzamos életrajzok* antik írója Numa Pompilius római király életrajzában részletesen tudósított arról, hogyan csiholtak szent lángot a szűzi tisztaság és a békés államélet megtestesítőjeként tisztelt Vesta istennő papnői:

„Numának tulajdonítják a Vesta-szüzek első felszentelését és az örök tűz körüli szolgálatot általában. Erre a célra vagy azért választott ki szüzeket, mert a tiszta és romolhatatlan tűz szolgálatát szűzi és szeplőtelen emberi lényekre akarta bízni, vagy mert a szüzességet hasonlónak tartotta a tűz meddő és pusztító természetéhez[...] Ha pedig a tűz véletlenül kialudt[...], nem volt szabad más tűzből meggyújtani, hanem a nap sugarainak tiszta, minden fertőzés nélküli tűzével kellett újra lángra lobbantani. Erre a célra rendszerint olyan fémtükröt használnak, amelynek egy egyenlőszárú derékszögű háromszög szabja meg a homorulatát. A nap felé fordított tükör összegyűjti a gyújtópontban a rá eső sugarakat, a levegő erősen megritkul, s a visszaverődött sugarak lángra lobbantják az odatett könnyű és száraz anyagot.” (Numa 9 – Máthé Elek fordítása.)

Papnőnek öltözött ifjú görög hölgyek napjainkban is ezzel a módszerrel gyújtanak lángot az olimpiai rommezőn, a Héra istennő, a főisten Zeus feleségének temploma és oltára közötti térségen. 1936. július 21-én 13 ókori öltözetet viselő leány segédkezett a főpapnő szerepét betöltő Koula Pratsikának a tűz meggyújtásában. A fáklyát, amely a lángot Berlinbe vitte, antik kerámiák másolataként a Krupp-művek gyártotta le. Súlya 1150 gramm volt, felső része magnézium tartalmú fűtőanyagot és két kanócot tartalmazott. A váltófutás Olympiától Berlinig 3075 kilométert tett meg, és az összesen 3075 futó 11 nap és 12 éjszaka alatt kelt át hét országot, többek között hazánk területén. A váltófutás megkezdése előtt Georga Konpoulos görög oktatási miniszter mondott rövid beszédet, majd Pistor német küldött e szavakkal bocsájtotta útjára a lángot: *„Ó láng, melyet ez ősi szent helyen gyújtottak meg, kelj útra és üdvözöld a világ ifjúságát, amely szülő-*

házamban összegyűlt, valamint az én Führeremet és a német népet!”

Az olimpiai láng ilyen előzmények után, 1936. augusztus 1-jén érkezett a berlini Olimpiai Stadionba. Itt a váltó egyik utolsó tagjaként a finn csudafutót, Paavo Nurmit üdvözölhette a közönség. Az olimpia játékok megkezdésére a jelet a fellobbanó máglya adta, amelynek tüzét Schilgen német atléta gyújtotta meg.

Spiridon Louis a stadionban

A 49 résztvevő nemzetet képviselő olimpiai csapatok 1936. augusztus 1-je délutánján vonultak be a berlini Olimpiai Stadionba. (Spanyolország sportolói a polgárháború kitörésének hírére hazautaztak az olimpiai faluból. Velük együtt 50 ország vett volna részt a játékokon.) A csapatok elhaladtak a díszpáholy előtt, ahol maga Hitler foglalt helyet. Az egyes nemzetek olimpikonjai politikai állásfoglalásukat kifejező módon üdvözölték őt. Azon senki sem csodálkozott, hogy a német, olasz és osztrák csapattagok náci köszöntésre lendítették jobb karjukat. A német sportolók előtt a könnyűatléta Hans Fritsch vitte a horogkeresztes zászlót. Több csapat azonban olyan üdvözlési módot választott, amely könnyen félreértésre adhatott okot. Ők ugyanis az úgynevezett „*francia sportköszöntést*” mutatták be. Ez oldalra ferdén feltartott jobbkart jelentett, ami sok vonatkozásban a náci üdvözlésre emlékeztetett. Első ízben a francia olimpikonok tisztelegtek így I. Albert belga király előtt az 1920. évi antwerpeni játékok megnyitóján. Az üdvözlésnek ez a sajátos formája Joinville katonai sportiskolájában alakult ki, ahol a katonák így köszöntötték egymást. A francia minta hamar népszerű lett, s az 1924. évi párizsi olimpia nyitóünnepségén – a vendéglátók szokásaira tekintettel – a brazil, olasz, csehszlovák és magyar sportolók is ezt az üdvözlési módot választották.

A berlini nyitóünnepségen a francia csapat, hagyományait követve, felemelt karral, vagyis saját sportköszöntésével üdvözölte Hitlert. Leni Riefenstahlnak az 1936. évi olimpiáról készített filmje (*A népek ünnepe*) a sportolók felvonulását – mesteri vágási technikát alkalmazva – úgy mutatta be, mintha a franciák is a náci köszöntést alkalmazták volna. A stadion lelátóin helyet foglaló közönség egy része is így fogta föl a franciák gesztusát, és természetesen viharos tetszésének adott hangot. A pillanatnyi benyomásokat így a Diem vezette szervezőbizottság hivatalos jelentése foglalta össze:

„»A francia csapat fogadtatásánál«, erről adott hírt egy párizsi újságíró, »az embert olyan érzés fogta el, hogy a világtörténelem nagy pillanatát éli át«, és egy honfitársa hozzáfűzte: »Soha nem volt a háborús veszély a Rajnánál oly csekély, mint éppen e pillanatban. Soha nem voltak a franciák kedveltebbek a németek előtt, mint most. Ez egy demonstráció volt, de a bajtársiasság és a békeakarát demonstrációja...«”

(Organisations-Komitee für die XI. Olympiade. Berlin 1936. Bericht, S. 560.)

A félreértés szülte lelkesedés egy másik, még nagyobb félreértést is tükrözött, már ami a német kormány békeakarátát illeti. Joseph Goebbels propagandaminiszter naplóbejegyzései egészen más szándékokat lepleznek le. Az 1936. augusztus 2-iki bejegyzés jól mutatja az olimpia iránti ambivalenciát. A politikus elismeri a játékok propagandaértékét, de az olimpia eszmeisége teljesen idegen számára. Az előző napi nyitóünnepség benyomásairól többek közt ezt írja:

„Az olimpiai sportolók úgy néznek ki, mint a bolhacirkuszok igazgatói [...] Olaszország trónörököse jó benyomást kelt. A görög Pál herceg majdnem igazi német [...] Kezdődik a megnyitóünnepség. Különösen a franciákat és az olaszokat üdvözlik nagy üdvivalgással. Az angolokat hívősen – és ez kissé kínos. Kibálás, amikor fellobban az olimpiai láng. Postagalambok ezrei szállnak a magasba [...] Louis, az első maratoni győztes Olympiából származó babérkoszorút nyújt át a Führernek (valójában vadolajágat).”

A napló 1936. augusztus 7-én írt bejegyzésében többek közt ez olvasható: „A külföldi sajtó az olimpiáról egészen fantasztikus. Minden úgy megy, mint a karikacsapás [...] A Führernél ebéd. A bolgár cár, mint mindig, most is nagyon kedves [...] A cár német fegyvereket szeretne hadserege számára. Igent mondunk [...] Ebéd után még sokáig maradtam a Führernél [...] Dühöng Spanyolország miatt. Legközelebb már löni fogunk [...]”

Ugyanott augusztus 8-án:

„Délben a Führerrel spanyolországi kérdésekről. Ha vége az olimpiának, durvábbak leszünk. Lövetni fogunk, és bevezetjük a kétéves katonai szolgálati időt [...] A Führer harci kedve kirobbanó [...] Ma egy hete kezdődött az olimpia. Remélem, hamarosan véget ér [...]”

A kulisszák mögötti fenyegető történések azonban egyáltalán nem befolyásolták az olimpia hangulatát. Nem keltett nagyobb feltűnést az sem, hogy a német csapatvezetők eltekintettek több zsidó származású élsportoló nevezésétől. Így többek között nem nevezték a női magasugró csúcstartó Gretel Bergmann sem. A német tömegek lelkesedése és a kormányzat szí-

gorúan antiszemita propagandájának átmeneti enyhülése éppúgy félrevezette a világ sportszerető közvéleményét, mint a hivatalos békeszólamok. Pedig az olimpia alatt és közvetlenül utána is voltak figyelmeztető jelek. Az egyik legtragikusabb eset szenvedő alanya Wolfgang Fürstner volt. A Szervező Bizottság tagjaként és az olimpiai falu helyettes vezetőjeként jelentős szerepet vállalt a berlini játékok sikerében. Ám éppen ez idő tájt derült fény zsidó származására. Mivel ez egész karrierjét romba döntötte, 1936. augusztus 18-án, két nappal az olimpia záróünnepsége után főbe lőtte magát.

1936. augusztus 1-jének délutánján mindebből semmit sem lehetett érzékelni. A felvonuláson egymást követő csapatok vidáman üdvözölték Hitlert és a stadion karéján helyet foglaló ünneplő tömeget. A franciákon kívül a görögök, Afganisztán, Bulgária, Kolumbia, Észtország, Kanada, Monaco, Peru és Magyarország sportolói is a francia sportköszöntéssel tisztelegtek a díszpáholy vendégeinek. A magyarok azonban, talán hogy minden esetleges félreértésnek elejét vegyék, felemelt jobbjukban kalapjukat lengették. Ezt aztán valóban nehezen lehetett összetéveszteni a náci köszöntéssel. (A NOB Végrehajtó Bizottsága 1947. június 19-én, Stockholmban tartott ülésén betiltotta a náci üdvözlésre emlékeztető francia sportköszöntés alkalmazását.)

A sportolók sokszínű kavalkádjának élén Görögország csapata haladt. Közvetlenül a zászlóvivő mögött lépkedett Spiridon Louis, az 1896. évi első modern olimpiai verseny bajnoka, aki Athénban a maratoni futásban aratott győzelmet. Most a görög királyi testőrség hagyományos öltözkédét viselte. Fején vörös fez, testén a térdig érő, derékon övvel összefogott fustanella (a skót férfiak szoknyaviseletéhez hasonló ruhadarab, amely az antik görög chitónból alakult ki), harisnyába bújtatott lábain ormótlan papucs. A bevonulás után Louis Hitler páholyába ment, és ott egy vadolajágot adott át neki. Azt a növényt, amelyből az ókori játékok győztesei számára készült koszorút fonták. A jelenetről az *Olympia-Zeitung* 13. száma (1936. augusztus 2.) így számolt be:

„Spiridon Louis kiválik görög sporttársai közül. Kezében egyszerű olajág Olympia ligetéből. Negyven évvel ezelőtt nyerte meg az első maratoni futást. Ma átadja a XI. Játékok védnökének hazája üdvözlését. Aki felfogja egy sportember életének nagyságát, annak számára igazi beteljesülés az, amit mi mind átélünk. A Führer fölemelkedik, mellette állnak helyettesei, dr. Frick birodalmi miniszter és Blomberg vezértábornagy. A görög maratoni győztes szemtől szemben áll Adolf Hitlerrel. Egy pár üdvözlő szó, egy

földműves finom meghajlása, a büszkeség Adolf Hitler arcán. A megnyitó ünnepség legszebb pillanata véget ért.”

A berlini játékok történetét feldolgozó egyesült államokbeli sporttörténész, R. Mandell szerint Louis a következő szavak kíséretében nyújtotta át Hitlernek az olajágat:

„Én átadom Önnek ezt az olajágat a szeretet és béke jelképeként. Mi azt reméljük, hogy a világ népei csak ilyen békés vetélkedések céljából fognak találkozni egymással.”

(R. Mandell: *Hitler's Olympiade*. Berlin, 1936. München 1980, 145.)

Sajátos politikai és tudományos háttere volt annak, hogy Louis meghívást kapott a berlini olimpiára, és ott látványos külsőségek között találkozhatott Hitlerrel. A tudományos hátteret a német ókortudomány kimagasló eredményei szolgáltatták, amelyek közé lehetett sorolni Trója és Mykéne kiásása mellett Olympia régészeti feltárását, valamint a német klasszika-filológia és ókortörténet-tudomány által elért rendkívül magas színvonalat. A klasszikus műveltség ennek köszönhetően mélyen beivódott a német szellemi életbe. Így aztán nem volt idegen a német társadalom számára a jelenség, hogy az I. világháború elvesztésének tragédiáját és a válságból esetleg kivezető utat antik párhuzamok segítségével igyekeztek megvilágítani. Németország sorsát a II. pun háborúban elbukott Karthágóéval hasonlították össze, és a modern német történettudomány Hannibalban igyekezett megrajzolni a példamutatóan viselkedő hazafi képét. Az önmaga életét hazájáért feláldozó marathóni futó legendás históriája is azon szándék jegyében vált népszerűvé, hogy így lelkesítsék önfeláldozó tettekre a háborús vereség és a belső társadalmi konfliktusok által megrendített hitű ifjúságot. A náci propaganda is igyekezett kiaknázni a marathóni futó történetében rejlő lehetőséget. Így aztán nem meglepő, hogy a berlini olimpia művészeti versenyében, a lírai művek kategóriájában a német Felix Dhünen-Sondiger nyerte el az aranyérmet A futó (*Der Läufer*) című költeményével, amely ezt a tragikus végű, de hazafias ihletésű – egyébként soha meg nem történt – futást dolgozta fel.

A modern maratoni futóversenyek ókori elődjének tartott marathóni esemény a legenda szerint arról szólt, hogy a Marathónnál a perzsák felett Kr. e. 490 során győzelmet aratott athéni sereg egyik ifjú harcosa teljes fegyverzetben futotta végig az Athénig tartó, körülbelül 40 kilométeres távot, hogy azután a diadal hírért a város vezetőinek átadva, az erőfeszítés miatt teljesen kimerülve, holtan rogyjék össze. Ilyen, a hazájáért (értsd: a náci eszmékért és a Führerért) életét is feláldozó ifjúságra volt szüksége

az olimpiát rendező kormányzatnak. Ezért örültek annak, hogy Diem az *Olympia-Zeitung*ban Győztünk (*Wir haben gesiegt*) címmel novellát közölt az ókori futóról. A téma egyébként az olimpia után sem veszített aktualitásából a rendszer számára. Hermann Stahl az 1939-ben megjelent *Der Läufer* című elbeszélésében arról írt, hogy egy német ifjú lelkesen készült élete maratoni futására. Mindent a felkészülésnek rendelt alá, és boldogan halt meg, miután átszakította a célszalagot.

Az első olimpiai maratoni bajnok, Louis fogadtatása és az antik futást népszerűsítő irodalmi anyag közvéleményt formáló hatása nyilvánvalóvá tette, hogy a berlini játékok versenyeinek kimagasló rendezvényét a maratoni futás jelenti. Ez a küzdelem azután nem csupán sportértéke, hanem az általa később keltett politikai vihar miatt is az olimpiák történetének egyik legemlékezetesebb eseményévé vált.

Maratoni futás Berlinben

1936. augusztus 9-én napsütéses vasárnap köszöntött Berlinre. A délután 3 órakor elkezdődött, s az atléták többsége számára 2 és fél – 3 és fél órán át tartó verseny idején a hőmérséklet 21–22.3 Celsius fok között ingadozott. 27 ország 56 futója ideális időjárási körülmények között vágott neki a 42 km és 195 m hosszúságú távnak. A rajt az Olimpiai Stadionban történt, és ott állították fel a célt is. Az emelkedőkkel is nehezített útvonal az erdős Grunewaldig, az ott emelkedő Vilmos Császár Toronyig futott, majd onnét visszafelé a Stadion irányában. A hosszú pályát a zavartalan lebonyolítás érdekében hermetikusan lezárták. Az útvonal mentén 15 ellenőrző állomást állítottak fel, ahol a sportolók frissítőt is magukhoz vehettek. A korabeli híradások szerint az eseményeket körülbelül 1 millió sportrajongó figyelte testközelből.

A papírforma japán győzelmet ígért, tekintettel arra, hogy az olimpia előtt érvényes világranglista első hat helyét nyolc japán atléta foglalta el (a 3. és 5. helyen ketten osztoztak). Nem lehetett azonban figyelmen kívül hagyni az argentin Juan Carlos Zabala esélyét sem, mivel 1932-ben ő nyerte a Los-Angeles-i játékok maratoni futóversenyét, s hónapokon keresztül Németországban készült arra, hogy sikerét megismételje. A rajtot követően ő vágott az élre, és néhány kilométer után már két perces előnyre tett szert a második helyen futó portugál Diaz előtt. Taktikája egyértelműen azt a célt szolgálta, hogy minél jobban leszakítsa az esélyes japánokat.

Ám a táv feléhez közeledve ez az öngyilkos taktika kezdte megbosszulni magát. Zabala egyre inkább lelassult, és miközben a kényszerűen cipőt cserélő Diaz a középmezőnybe csúszott vissza, felzárkózott a japán Kitei Son és a brit Ernest Harper. 28 kilométer megtétele után mindketten megelőzték a teljesen kifulladásig futott argentin, aki hamarosan feladta a versenyt. 28 és 31 km között Son elhúzott brit vetélytársától, és végül meggyőző fölényrel, 2 óra 29 perc 20 másodperces idővel elsőként ért célba. Több mint 2 perccel előzte meg Harpert, míg a harmadik helyre az ugyancsak japán színekben induló Shoryu Nan futott be.

A verseny véget ért, de utóélete ugyancsak tartogatott izgalmakat.

Japán vagy Korea?

A lelkes autogram vadászok alaposan meglepődtek, amikor az újdonsült bajnok a neki átnyújtott papírlapra ezt írta: Kee Chung Sohn, hazája megjelöléseként pedig Japán helyett Koreát. Az ünnepelt sportoló így akarta a világ tudtára adni, hogy ő a japánok által 1910-ben annektált Korea szülötte, és nevének eredeti koreai formáját tekinti sajátjának. Egyébként harmadiknak befutó versenyzőtársa szintén koreai származású volt. Japánba történt visszatérése után politikai vihart kavart, hogy a szöuli *Dong-a-Ilbo* nevű újság olyan fotót közölt a maratoni futás díjátadásáról, amelyen Kitei Son (Kee Chung Sohn) mezéről kiretusálták a vörös napkorongot, Japán jelképét. A lap nyolc munkatársát ezt követően letartóztatták, és a sajtóorgánium kilenc hónapig nem jelenhetett meg.

Hősünk számára olimpiai győzelme aktív sportpályafutása végét jelentette. A II. világháború után az 1948. évi londoni, az 1952. évi helsinki és az 1956. évi melbourne-i olimpiára készülő koreai maratonisták felkészítésében vett részt. Az 1948.évi londoni olimpia nyitóünnepségén ő vitte Korea zászlaját. Az 1950 és 1953 között zajló koreai háborút követően délen telepedett le, és üzleti tevékenységbe kezdett. Két fia Westpoint katonai akadémiáját látogatta az Egyesült Államokban, leánya pedig a melbourne-i játékokon negyedik helyezést ért el maratoni futó, Chang Hong Lee felesége lett. Son a Dél-Koreai Olimpiai Bizottság tagjaként továbbra is részt vett hazája sportjának irányításában.

Az 1912-ben született Son és hazája olimpiai bizottsága 1971 során kérte Berlin szenátusát arra, hogy az Olimpiai Stadion bejáratánál álló dicsőségtáblán változtassák nevének japán alakját a koreai névformára,

és hazájaként Koreát tüntessék fel Japán helyett. A berliniek a NOB-hoz folyamodtak az ügyben. A NOB azonban nem engedélyezte a dicsőségtábla feliratának megmásítását. Arra hivatkozott, hogy 1936-ban Korea nem volt hivatalosan elismert állam, és nem rendelkezett önálló olimpiai bizottsággal. (Ez az elv, vagyis hogy a hivatalosan nevezett ország számít a versenyzők hazájának az olimpián, napjainkban is érvényesül. Így lett például a gyorskorcsolyázó olimpiai győztes Hunyadi Emese osztrák–magyar kettős állampolgárként Ausztria bajnoka, mivel az osztrák csapat tagjaként vett részt a téli játékokon. A Szlovák és a Magyar Olimpiai Bizottság között már hosszú ideje tart a vita amiatt, hogy a szlovákok minden, a mai Szlovákia területén született magyar identitású olimpikont Szlovákia sporthőseként említenek, noha eredményeiket magyar színekben érték el abban az időszakban, amikor Szlovákia állam még nem létezett. Így jártak el például Szokoly Alajos, az 1896. évi olimpia 3. helyezett sprintere, Halmay Zoltán, 1904 kétszeres úszóbajnoka és Prokopp Sándor, Stockholm sportlövő győztese esetében.).

A Koreai Olimpiai Bizottság felvetését arra vonatkozóan, hogy utólag a dicsőségtáblán és a hivatalos okmányokban is módosítsák Berlin maratoni futóbajnokának adatait, egy nagy nemzetközi politikai botrány alapozta meg. 1970 októberében ugyanis Dél-Korea parlamentjének Berlinben járó képviselője, Park Young Rok kőművest fogadott fel. Egyik éjszaka a szakemberrel együtt ellátogatott az Olimpiai Stadion dicsőségtáblájához, és a mesterrel kikapartatta Son neve után a Japán ország-elnevezést, amelynek helyébe a Korea nevet vésette. Az átalakítás persze feltűnő nyomot hagyott a feliraton, és az illetékesek gyorsan helyreállították az eredeti szöveget.

Az 1980-as években Dél-Korea más módon emlékeztette a világot Son egykori sikerére és valódi identitására. 1984-től kezdve minden olimpia előtt úgynevezett „*olimpia előtti*” maratoni versenyt rendeztek. Az elsőt maga Son adta át a díjat a férfi és női győztesnek. Amikor pedig a NOB az 1988. évi játékok rendezési jogát Szöulnak ítélte, Sont beválasztották a játékok szervező bizottságába.

Kitei Son (Kee Chung Sohn) 90 esztendőskorában, 2002. november 15-én hunyt el. Azon az olimpián lett bajnok, amelyről Carl Diem 1946-ban nem csekély elfogultsággal így nyilatkozott:

„Az olimpiai játékok az akkor eluralkodó fajgyűlölet közepette még a fajok közötti egyenlőség oázisát jelentették. Az olimpiai falu Döberitzben valójában a világbéke és a világösszefogás egy szeletét alkotta. Négy hé-

*ten át a világ minden fajú és bőrszínű 5 ezer sportolója az egymással való szoros érintkezésben használta ugyanazokat a gyakorlólhelyeket, étterme-
ket, vetítő helyiségeket, postai és közlekedési szolgáltatásokat, és ennek
ellenére egész idő alatt semmiféle vitát nem kellett elsimítani, semmiféle
barátságtalan dolgot elegyengetni.”*

(*Der Olympische Gedanke*. in: Universitas 5 (1946), 537–546.)

Kitei Son kálváriája – az általunk már említett egyéb anomáliák mellett – tanulságosan egészíti ki a Diem által oázisnak nevezett berlini olimpiáról alkotott képet.

Dokumentum

HITLER EMLÉKIRATA A NÉGYÉVES TERVRŐL (1936 NYARA)

A politikai helyzet

A politika a népek történelmi élethalálharcának vezetése és folyamata. E harcok célja a lét megőrzése. Az idealista világnézeti harcok végső oka és legmélyebb ösztönző ereje is az élet népileg adott értelmében és végcéljában keresendő. A vallások és világnézetek azonban e harcoknak állandóan különös keménységet adnak, ezért nagy történelmi fontosságot is biztosítanak nekik. [...] A francia forradalom kitörése óta a világ egyre élesebb tempóban sodródik egy új konfliktus felé, amelynek legszélsőségesebb megoldását bolsevizmusnak hívják, tartalma és célja azonban csak az emberiség eddigi vezető társadalmi rétegeinek a kiirtása és a nemzetközi zsidósággal való felváltása.

Egyetlen állam sem tudja kivonni, vagy akár csak távol tartani magát ettől a történelmi konfliktustól. Amióta a marxizmus oroszországi győzelmével a világ egyik legnagyobb hatalmát további hadműveletei számára kiindulási bázisként megteremtette, mindez fenyegető kérdéssé vált. Az önmagában világnézeti szétszakított demokratikus világgal egy zárt tekintélyuralmi-világnézeti alapokon nyugvó támadó akarat áll szemben.

E támadó akarat katonai hatalmi eszközei eközben évről évre rohamos gyorsasággal növekednek. [...]

(Hürten, Heinz (Hrsg.): *Weimarer Republik und Drittes Reich*. Philipp Reclam jun, Stuttgart, 1995. 268.)

Irodalom

Durantez, Conrado: *The Olympic Flame*. Internationale Olympic Committee, 1988.

Goebbels, Joseph: *Napló*. Dunakönyv Kiadó, 1994. Válogatta és szerkesztette: Rátkai Ferenc.

Kamper, Erich-Soucek, Herbert: *Olympische Heroen. Portraits und Anekdoten von 1896 bis heute*. Spiridon Verlag, Erkrath, 1991.

Kertész István: *A görög sport világa*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 2007.

Lennartz, Karl: *Langlauf durch die olympische Geschichte*. Festschrift Karl Lennartz 2. Carl und Liselott Diem-Archiv, Köln, 2005. (Hrsg. Buschmann, Jürgen-Wassong, Stephan.)

Olympisch bewegt. Festschrift zum 60. Geburtstag von Prof. Dr. Manfred Lämmer. Hrsg. vom Institut für Sportgeschichte und dem Carl und Liselott Diem-Archiv der Deutschen Sportschule Köln. Köln, 2003.

The Olympic Games Through the Ages: Greek Antiquity and its Impact on Modern Sport. Proceedings of the 13th International HISPA Congress Olympia/Greece, May 22–28, 1989. Hellenic Sports research Institute, Athens 1991. Ed. by Renson, Ronald-Lammer, Manfred-Riordan, James-Chassiotis, Dimitrios.

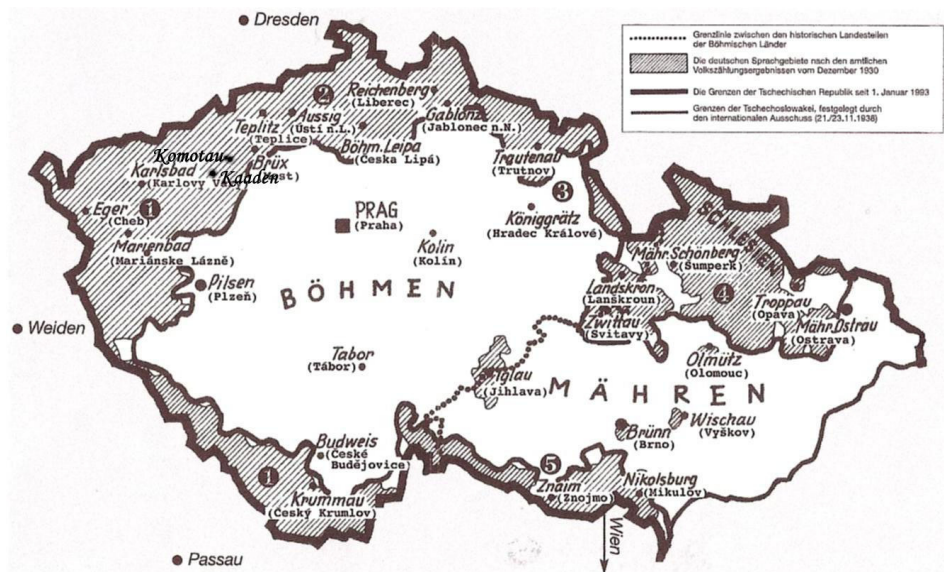
A SZUDÉTANÉMETEK

-
- 10–13. század: a szudétánémetek ősei a keleti német telepítési mozgalmak során több hullámban érkeztek az Alpok-Duna térségébe
- 1848–49: kiéleződött a németek és csehek nemzeti konfliktusa
- 1897: a csehek megalakították a Nemzetiszocialista Pártot
- 1904: a németek megalakították a Német Munkáspártot, amelyet 1918-ban Német Nemzetiszocialista Munkáspártra (DNSAP) kereszteltek
1918. november 28: a Csehszlovák Köztársaság megalakulása
1919. szeptember 10: a St. Germain-i szerződés a Szudéta-vidéket Csehszlovákiához csatolta
1933. október 1: Konrad Henlein takarékpénztári tisztviselő megalakította a Szudétánémet Hazafias Frontot (SHF)
1935. május: a választásokon Szudétánémet Párt (SdP) Henlein elnökségével a németnyelvű kisebbség 66 nemzetgyűlési mandátumából 44-et (1,2 millió szavazat) szerzett meg
1937. november 19: Henlein autonómia- és segélykérése a Német Birodalomhoz
1938. április 24: Henlein meghirdette „*karlsbadi programját*”
1938. május 30: Hitler elhatározta „*Csehszlovákia katonai széttűzésát belátható időn belül*”
1938. szeptember 29–30: a müncheni konferencia
1939. március 10: a szlovák parlament szakított Prágával
1939. március 15: német csapatok megszállták Prágát; másnap a Nagynémet Birodalom autonóm részeként megalakult a Cseh–Morva Protektorátus
1942. május vége: halálos merénylet Heydrich birodalmi protektor ellen
- 1946: több mint ezer vasúti szerelvénnel 1,2 millió kitelepített szudétánémet érkezett az amerikai, 750 ezer pedig a szovjet övezetbe
-

A nemzetállami törekvések kezdetei

A Habsburg Birodalomhoz tartozó Cseh- és Morvaország az osztrák császársággal együtt 1815–65 között a Német Szövetség tagja volt. A németek és csehek évszázados közös sorsának a nemzetállami törekvések vetettek véget, amely különbözött a nemzetállami eszme amerikai és francia gyakorlatától. A német romantikusok hatására a nemzethez tartozás kritériumát ugyanis nem az egyes polgár azonosulása, hanem a népközösségbe való beleszületés jelentette. A szellemi közösség pedig a nyelvi azonosságban jelentkezik.

A napóleoni uralom éveiben a politikai öntudat ébredése és a nemzeti önmegvalósítás követelése erős impulzusokat kapott. A rendek felszabadító küzdelmét az a remény táplálta, hogy győzelmük után a monarchista

rendszeret részben nemzetek feletti, demokratikus nemzetállamok váltják fel. Az 1815. évi bécsi kongresszus azonban keresztülhúzta ezeket a számításokat, s évszázados vita kezdődött a fejedelmi-állami restauráció és a demokratikus nemzetállam hívei között.

A frankfurti Pál templomban ülésező első német nemzetgyűlés még igyekezett megfelelni a nemzetállami elvárásoknak, 1848–49-ben mégis kiéleződött a németek és csehek nemzeti konfliktusa. A František Palacký (1798–1876) vezette cseh csoport megkísérelt vezető pozíciót szerezni Csehországban. Nemzeti érdekeik védelmében a németek is megszerveződtek. Konfliktusaikat sem a frankfurti alkotmány, sem az osztrák Reichstag tervei nem oldották fel. Így véget értek azok az idők, amikor nem számított, hogy a „csehek” milyen nyelven beszélnek a Habsburg Monarchiában. Helyébe a „saját” nemzethez való tartozás kötelező érvényesítése lépett. Német részről a Habsburg Monarchia fennmaradását támogatták, s nem sürgették a cseh, morva és osztrák-sziléziai területek Német Birodalomba való betagolását.

A Német Szövetség felbomlása (1866) után a Habsburg birodalmon belül meggyengült a német elem korábbi összetartó ereje. Csehország, Morvaország és Osztrák-Szilézia németjei az 1866/67. évi porosz-osztrák háború idején politikai cselekvéseikben Bécsre voltak ráutalva. A Monarchiában azonban elmaradt a liberalizálódás és demokratizálódás, s a

nemzeti kérdés tisztázása. A mind égetőbb nyelvi vita megoldására mindkét részről elutasították a „közvetítő nyelv” bevezetését. Mivel a németek és csehek települési összefonódása miatt nemzeti szétválasztásuk aligha volt lehetséges, új választási rendszert vezettek be. Mindegyik népcsoport „nemzeti kúriát” kapott, amelyet saját választási listájuk alapján választottak. Mivel a nyelvi kérdésben egymás leszavazására sem kerülhetett sor, a probléma megoldatlan maradt. Így megrekedt a liberalizálódás és demokratizálódás, s a nemzeti kérdés tisztázása is.

Az osztrák császári kormány tétlensége erősítette a népiségi küzdelmeket, s 1914-ig mindkét lakosságcsoport különböző szervezetet alakított: pártokat, védelmi egyesületeket, iskolaegyesületeket. A viták valamennyi területre kiterjedtek: a helységnév feliratától az iskolai nyelvoktatás nyelvégig, a munkahely biztosításától a német vagy cseh kereskedőnél történő vásárlásig. Emiatt kényszerűségből a térségben megalakult pártok a szociális kérdést kizárólag nemzeti szemszögből kívánták megoldani: 1897-ben a csehek megalakították a *Nemzetiszocialista Pártot*, a németek 1904-ben a *Német Munkáspártot*, amelyet 1918-ban *Német Nemzetiszocialista Munkáspártra (DNSAP)* kereszteltek.

Így a Monarchián belül már 1914-ig olyan új struktúrák jöttek létre, amelyek felszínre kerültek az elhúzódó háború terhelési próbáin. Megszűnt a kifelé mutatott rend és a nagy gazdasági térség hasznosságának összekötő funkciója. A folyamatot a központi hatalmak kezdeti katonai sikerei is felgyorsították, mivel a császári kormány kíméletlenül fellépett azokkal a csehekkel szemben, akik nem tanúsítottak elégséges „hazafiasságot”. Mindez pedig táptalaja volt a csehek „felszabadítási” propagandájának.

A Monarchia kezdődő széthullásakor Károly császár csak a háború utolsó szakaszában tett lépéseket: megegyezési gesztusként szabadon bocsájtotta a csehek politikai vezetőit, a németeknek pedig saját provincia alakítását ígérte meg. 1918. október 16-i manifesztumában elfogadta a nemzeti önrendelkezés elvét, s azt, hogy a monarchiának nemzetiségi szövetségi állammá kell alakulnia. Néhány nap múlva megalakult a német-osztrák szövetségi állam, amelyhez provinciaként Német-Csehország és a Szudéta-vidék is hozzátartozott. Dél-Csehországot és Dél-Morvaországot Felső-Ausztriához, illetve Alsó-Ausztriához csatolták. Német-Ausztria Köztársasága 1918. november 12-én a „*Német Köztársaság részének*” nyilvánította magát. Mivel a császári manifesztum Magyarország vonatkozásában a „*Szent magyar korona országainak integritását*” követelte,

itt nemzetiségpolitikai megoldás lehetetlen volt. A manifesztumot a csehek sem fogadták el; vezetőjük már október 2-án kijelentette, hogy a monarchia keretében semmiféle rendezés nem jöhet szóba. Helyette inkább az emigráns kormánynak a győztes hatalmakkal együtt kidolgozott döntései a mérvadók.

Az első világháború éve

Az első világháború alatt a cseh politikusok, elsősorban Masaryk és munkatársa, Beneš azon fáradoztak, hogy londoni, párizsi és washingtoni emigrációban híveket toborozzanak a demokratikus elveken szerveződő nemzetállam ígéretével, egyúttal katonai segítséget ígérve a központi hatalmak ellen. Az 1915-ben megalakult cseh külföldi bizottságba szlovákok is beléptek, aki az önálló Szlovákia megteremtését főleg a csehekkel való együttműködésben látták megvalósíthatónak.

Az immáron „*cseh-szlovák*” törekvéseknek kedvezett, hogy a szövetségesek ekkor még nem rögzítették pontosan Közép-Kelet-Európa újjárendezésének terveit. Hadviselő hatalomként való elismerésüket saját cseh hadsereg felállításával lehetett elérni, amelyet a „*cseh légió*” Vörös Hadsereg elleni bevetésével értek el. 1918. június–szeptemberben Franciaország, Nagy-Britannia és az Egyesült Államok a „*csehszlovák nemzetet*” hadviselő félnek ismerték el. Eltérő nyilatkozataik közös eleme volt, hogy a csehszlovák Nemzeti Tanácsot tényleges kormánynak tekintették. Mivel a Kramář-vezette otthoni nemzeti bizottság szolidárisnak nyilvánította magát az emigráns politikusokkal, 1918. november 28-án Prágában és Washingtonban egy időben bejelentették a Csehszlovák Köztársaság megalakulását. Az állam ugyan rendelkezett elismert kormánnyal, de hiányzott határai megállapítása, mivel Cseh- és Morvaország, valamint Osztrák-Szilézia német területei időközben Német-Ausztria provinciái lettek.

A népek önrendelkezésének szövetségesek általi proklamálása miatt a németek abban reménykedtek, hogy a békekonferencia elfogadja az ő döntéseiket is. A csehek azonban a konferencia kezdete előtt elérték a szövetségeseknél, hogy Szlovákia magyarok által lakott részei, valamint a szudétanémeteknek otthont adó provinciák ideiglenes katonai megszállás alá kerüljenek. Az intézkedést sem a magyar ellenállás, sem az osztrák tiltakozás ellenére nem vonták vissza. A cseh politikusok nyilatkozatai pedig azt

sejtették, hogy az előzetes döntéseket a békekonferencián is jóváhagyják.

A békekonferencián a csehszlovák küldöttek a győztes hatalom képviselőjeként vettek részt, s rendkívül ügyesen kihasználták szövetségesi előnyeiket. A Német-Osztrák Köztársaság képviselői és a Szudéta-vidék hozzájuk csatlakozott delegációja részletes memorandumot terjesztett elő, amelynek lényegét az önrendelkezési igény, illetve a csehek kényszerű államalkotási elképzeléseinek gyengeségei alkották. Az egyik alternatíva Dél-Csehország és Dél-Morvaország Ausztriához csatolását, a fennmaradó német területeknek pedig a csehszlovák államon belüli autonóm kanton státuszát irányozta elő.

A konferencia azonban nem fogadta el e javaslatokat, hanem – ugyan fenntartásokkal – a csehszlovák kormány emlékiratait tette magáévá. Ezek közül Beneš külügyminiszter nagylélegzetű, „*III. számú memoárja*” a csehországi németek számát a 2,4 millió helyett 1,6 millióban adta meg, kijelentve, hogy nem léteznek tiszta német körzetek. Szerinte a németek három földrajzi csoportra tagolódnak, s nem alkotnak politikai és gazdasági közösséget. A német területek nélkül gazdaságilag a csehszlovák állam életképtelen, a németek csupán gyarmatosítók, s Bécsből ügyesen irányított hivatalnokaikkal az eredetileg cseh területek germanizálására érkeztek. A szövetségesek véleményalkotását befolyásolta, hogy a Szovjet-Oroszországban, Magyarországon és Bajorországban kormányzó kommunista kormányokkal szemben fontos szerepet szántak az új Csehszlovákiának.

Az osztrák és a weimari nemzetgyűlés kifogásai eredménytelenek maradtak. A szudétanémetek 1919. március 3–4-én tüntetéseken tiltakoztak önrendelkezési joguk megtagadása ellen; a cseh katonaság erőszakos beavatkozása 54 német halottat követelt.

Az 1919. szeptember 10-i st. germain-i szerződés a Szudéta-vidéket Csehszlovákiához csatolta. Egyidejűleg életbe lépett a kisebbségvédelmi szerződés. A trianoni békeszerződés rögzítette a szlovák–magyar határt. A 3 millió szlovák állampolgár közül 640 ezer magyar anyanyelvű volt. Kárpát-Ukrajna autonómiát kapott, amelyet azonban később nem gyakoroltak.

Németek a csehszlovák államban (1919–1933)

A csehszlovák állam alkotmányos struktúrája Beneš szerint a svájci modellt követte. Emlékiratban elismerték a nemzetiségi arányosság, az iskolai autonómia, a kétnyelvűség és a vegyes összetételű bíróságok elveit. A demokratikus választások nélkül, csehekből és néhány szlovákból felállított „*Forradalmi*” Nemzetgyűlés által elfogadott alkotmány mégis azal kezdődött: „*Mi, a csehszlovák nemzet...*” A parlamenti demokrácia nyugat-európai elveit követte, de nem hozott létre svájci típusú kantonális öngazgatási rendszert, hanem centralizált államot állított fel, amelyben valamennyi állampolgárt a központi kormány alá rendelt.

A kisebbségvédelmi szerződés értelmében a kétnyelvűség bevezetésére akkor kerülhetett sor, ha a másnyelvű lakosság aránya elérte a 20 százalékot. Kisebbségi iskolát akkor lehetett felállítani, ha az iskolai körzetben legalább 40 kisebbségi gyermek élt. Az egyidejűleg kiadott nyelvtörvény a csehszlovák nyelvet államnyelvvé nyilvánította, vagyis a csehet Csehországban, Morvaországban és Osztrák-Sziléziában, a szlovákokat pedig Szlovákiában.

1920-ra így sajátos állami struktúra jött létre, amely nem felelt meg sem az önrendelkezési, sem a demokratikus egyenjogúság elvének, jóllehet az állam alapvetően liberális és jogállami talajon állt. Teljesítette a csehek és szlovákok nemzetállami kívánságait s a történelmi cseh birodalom modern folytatásának tekintette magát.

A szudétanémetek elnevezés 1902-ből származik és F. Jesser nevéhez fűződik, aki Cseh és Morvaország németnyelvű lakosait illette vele. Általánosan elfogadott kifejezéssé az 1919. évi Saint Germain-en-Laye békeszerződés után vált, amikor állást kellett foglalniuk a csehszlovák államról.

A német párton belül az 1920-as évek közepétől kétféle irányzat alakult ki: a csehszlovák állammal való politikai és gazdasági együttműködést valló ún. aktivisták, illetve a nemzetállami struktúrát elutasító, a politikai együttműködést megtagadó negativisták csoportja. Utóbbiak állandóan a németellenes kijelentésekre, az egyenjogúság alkotmányban rögzített megtagadására és az önrendelkezés elutasítására hivatkoztak.

Az 1920 áprilisában megalakult első parlament 300 képviselője között 72 német kapott helyet. A Tusar cseh szocialista miniszterelnök vezette kormánnyal szemben valamennyi német képviselő ellenzékbe vonult, a

nem szocialista pártiak pedig mindenféle együttműködést megtagadtak. Hosszú távon azonban csak a Német Nemzeti Párt (*DNP*) és a *DNSAP* tartotta fenn elutasító magatartását. A többi párt, főleg a német szociáldemokraták, csatlakoztak a konstruktív együttműködéshez, abban a reményben, hogy így megvalósulhatnak követeléseik. A német részvétel nélkül lebonyolított földreform során ugyanis a Szudéta-vidék 30 százaléka nem német igazgatás alá, illetve tulajdonba került. Az 1920. évi nyelvtörvényt botránnyosan hajtották: a német hivatalnokoknak kötelezővé tett cseh nyelvvizsga miatt németek tízezrei veszítették el állásaikat, s a német területeken is mindinkább cseh hivatalnokokat alkalmaztak.

Német bevonulás a Szudéta-vidékre (1938)

Ezeket a lépéseket német részről úgy értelmezték, hogy az államhatárokat népi határokká igyekeznek változtatni. Külpolitikai megfontolásokból 1926-ban két német minisztert ugyan bevontak a kormányba, s 1929-től a Német Szociáldemokrata Munkáspárt (*DSAP*) is koalíciós kormányrésztvételt kapott. Bizonyos gazdasági megfontolások is az együttműködést sürgették. Nemzetközi szinten a locarnói konferencia (1925) és Németországnak a Népszövetségbe való felvétele (1926) impulzusokat adott a németek és csehek kiegyezésének. A német–cseh döntőbíróági szerződésben a Német Birodalom kötelezte magát, hogy a vitás kérdéseket erőszak alkalmazása nélkül oldja meg.

A németek sorainak összezárása

A németek kormányrésztvétele és problémájuk nemzetköziesítése nem hozott döntő változást. A Népszövetséghez 1920 és 1931 között benyújtott, az alap- és részkonfliktusokat feltáró 24 szudétanémet petíció egyik eset-

ben sem járt eredménnyel. Romlott a szudétanémetek belső jogviszonya is: növelték a kisebbségi iskola alapításához szükséges minimális tanulólétszámot; a közigazgatási egységek 1927–28-ban történő újjáalakítása pedig hátrányos volt a németek számára, s nem változtattak a nyelvrendelen sem. A cseh szocialisták 1930-ban ugyan elismerték a „*kulturális autonómia elvét*”, de még évek múlva sem történt változás. A csalódottság a választási eredményekben nem jelentkezett, sőt az ún. aktivista pártok részben növelték is szavazataikat.

A német lakosságon belül azonban erősödtek a saját politikai célkitűzéseket valló szövetkezeti, illetve szövetségi élet kötelékei. A világgazdasági válság is támogatta ezt a folyamatot, mivel az exportra termelő szudétanémet területeket erősebben sújtotta, mint a cseheket. A termelés visszaesése viszonylag magas munkanélküliséggel járt. A válságos helyzet csökkentésére az önsegélyezés módszeréhez nyúltak: különböző gazdasági segélyegyletek, munkaközvetítő- és pénzügyi segélyező egyesületek alakultak. A német szolidaritástudat ápolására fellendült a politikai szövetségek hagyománya is. Kultúr- és iskolai egyesületek, ifjúsági- és diákcsoportok alakultak.

A népdalegyesületektől a német-elit érzelmű csoportokig terjedő csoportosulásokat a nemzeti érzés kötötte össze. Az elit csoporthoz tartozott a csak néhány száz, válogatott tagsággal rendelkező *Bajtársi Szövetség*, amely a szudétanémetek „*törzsi érzelmeit*” ápolta és saját vezetői garnitúrára kinevelésén munkálkodott. Hasonló irányzatot követett a „*Német Tornaszövetség*” vezetése is. Közéjük tartozott Konrad Henlein takarékpénztári tisztviselő, aki később tornatanárként dolgozott. Nemzetiszocialista irányultságú volt a nacionalista és antiszemita beállítottságú ún. Feltörekvés-kör, amely a Németországhoz való csatlakozást sürgette. Az anchluss-gondolat vezető képviselője Karl Hermann Frank volt.

A csehszlovák kormány veszélyesnek tekintette ezeket a szervezkedéseket és átfogó rendőri akciókat indított ellenük. 1932-ben feloszlatták a DNSAP népi sportegyesületét, s 1933 februárjában megvonták képviselőinek mentelmi jogát, akiket ideológiailag a birodalmi Nemzetiszocialista Német Munkáspárttal (*NSDAP*) azonosítottak. Felség- és hazaárulási perek kezdődtek, s májusban megtiltották a birodalmi német rádióadó hallgatását. Feloszlatták a DNSAP-ot, a DNP tevékenységét pedig beszüntették. A két párt mandátumait 1933 októberében a többi német párt között osztották szét.

A csehszlovák intézkedésekre válaszul viszonylag gyorsan megérlelődött a szudétanémetek politikai összefogásának gondolata. Henlein 1933. október 1-jén megalakította a Szudétanémet Hazafias Frontot (*SHF*), amely valamennyi szudétanémet gyűjtőmozgalmának tekintette magát, anyagilag és politikailag pedig Hitler pártjától függött. Hívei a Szudétanémet Tornaegyletből, a Bajtársi Szövetségből, a Német Nemzetiszocialista Munkáspártból és a Német Nemzeti Pártból (*DNP*) verbuválódtak. Az új pártba nem csak a jobboldali pártok korábbi hívei áramlottak, hanem azok is, akiknek reményeit Hitler gazdasági és politikai sikerei táplálták.

A Szudétanémet Párt céljai

A Szudétanémet Hazafias Front alapítási felhívásában Henlein hitet tett a „német kultúr- és sorsközösség” mellett, de lojálisnak mutatkozott a csehszlovák állammal és a demokratikus alapjogokkal szemben. Egyik 1934. októberi beszédében eltávolodva a nemzetiszocializmustól, a csehszlovák államtól a szudétanémet élettér és népi talaj, az élethez való jogok, a kulturális és gazdasági birtokállomány, valamint a munkahelyhez való jog elismerését követelte. A szudétanémetek csak ezek biztosítása után válhatnak belső meggyőződésből az állam híveivé. Programjukat az 1934-től megjelenő *Rundschau*-ban részletesen is kifejtették.

A szervezet csak a *Front* elnevezés elhagyása után indulhatott az 1935. májusi választásokon, ahol Szudétanémet Pártként (*SdP*), Henlein elnökségével a németnyelvű kisebbség 66 nemzetgyűlési mandátumából 44-et (1,2 millió szavazat) szerzett meg. Henlein nem pályázott parlamenti képviselőre, ezért a párt frakcióvezetője Frank lett. Mivel a pártot nem vonták be a kormányalakításba, Henlein külföldi kapcsolatokat keresett, főleg Berlinnel és Londonnal. A német birodalmi kormány pénzzel és politikai tanácsokkal támogatta, de a csehszlovák ügyekbe való közvetlen beavatkozást még elutasította. A szudétanémetek ideiglenesen önmagukra vannak utalva – hozták az 1936. évi olimpiai játékok alkalmából Berlinben tartózkodó Henlein tudomására. Nagy-Britanniában Henlein a szudétanémet probléma „*faire megoldásához*” keresett támogatást, amin Csehszlovákia nemzetiségi állammá való átalakítását értette.

A szudétanémetektől 1918–19-ben megtagadott önrendelkezési jog felvetése pontosan megválasztott időpontban történt, mivel a nyugat-európai

országok közvéleménye ekkor már nem ellenezte egyértelműen a revíziót. A politikusok visszaemlékezései is a demokratikus alapjogok megsértését emlegették az ország alapításakor. Jóllehet Csehszlovákiában is terjedt ez a felismerés, de politikusai nem közeledtek Henlein javaslataihoz, arra hivatkozva, hogy Hitler politikáját folytatja.

1937-től az események új szakaszba léptek: a Szudétanémet Párt vezetői és híveinek nagy része a szudétanémet politikusok szorosabb kötődését sürgette Németországhoz, míg mások csupán az autonómia megvalósításához vártak segítséget. Így a pártot két elképzelés osztotta meg.

A német aktivista pártok a kialakult helyzetben még egyszer megkísérelték módosítani a csehszlovák politika irányvonalát. Ebben támogatták őket a nemzetiszocializmussal szembenálló német emigránsok, akik 1933 után Csehszlovákiát a „*demokrácia menedékének*” tekintették. A demokratikus rendért aggódó erők a cseh és szlovák oldalon is szorosabbra zárták soraikat.

A szudétanémet aktivista pártok – a Német Szociáldemokrata Munkaspárt (*DSAP*), a Német Keresztény-Szociális Néppárt (*DCSVP*) és a Német Mezőgazdák Szövetsége (*BdL*) – 1937. január 28-án memorandumban közltek Hodža miniszterelnökkel legsürgősebb nemzeti követelésüket. Ezután a csehszlovák pártokkal együtt elfogadott határozatok javítottak a német munkanélküliség helyzetén és a németek közigazgatási részvételén. Beneš 1937 áprilisában megígérte, hogy a következő öt évben valamennyi területen bevezeti a szigorú arányosságot.

Henlein Szudétanémet Pártja ugyanekkor hat „*népvédelmi törvényjavaslatot*” terjesztett elő, valamennyi népcsoportnak egyenjogúságot követelve, de a többségi pártok „*alkotmányértőnek*” minősítve elutasították azokat. 1937. novemberben megfogalmazott energikus autonómiakövetelése már nyilvánvalóan erőteljesebben támaszkodott a berlini reakcióra, mint a prágaira, ahonnan csak elutasítást várhatott.

A cseh és az aktivista német pártok merev álláspontjukkal mozdulatlanságba manőverezték magukat, miközben Henlein Berlin segítségét sürgette, abban a meggyőződésben, hogy a németek és csehek megegyezése Csehszlovákiában gyakorlatilag lehetetlen és a szudétanémet kérdés megoldása csak a birodalomtól várható. Mindez egybecsengett Hitler terveivel is, aki 1937–38 fordulóján már Csehszlovákia szétzúzásával foglalkozott. A szudétanémet önrendelkezésért folytatott harc így ürügyül szolgált saját céljai elérésére. Ezért elfogadták Henlein 1937. november 19-i segélykérését és egyeztették további Prága-ellenes lépéseiket.

Az anshlußtól a májusi válságig

1938. február 4-én Hitler személycseréket hajtott végre a Wehrmacht és a külügyminisztérium élén, s Keitel vezérezredes irányításával felállította a Wehrmacht főparancsnokságát. Február 20-i Reichstag-beszéde pedig már határozott cselekvésre utalt: a birodalom megvédi a 10 millió német önrendelkezési jogát, akiket a versailles-i „*örület*” megakadályozott a Németországgal való egyesülésben. Március 11–13-án bevonult Ausztriába, miközben megnyugtató nyilatkozatokat adott ki Csehszlovákiával kapcsolatban.

Prága idegessége azonban nőtt, hiszen aggasztotta külpolitikai elszigetelődése: a német átkarolás, Lengyelország Teschenre, Magyarországnak pedig a magyarok lakta szlovák területekre irányuló követelése. A szovjet segítség bizonytalan volt, mivel a sztálini tisztogatások után katonailag és politikailag meggyengült Szovjetunió szerződésük értelmében csak francia részvétel esetén nyújthatott segítséget. A szovjet csapatok átvonulásához pedig meg kellett szerezni Lengyelország, illetve Románia hozzájárulását. Franciaország pedig csak akkor tudott Csehszlovákia érdekében cselekedni, ha Nagy-Britannia is támogatta szerződési kötelezettségeit. Chamberlain angol miniszterelnök ugyan hajlott erre, de elvárta, hogy a szudétanémet kérdést tárgyalásokon rendezzék.

A cseh közvélemény ennek ellenére nem engedett Németország és a Szudétanémet Párt követelésének. Henlein sürgető követeléseire válaszul feloszlatták a még működő szudétanémet polgári pártokat is. A Német Keresztény-Szociális Néppárt és a Német Mezőgazdák Szövetsége kilépett a kormánykoalícióból és a Szudétanémet Párthoz csatlakozott. A pártban bizonyos fokig még mindig fennállt a korábbi véleménykülönbség a Henlein vezette autonómista szárny és a Frankot követő radikális erők között. Hitler március 28-án biztosította a két vezetőt, hogy a csehszlovák problémát belátható időn belül megoldja. A Szudétanémet Pártnak teljesíthetetlen követeléseket kell állítania Prága irányában, Henlein pedig londoni kapcsolatait kihasználva érje el azok be nem avatkozását.

Henlein „*karlsbadi programja*”

A Hitler által irányított politika jegyében Henlein 1938. április 24-i beszédében hirdette meg „*karlsbadi programját*”:

1. A német és a cseh népcsoport egyenjogúságának helyreállítása.
2. A szudétanémet népcsoport jogi személyiségként való elismerése az állami egyenjogúság érdekében.
3. A szudétanémetek települési területeinek kijelölése és elismerése.
4. A szudétanémet településeken saját öngazgatás kiépítése a község vagy valamennyi területén, ahol a német népcsoport érdekeiről és ügyeiről szó van.
5. Törvényes védőintézkedések azon szudétanémet állampolgárok számára, akik a népcsoport zárt településein kívül élnek.
6. A szudétanémetekkel szemben 1918 óta érvényesített jogtalanság felszámolása és a jogtalanság révén okozott károk jóvátétele.
7. Azon alapelvek elismerése és végrehajtása, hogy német területen német köztisztviselőket alkalmaznak.
8. A német népiséghez és a német világnézethez való hitvallás teljes szabadsága.

A prágai kormány az alábbi indokokkal utasította el Henlein programját: 1. már megvalósult, 2. elfogadhatatlan, 3. megengedhetetlen, 4. nem világos, meddig kellene elhúzni, 5. létezik, 6. nem valószínű, 7. nem lenne nehezen teljesíthető, ha csak nem vélik úgy, hogy a német területeken kizárólag német tisztviselőknek kellene lenni, 8. messzire mutató és veszélyes.

Chamberlain benemavatózó politikája

Miután Beneš hajlíthatatlan álláspontját a francia és angol segítségére alapozta, a két nagyhatalom április végi konferenciájukon világossá tette Prágával és Berlinnel szemben, hogy a szudétanémetek megbékítésére csehszlovák engedményeket tanácsolnak. Ha a német birodalmi kormány mégis erőszakhoz folyamodna, akkor „*Franciaország kötelezettségei miatt beavatkozásra kényszerülne és Őfelsége kormánya sem garantálhatná, hogy nem teszi ugyanezt*”. A megfogalmazás jelezte, hogy Chamberlain

brit miniszterelnök benemavatkozási politikájában nem követte „*a katonai akció automatikus kötelezettségének*” francia irányvonalát. Beneš a konferencia eredményét optimistának és elegendő figyelmeztetésnek minősítette Németország számára. Berlin a diplomáciai jelentések alapján azonban arra a következtetésre jutott, hogy a két hatalom nem lépne fel fegyveresen a német követelésekkel szemben. Ezért Nyugaton csak kis létszámú katonaságot hagyott.

Nagy-Britannia május első felében Prágában és Berlinben tett diplomáciai lépései a szudétanémet kérdés erőszak nélküli megoldására irányultak. Henlein londoni látogatásán előterjesztett javaslatai (a prágai központi parlament mellett a kisebbségek tartományi gyűlései és regionális öngazgatása, a népiségi határok pártatlan döntőbíróági kijelölése, stb.) elfogadhatónak tűntek a britek számára és megerősítette őket szándékukban, hogy Beneš engedményekre szorítsák.

Prágai illúziók

A prágai kormány és a Szudétanémet Párt 1938. májusi tárgyalásai már két nap után megszakadtak a bajorországi és szászországi csapatmozdulatok hírei miatt. Beneš a jelentések ellenőrzése nélkül május 20-án részleges mozgósítást rendelt el. Mivel Hitler számára váratlanul érkezett a kihívás, még visszafogottan reagált. Ezt Prágában erődemonstrációjuk sikereként ünnepelték, s tovább erősödtek illúzióik.

Hitler a Csehszlovákia lerohanásáról intézkedő, s átdolgoztatott Zöldtervben (*Fall Grün*) 1938. május 30-án azonban már így intézkedett: „*elhatároztam Csehszlovákia katonai szétfűzését belátható időn belül. A politikailag és katonailag alkalmas időpont kivárása vagy kiprovokálása a politikai vezetés dolga*”. Ezzel a szudétanémetek véglegesen Hitler politikai manipulációjának tárgyai lettek. A jogaikért folytatott harc többé nem öncél volt, hanem a nemzetiszocialista térszervezés mozgatója. E fordulat természetesen rejtve maradt a közvélemény előtt. Miközben a szudétanémetek már Hitler sakkfigurái lettek, még mindig azt hitték, hogy a Führer kizárólag az ő érdekeiket védelmezi.

Az 1938. szeptemberi válság

A cseh és német népcsoportban egyaránt erősödött a nemzeti önfenntartás érzése. Cseh részről az államhatalmi eszközök alkalmazása egyenes arányban nőtt a mind kilátástalanabb politikai sikertelenséggel. A szudétanémetek még nem voltak egységesek abban, hogy az „*anschluf*” vagy az „*államon belüli megoldást*” választják, de a pillanat kényszere az SdP keretében való összefogásra kényszerítette őket. A Führer utasítására a Zöld-terv előkészületeként propaganda-hadjáratot és provokált akciókat kezdeményeztek

Mivel a Szudéta-vidéken újabb zavargások törtek ki, a Közép-Európa iránt mind addig tartózkodóan viselkedő brit kormány közvetítőt küldött Prágába, hogy tárgyalásokkal enyhítse a feszültséget. Beneš ugyan elutasította Lord Runciman engedékenységre felszólító javaslatait, de azt elérte, hogy a csehszlovák elnök beleegyezett a német többségű „*kantonok*” területi autonómiájába, a valamennyi területen érvényesítendő nemzeti arányosságba, valamint a nyelvek egyenlőségébe, de elutasította a német kantonok központi kormány szervének felállítását.

Az engedmények azonban későn érkeztek, mert Hitler már eldöntötte a Szudéta-vidék sorsát. Szeptember 12-én pártkongresszusi beszédében önmeghatározási jogot követelt, amely alatt a szudétanémet terület *anschluf*-át értette, kijelentve, hogy nem tűri további elnyomásukat. Utasítására a Szudétanémet Párt provokációkat kezdeményezett. Másnap a csehszlovák kormány több szudétanémet kerületben kivételes állapotot rendelt el. Válaszul a szudétanémet vezetők megszakították a Prágával folyó tárgyalásokat, kihírdették a karlsbadi program autonómia-elvét és nyíltan a Német Birodalomhoz való csatlakozást (*Heim ins Reich*) sürgették Prága a Szudétanémet Párt betiltásával válaszolt, amelynek vezetése és számos tagja Bajorországba menekült. Hitler megbízására pedig Henlein megkezdte a szudétanémet menekültekből álló szabadcsapatok (*SFK*) felállítását, amelynek célja „*a szudétanémetek védelme és a további összetűzések napirenden tartása*” volt.

A szudétanémet lakosság nagy részét nyugtalanították ezek az események és vezetőik elmenekülése. Mivel eredménytelenül végződtek a szudétanémet szociáldemokraták közvetítési kísérletei is, a probléma államon belüli megoldása lehetetlenné vált. Szeptember 15-én Chamberlain angol miniszterelnök Németországba repült, hogy felajánlja Hitlernek a szudéta-

német területek Németországhoz csatolását és ennek szükségszerűségéről a francia kormányt is meggyőzze.

Csehszlovákiának nem maradt más választása, mint meghajolni az ultimátumszerű javaslat előtt, hogy ne legyen kiszolgáltatva a német támadásnak. Hitlert meglepte az angolok erőszakmentességre épülő kompromisszumkészsége, amely a megbékítési politika néven került be a történelembe. Az e politika mögött meghúzódó racionális és konzervatív számítások a letűnőben lévő világbirodalom sokrétű – gazdasági válságtól és birodalma túlzott mérvű – kötelezettségeitől szenvedő Nagy-Britannia nemzeti érdekei miatt a közép-európai béke legalábbis középtávú megőrzésére kényszerült.

Hitler azonban az angol magatartást a gyengeség jelének tekintette és növelte követeléseit. Nemcsak Varsót és Budapestet bátorította Prága elleni területi követelések állításával, hanem szeptember 22-én Bad Godesbergben már a kiürítési határidő lerövidítésével és erőszak alkalmazásával fenyegette meg Chamberlaint. Hazárdjátékában majdnem túllőtt a célon, mert Franciaország és Csehszlovákia mozgósított és Nagy-Britannia támogatást ígért katonai konfliktus esetén, a Szovjetunióhoz hasonlóan. Hitler hét hadosztályt mozgósított, de nem adott támadási parancsot Csehszlovákia ellen.

Európa a háborús feszültség napjait élte. A Birodalmon belül ugyan formálódott a konzervatív politikusok és katonák (Hans Oster a katonai elhárításnál, Ludwig Beck tábornok, Carl Goerdeler lipcsei főpolgármester) ellenállása, akik az angol politikusokkal való kapcsolattartással igyekeztek szembeszállni Hitler agressziós külpolitikájával és hajlottak a konspirációra is.

A müncheni konferencia

Amikor Chamberlain új kezdeményezést tett és a Szudéta-vidék kiürítési tervének átdolgozását javasolta, Mussolini közvetítésével 1938. szeptember 29–30-án megtartották a müncheni konferenciát. A csehszlovák kormány részvétele nélkül és a Szovjetunió kizárásával Hitler, Mussolini, Chamberlain és Daladier megállapodott arról, hogy a Szudéta-vidék 50% feletti német lakosú területeit Csehszlovákia 1938. október 1–10. között kiüríti, vele egyidejűleg német csapatok vonulnak be a területre. A német

résről kidolgozott és Mussolini által beterjesztett javaslat a háborút elkerülni igyekvő német körök tervére épült. Ezek (a külügyminisztériumban Weizsäcker államtitkár és környezete, valamint Göring stábjában a „*négy-éves tervvel*” foglalkozók) Hitlerrel ellentétben – aki katonai lépésekkel kívánta megteremteni a Szovjetunió elleni háború közép-európai feltételeit – inkább hagyományos nagyhatalmi politikával vélték biztosítani a Német Birodalom európai uralmát és kiegészítő gyarmati térségét, a háborús megoldás elkerülése esetén Nagy-Britannia mérsékelt közeledésével számoltak. Csehszlovákiának feltételül szabták a Szudéta-vidék azonnali átadását a Német Birodalomnak.

A müncheni egyezmény értelmében hozzá került 29 ezer négyzetkilométernyi terület 3,4 millió lakossal, közöttük mintegy 300 ezer csehvel és szlovákkal. Lengyelországhoz csatoltak 900 négyzetkilométernyi területet 240 ezer lakossal, közöttük mintegy 130 ezer csehvel. Magyarország az 1938. október 2-i bécsi döntőbírósi határozat értelmében 12 ezer km²-rel és 1 millió lakossal, közöttük kb. 300 ezer szlovákkal gyarapodott. A megmaradt csehszlovák állam létét a nagyhatalmak garantálták.

A müncheni egyezmény végrehajtásával a szudétanémetek nagyobb része elérte nemzeti célját. A német nemzetállamhoz való csatlakozás régi követelésük volt. Ez most a nemzetiszocialista nagynémet birodalom formájában valósult meg. Hitler október 1-jén kinevezte Henleint a *Szudétanémet területek birodalmi megbízottjává*, a Szudétanémet Párt pedig beolvadt az NSDAP-ba. A munkanélküli szudétanémetek rövidesen munkát kaptak a régi birodalomban vagy a német konszernek tulajdonába kerülő Szudéta-vidéki iparágakban. Ugyanakkor az 1919 óta bevándorolt csehek százezrei, valamint a zsidók és szociáldemokraták tízezrei hagyták el jogos félelmükben a „*birodalmi Gauvá*” nyilvánított területet.

Csehszlovákia a kikényszerített amputációval nemcsak gazdaságilag és stratégiaiilag fontos területeket veszített el, hanem Szlovákia és Kárpát-Ukrajna ezt követő autonómia-nyilatkozatával megkezdődött belső felbomlása, amelyet Berlinből céltudatosan irányítottak, így belátható időn belül előre vetítette a csonka állam megszűnését.

Csehszlovákia szétzúzása

A szudétanémetek után a szlovák nacionalisták nemzeti autonómiatörekvései tűntek alkalmasnak „*Csonka-Csehország*” elintézésére. Hitler fenye-

gető hangú „*ajánlása*” nyomán a szlovák parlament 1939. március 10-én szakított Prágával, s 13-án függetlennek nyilvánította magát. A Szlovákiára irányuló ultimatív nyomás egyúttal Emil Hácha csehszlovák államelnök zsarolásának előzménye volt, aki a szlovákiai események miatt azonnal Berlinbe utazott abban a reményben, hogy alkalmazkodásával az utolsó pillanatban megoldást találjon s legalább nemzeti túlélésüket biztosítsa. A fenyegetések és a lelki terror nyomására azonban aláírt egy kommunikét, amely „*a cseh nép sorsát bizalomteltjesen a Német Birodalom Führerének kezébe*” helyezte.

Március 15-én Prágát német csapatok szállták meg. Másnap Ribbentrop a prágai rádióban felolvasta a Führer rendeletét Cseh–Morva Protektorátus megalakításáról, amely a Nagynémet Birodalom autonóm része lett.

Ezáltal teljessé vált a „*nagynémet gazdasági térség*”, és Lengyelország déli része katonailag kiszolgáltatottá vált a német beavatkozással szemben. A német katonai határ lényegesen lerövidült, s egyszerűbbé vált Ausztria és Kelet-Németország összeköttetése is. A cseh hadsereg készletei 20 hadosztály felfegyverzéséhez és felszereléséhez voltak elegendők, ezt gyarapította még a 77 millió márka értékű hadieszköz, a magasan fejlett hadiipari kapacitások (a Skoda Művek Plzenben és Prágában, a Csehszlovák Fegyverművek Rt. Brnóban), a kiterjedt arany- és devizatartalékok, réz-, nikkel-, ólom-, alumínium-, cink- és ónkészletek, továbbá Szlovákia érc-, földgáz-, élelmiszer- és élőállat-készletei. Közlekedés-földrajzilag, valamint a cseh banki és befektetési tőke megkaparintásával pedig végleg megnyílt a dunai és a Balkán-térségbe való bejutás lehetősége.

A világ legtöbb országa nem ismerte el a protektorátusi megoldást, s további agressziótól tartva a lépést háborús előkészületnek tekintette. 1939. március–áprilisban Nagy-Britannia megadta mindazokat a garanciákat provokálatlan agresszió esetére Lengyelországnak, Romániának és Görögországnak, majd májusban Törökországnak is, amelyeket Csehszlovákiától megtagadott. Franciaország szintén csatlakozott a lépéshez.

Élet a protektorátusban

Hácha államfő (1945-ig) és Konstantin Neurath birodalmi protektor mellett a közigazgatási feladatokat a protektorátusi kormány végezte, amelyet 1942-ig Eliaš tábornok, utána 1945-ig az igazságügy-miniszter Krejčí, majd néhány hétig a belügyminiszter Bienert vezetett. A cseh lakosság

élelmiszerellátását összességében a birodalom szintjén tartották, a cseheknek nem kellett katonai szolgálatot teljesíteni, s a szövetségesek bombázásai is megkímélték a térséget. Ezért a béke szigetének számító prágai, brünni, olmützi és ostravai ipari körzetekbe erőteljes német beruházások kezdődtek – elsősorban a nehéziparba és a fegyvergyártásba – és emiatt keresett munkahelyekké váltak. A gazdaság nagy része német ellenőrzés alá került. A parasztság termékeinek értékesítése is biztosított volt.

Az államfőnek azonban nem volt tényleges hatalma, s az ellenszegülő miniszterelnököt is minden további nélkül félreállíthatták. Az autonóm protektorátusi közigazgatás német mintára épült ki. Sokan vállaltak önként munkát a „*régi birodalomban*”, ennek ellenére 1939-ben még mindig kétszázezer munkanélküli volt a protektorátusban. 1941 májusában bevezették a munkakönyv-rendszert, majd egy évvel később a munkakötelezettséget. Európa többi részével összehasonlítva azonban ezek az évek itt viszonylag nyugodtan teltek.

A protektorátust 1940 októberéig útlevel- és vámhatár választotta el a Szudéta-vidéktől. A protektorátus közigazgatásában a nyelvismeret és megbízhatóság miatt egyre több szudétanémetet alkalmaztak. A többséget azonban a birodalmi német tisztviselők alkották. A német megszállás legismertebb személyisége Frank lett, akit protektorátusi államtitkársága után 1943-ban *Cseh–Morva német államminiszternek* neveztek ki. Nevét később a cseh nép a nemzetiszocialista uralom szimbólumaként emlegette.

A nemzetiszocialisták a protektorátust katonailag semlegesíteni, gazdaságilag pedig – amennyire lehetséges – a német hadiigények kiszolgálójává igyekeztek változtatni. Cseh fegyveres egységek felállítását azonban Hitler politikai megfontolásokból elutasította.

1940 szeptemberében azonban a csehek germanizálása, vagyis asszimilációjuk mellett döntött. Kivételt képezett a faji vagy birodalomellenes beállítottságúak kategóriája, akiket kiirtásra ítelt. A 7,2 millió cseh kitelepítését végül is gyakorlati-politikai megfontolásokból elutasították. Öt év alatt angol források szerint 38 ezer személyt pusztítottak el.

A protektorátusi időszakban jelentős méretű ellenállás bontakozott ki: hírszerző tevékenység, kisebb szabotázsakciók, illegális újságkiadás, ellenállók és ejtőernyősök bujtatása, a letartóztatottak és menekültek családjainak támogatása. Hácha elnök és Eliáš miniszterelnök 1941-ig közvetlen kapcsolatban állt Beneš emigráns szervezetével, amelynek információt

szállítottak, tőlük pedig utasításokat kaptak. A cseh kommunisták pedig Moszkvával tartottak szoros kapcsolatot. Reinhard Heydrich és Frank rendkívül keményen fellépett a megosztott ellenállási mozgalommal szemben, s 1941–42-ig letartóztatták teljes vezetését.

A protektorátus életében 1941 nyara és 1942 nyara között történt alapvető változás, amikor a Beneš-vezette londoni emigráns kormány nagyobb számú ejtőernyős protektorátusba való küldését határozta el. Mivel a lakosság ellenállási hangulata növekedett, a biztonsági szolgálat (*SD*) jelentései nyomán Neurathot 1941 szeptemberében leváltották, s Heydrichet nevezték ki birodalmi protektornak. Ő azonnal kivételes állapotot hirdetett ki, letartóztatta Eliáš miniszterelnököt, s több száz halálos ítélettel és koncentrációs táborba való hurcolással szétzúzta a szervezett cseh ellenállási mozgalmat. Egyidejűleg azonban a „*korbács és mézesmadzag*” politikáját alkalmazva közeledett a munkások és parasztok szociális érdekeihez, ami veszélyesnek tűnt az ellenállási mozgalom számára. Ezért London ügynökei 1942. május végén halálos merényletet követtek el Heydrich ellen. Frank ugyan nem hajtotta végre Hitler és Himmler több tízezer cseh agyonlövésére vonatkozó utasítását, mert nem akarta megzavarni a mezőgazdasági betakarítást és a hadiipari termelést. Egy jelentés nyomán azonban Lidice helységet földig rombolták. 173 férfit agyonlőttek, 200 nőt koncentrációs táborba küldtek, 105 gyermeket elhurcoltak. A tényleges merényletet árulás nyomán egy prágai templomban tűzharcban agyonlőtték, illetve öngyilkosságot követtek el.

Az 1943–44-es évek összességében nyugodtan teltek a protektorátus életében. A cseh ellenállási mozgalom még a szövetségesek közeledtével sem lángolt fel, ezért számos hadiipari üzemet és kórházat telepítettek a bombázásoktól megkímélt térségbe. Hitler elutasította a protektorátus semlegesítésére, majd később cseh nemzeti erők bevetésével az amerikai megszállásra vonatkozó javaslatokat, így Prága a nemzetiszocialisták egyik utolsó fellegvára maradt.

A nemzetiszocializmus a Cseh és Morva Protektorátusban sajátos megoldásokat követett. Itt nem folytattak szisztematikus népiirtást, mint Lengyelországban, katonailag nem szállták meg, mint Franciaországot, s nem kísérletezett faji megnyeréssel sem, mint Dániában vagy Norvégiában. A magasan fejlett szláv nép szétzúzását bizonyos részeinek asszimilációjával és mások elkülönítésével igyekezett megvalósítani, hogy az általuk lakott területtel is kiegészítse „*életterét*”.

Beneš második emigrációja

A német bevonulás után Beneš elnök lemondott és 1938. október 22-én Londonba távozott. Az 1939–45 közötti második csehszlovák emigráns szervezet tevékenysége több vonatkozásban hasonlított az 1914–18 évihez: mindkét esetben világháború eredményeként értek el olyan politikai célokat, amelyek az adott háború elején még utópikusnak tűntek. Először Csehszlovákia megalakulását, majd pedig államuk újjáalakítását érték el a szudétanémetek elűzése révén.

Beneš és szervezete a szudétanémet kérdésben a nyilvánosság előtt 1941–42-ig óvatosan lavírozott, mivel nem akarták zavarni a fontosabb célok elérését. Ezek közé tartozott a csehszlovák államhatalom helyreállítása az első köztársaság jogfolytonosságának elismerésével, illetve annak *de jure* elfogadtatása a nemzetiszocialista Németország ellenfelei részéről, hogy mindenképpen a béketárgyalások részeseivé váljanak. Az állami jogfolytonosság elismerésére tett fáradozásai végül is sikerrel jártak: 1941 júliusában előbb a Szovjetunió és Nagy-Britannia, majd a többi nyugati állam is elismerte a csehszlovák kormányt, amely az emigrációban kiépítette teljes apparátusát. Elsőként tanácskozó funkcióval negyven (később ötven) tagú Államtanácsot állított fel, amely először 1940 decemberében ülésezett, s 1942. novemberben hét évre meghosszabbította Beneš megbízatását. 1941 augusztusában Csehszlovákia csatlakozott az atlanti chartához, s annak alapelveivel ellentétben elfogadtatta a stratégiai határkijelölés elveit. 1942 nyarára a kormány elérte a müncheni egyezmény nemzetközi érvénytelenítését is, s ezzel elméletileg és politikailag a régi határok között állította helyre Csehszlovákiát.

Beneš tisztában volt azzal, hogy a Szovjetunió a háború után Közép-Európa hegemon hatalma lesz, ezért már 1943 decemberében szövetségre lépett vele és egész politikáját a moszkvai elképzelésekhez igazította. Még Kárpát-Ukrajna elszakítása miatt sem kezdett nyílt vitát a Szovjetunióval. Kormányprogramját erőteljes kommunista elemekkel szötte át, s pozíciókat juttatott a kommunista pártnak is, azt remélve, hogy a háború után egyfajta közvetítő szerepet tölthet be kelet és nyugat között.

A cseh emigráns kormány kisebb katonai egységgel vett részt az angol légierő harcaiban és Montgomery Afrika-hadtestjében, illetve Svoboda tábornok vezetésével a Vörös Hadsereg küzdelmeiben. Ezek az egységek azonban sohasem érték el az 1918–20-ban Oroszországban felállított „*cseh*

légio” stratégiai jelentőségét, de a második világháború alatti tárgyalásokon bizonyos katonai súlyt kölcsönöztek a csehszlovák kormánynak.

A „lakosságtranszfer”

A „lakosságtranszfer” kifejezés 1941 májusában bukkant fel először a londoni cseh emigráns kormány szóhasználatában, de az első komolyabb kitelepítési javaslatot csak szeptemberben juttatták el a brit kormányhoz, amely 1942 nyarán értesítette Beneš, hogy nincs kifogása a szudétánémetek kitelepítése ellen. A szovjet és amerikai egyetértés 1943 júniusában érkezett meg. A kitelepítettek körét folyamatosan bővítették, s végül a teljes német lakosságra kiterjesztették. Tervszerűen dolgoztak a közvélemény megdolgozásán. A kételkedőknek azt válaszolták: „*új Münchent akartok?*”, vagy egyszerűen ködös válaszokat adtak: „*még nincs végleges döntés és csak a felszabadult nép dönt véglegesen a felszabadult hazában*”.

A csehszlovák emigráns kormány kitelepítési terveit 1945 májusában a szudétánémetek gyakorlatilag nem ismerték, jöllehet a szintén emigrációban élő szudétánémet szociáldemokrata Wenzel Jaksch 1944-ben több pártbeli társát a Szudéta-vidékre küldte, hogy figyelmeztessen a kitelepítés veszélyeire. A kitelepítési elképzelések csak a Szudéta-vidék szovjet és amerikai megszállása, illetve 1945 májusában a csehszlovák közigazgatás felállítása során körvonalazódtak.

Beneš elnök már londoni emigrációja idején 45 dekrétumot adott ki a szudétánémetek és kárpáti németek sorsáról. Prágába való visszatérése után 1945. október végéig további 98 dekrétumot és ideiglenes törvényerejű dekrétumot írt alá, amelyeket a parlament utólag megerősített. Ezek értelmében „*a németek, magyarok, árulók és kollaboránsok*” minden vagyoni értéke nemzeti igazgatás alá, mezőgazdasági vagyonuk kártérítés nélkül kisajátításra és felosztásra került, megfosztották őket állampolgárságuktól, s munkakötelezettség terhelte őket.

A szudétánémet lakosság kitoloncolása több szakaszban történt. 1945. május 5-éig a sziléziaiak menekülésével és a visszavonuló Wehrmachttal egyes személyek távoztak el.

A háború befejeződésekor megindult „*vad*” kitelepítések jegyében mintegy 750 ezer szudétánémetet toloncoltak ki Szászországba és Ausztria szovjet megszállási övezetébe. A kitelepítések 1945. június–júliusban te-

A németek kitelepítése a Csehszlovákiához visszacsatolt Szudéta-vidékről

töztek, s a váratlan razziát követő kiürítések helyenként kifejezetten meghatározott társadalmi rétegeket és foglalkoztatási csoportokat – közigazgatási hivatalnokok, tanárok, alkalmazottak – érintettek.

1945. augusztus 2-án a szövetségesek (Egyesült Államok, Szovjetunió, Nagy-Britannia) a potsdami értekezleten egyetértettek a németek Lengyelországból, Csehszlovákiából és Magyarországról való kitelepítésével, s azzal, hogy annak szervezeten és emberségesen kell lezajlania. A szövetségesek nyilatkozata moratóriumot hirdetett az áttelepítésekre. A csehszlovák kormány azonban – a szovjet hatóságok támogatásával – elrendelte valamennyi német kitoloncolását. Már közvetlenül a potsdami konferencia után előkészítették a szervezett kitelepítéseket. Az országban több mint száz, 1200 személyes gyűjtőtábor állítottak fel a kitoloncolandók számára, a határ közelében pedig úgynevezett tartaléktáborokat rendeztek be. Az első transzportok 1946. január végén indultak a táborokból; májusban engedélyezték a családok zárt, együttes kitelepítését a kényszermunkára ítélt tagokkal együtt: mindegyikük 70 kg-os csomagot vihetett magával. Otthoni szenvedéseik hatására sokan önként jelentkeztek, s az engedélyek kiadását a cseh hivatalnokok megvesztegetésével igyekeztek gyorsítani. 1946-ban több mint ezer vasúti szerelvénnel 1,2 millió szudétanémet érkezett az amerikai övezetbe, 750 ezer pedig a szovjet övezetbe.

Az amerikai katonai kormányzat 1946. november végén megtagadta további transzportok átvételét, s kivételt csak családegyesítés esetében tett. Ezért sokan illegálisan lépték át a határt; néhány tízezer németet maguk a cseh hatóságok jutattak át a kevésbé őrzött határszakaszokon.

A Szudéta-vidékről áttelepített 3 millió németből 1,9 millió a nyugati övezetbe, 900 000 a szovjet övezetbe, 140 000 pedig Ausztriába került. A Csehszlovákiában maradt németeket – a nélkülözhetetlen szakmunkások kivételével – kényszermunkára küldték. Helyzetük csak az ötvenes évek elején javult, amikor automatikusan elismerték a német nemzetiségűek csehszlovák állampolgárságát.

A németek elleni kollektív fellépések során mintegy 15 ezer német esett áldozatul a pogromjellegű megmozdulásoknak s németek ezrei haltak meg a brünni németek halálmenetében az osztrák határ felé. A táborokban és börtönökben fogva tartott mintegy 350 ezer német közül legalább 40 ezret megöltek. A vezető cseh politikusok eltűrték a vad németellenes túlkapásokat. A cseh tartományokban közel 2,5 millió hektár földet sajátítottak ki kárpótlás nélkül. Összesen 3900 ipari üzemet és 34 ezer kisipari műhelyt sajátítottak ki, amelyek a köztársaság ipari potenciáljának egyharmadát tették ki.

Miközben a szudétanémetek számára 1945–46 zárt népcsoportjuk eltűnését jelentette, a csehek számára mindez csehszlovák államiságuk helyreállítását jelentette. A képek nagyon hasonlítottak egymáshoz: 1938-ban a szudétanémetek örvendtek a német Wehrmachtnak, most Nyugat-Csehszágban az amerikai Patton tábornok Sherman-páncélosainak és Prágában virággal fogadták Konyev marsall T-34-eseit. Mivel az új Csehszlovákia területét a háború során kevés károsodás érte, az újjáépítés voltaképpen a vagyonok újraelosztására és a közigazgatási apparátus újjáépítésére szorított.

Irodalom

Benz, Wolfgang (Hrsg.): *Die Vertreibung der Deutschen aus dem Osten. Ursachen, Ereignisse, Folgen*. Fischer Taschenbuch Verlag, Frankfurt am Main, 1996.
Die Vertreibung der deutschen Bevölkerung aus der Tschechoslowakei. Band 1–2. Deutscher Taschenbuch Verlag, München, 1984.

- Ermacora, Felix : *Die sudetendeutschen Fragen*. Langen-Müller Verlag, München, 1992.
- Franzel, Emil: *Die Sudetendeutschen*. Aufstieg Verlag, München 1980.
- Franzen, K. Erik: *Der vierte Stamm Bayerns. Die Schirmherrschaft über die Sudetendeutschen 1954–1974* (Dissertation). Oldenbourg Wissenschaftsverlag, München, 2010.
- Koschmal, Walter – Nekula, Marek – Rogall, Joachim (Hg.): *Deutsche und Tschechen. Geschichte – Kultur – Politik*. Mit einem Vorwort von Václav Havel. C. H. Beck, München, 2001.
- Lang, Peter (Hrsg.): *Hundert Jahre sudetendeutsche Geschichte. Eine völkische Bewegung in drei Staaten*. Frankfurt am Main, 2007.
- Meixner, Rudolf: *Geschichte der Sudetendeutschen*. Nürnberg, 1988.
- Seibt, Ferdinand: *Deutschland und die Tschechen. Geschichte einer Nachbarschaft in der Mitte Europas*. 3. Aufl. Piper, München, 1997.
- Später, Erich: *Kein Frieden mit Tschechien – Die Sudetendeutschen und ihre Landsmannschaft*. KVV konkret, Hamburg, 2005.
- Thurich, Eckart: *Schwierige Nachbarschaften. Deutsche und Polen – Deutsche und Tschechen im 20. Jahrhundert. Eine Darstellung in Dokumenten*. Verlag W. Kohlhammer, Stuttgart–Berlin–Köln, 1990.

A NÉPI BIRODALOM ÁLMA A „*HARMADIK BIRODALOMBAN*”

1933. január 30: Hitler kancellári kinevezése
február 28: a birodalmi elnök rendelete a „*nép és az állam védelmében*”
május 10: a Német Munkafront (DAF) megalakulása; könyvégetések
június 1: munkateremtési program meghirdetése
július 14: törvény a pártok újjáalakulása ellen; törvény az örökletes betegségben szenvedők ellen
szeptember 29: a birodalmi örökbirtok-törvény elfogadása
1934. január 20: törvény a nemzeti munkáról
április 24: a népbíróságok felállítása
1935. június 26: a birodalmi munkaszolgálat bevezetése
szeptember 15: a nürnbergi faji törvények
1936. szeptember 9: a négyéves terv meghirdetése
1937. január 26: törvény a tisztviselőkről
június 24: utasítás a Wehrmacht számára a háborús előkészületekről
1938. március 12: a Wehrmacht bevonul Ausztriába
szeptember 29: a müncheni konferencia a Szudéta-vidékről
1939. március 15: német csapatok bevonulása Csehszlovákiába
március 16: cseh és morva birodalmi protektorátus alakítása
1942. január 20: a wannsee-i konferencia a zsidók deportálásáról és kiirtásáról
1943. május 19: Berlint „*zsidómentesnek*” nyilvánítják
november 18: a brit légitámadások kezdete Berlinre
1944. július 3: a keleti front összeomlása
július 20: merénylet Hitler ellen
szeptember 12: a szövetségesek egyezménye Németország megszállási övezeteiről és Nagy-Berlin igazgatásáról
1945. április 30: Hitler öngyilkossága
május 7–9: feltétel nélküli német kapituláció Reimsben és Berlin-Karlshorstban
május 23: a Dönitz-kormány letartóztatása
-

Az új népközösség és a „*Harmadik Birodalom*” fogalma

A nemzetiszocialisták az új népközösség (*Volksgemeinschaft*) fogalmát a mesterségesnek és „*némettelennek*” tekintett „*társadalom*” kifejezés ellenpólusaként használták. Eszmetörténetileg a 20. század elején a diákmozgalom kulcsszava, később pedig az első világháborús lövészárk-bajtársiasság kifejezője volt a 19. századi polgári liberalizmusával és individualizmusával szemben.

Az új népközösség terve az első világháború totális hadiközösségének példájára épült. A militarizálás áthatotta az élet valamennyi területét. A kifejezés tagadta a származási, rendi, foglalkozási, vagyoni, végzettségi és tudásbeli különbségeket. A népközösségben megszűnt az egyén arculata, aki a természeti és isteni akarat szerint betagoódik a fajba és a népbe. Az élet központjában nem a korlátlan én, hanem csak a népközösség állhatott. Ezért létünk értelme és célja a nép – vallotta a nemzetiszocializmus első alapelve.

A társadalmi rendszer fő ismérve és a politikai akaratképzés fő hordozói a tömegszervezetek lettek. Minden állampolgárt egy vagy több ilyen tömegszervezet egyesített, amelyek lehetővé tették az állam vezetésének, hogy az embereket munkájukban és szabadidejükben, társadalmi és kulturális tevékenységükben központilag irányítsák, propagandisztikusan befolyásolják és állandóan ellenőrzés alatt tartsák.

A rendszer ideológiája nagy hatással volt az emberekre: a közösséghez tartozás vágya erős ösztönzést adott a konszolidációhoz. Érzésük, hogy a közösség tagjai részt vehetnek sorsuk alakításában – még ha ez némiképpen illuzórikus is volt – a viselkedés bizonyos fokú egységesítésével járt, amely látszólag megerősítette a rendszer tanítását, hogy létezik egy konfliktusok nélküli társadalom.

Hitler a *Mein Kampf*-ban a népi állameszméről még rendkívül vázlatosan és felületesen írt, s ennek kapcsán voltaképpen csak a későbbi Führer-elv néhány jellemzőjét fogalmazta meg. A népi világnézet és a marxista világnézet közötti lényeges különbséget abban látta, hogy előbbi „nemcsak a faj értékét, hanem egyben a személyiség jelentőségét is felismeri és az egész állami élet alappillérvé teszi [...] A népi államnak polgári jólétet kell biztosítania, s minden téren bevezeti az egyének érvényesülésének legnagyobb mértékét biztosító alkotómunkát [...] a legjobb alkotmány és államforma az, amelyik a legtermészetesebb biztonsággal juttatja vezető pozícióba a népközösség legtehetségesebb fiait. A népi államban nem lesz többségi döntés, csak felelős személyek lesznek és a tanács szó újra visszanyeri eredeti jelentőségét. Minden államférfinak tanácsadók állnak rendelkezésre, a döntés azonban egy személyt illet.” Nem titkolta, hogy az állam felépítését a porosz hadsereg mintájára képzei el: minden vezetőnek lefelé tekintéllyel, felfelé felelősséggel kell rendelkeznie. A parlamentre azért van szükség – írta képmutatóan –, mert főleg „ott nyílik lehetőség arra, hogy lassanként kiemelkedjenek azok a személyek, akikre később felelősségteljes feladatokat lehet róni.”

A népi államnak „nincs olyan képviselőtestülete, amely a többség útján hozna határozatot, csak tanácsadó testületei vannak, amelyek az időnként választott vezetőnek segítségére állnak [...] A népi állam [...] képviselőtestületeit már eleve politikai és érdekképviselői kamarákra tagolja. Ezek fölött külön szenátus áll, amely a két kamara hasznos együttműködését garantálja. Sem a kamarában, sem a szenátusban nem szavaznak. Ezek a munka testületei, és nem szavazógépek. Az egyes tagoknak nincs határozati joguk, csak tanácsadó szerepük. A határozat joga a felelős elnököt illeti meg.”

Az egyenlősítés álarca mögött a népközösség ígérete rituális ünnepeket, éjszakai gyűléseket, stb. is jelentett. A néptársakat a különböző gyűjtési akciók állandóan önkéntes adományozásra kényszerítették. A munkanélküliek és egyéb rászorultak támogatására téli segélyakciót indítottak, amelyet a náci minden háztartást érintő kényszeradakozássá alakítottak. Felszólították az embereket, hogy havonta egyszer mondjanak le a húsról a téli segély javára. Ilyenkor főzzenek egy tál ételt, s a hús árát ajánlják fel az akció javára, amelyet a náci tömbmegbízott, vagy az SA és SS tagjai ellenőriztek és gyűjtöttek össze. Így a vasárnapi ebéd politikai funkciót kapott és a rendszer melletti kiállás vagy elutasítás jelképe lett.

A népközösség különleges formája volt az üzemi közösség, ahol a nemzetiszocialista szándékok értelmében kifejezésre kellett jutni valamennyi dolgozó munkakedvének és egységes munkaerőkölsének. Elvárták, hogy minden dolgozó néptárs teljes erejével Németország gazdasági és katonai újjáépítéséért tevékenykedjen. E „tisztességgel” ellentétben a szakszervezetek korábban folytatott bérharca. Ezért a Német Munkafront (*Deutsche Arbeitsfront*) sem érezte magát szerződő félnek a munkaadó és munkavállaló viszonyában. Vezetője, Robert Ley kijelentette, hogy „a német üzemek a közösségi gondolat büszke várai lettek. Üzemi csoportjaink e várak toronyőrei, [...] akiknek tevékenységét állandóan áthatja a magával ragadó jelszó: a Führernek mindig igaza van!”

Igazolás a német gazdaság Adolf Hitler adományáról

A náci ideológia egyik legfontosabb eleme a népközösség tagjai és a népközösségből kizárt társadalmi réteg ellentéte volt. A rendszer egész propaganda-apparátust működtetett, ideológiai és elnyomó szinten, amelynek célja a betagolás, egységesítés és összefogás, illetve a diszkrimináció volt. Az 1933. január 30-i hatalomra kerülés első áldozatai a politikai ellenségek voltak, akiket „átnevelés” céljából koncentrációs táborokba zártak. Más kisebbségeket – mint például a homoszexuálisok vagy a „*társadalmon kívüliek*” – ugyan méltatlannak tartottak arra, hogy a társadalom részei legyenek, de viselkedésük megváltoztatása esetén újra visszafogadtak a társadalomba. Másokat azonban alacsonyabb rendű fajhoz tartozónak tekintettek: mindenekelőtt a zsidókat, de a cigányokat és a mentálisan sérült betegeket is: nekik tilos volt kapcsolatban állni a németekkel, és lassan kiszorították őket a társadalom minden rétegéből.

A „*Harmadik Birodalom*” fogalma eredetileg a keresztény teológiából származik. A 12–13. században a kiliazmus híve, a Krisztus második eljövételét valló Joachim von Fiore történelemteológus alakította ki a három birodalom egymást követő világképét: az ótestamentumi „*Atya birodalmát*”, a jelenlegi „*Fiú birodalmát*” és végül az örökké érvényes „*Megváltás birodalmát*”, más néven a „*Szent szellem békebirodalmát*”. Erre a végtelen üdvözülésre – miszerint a „*mennyei Jeruzsálem*” örökké érvényesül – támaszkodott I. Ferenc francia király is, amikor 1521-ben megpályázta a Szent Római Birodalom császári koronáját, s ennek jegyében, Fiore menyeyei város elképzelése alapján felépíttette Chambord kastélyát.

A „*Harmadik Birodalom*” kifejezés 20. századi használata Arthur Moeller van den Bruck (1876–1925) német kultúrtörténész és völkisch-nacionalista publicista nevéhez köthető, aki az 1920-as években a „*konzervatív forradalom*” híve volt. 1923-ban jelent meg fő műve, a *Das dritte Reich* (A harmadik birodalom), amely fogalmat a nácik halála után kezdték használni. Könyvében a konzervatív-antidemokratikus német nacionalisták új, hatalmas Németországát vizionálta, amely a két korábbi német birodalom helyébe lép. Dosztojevszkij nyomdokán, tudatosan kapcsolódva von Fiore nézeteihez, „*német szocializmusról*” beszélt, ahol a hatalom a középkori birodalmi gondolat jegyében egy szűk elit kezében koncentrálódik. Elképzelései kifejezetten a liberalizmus, a kommunizmus és a demokrácia ellen irányultak, jóllehet magát demokratának tartotta.

A nácik a weimari köztársaságot közbülső birodalomként tartották számon, hogy világossá tegyék: nincs helye a hivatalos korszakokban. Hata-

lomra jutásuk után egyébként hivatalosan keveset használták e fogalmat, s nem is annyira ők emlegették, hanem népies értelemben inkább a rendszer ellenfelei kül- és belföldön. Az ország elnevezése hivatalosan Német Birodalom (*Deutsches Reich*) volt. 1939 júliusában Hitler ismételt kérésére a nácik visszavonták a hivatalosan egyébként is ritkán használt Harmadik Birodalom fogalmat, arra hivatkozva, hogy a rendszer ellenfelei a Negyedik Birodalom kifejezéssel csúfolták annak örökkévalóságát. Indoklásuk szerint „*az azóta lejátszódott mélyreható fejlemények már nem indokolják a kifejezés használatát.*” 1938-tól, Ausztria anschlossa után előbb nem hivatalosan, majd 1943 júniusától pedig hivatalos állami elnevezésként a Nagynémet Birodalom (*Großdeutsches Reich*) kifejezést használták.

Az ifjúság és a „gigantikus idők”

1933-ban a diákok és a végzős hallgatók jutottak hatalomra Németországban. Származási sokszínűségüket elfedte a nemzetiszocializmus szociáloromantikus, s egyúttal technicista-modernista utópiája. Az „ifjúság” élcsapatának érezték magukat. A nemzetiszocializmust ezért jó okkal lehet az ifjúság diktatúrájának nevezni, amely néhány éves rombolását tekintve a 20. század legsikeresebb generációs műve volt.

A náci mozgalom fiatal híveit a most vagy soha mentalitás hatotta át. A náci hatalomátvétel időpontjában Joseph Goebbels 35, Reinhard Heyrich 28, Abert Speer 27, Adolf Eichmann 26, Josef Mengele 21, Heinrich Himmler és Hans Frank 32 éves volt. Az öregek generációjához tartozó Hermann Göring éppen 40. születésnapját ünnepelte. Goebbels még a háború alatt is azt írta, hogy Németországot ma ifjúsága vezeti.

A fiatal németek többsége számára a nemzetiszocializmus nem diktatúrát, némaságot és elnyomást, hanem szabadságot és kalandot jelentett. Magukat modern, a közösségi tettek emberének tekintették. Megbízásaikat nagy közösségi feladatnak, kihívásnak tekintették, amelynek végrehajtása során megkaptak mindent, amit az emberek ilyen életkorban szívesen látnak: egyéni felelősséget és szabályozatlan viszonyokat, amelyek az úttörőket rögtönzésre kényszerítik, s folyamatosan kipróbálhatják szellemi és testi képességeiket.

A rendkívüli tempó, a fiatalos, lázas, kollektív, felkavaró, meggondolatlan cselekvés ma nehezen érthetővé teszi a náciizmus rövid tizenkét évét.

A német társadalom rendkívüli energiáit az ellentéteknek a vezetés által táplált egységéből merítette: a racionális és emocionális politikai szükségletekből, az új és régi elitből, a népből, pártból és bürokráciából. Hitler kombinálta a nemzeti újjászületést a bukás rizikójával, a közösségi lelkesületű osztályharmóniát a munkamegosztó megsemmisítés erőszakával. A nemzetiszocializmus új Németországa az ideológiailag másik oldalon állóknak is esélyt kínált, hogy békét kössenek a „*Harmadik Birodalommal*”.

A náci rendszer nagy hangsúlyt fordított a fiatal németek iskolázására és különböző szervezetekbe történő „*besorozására*”. Így olyan fontos szerepet vállaló tömeget teremtettek – amely lelkesedéssel és szellemi frissességgel telve – a későbbi hadsereg magvát képezte. A fiatalokat kezdettől a Német Birodalom életterének növelésére nevelték. Az egyes szervezetek inkább központosított intézményként, mintsem iskolaként működtek; olyan eszközök voltak, amelyeket a rendszer ellenőrző hatalmának és befolyásának gyakorlására és biztosítására használt fel. A fiúk és lányok szigorúan elkülönített közösségeket alkottak.

A fiatalokat 6–18 éves korig a különböző náci ifjúsági szervezetek (*Pimf, Jungvolk, Hitler-Jugend*) tömörítették. 1933-tól a 10–18 éves fiúk a Hitler-Jugendhez, a lányok pedig a Német Lányok Szövetségéhez (BDM) tartoztak, s egyenruhába bujtatták őket. A Hitler-Jugend 1932-ben még csak százezer fiatalot tömörített, taglétszáma azonban a hatalom megszerzését követően dinamikusan nőtt. 1933-ban már 2,3 millió, az évtized végén pedig nyolcmillió fiatalot tömörített.

A fiatalok közel egyharmada önkéntesen lépett be a szervezetbe, gyakorta titokban, szüleik akarata ellenére. A fiúk hetente legalább két alkalommal kötelező rendezvényeken vettek részt: felvonulásokon, sportrendezvényeken és különböző rituálékon, mint például a zászlófelvonás. Zárt formációik, himnuszuk, táborozási kalandjaik erősítették a fiatalok közösségi érzését és azt a látszatot keltették, hogy komolyan veszik őket. Itt is a Führer-elv érvényesült: megkezdődött a fiatalok uniformizálása; más szervezet zászlaját nem tűrték meg. Nyáron gyakorlattá vált a fiatalok vidékre, mezőgazdasági munkára való küldése, illetve a téli segélyakciókban való részvételük.

Az elitképzés az Adolf Hitler Iskolákban, a Nemzeti Politikai Nevelőintézetekben és a Rendi Várakban folyt. Így a fiatalok a náci Németországban több évig közvetlen állami ellenőrzés alatt álltak, amely széles

lehetőséget kínált a családból vagy iskolából hozott esetleges „nevelési hibák” korrigálására. Ezért Hitler a fiatalságban a legragyogóbb hívekre, majd fanatikus harcosokra lelt. A német ifjúság „*jövők garanciája*”, „*népünk legértékesebb tulajdona*”, ezért erre a „*kincsre*” különösen vigyázni kell – vallották a náciak –, hogy egész személyiségét a „*nagy, nemzeti feladatok*” szolgálatába állíthassa.

Engedelmesség, összetartás, kötelességérzet – ezeket a tulajdonságokat várták el a fiataloktól. A fiatalság militarizálását jelezte, hogy a Hitler-Jugend szigorú szabályzattal, olyan belső szabályzattal rendelkezett, amely teljesen elkülönült a jogalkotástól. A propaganda mindig a szervezet fiatalos jellegét hangsúlyozta, jóllehet a „*fiatalok által vezetett fiatalság*” szervezetét túlmisztifikálták, hiszen minden vezetőjét felülről nevezték ki, s a szervezet is hierarchikusan épült fel.

Ezután hat hónapos kötelező birodalmi munkaszolgálat (*Reichsarbeitsdienst – RAD*) következett. Az önkéntes munkaszolgálat lehetőségét – széles szociális vonzattal – már 1932-ben és 1934-ben törvény szabályozta, 1935 júniusától azonban a 18–25 év közötti fiatalok számára kötelezővé tették. Pénzügyi és szervezeti okokból a női munkaszolgálat 1939-ig önkéntes maradt. A munkaszolgálat nem tartozott az NSDAP-hoz. Élén Konstantin Hierl birodalmi munka-Führer állt, a birodalmi belügyminisztérium államtitkári rangjában. A nemzetiszocialista párt és a birodalmi munkaszolgálat elkülönülését hangsúlyozandó Hierl nem tartozott a párt vezetőségéhez. A szervezet 1943-ban, Himmler miniszteri kinevezésekor kivált a belügyminisztériumból, s a legfelső birodalmi hatóság (*Oberste Reichsbehörde*) körébe sorolták, Hierl pedig miniszteri rangot kapott.

A munkaszolgálat „*a német népnek végzett tiszteletbeli szolgálat*” volt, szintén a rendi különbségek megszüntetését kifejezendő. Elsősorban gazdasági feladatokat kapott: erdészeti munkákat, utépítést, autópálya-építést végeztek. Munkájuk összértéke azonban nem érte el a ráfordítások költségét. A szervezet 1944–1945-ben többnyire már csak katonai kiképzéssel foglalkozott, s számos részlege átalakult légvédelmi egységgé. A birodalmi munkaszolgálatot két éves katonai szolgálat követte.

Az egyetemek elveszítették autonómiájukat. A tantárgyi változások keretében bevezették a faji tudományokat. A hallgatók száma az 1931. évi 138 ezerről 1939-re 62 ezerre csökkent, s az oktatás színvonala is esett. Az első öt évben 2800 oktatót bocsátottak el és sok tudós elhagyta Németországot. Einstein relativitáselméletét zsidó spekulációnak minősítették.

A 10–14 év közötti lányok a Fiatal Lányok Szövetségében (*Jungmädelbund*) a fiúkhoz hasonló nevelést kaptak. Hétvégén szintén hátizsákokkal meneteltek, s elsajátították a náci ideológiát. 14–17 éves korukat a Német Lányok Szövetsége (*Bund Deutscher Mädel – BDM*) tagjaiként töltötték. 1938-tól a 18–21 éves lányok életét a Hit és Szépség (*Glaube und Schönheit*) mozgalom szervezte. A fiúk munkaszolgálatához hasonlóan 18 éves korukban a lányok is egy évet vidéken (*Land-Jahr*), mezőgazdasági munkával töltöttek. A termény betakarítását fizetés nélküli szolgálatnak tekintették. A Lányok Háztartási Éve (*Haushalt-Jahr*) keretében pedig kb. félmillió lány egy évet városi háztartási alkalmazottként töltött.

A leányok nevelését a nemzetiszocialista ideológia egyik legfontosabb tartóoszlopának tekintették, s erényei közé a feltétlen engedelmesség, kötelességtudás, fegyelem, áldozatkészség és a közösség szolgálata tartozott. A nevelés kétharmadát a sport, egyharmadát pedig a világnézeti nevelés alkotta. A BDM-et 1918–1930 között betagolták a Hitler-Jugendbe (*Schwesternschaften*), s fontosnak tekintették, hogy a lányokat kivonják a szülői ház befolyása alól. Tökéletes anyákká és háziasszonyokká igyekeztek nevelni őket, de 1936-tól mindinkább támogatták, hogy szakmát tanuljanak.

„A fiatalsággal fogom kezdeni nagy nevelő munkámat – vélekedett Hitler. – Velük felépíthetem majd az új világot [...] olyan ifjúságot nevelünk fel, amely előtt remegni fog az egész világ. Szilaj, erőszakos, rettenhetetlen és kegyetlen ifjúságot [...] Azt akarom, hogy szépek és erősek legyenek, mint a fiatal vadállatok [...] Ez az ifjúság mindenekelőtt atléta legyen; ez a legfontosabb. Így fogom megtisztítani a fajt a háziállattá szelidítés és engedelmesség évezredeitől [...] Szellemi kiképzésükről szó se legyen.” Ez a tette volt a végzetes rendszer egyik legszörnyűbb hagyatéka.

Nemzeti integráció

A németek többsége Hitlert nagy integrációs személyiségnek tekintette. A versailles-i és st. germain-i békeszerződések megtiltották Ausztria és Németország állami egységét. A lakosság többsége mindezt súlyos igazságtalanságnak tartotta. Ezért úgy tűnt, hogy Ausztria 1938. márciusi Anschluss-szával teljesült a németek 1848. évi nemzeti-romantikus álma. A

nagynémet nemzetállam ugyan nem lett köztársaság, de a nép ünneplésével jött létre. 1938. március 15-én Hitler, aki nemcsak a Német Birodalom kancellárjának, hanem a német nép Führerének is tekintette magát, Bécsben, a Hősök terén kijelentette: *„A német nemzet és a birodalom Führereként és kancellárjaként jelentem a történelemnek hazám belépését a Német Birodalomba.”* Röviddel később pedig Frankfurt am Mainban, az 1848. évi parlament színhelyén az egykori vágyak beteljesüléséről beszélt: *„A mű, amelyért 90 évvel ezelőtt elődeink harcoltak és vérüket ontották, most lezártnak tekinthető.”*

A gazdasági fellendülés látszatával kísért, folyamatos győzelemsorozat gyengítette az ország pragmatikusait. A realista személyiségek – Hjalmar Schacht, Ludwig Beck, Carl Friedrich Goerdeler és mások – perifériára, vagy koncentrációs táborokba szorultak, mert zavarták Hitler nagy lendületű népiségi politikáját, a mindent vagy semmi világos alternatíváját. A náci vezetés érzékenyen figyelte a lakosság hangulatát, s állandóan támogatta a fogyasztási igényeket, gyakorta a hadigazdasági prioritásokkal szemben. 1936-ban a koncentrációs táborokban már csak 4761 fogoly ült az alkoholistákkal és bűnözőkkel együtt. 1937-ben pedig a 60 milliós társadalom ellenőrzését a Gestapo mindössze 7000 fős apparátusa végezte; az SD-nek (*SS Sicherheitsdienst*) pedig még kevesebb munkatársra volt szüksége.

Mivel Hitler könnyen elérte sikereit, s a fellendülést ugyan tisztességtelenül finanszírozta, növekedett népszerűsége, amely rövidesen a náci párton is túllépett, s az országon belüli ellenzékét megfosztotta bázisától. 1938-ra rögzültek a politikai állapotok, s a németeket a pártpolitikai gyűlölködés helyett a népközösség igénye egyesítette. Az NSDAP integrálta a szocialista meggyőződésű munkásokat, kézműveseket és alkalmazottakat, akik jobb életet szántak gyermekeiknek. Hozzájuk csatlakoztak a weimari köztársaság oktatási reformjának nyertesei, akik folytatni kívánták szociális felemelkedésüket. Őket nem egy új osztályuralom óhaja egyesítette, hanem olyan politikai körülmények, amikor születésük pillanatában nem dől el társadalmi pozíciójuk, életútjuk, szakmájuk és társadalmi tekintélyük. Németek milliói számára a nemzetiszocializmus faji tanaival együtt attraktívnak tűntek a számukra címzett völkisch egyenlősítési ígérek. A náci ideológia a különbözőséget kifelé hangsúlyozta, befelé kiegyenlítően hatott. Hitler kifejezésével: *„A német népen belül a legteljesebb népközösség és tanulási lehetőség mindenki számára, kifelé azonban abszolút felsőbbbségi álláspont!”*

1935-ben a választásra jogosultak mindössze öt százaléka volt a náci párt tagja, s 26 néptársra jutott egy párttárs. A tagok kétharmada azonban csak a párt hatalomra jutása után lépett be a pártba, így a „*régi harcosok*” kisebbségben maradtak; viszonylag fiatal csoportjuk eltérő megfontolásból csatlakozott a párthoz. Egy részük polgári családból származott, ahol Németország európai nagyhatalommá válásának álmát dédelgették. Mások egyszerűen a társadalmi sorompókat igyekeztek átugrani, vagy éppenséggel szüleik hazaszeretetén igyekeztek túltenni. Sokakat vonzott a mozgalom „*szocialista*” tendenciája, mert erősítette szembenállásukat a konzervatív szülői házzal. Egyúttal azonban a nemzeti tendencia is vonzotta őket, mert megfelelt annak a szellemnek, amely kora gyermekkoruktól áthatotta őket. Mások pedig azért váltak fogékonnyá a szigorúan Hitlerre 19 építő párt iránt, mert kezdettől fogva önmaguk alárendelésének szükségességét sulykolták beléjük.

Az 1918. évi trauma

Az első világháború három súlyos traumát okozott a németek politikai érzelmeiben: a brit tengeri blokádnál éhezést, a pénz elértéktelenedését és a polgárháború fellángolását. Az éhínség következtében 400 ezren haltak éhen, számosan tuberkulózisban vagy más fertőző betegségben megbetegedtek, s korán elhunytak. Az árak a világháború alatt több mint 100%-kal emelkedtek, s az államilag ellenőrizhetetlen árfelhajtás növelte az egyszerű emberek nyomorát. Az 1923. évi hiperinfláció pedig gyakorlatilag felszámolta a nemzeti érzelmű középréteget. Az 1918-ban keleten kötött békeszerződésekkel (1918. március 3: Breszt-Litovszk, 1918. május 7: Bukarest) Németország eljátszotta a közeli nyugati győzelem lehetőségét.

A háborús nyereszkeskedéstől és a forradalomtól való félelem gyorsan létrehozta a propaganda-fantomot; ez volt a „*plutokrata zsidó*”, aki nyereségvágyból a „*zsidó bolsevisták*” kezére játszott. Miközben az egyik állítólag a középréteget semmisítette meg és az alsóbb paraszti, illetve proletár rétegeket a nagy pénz rabszolgaságába döntötte, a másoknak a kommünt írták a rovására: minden szétrombolását, az illem, az erkölcs, a vallás, a törvény és a jogosan szerzett tulajdon végét, „*minden rend felbomlását*”.

A propagandaiban a későbbi antiszemita állami politika alakítói a zsidók elleni intézkedéseket állandóan védelmi intézkedésként indokolták. A *Mein Kampf* utolsó fejezete „*jogos önvédelemről*” beszél, s ez az álláspont

jelentkezett az 1933. és 1937. évi, a „*károk kiegyenlítéséről*” rendelkező törvényekben. Minél tovább tartott a háború, a német propagandában annál következetesebb lett az „*árja ellenállás*” a támadó „*világzsidósággal*” szemben, amely „*hármass formációban*” törekszik a világalomra: „*először zsidóként, másodszor zsidó atyafiságú plutokrataként és harmadszor zsidó bolsevistaként.*” A sémába a felsőbbrendű fajról szóló tanítás, illetve az alacsonyabb rendűek részéről fenyegető veszély is beleillett. A náci mozgalom politikusai kiegyenlítő igazságosságot hirdettek a „*szétszakítás*” erői ellen, érkezenek azok liberális kapitalista vagy bolsevik oldalról.

1914–1918 között a német életszínvonal átlagosan 65%-kal csökkent, s a lakosság többsége a létminimum határára került. E körülményt a „*Harmadik Birodalom*” pénzügyi stratégiái „*rendkívül aggályosnak*” tekintettek, s mindenáron el kívánták kerülni.

A „*jóléti diktatúra*” és forrásai

A náci rendszerben a németek 95%-a a rendszer kedvezményezettjeihez tartozott (már az 1933. novemberi népszavazáson 95%-uk, a vele egy időben rendezett Reichstag-választáson pedig 92%-uk szavazott – igaz, az egyedüli – a nemzetiszocialista pártra). Ők a nemzetiszocializmust nem a szabadság megvonásaként és terrorista rendszerként élték meg, hanem a szociális biztonság rendszereként, egyfajta jóléti diktatúraként. A szociális reformok, a kisembernek kedvező adópolitika és a sokrétű felemelkedési lehetőség gondoskodott a politikai barométer állandóan magas értékeiről.

A náci vezetők a jogászokat, a hivatásos diplomátákat és a vezérkari tiszteket kezdetben nehezen szerezték meg maguknak. De időt adtak nekik részleges alkalmazkodásukhoz. Közéjük tartoztak a Reichsbank, a birodalmi pénzügyi- és gazdasági minisztérium tisztviselői, akik szakmai-politikai tapasztalataikat még a császárságban, vagy személyzeti utánpótlásként a weimari köztársaság kezdeti éveiben szerezték, s az első világháborúban többnyire katonaként szolgáltak.

A birodalmi gazdasági minisztérium III. osztályának hivatalnokai 1939–1945 között Gustav Schlotterer főosztályvezető (*Ministerialdirigent*) vezetésével elképesztő szigorúsággal zsákmányolták ki Európát. Az osztályt 1920-ban állították fel a versailles-i szerződés határozatainak teljesítésére. A francia, belga és brit követelések védtelen címzettjei akkortájt fiatal tiszt-

viselőkként ismerték meg az alávetettség, kifosztás és a zsarolás egyszerűjét. Később ezt annak feltalálói ellen fordították, s német közigazgatási intelligenciával párosítva a náci rabló-hadjáratok szolgálatába állították.

1935. szeptember 15-én a Nürnbergbe rendelt Reichstag törvényt hozott *„a német vér és a német becsület védelmére”*, amely megtiltotta a házasságkötést a *„zsidó, valamint német állampolgárságú, vagy némettel rokon vérű személyek között”*, illetve *„a házasságon kívüli érintkezést zsidó és német állampolgárságú vagy némettel rokon vérű személyek között”*. Zsidók nem foglalkoztathattak háztartásukban 45 évnél fiatalabb német állampolgárságú, vagy némettel rokon vérű nőket. Nem vonhatták fel a birodalmi és nemzeti zászlót, s nem viselhették a birodalmi színeket. A törvény megszegőit fegyházzal, börtönnel és pénzbüntetéssel fenyegették meg. A *„birodalmi állampolgárságról”* rendelkező másik törvény pedig két kategóriát állított fel: a zsidókat az alacsonyabb állampolgár (*Staatsangehöriger*) kategóriába sorolta, akik a birodalom védelme alatt állnak. Birodalmi polgár (*Reichsbürger*) azonban *„csak német, és némettel rokon állampolgár lehet, aki magatartásával bizonyítja, hogy óhajtja és alkalmas a német nép és birodalom hűséges szolgálatára”*. A törvény értelmében a politikai jogok egyedüli birtokosa a birodalmi polgár lett.

Mivel a rendeletek végrehajtása zavart okozott, 1935. november 14-én kimondták, ki a zsidó: aki legalább három tisztán zsidó nagyszülőtől származik; zsidó *„keverék”*, aki legalább két tisztán zsidó nagyszülőtől származik, s a törvény kibocsátásakor zsidó vallásközösséghez tartozik, vagy a törvény kibocsátásakor zsidóval házasságban él. Így megalkották az *„árja”*, a *„tisztá zsidó”*, az *„1. fokú keverék”* és a *„2. fokú keverék”* kategóriákat. Ugyanekkor elbocsátották az állami szolgálatból az összes zsidó származású tisztviselőt. A több százezer eset elbírálását a jogászok a négy nagyszülő bonyodalom nélkül dokumentálható vallási hovatartozása alapján helyezték kilátásban, amely egyfajta *„automatikus eljárást”* tett lehetővé.

Az 1936. évi berlini olimpia idején a nemzetközi figyelem miatt korlátozták a zsidóellenes törvények és rendeletek kibocsátását. A *„Harmadik Birodalom”* összesen 2000 zsidóellenes intézkedéséből 1936–1937-ben ezért csak kb. 150 jelent meg. Schacht gazdasági miniszter kikényszerített lemondása után – aki gazdaságilag károsnak tekintette a *„faji kritériumok”* alkalmazását a gazdaságban – 1938-tól ismét élesebb zsidóellenes kurzus kezdődött; az ebben az évben hozott kb. 300 rendelet zöme a zsidóknak

a gazdasági életből való kiszorítására irányult a négyéves tervet felügyelő Göring vezetésével.

Az 1938. november 9–10-i, Goebbels vezette pogrom a megszépítő „*birodalmi kristályéjszaka*” néven vonult be a krónikákba, amelynek során 91 személyt megöltek, többeket a nyílt utcán. Zsinagógákat és zsidó üzleteket gyújtottak fel, családokat bántalmaztak, s összesen 30 ezer zsidót hurcoltak koncentrációs táborba. Az akciót a „*német nép spontán bosszújának*” állították be.

A „*birodalmi kristályéjszakával*” új szakasz kezdődött a náci faji politikában: felerősödött a zsidók szisztematikus gazdasági kizsákmányolása és kiszorításuk a gazdaságból. Már 1938 áprilisa után bejelentés köteles volt az 5000 márka feletti vagyon, a pogrom után azonban 1,12 milliárd márka „*megbocsájtani teljesítést*” szabtak ki rájuk, amelyet 1940-ig vagyonadóként hajtottak be, miközben az állam a biztosítási összegeket lefoglalta. Az intézkedések zsidó családok ezrei számára gazdasági csődöt és egzisztenciájuk elvesztését jelentették.

Schwerin von Krosigk birodalmi pénzügyminiszter, pártonkívüli karrier-tisztviselő már 1935 nyarán ötletbörzét hirdetett hivatalában a német zsidók adóügyi kifosztására. 1938 áprilisában megismételte az antiszemita ötletbörzét, hogy az összegyűjtött javaslatokat továbbadhassa belügyminiszter kollégájának. Elsősorban a jövedelem- és vagyonadó külön-járadékainak bevezetését fontolgatták. A régi elit képviselőjének számító gróf a hivatalos vélemény szerint „*jól hasznosítható államunkban*”, ezért Hitler 1937-ben az NSDAP tiszteletbeli tagságát jelképező arany pártjelvénnel tüntette ki. 1939-ben a tiszteletbeli nácivá avanszált gróf miniszteri lakásának fenntartására 450 ezer birodalmi márkát kapott a birodalmi költségvetésből.

Államtitkára, Fritz Reinhardt (1895–1980), egy tübingiai könyvkötő fia már korán belépett az NSDAP-ba, s a távoktatási gondolat jegyében létrehozta a náci párt szószoki szolgálatát. A költségvetési és pénzügyi politikára koncentrálna 1930-ban a párt képviselőjeként bejutott a Reichstagba.

Schwerin von Krosigk
birodalmi pénzügyminiszter

1933–1945 között államtitkárként beszédei és brosúrai százaiban népszerűsítette szociálpolitikai nézeteit, s számos adóügyi könnyítést vitt keresztül az alsó- és középrétegek számára, amelyek 1945 után is érvényben maradtak. 1941–1942-ben támogatta a birodalmi munkaügyi miniszter javaslatát az akkor még eltérő munkás- és közalkalmazotti nyugdíjak egységesítésére. Csökkentette a különböző szolgálati pályákra jutás feltételeit, s egyidejűleg minisztériumának tisztviselőit továbbképzésre kötelezte. A pénzügyminisztérium vezetésében így a nemzetiszocializmusra jellemző keveredés nyilvánult meg: a magasan képzett, nemesi származású miniszter és az alsóbb rétegekből felemelkedő államtitkár, aki politizált autodidaktaként keményen megdolgozott ismereteiért. Reinhardt a szociális állam képviselője volt, míg Schwerin von Krosigk azon tisztviselők, tisztek, tudósok és más értelmiségiek ezreihez tartozott, akiknek sikerült az önmagában ellentmondásos náci ideológiát belülről kiindulva racionalizálni.

A szakértők, politikusok és a lakosság többségének összjátéka megtalálta bázisát a Hitler-kormány hajlandóságában, hogy megvalósítsa a weimari köztársaság érdekvitaiban megrekedt reformtörekvéseket. A náci közigazgatás nagy tettvágyában sok mindent kidobott a fedélzetről, amelyet már régóta feleslegesnek tekintett. Így teljesítette Jacob Grimm már 1854-ben felvetett javaslatát a gót betűs írásmód elvetéséről, s 1941-ben bevezette a latin normál írásmódot. 1938 júliusában feloszlatták a modern kapitalizmust több mint száz éve fékező hitbizomány tulajdonrendszerét is, amelyet a weimari alkotmány 155. §-a ugyan rögzített, de végrehajtása mégsem történt meg, jóllehet már az 1849. évi parlament a Pál templomban sürgette azt.

Legnagyobb tömegszervezet a Német Munkafront (*DAF*) volt. Kezdetben úgy tűnt, hogy érvényesülhet a nemzetiszocialista egységszervezet elképzelése, s a DAF a becsvágyó Robert Ley vezetése alatt két „*tartóoszlop*” tagolódva a munkásokat 14, az alkalmazottakat pedig 9 szakmai- és ágazati szövetségben tömörítette. Később harmadik „*tartóoszlopként*” az ipari munkaadók, negyedikként pedig a kézműves és ipari középréteg csatlakozna. Rövidesen azonban nyilvánvaló lett, hogy a Német Munkafronttól és a nemzetiszocialista üzemi szervezettől (*NSBO*) megtagadtak minden szakszervezeti és kollektív bérmegállapító tevékenységet, s azt, hogy érdemi befolyást gyakoroljon az állami gazdaság- és szociálpolitikára. A „*szakszervezetlenítés*” politikájának jelszavával megszabadultak a Munkafront és az NSBO baloldali erőitől. Ley Hitler oldalára állt, s per-

szonálunióban egyesítette a Munkafront és az NSDAP Politikai Szervezetének vezetését.

Az 1942-ben 25 millió tagot számláló „*totalitárius nagyszervezet*” negyvenezer főállású és 1,3 millió tiszteletbeli funkciót ellátó munkatárssal dolgozott. A szervezetbe való belépés többé-kevésbé kényszerrel történt. A 1,5 százalékos tagdíjat közvetlenül levonták a bérből. Fő céljának a német nép harc készségének a legmagasabb szintre hozását és a „*bölcstől a sírig*” terjedő gondoskodás általánossá tételét tekintette. Utóbbit elsősorban az Erőt az örömből (*Kraft durch Freude – KdF*) elnevezésű, az olasz fasiszta példára 1933 novemberében alakult szabadidő-szervezete tekintette feladatának. A szakszervezetek lefoglalt vagyonát felhasználva sokrétű aktivitását öt hivatal végezte: a szabadidő-hivatal, amely színház és koncertlátogatásokat szervezett (1938-ig rendezvényein kb. 38 millióan vettek részt); a német népképző-műhely, ahol a népi és felnőttoktatás, a náci kultúra és ideológia terjesztése, szakmai és kulturális képzés, testedés folyt; a sporthivatal, amely az üzemi sportot vezette a hadrafoghatóság növelése és a „*faji tökéletesítés*” érdekében. A munka szépsége hivatal az amerikai munka-higiénia, munka-lélektan és munkaegészségügy átvételével a munkahely esztétikus és higiénikus kialakítására törekedett, éves munkaversenyeket szervezett, s náci mintaüzemeket hozott létre. Megkezdődött az üzemi sportpályák, szabadtéri létesítmények, kantinok, orvosi rendelők, könyvtárak, uszodák és üdülők építése. Az utazási, turisztika és a szabadság megszervezésének hivatala elsőként vezette be a modern, átlamilag szervezett tömegturizmust 6–12 napos utazásokkal, de napi utakat és nyaralásokat is szervezett belföldön.

A náci vezetés ízelítőt adott népi motorizáció folyamatából is: bevezette a korábban szinte ismeretlen szabadság fogalmát, megduplázta a szabadnapok számát és megkezdte a mai ismerős tömegturizmus kifejlesztését. A Német Munkafront berlini gauleitere teljes energiával hirdette: „*1938-ban azokat a néptársakat is meg akarjuk győzni, akik még ma is úgy gondolják, hogy egy üdülés nem a munkásnak való. Ezt a kishitűséget véglegesen le kell küzdeni.*”

A náci állam kezdettől fogva támogatta a családokat; a hajadonokat és gyermekteleneket már mostohábban kezelte, s védte a parasztokat a világpiac és az időjárás viszontagságaitól. Egyébként ezekből az évekből származnak az Európai Unió agrár-rendtartásának alapjai, a házastársi megosztás, az utcai közlekedési rendszer, az autók kötelező biztosítása, a

gyermekük után járó családi pótlék, az adósávok vagy éppenséggel a természetvédelem alapelemei. Nemzetiszocialista szociálpolitikusok fejlesztették ki az NSZK-ban 1957-től alkalmazott nyugdíjrendszer körvonalait, amelyben az idősök életvitele nem tért el markánsan a még foglalkoztatásban lévőktől. Náci kifejezéssel: „*A munka veteránjainak életviszonya nem térhet el erőteljesen a dolgozó néptársakétól.*”

Mivel a náci vezetők olyan környezetből érkeztek, ahol ismerős volt a bírósági végrehajtás gyakorlata, már a kormányzás első heteiben arra törekedtek, hogy csökkentsék a németek többségét érintő végrehajtásokkal járó zaklatást és kilakoltatás veszélyét. Az első náci törvények „*a nép elnyomódását megakadályozandó*” az adósok mellé álltak, s korlátozták a hitelezők jogait. Az 1934 végén kibocsátott törvény (*Törvény a végrehajtási lehetőségekkel való visszaélés megakadályozására*) a múlt „*szinte korlátlan hitelezői szabadsága*” ellen irányult. Egy 1938. évi törvény pedig érvénytelennek nyilvánította az adósságok behajtásának jogcímét. A reformok a bírósági végrehajtóknak jelentős egyéni felelősséget és elbírálatást engedélyeztek, de a „*rosszindulatú adóssal*” és a „*német nép kártevőivel*” szemben teljes határozottsággal léphettek fel. Bérleti díjhátralék miatt a bíróság elutasította a lakás kiürítését.

A második világháború éveiben nem lehetett lefoglalni a katonacsaládok létfenntartási költségeit, zsoldját, a hadiipari túlóráért kapott fizetést s a gyermekgondozási járulékot. Ennek megfelelően Hitler („*népi kancellárunk*”) már korán kiadta a jelszót: „*Németország akkor lesz a legnagyobb, ha legszegényebbjei lesznek leghűségesebb polgárai.*”

A második világháború kezdetével a katonai szolgálatra bevonultak és családjaik esetében nem lehetett lefoglalási eljárást indítani. A kormány javította a behívott albérlők védelmét is. Jóllehet később ismét szigorúbban jártak el az adósokkal szemben, védelmük mégis a bírósági végrehajtók központi feladata lett. Ebbe az irányba illet az 1940. október 30-i bérletiltatási rendelet is, amely tovább javította a németek védelmét a végrehajtásokkal szemben. Az intézkedés megtiltotta a túlóradíjak, a szabadság idejére és karácsonyra járó, valamint gyermektartási- és hadirokkant járulékok egy részének levonását. A magas végrehajtásmentes alapjárulékokat a nettó jövedelem esetében határozta meg, s megszüntette a tisztviselők és szellemi munkát végzők korábbi privilégiumait.

Mindezekkel párhuzamosan a náci kormány a legtöbb német számára kellemes hadi-szocialista újraelosztási közösséget teremtett. Ezek két

anyagi forrásból táplálkoztak: a tehetősebb németek megsarcolásából, illetve nagyobb mértékben a kirabolt, „*idegen törzshöz tartozóktól*”: Európa kisajátított zsidóitól, a kényszermunkásoktól s az alávetett népektől.

A náci rendszer az államkassza e két beszerzési módszerét már a háború előtt sikerrel alkalmazta. Az erőltetett fegyverkezés kezdetén, 1936 és 1939 között fokozatosan megduplázta a társasági adót (20%-ról 40%-ra, majd 55%-ra),³⁴ amely a Biztonsági Szolgálat (*SD*) 1938. évi jelentése szerint főleg a munkásságra tett jó benyomást. Olyan lépésnek tekintették, amely „*az újrafelosztás költségeit igazságos tehermegosztással*” elosztja, s „*a nagy társaságok magas nyereségeit megfelelő módon*” megcsapolja.

A folyamatba ennél erőteljesebben vonták be a német zsidókat. Az 1938. novemberi pogrom után rájuk kivetett 1 milliárd márkás ún. engesztelő bírság több mint 6%-al növelte az állami bevételeket. A „*birodalmi menekülési adó*” illetékei és az állami árjásítási eljárás bevételei 1938–1939-ben az összes adóbevételek 10%-át tették ki. Az önkényes kényszer-adózást azzal indokolták, hogy 1938-ban a birodalom fizetéseképtelensége közvetlenül fenyegetett – állapította meg a birodalmi pénzügyminisztérium novemberi jelentése. A zsidó vagyonok adója kizárólagos birodalmi bevételt jelentett, amelyet „*az általános feladatok s az egész német nép jólétére fordítanak*”. 1938 végén a birodalmi védelmi tanácsban elvetették Göring tervét, aki a fegyverkezési kiadások fedezésére a jómódú árják „*egyszeri vagyonadóját*” javasolta. Helyette a politikai vezetés 1939. május végén a „*Wehrmacht igényeinek fedezésére*” már nem belső, hanem külső pénzforrások után nézett. Főleg a bekebelezett régiók – elsősorban a cseh gazdaság – és a „*hadjárat során még meghódítandó területek bevonására*” gondoltak. Az 1939 júniusában hozott Reichsbank-törvény értelmében a pénzfelhasználás Hitler egyedüli felelőssége lett.

A birodalmi kormány a háború során azonban felismerte, hogy a megszállt országok gátlástalan kizsákmányolása azok gazdasági összeomlásához vezet. Ezt ellensúlyozandó, a mindent megmentő „*végző győzelemig*” a német tanácsadók segítettek a nemzeti kormányoknak a zsidó javak kisajátításában. 1942 nyarán Göring elrendelte a szerbiai katonai igazgatásnak, hogy „*a szerbiai zsidó vagyont Szerbia javára kobozzák el*”. Az akció célja az volt, hogy „*segítsenek a megszállási költségektől kimerült szerb költségvetésnek*.” Végül a zsidó tulajdon eladásából származó bevételek teljes egészében a német megszállási költségvetésbe folytak. A megszállt és szövetséges európai országokban mindenütt ezen séma szerint jártak el.

Az egyes országokban állomásozó Wehrmacht-katonák zsoldját az illető ország pénznemében, s annak megszállási költségeiből fizették. Ily módon történt számos nyersanyag-, ipari termék- és élelmiszerszállítás is Németországba. E tranzakciók hol kisebb, hol nagyobb százaléka származott a „*zsidótlánítás*” pénzeiből, s így, e rövid kerülőút révén a német lakosság is részesült Európa kizsákmányolásából, az európai zsidók kifosztásából és deportálásából. Ebből származott a folyó háborús bevételek közel kétharmada; a fennmaradó egyharmad fő terhét a viszonylag kis-számú, tehetős németek állták, miközben az adófizetők 95%-a a kisebbik részt fizette. Mivel több embernek volt munkája és sokan többet kerestek, mint a háború előtt, a németek alig érezték meg az adóterheket.

Ráadásul – az első világháborútól eltérően – az állami vezetés gondoskodott a katonák családjáról. A családok a bevonult családfenntartó utolsó nettó keresetének 85%-át kapták, ő pedig a Wehrmachtnál teljes nyugdíjat és magas zsoldot élvezett.

A kormány az 1934. évi birodalmi pénzügyi reformmal vezette be az adóosztályokat, a házastársi megosztást és a gyermekgondozási járulékot. Ezzel az volt a politikai szándéka, hogy csökkentse a házasok és a gyermekes családok adóterheit és növelje az egyedül élőket. A háború első három évében a gyermekgondozási járulék és a családi pótlék többszörösére nőtt.

E törvények minden faji tirádáknál jobban biztosították a náci vezetés társadalmi bázisát. Ebbe az irányba hatott az élelmiszerekre már 1939 augusztusában bevezetett szigorú jegyrendszer is. A munkásság messze-menően üdvözölte az intézkedést, mert visszaszorította a „*jobb emberek*” ellátási megkülönböztetését. Az élelmiszerjegyek kielégítő és széleskörű választékot biztosítottak, legalábbis a háború első éveiben.

Hitler már 1935-ben kiadta a háború esetére érvényes utasítását, hogy korlátozni kell a magasabb jövedelmeket. Ez nem érintette a német munkásokat, parasztokat, az egyszerű alkalmazottakat és kistisztviselőket: ők 1945. május 8-áig nem fizettek semmiféle közvetlen hadiadót. A birodalmi pénzügyi igazgatás ugyan többször próbálkozott azzal, hogy a bevételi forrásokat rájuk is kiterjeszti, de Hitler, Göring és Goebbels „*politikai megfontolásból*” az utolsó napig megakadályozták e szándékot. Szintén szociálpolitikai protekcionizmus akadályozta meg a magasabb családi megélhetési költségekkel rendelkezők megadóztatását is.

Az átlagos adófizető számára csak a sör és a cigaretta lett drágább. Hatalmatpolitikai megfontolásból azonban tekintettel voltak a regionális érzé-

kenységre is: egy hektoliter sör hadiadóját Münchenben, Pilsenben vagy Bécsben egyharmaddal alacsonyabban állapították meg, mint a birodalom többi területén.

Azért, hogy a hivatalos bér,- ár- és bérleti díjak befagyasztása ellenére mégis erőteljes bérnövekedést érjenek el, 1940 végén adómentessé tették az éjszakai,- vasárnapi- és ünnepnap munkabéreket, s társadalombiztosítási járulékot sem vontak utánuk.

1941 novemberében a kormány 15%-al emelte a nyugdíjakat, s a kisnyugdíjasok különösen jól jártak. Ráadásul ettől kezdve a német nyugdíjas betegbiztosítással is rendelkezett; havi egy márka ellenében. Özvegyek és árvák mentesültek a díjfizetés alól. Korábban jóléti intézményhez kellett fordulnia, vagy magánbiztosítást kötnie. A visszamenőlegesen háromhavi nyugdíjemelés reformját az érintettek nagy örömmel és megnyugvással fogadták. A rendszert ez segítette át a háború első karácsonyi válságán, a Moszkva előtti katonai megtorpanáson.

A Hitler-kormány kevésbé volt megértő a gazdagokkal és a vállalkozókkal szemben. A társasági adót 55%-ra emelte, de kárpótolta őket az olcsó, szinte rabszolgasorban dolgozó munkaerővel. 1941-től bevezették a nyereségelvonást és a jövedelemadó-járulékot, amely 1939 után 50%-al növelte meg a jól keresők adóját. A német háztulajdonosokat 1942 végén 8 milliárd márka különadóval sújtották. A három hónapon belül befizetendő adó az 1942–1943-as költségvetési évben az országon belüli hadibevételek 20%-át tette ki. A pénzügyminiszter ezen összeg felét tervezte behajtani, de a náci párt vezetősége ezt politikailag nem kívánatosnak, s „*ajándék a háztulajdonosoknak*” érveléssel elutasította.

Az alsóbbrendűnek tekintett népekkel és fajokkal ellentétben ezek a nem kis mérvű adók egzisztenciájukban nem veszélyeztették a jól kereső németek vékony rétegét. Ugyanakkor a zsidók, cigányok, kelet-európai kényszermunkások, valamint az annektált területekről származó szabad lengyel munkások milliói 1940-től sok milliárd márkát fizettek be a német szociális biztosítási rendszerekbe. Ráadásul valamennyi nem-árja személyt automatikusan a legkedvezőtlenebb adóosztályba sorolták, s nem részesültek gyermekgondozási járulékból sem.

Aki azonban a tömegeket populista módon megkímélte, annak rablőháborút kellett folytatnia. És mivel e háború egyre több pénzt emésztett fel s a népközösségben új igényeket keltett, felelősei egyre radikálisabb rablási technikához és a vele szorosan összefüggő megsemmisítési politikához folyamodtak. 1941 augusztusa és 1942. január vége között a Wehrmacht

hadifogolytáboraiban kétmillió hadifogoly halt meg, főleg a katasztrofális ellátás miatt. Éhhalálukra azért került sor, mert az utasítások szerint a német Wehrmachtot teljesen az adott országból kellett ellátni, s élelmiszert kellett küldeni haza, a birodalomba is, hogy a lakosságot „*az otthoni fronton*” jó kedélyállapotban tartsák.

1941 májusában, még a Szovjetunió elleni támadás előtt, legfelsőbb szinten megvitatták, hogy az élelmiszer-rablás nyomán milliók halnak éhen, ha az országból kiviszik a számukra szükséges élelmiszereket. A német statisztikai hivatal adatai szerint az 1941–1942-es, s az 1942–1943-as mezőgazdasági évben a Szovjetunió megszállt területeiről a németek 21 millió ember alapszükségletének megfelelő élelmiszymennyiséget raboltak.

1942 nyarán a náci vezetés belpolitikailag a csőd szélén állt. A birodalom 5,5 millió tonnás gabonatartaléka mélypontra, 670 ezer tonnára csökkent. Veszélybe került a német polgári lakosság kielégítő mérvű ellátása. Ezért Göring 1942. augusztus elején összehívta a megszállt európai országokat irányító megbízottakat és katonai parancsnokokat, s pótlólagos élelmiszer-szállításokra utasította őket. A legtermékenyebb részeitől megfosztott kis Szerbiának pótlólagosan 100 ezer tonna búzát és kukoricát kellett szállítania. Franciaországból 50%-al növelték az egyébként is tekintélyes német élelmiszer-importot. Ukrajna birodalmi megbízottjának kijelentette, hogy a kenyér-fejadag növelése politikai kérdés a háború győztes folytatása érdekében. A hiányzó gabonamennyiséget Ukrajnának kell szállítania, s emiatt az ottani polgári lakosság élelmezése teljesen érdektelen. Hitler pedig magánrablásra bízta katonáit. A német katonák még a leningrádi frontról is több millió csomagot küldtek haza. A megszállás első évében a lengyel főkormányzóságba még élelmiszer érkezett a birodalomból, de rövidesen magas hús- és gabonaszállítási kontingenssel sújtották. A lengyel városok ellátásáért felelős német tisztviselő szerint 1942 augusztusában az ott élő másfélmillió zsidóságból már csak a németeknek dolgozó háromszázezer ellátásáról gondoskodnak. Az élelem nélkül maradt 1,2 millió zsidó többségét a következő hónapokban elgázosították. A tőlük elvett gabona, burgonya és répa takarmánycént a német hústermelést szolgálta.

Hitler politikája és hadjáratainak támogatottságát nem a politikai fanatizmus eszközeivel, hanem a szociális állam napjainkig ható, ismert technikáival érte el. Anyagi kiegyenlítődés és növekvő szociális mozgósítás az országon belül, kollektív és gyorsan érzékelhető jólét a felsőbbrendű nép

számára az ún. alacsonyabb értékűek rovására – hangzott a nemzetiszocialista állam népszerű varázsszava Németországban.

Eközben az „igénytelen” és „önzetlen” Führer anyagilag is szépen gyarapodott. Kancellárságának első évében több mint egymillió példányt adtak el a *Mein Kampf*-ból, s nemsokára milliomos, sőt multimilliomos lett. 1933-ban 1 232 335 márka jövedelme volt, amely után 297.005 márka adót kellett volna fizetnie, amelyet azonban elmulasztott. Reinhardt államtitkár végül megtalálta a megoldást: az államfőt mentesíteni kell minden adótól. 1935 márciusától hivatalosan törölték a német adófizetők sorából, miközben létfenntartási költségeinek (autók, titkárság, alkalmazottak) nagy részét 1933-tól az állam fedezte.

Reális becslések szerint egyedül könyve honoráriumából évi 1,5 – 2 millió márka bevételre tett szert. Még 1944-ben is 5,5 millió márka volt számláján, annak ellenére, hogy 1943-ban 569 ezer márkát felvett róla. De mindez jövedelmének csak töredékét alkotta. Búsás hasznot hoztak a Heinrich Hoffmann „birodalmi fotóriporter” által róla készített felvételek is. Hitler 1931–1940 között több mint 30 képes albumot adott ki százezres példányszámokban, 10–13 márkás áron. Hoffmann fakszimile formában kiadta gazdája akvarelljeinek egy részét, darabját 100 márkáért, a reprodukció jogát pedig külön eladta egy amerikai cégnek. Hitler visszavásárolta egykor készített akvarelljeit, s darabját borsos áron, gyakran 30 ezer márkáért árulta. Az arcképével megjelenő postabélyegek után is nagy pénz ütötte markát. A postaügyi miniszter egyszer szemtanúk jelenlétében nyújtott át neki egy 50 millió márkáról szóló csekket.

Hitler szabadon rendelkezett a Német Gazdaság Adolf Hitler Adományával (*Adolf Hitler Spende der Deutschen Wirtschaft*), amelybe a munkaadók rendszeres adományai érkeztek. Ezután nem fizetett adót, de a vállalkozók adományukat költségként leírták adójukból. Becslések szerint évente közel 100 millió márka folyt be az alapba, amelynek kezelésével Bormannt bízta meg, akit senki sem ellenőrzött. Az évek során e számlára több mint egymilliárd márka folyt be. A kiapadhatatlan forrást Hitler gigantikus fegyverkezési megrendelésekkel hálálta meg. Amikor a németek bekebelezték Ausztriát, Hitler többek között megvásároltatta braunaui szülőházát, s apja leondingi házát.

A holland műkincspiacon 1940 végéig több mint 15 millió guldent adott ki, s a háború végére tízezer festményt és műkincset hordott össze tervezett linzi képtára számára. Európában csaknem száz közvetítő ügynök

dolgozott neki. 1944-ben a légi támadások miatt a műkincsek legnagyobb részét az altaussee-i sóbányába rejtették el. Amikor az amerikai csapatok elérték Münchent, már csak 73 képet találtak.

A háború végén Hitler millióit és műkincseit lefoglalták. Amelyek 1951-ig nem kerültek vissza tulajdonosaikhoz, azok felett a bajor állam rendelkezett. Ausztriai tulajdonai pedig az osztrák kormány hatáskörébe kerültek. Obersalzbergből a szövetséges bombázások után nem sok maradt. A kehlsteini ház megvan, a Platterhofból amerikai szálloda lett. A *Mein Kampf*ből 1945-ben az *Eher Verlag* számláján lévő 7 millió márkát náci vagyonként elkobozták. Hitler testvérei és féltestvérei már elhunytak.

A nemzetiszocializmus csáberejét nem a nagy pénz érzetének különleges közelségéből, hanem a faji- és osztálypolitika szociális-állami kombinációjával érte el. E keverékben a nemzeti és szociális egységesülés 19. századi eszméi találkoztak. Az országon belül a nemzetiszocialista vezetés az osztálykülönbségek csökkentését összekötötte az anyagi újraelosztással, miközben kifelé növelte a faji- és nemzeti elhatárolódást s egyidejűleg rabló célokra tört.

A nemzetiszocializmus társadalmi egyenlősítő lépései folyamatosan növelték a rendszer iránti szimpátiát. Erősítették Hitler hatalmát és a fékezhetetlenül felszabaduló energiákat, amelyek a modern európai történelem legszörnyűbb rabló- és megsemmisítő háborújához vezettek.

Irodalom

Götz, Aly: *Hitlers Volksstaat. Raub, Rassenkrieg und nationaler Sozialismus* (Magyarul Götz Aly: *Hitler népállama. Rablás, faji háború és nemzeti szocializmus*. Atlantisz Könyvkiadó, Budapest, 2012.)

Hitler, Adolf: *Harcom* [Mein Kampf]. Interseas Edition, Hódmezővásárhely, é. n.

Kershaw, Ian: *Hitler 1889–1936 Hybris*. Szukits Kiadó, Szeged, 2003, 407–493.

Kershaw, Ian: *A Führer-mítosz. Vezérkultusz és közvélemény*. Kortina Kiadó, Budapest, 2003.

Makkai János: *Germánia új utakon*. Danubia Könyvkiadó R. T. Budapest – Pécs, 1932.

Németh István: *Németország története. Egységtől az egységig (1871–1990)*. Aula Kiadó, Budapest, 2004.

Németh István: *Demokrácia és diktatúra Németországban 1918–1945. II. kötet. A „Harmadik Birodalom” (1933–1945)*. L'Harmattan Kiadó, Budapest, 2007.

Németh István: *A német császárság 1871–1918. Összegzés és dokumentumok*.

L'Harmattan, Budapest, 2008.

Németh István: *Hatalmi politika Közép-Európában. Német és osztrák-magyar Közép-Európa tervezés (1871–1918)*, L'Harmattan, Budapest, 2009.

Öhquist, Johannes: *A Führer birodalma*. Gede testvérek, Budapest, 1999.

Schoenbaum, David: *Die braune Revolution. Eine Sozialgeschichte des Dritten Reiches*. Kiepenhauer & Witsch, Köln – Berlin, 1968.

Rauschning, Hermann: *Hitler bizalmasa voltam*. Zrínyi Katonai Kiadó, Budapest, 1970.

Rezessy Zoltán: *A Harmadik Birodalom politikai és társadalmi rajza*. Fővárosi Könyvkiadó, é. n. (1936–1937 körül).

Schmitz-Berning, Cornelia: *Vokabular des Nationalsozialismus*. Berlin/New York, Walter de Gruyter, 1998.

Schoenbaum, David: *Die braune Revolution. Eine Sozialgeschichte des Dritten Reiches*. Kiepenhauer & Witsch, Köln – Berlin, 1968.

Schwarzwäller, Wulf C: *Hitler pénze. Egy személyes meggazdagodás története*. Ferenczy könyvkiadó, Budapest, 1994.

Shirer, William R: *A Harmadik Birodalom felemelkedése és bukása*. Teleteacher, 1995.

Az SS BOSZORKÁNYAI

1935: Heinrich Himmler SS birodalmi vezető és a német rendőrség főnöke magához ragadta a német boszorkányüldözés kutatását

1935. augusztus: az SD kutatói A4-es kartotéklapokon (az ún. boszorkány-leveleken) dokumentálták a boszorkányüldözéseket és megégetésüket egész Németországban

1938–1939 után: osztrák és cseh—morva archívumban kutattak a boszorkányüldözések német vonatkozású iratai után

1941–1943: Wewelsburg kiépítése az SS szentélyének

1944. január: az SD leállította a boszorkánykutatásokat

Németországban a boszorkánytéma 1930-tól az egyházak ellen irányuló világnézeti fegyverként szolgált a nemzetiszocialistákat és a hozzájuk közelálló csoportokat. Ebben az évben jelentette meg Alfred Rosenberg, a *Völkischer Beobachter* című pártújság főszerkesztője A 20. század mítosza (*Der Mythos des 20. Jahrhunderts*) című könyvét, amelyben ellenség-

Alfred Rosenberg (középen)

képét egy láncolatra fűzte fel: visszamenően az egyházon és a pápán, a régi etruszkokon, az előázsiaiakon keresztül a zsidókig. A pápa Rosenberg számára az etruszk főpap, Haruspex közvetlen utódja volt, a püspöki kollégium pedig az „etruszk-előáziai és zsidó papság keveréke Róma nordikus szenátusával...” Rosenberggel egy követ fűjtak „a faji gondolat fényében álló német nőmozgalom” képviselői és az újpogány mozgalom vezetői. Utóbbiak között Matilde Ludendorff, a világháború marsalljának felesége a Keresztény szörnyűség német aszszonyokon (*Christliche Grausamkeit an deutschen Frauen*) című könyvében. Eközben megismételte a kilenc millió boszorkányról szóló regét, amely a felvilágosodás idején született és az egyházak ellen munícióként a bismarcki *Kulturkampfban* is felhasználták.

Miután 1934-ben Hitler kinevezte Rosenberget az NSDAP világnézeti oktatás és nevelés vezetőjének, a katolikus egyház előbb defenzíven reagált azzal, hogy Rosenberg munkáját a betiltott könyvek indexére tette. Offenzíven válaszolt viszont a Tanulmányok a 20. század mítoszához (*Studien zum Mythos des 20. Jahrhunderts*) című sorozatával, amely a könyvcenzúrát megkerülendő egyházi hivatalos lapokban jelent meg a szerzők nevének feltüntetése nélkül. Valójában szerzői, a bonni egyetem teológia-professzorai a boszorkányüldözés római-előázsiái gyökereivel szemben a germán előzményekre utaltak, amelyek a koraközépkori népjogokban is felismerhetők voltak. Rosenberg 1935-ben a Korunk sötét embereihez (*An die Dunkelmänner unserer Zeit*) című válasza kérdéses módon, de egy morzsányi igazságot tartalmazva a jezsuitákat hibáztatta. Egy német jezsuita sokat olvasott Dogmatika című tankönyvből idézett, amely még 1910-ben is ördögi paktumot és kárvarázslást emlegetett. Szóvá tette azt is, hogy könyve röviddel megjelenése után indexre került, miközben a Boszorkánykalapács (*Hexenhammer*) című könyv még 400 év után sem.

Az SS boszorkányai

Az egyház számára hatalompolitikailag veszélyesebben alakult a helyzet, amikor Heinrich Himmler SS birodalmi vezető és a német rendőrség főnöke 1935-től magához ragadta a boszorkánytémát, s ezzel a koraiújkori boszorkányüldözés intézményes kutatási téma lett. Feltételezhető, hogy ebben Himmler személyes családtörténete is közrejátszott: unokatestvére, Wilhelm August Patin SS-Obersturmbannführer (alezredes), a müncheni Hofkirche kanonokja azt terjesztette, hogy Himmler állítólagos dédanyját, Margareth Himblert 1629 áprilisában Mergentheimben Passaguay néven boszorkányként megégették. Himmler a háború után a boszorkányok valamennyi korábbi kivégzési helyét interdiszciplináris módszerekkel akarta kutatni. Szándékában Hermann Göring is megerősítette, aki egyszer megemlítette: észrevette, hogy a korábbi kivégzési helyek felett még ma is hollók keringenek...

Hitler és Himmler a Wolfschanzén

Himmler elhatározásában azonban fontosabb lehetett az 1935. évi német parasztkalendárium „*germanizált*” változata, amelyből törölték a szent napokat és a keresztény ünnepnapokat, illetve azokat különböző bejegyzésekkel váltották fel. Nagypéntekhez például ezt írták: „*emlékezés a Hóhér Károly által meggyilkolt 4500 szászra és a kilenc millió többi meggyilkoltra, halálra kínzott és megégetett jogharcosra, hitvitázóra, eretnekre és boszorkányra.*” Walter Darré birodalmi parasztvezető és mezőgazdasági miniszter a katolikus vidéki lakosság tiltakozása nyomán a kalendárium magánkiadójára hárította a felelősséget.

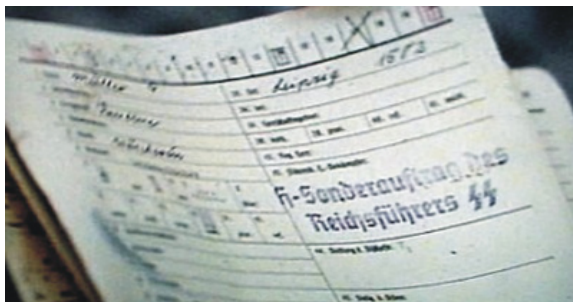
Egészen másként reagált viszont az SS. 1935 márciusában a *Das Schwarze Korps* című kiadványában az évkönyv mögé állt, s a következő alkalommal személyesen maga Himmler hozta szóba a kérdést. Az 1935. november 16-án Goslarban rendezett birodalmi parasztnapon Az SS, mint bolsevikellenes harci szervezet címmel tartott beszédében a bolsevizmus és a boszorkányüldözés állítólagos mozgatóira utalt: „*Sok esetben csak gyaníthatjuk, hogy itt a mi állandó ellenségünk, a zsidó véres keze volt jelen valamilyen lepelben vagy szervezetének egyikében [...] Látjuk, amint a máglyák fellobbannak, amelyeken népünk anyáinak és lányainak tízezrei a boszorkányperekben hamuvá váltak.*”

Himmler nem üldözőként akart tanulni az üldözöttől, miként az első pillanatra tűnt, hanem a boszorkányüldözést a katolikus egyház bűncselekményének s az ősi germán örökség megsemmisítési kísérletének tekintette és zsidó konspirációt tételezett fel mögötte. Szándéka szerint egyébként e témakör felhasználható a náci népoktatás közvetlen propagandájában is.

A boszorkány-kartoték

Néhány hónappal korábban Himmler elindította „az SS birodalmi vezetőjének boszorkány-különmegbízását”. A boszorkány-kartoték (*Hexenkartothek*) összeállítása állami-tudományos nagyvállalkozás volt a boszorkányüldözések kutatására a nemzetiszocializmus idején. 1935-ben az SS Biztonsági Szolgálatán (*SD*) belüli kutatási projektet 1936-ig a lipcsei irodalmi részleghez csatolták. Ezután Berlinbe helyezték át. 1939-től a Birodalmi Biztonsági Főhivatal (*RSHA*) II. hivatalában, 1941-től a VII. hivatalon belül működött önálló szolgálati helyként, *Világnézeti kutatás és értékelés* néven. 1935-ben további kutatóhelyet létesítettek Az ősi örökség bejegyzett egyesület (*Das Ahnenerbe e. V.*) néven, amely a második világháború éveiben többnyire természettudományi és hadikutatási megbízásokat végzett.

A boszorkányperek középkori nyomait keresve az SS kutatói – 14 főállású munkatárs, akik közül négy doktorált – 1935-től közel 270 könyvtárat és archívumot fésültek át. Lehetőleg minden német, majd 1938–1939 után osztrák és cseh-morva archívumban kutattak a boszorkányüldözések német vonatkozású iratai után. Kutatásaikat túlnyomórészt konspiratív, rejtett módon végezték; kiértékeltek az iratokat és a szakirodalmat. A berlini vagy lipcsei egyetem hallgatóinak vagy doktoranduszainak adták ki magukat, a családkutatás leple alatt kutattak, s hamis lakcímekkel láttak munkához. Kutatási ajánlóleveleik a lipcsei egyetem történelmi segédtudományok szemináriuma

Az SS boszorkány-kartotékja

vagy a birodalmi diákvezetés fejléceivel készültek.

A boszorkány-kutatás számokban (1935–1944)

14 főállású munkatárs

270 könyvtár és archívum átvizsgálása

3621 mappa, ebből 3104 német vonatkozású

33 846 nagyformátumú, A4-es kartotéklap

20%-uk bajor eseteket érintett

Az SD kutatói a birodalmi archívumokban 1935 augusztusától 33 846 nagyformátumú, A4-es kartotéklapokon (az ún. boszorkány-leveleken) dokumentálták a boszorkányüldözéseket és megégetésüket egész Németországban. Kutatásaik Indiáig és Mexikóig terjedtek. A helységnevek szerint 3621 mappába rendezett iratok közül 3104 a németországi, a többi pedig a külföldi eseteket érintette. A több mint 30 ezer karton 20%-a bajor területre vonatkozott. Himmler rávette a szudétanémet Friedrich Norfolk író, hogy a boszorkány-témából készítsen népies stílusú ifjúsági irodalmat és történelmi regényeket, sőt filmvázlatot is. Norfolk a tervezett boszorkány-trilógia megírását 2–3 évre tervezte, s célja egy sor kisebb, rövid idő alatt elolvasható, 60–100 oldalas boszorkánytörténet közreadása volt.

A boszorkány-kutatás vezetője Wilhelm Spengler, majd Rudolf Levin volt. A csoport 1941-től feltehetően már nem csak az áldozatkutatást folytatta, hanem bizonyítékokat kerestek a világzsidóság ellen. 1938-ban Levin felvázolta kutatócsoportja profilját:

- A boszorkányperek faji- és lakosságtörténeti következményeinek kutatása,
- A nő értékelése a boszorkányperekben,
- A boszorkányperekről készült eddigi irományok áttekintése, valamint tematikus bibliográfia készítése.

Levin megkísérelt beférközni az egyetemi tudományos életbe is, hogy hivatali főnöke, Franz Alfred Six nyomdokaiba lépjen, de tanársegédként annak árnyékában maradt.

Wilhelm Spengler (1907–1961): katolikus népiskolai tanár fiaként született Bajorországban. Augsburgban a bencések kollégiumában német nyelvet és történelmet tanult. 1927-ben Lipcsébe költözött, ahol egy diákkörben a diákság gazdasági önsegélyezéséről és politikai kérdésekről vitáztak.

Társaival együtt később a Birodalmi Biztonsági Főhivatalban (*RSHA*) vezető pozíciókat láttak el. 1932 elején kitűnő eredménnyel államvizsgázott, s még ebben az évben summa cum laude doktorált Schiller drámájából. Ezután a lipcsei Carola királyné gimnázium tanára volt. 1933 novemberében előbb a Sicherheitsdienst (*SD*) társadalmi munkása, majd 1934 márciusában főállású tagja lett, s felhagyott az oktatással. Ő volt az *SD* első germanistája és 1945-ig szakterületének SS-Standartenführerként (ezredes) legmagasabb rangú tagja. 1934-ben Lipcsében felállította az *SD* irodalmi részlegét. Munkájuknak kedvezett, hogy 1912-től itt működött a Német Könyvtár (*Deutsche Bücherei*), az összes német kiadó központi gyűjtője. Mivel ezeknek egy példányt díjtalanul a könyvtár rendelkezésére kellett bocsájtaniuk, az *SD* gyors és pontos áttekintést kaphatott publikációikból. Spengler számos germanistát megnyert az *SD*-ben folytatandó munkának. 1936-ban az *SD* könyvtár-részlegét Berlinbe helyezték és kibővítették a sajtó-részleggel, amelyet Spengler vezetett. Six szerint az így I 31 főosztállyá alakult részleg „*az SD-n belül a legmegbízhatóbb hírforrást*” jelentette. Cenzori tevékenysége mellett 1935-től bekapcsolódott a Himmler által kezdeményezett boszorkány-kutatásba. A „*harcoló közigazgatás*” jegyében 1942 márciusában előbb a keleti front északi szakaszán vett részt a partizánellenes küzdelemben, majd májusban három hétig az „*Einsatzgruppe D*” keretében a Krímben tartózkodott, de itteni funkciója nem tisztázódott egyértelműen. 1945–1947 között internálták, ezután Münchennen élt. 1951-ben egyik alapítója volt a Csendes segély (*Stille Hilfe*) nevű egyesületnek, amely publicisztikailag, jogilag és anyagiilag támogatott menekülőben lévő, letartóztatott vagy elítélt náci bűnösöket. Az 1950-es évek közepén az oldenburgi Stalling-kiadó lektoraként öt kötetes könyvet jelentetett meg *Kutatók és tudósok a mai Európában* címmel.

Rudolf Levin (1909–1945?): evangélikus kántor fiaként történelmet, német és angol nyelvet, valamint filozófiát tanult. 1935-ben doktorált a lipcsei egyetemen. Wilhelm Spengler utódjaként és SS-Obersturmbannführerként (alezredes) legkésőbb a második világháború kezdetétől az *SD*-ben a „*Boszorkány-különmegbízás*” kutatórészleg vezetője. Habilitációját 1944-ben Münchenben elutasították. 1944 januárjában „*más, politikailag fontos, aktuális kérdések miatt*” az *SD* leállította a kutatásokat.

Franz Alfred Six (1909–1975): bútorkereskedő fiaként a náci viszonyok közepette is szokatlan villám-karriert csinált. Sajtótörténetet tanult a heidelbergi egyetemen, ahol a nemzetiszocialista diákszövetség aktivistája volt. 1934-ben doktorált, 1936-ban habilitált, s 1937-ben már professzor Königsbergben. 1940-ben dékán Berlinben a Külföldtudományi karon, ahol a náci rendszer ellenségeinek kutatásával foglalkozott. 1943-ban első osztályú követ a külügyminisztériumban, s a kultúrpolitikai osztály vezetője. Propagandisztikusan szorosan együttműködött a minisztérium sajtóosztályával.

A náci hierarchián belül is gyors karriert csinált. Már 1930-ban belépett az NSDAP-ba, 1932-ben az SA-ba. 1935-ben a sajtóhivatal főnökeként az SD berlini főhadiszállására került, 1937-ben ténylegesen az SD belföldi főnöke. 1939-ben SS-Standartenführernek (ezredes) nevezték ki. Ezzel a hét legmagasabb rangú vezető közé került az SD-Főhivatalban. Jelentős része volt abban, hogy az SD a nemzetiszocialista állam zsidó- és faji politikában monopolhelyzetet vívott ki magának. Részt vett a zsidóüldözés logisztikájának kialakításában. A háború után teljesen alábecsülték, illetve takargatták részvételét a holocaustban. Neve – beosztottjától, Adolf Eichmanntól eltérően – hosszú ideig hiányzott a náci idők személyeinek lexikonjaiból.

Heinrich Müller Gestapo-főnökkel együtt 1939-ben megbízták a lengyelországi hadjárat „állampolitikai előkészületeinek” végrehajtásával, s Heydrich stábjának tagjaként beavatták Hitler, Himmler és Heydrichnek az egész lengyel vezető réteg likvidálására irányuló terveibe.

1940-ben az SD nagy-britanniai parancsnokának szánták a német invázió esetén. 1941. június 22-én Heydrich megbízta a Moszkva elleni kommandó vezetésével az Arthur Nebe vezette Einsatzgruppe B-n belül. Ennek feladata „*partizánok, szabotőrök, kommunista funkcionáriusok elfogása volt a szárazföldi hadsereg mögöttes területein.*” A háború végén Six SS-Brigadeführer (vezérőrnagy) rangig és az RSHA II. hivatala (ellenségkutatás) főnökévé emelkedett. Ő felelt a világnézeti „*kutatásért*” és kiértékelésért; egy „*tudományos nemzetiszocializmust*” akart kifejleszteni, amelyet a különböző náci tudósok különböző intézetekben dolgoztak volna ki. A berlini egyetem Külföldtudományi karán az oktatás középpontjába állította a háborús helyzetjelentéseket, a náci expanziót a „*nagyter-kialakítás*” jelszavával, valamint a „*keleti telepítéseket*”. 1944-ben Krummhübelben az összegyűlt „*zsidóreferenseket*” és a külügyminisztérium európai nagyköveteit félreérthetetlenül a zsidók meggyilkolására szólította fel. Azzal

érvelt, hogy a keleti zsidóság fizikai megsemmisítése megfosztja a zsidóságot biológiai tartalékaitól. 1943-ban megjelent Európa polgárháborúi és a jelenkor egyesítési háborúja (*Die Bürgerkriege Europas und der Einigungskrieg der Gegenwart*) című kis írásában – amelyet a kollaboránsok megnyerése érdekében franciára is lefordítottak – a nácik háborúját Európa egyesítésének, a megszállt országok ellenállási küzdelmét pedig a német uralom elleni „polgárháborúnak” tekintette.

1941-ben megjelent politikai évkönyvében (*Jahrbuch für Politik und Auslandskunde*) a nemzetiszocializmusról kijelentette: „az a nyugat anti-tézise. [...] Benne a faj és a nép, az új vezetési autoritás, az államrendszer és a birodalmi hatalom hordozó elemei alakultak ki az ellenvilág többségi felfogású nivelláló tendenciájával, a parlamenti-demokratikus nihilizmussal, a sokak és alacsonyabb rendűek uralmával, valamint az európai közép szétforgácsoltságával és semlegesítésével szemben.” S gondolataival „az új Európa körvonalait” határozta meg, amely biztosítja a német életteret.

Six a háború végén Horst Mahnke nevű tanársegédjével (a *Der Spiegel* későbbi rovatvezetőjével) Salzburgból illegalitásba vonult. Sixet azonban elárulta egykori SS-kollégája, aki az amerikai Counter Intelligence Corps-nak (CIC) dolgozott. Six egy hesseni paraszt-gazdaságban rejtőzködött Georg Becker néven, ahol az amerikaiak 1946. januárban letartóztatták. 1948-ban Nürnbergben az Einsatzgruppe-perekben felelnie kellett tetteiért. Itt kijelentette, hogy ugyan meggyőződéses nemzetiszocialista és SS-vezető volt, de a zsidók és partizánok agyonlövésében nem felelős. 20 évi börtönre ítélték, de John Jay McCloy németországi amerikai főmegbízott már 1952 októberében megkegyelmezett neki és szabadon bocsájtották a landsbergi börtönből. 1953-ban Werner Best és egykori beosztottja, a liberális szabaddemokrata párti Ernst Achenbach közvetítésével résztulajdonosa lett a darmstadti C. W. Leske könyvkiadónak, s belépett az FDP-be. A kiadó egyik első kiadványa Six idején a liberális Rudolf Augstein, a *Der Spiegel* kiadójának könyve volt Németország – egy Rajnai Szövetség? (*Deutschland – ein Rheinbund?*) címmel, amely Augsteinnek az Adenauer-adminisztrációval szembeni kommentárait tartalmazta. A *Der Spiegel* és a Leske-kiadó közötti kooperáció a Six-korszak alatt több kötet kiadásával folytatódott. S a hírmagazin már 1949-ben nagy feltűnést kiváltó riportsorozatában mutatta be olvasóinak Walter Hirschfeld egykori SS-Untersturmführert, aki elárulta Sixet a CIC-nek.

Six 1957-ben a Porsche Diesel Motorenbau GmbH reklámfőnöke lett Friedrichshafenben. Tanárként dolgozott A gazdaság vezető erőinek akadé-

miáján, amely az európai menedzseriskolák legnagyobbikái közé tartozott. Az iskolát szakszervezeti vezetők, SPD-funkcionáriusok és a Bundeswehr tisztjei látogatták – itt továbbra is a Führer-elvet népszerűsítette. Miután Six néhány évet professzori címe megőrzésével háboríthatatlanul dolgozhatott az NSZK-ban, 1958-ban brit publikációkban megjelent Nagy-Britannia elfoglalásának német hadművelet terve (*Operation Seelöwe*), amelyben Sixet SD-parancsnoknak szántak. Neve még úgy is a nyilvánosság elé került, hogy Thomas Harlan filmrendező a nyomára bukkant és a Lengyelországban elkövetett háborús bűnökkel vádolta meg. 1961-ben Six az Eichmann-per tanúja volt; nem Izraelben, hanem németországi kihallgatással, mert tartott attól, hogy Izraelben őrizetbe veszik. Miután 1963-ban megindult a Porsche traktorgyártása, Six Essenben önálló vállalkozói tanácsadó lett. Élete végén Dél-Tirolba költözött, ahol Hermann Giesler, az egykori náci építész által neki épített házban élt.

Kilencévi intenzív munka után a csoport egy könyvet sem jelentetett meg, s mindössze egy jutott el a kiadhatóságig. Rudolf Levinnek sem sikerült a témából habilitálnia. 1944-ben habilitációs értekezését a müncheni egyetem gondosan kiválasztott professzorai elutasították. Tudományos ambíciója nagyobb volt, mint képessége.

1942 után a munkatervben több mint egy tucat fényes, ambiciózus értekezés terve szerepelt: közöttük egy tanulmány a boszorkány-komplexum szellemtudományi alapjairól, a boszorkányperek gazdasági következményeiről, illetve a boszorkány-kutatás alapkönyvének az összeállítása. Az archívumok és könyvtárak használatának háborús korlátozásai azonban mindinkább akadályozták a kutatást, s e témakör iratainak kutatása a katonailag szükséges munkák mögé szorult. 1944. január közepén aztán az SD leállította a munkájukat. A kartotékokat Haugwitz gróf Glogau melletti kastélyába szállították, amely lengyel csapatok kezére került. Így azok ma a Poznań vajdasági archívumban találhatók, mikrofilm-másolatuk pedig a koblenzi szövetségi archívum Frankfurt am Main-i kirendeltségében.

Értékelés mai szemmel

Az 1980-as években Gerhard Schormann hozta először nyilvánosságra az SS kutatási anyagait. Benne az SS kettős célját látta: az ősgermán hitvilág maradványainak keresését és a boszorkánypereknel felhasznált anyagok keresztényellenes, kifejezetten a katolikus egyház elleni propagandára való alkalmazását. Ő válaszolta meg azt is, hol a helye az SD boszorkánykutatásának a náciizmus történetében, s mi a munka tudományos haszna az akkori és mai boszorkánykutatás számára.

Schormann szerint a boszorkánykutatás lényegében nem jutott túl az anyaggyűjtés stádiumán. Ennek oka nemcsak az időhiány, hanem a kutatók hiányzó képzettsége és ismerete volt. A túldimenzionált kutatási projekt ilyen rövid idő alatt nem valósítható meg. „*Eredményét*” pedig ideológiailag két tézis befolyásolta: az egyház bűnössége és a zsidó-keresztény lázadás a germán kultúra ellen. 1945-ben a háborús vereség megakadályozta, hogy az SS emberei maguk értékeljék ki a projektet. Manapság nagy óvatossággal kezelendők feljegyzéseik, mert a kartonok hiányosságokat és hibákat mutatnak, főleg a részletekben. Az SD munkatársai a kartonok kitöltésénél ugyanis nem egységes kritériumok alapján jártak el.

A kutatók csak a periratokra koncentráltak, s figyelmen kívül hagyták a szélesebb körű források tanulmányozást. Így elmaradt a vádlottak azonosítása és szociális besorolásuk; hallgattak a tanukról és a bírőról is. De a kartotékok mégis értékesek, mert az SS időközben elveszett vagy teljesen elhasználódott archív anyagokat kutatók. A megvádolt boszorkányokról olyan adatok és számok kerültek elő, amelyek manapság rendkívüli statisztikai értékkel rendelkeznek. Nem sikerült azonban bizonyítani a zsidók szerepét a boszorkányüldözésekben, s az áldozatok millióit sem. Ítéletükben nem jutottak túl az egyház szimpla vétkének említésén sem.

1999-ben Tübingenben publikáltak gyűjteményes kötetet a boszorkánykutatás motivációiról és háttéréről. A tanulmány-kötetben alapján két felfogás kristályosodott ki az SS-kutatás boszorkánymániáját és germánképét illetően: az első szerint az Alfred Rosenberg 20. századi mítoszára visszanyúló felfogás értelmében a boszorkánymánia és babona teljesen „*germán*”-talan”. A boszorkányperekkel az egyház célzatosan idegen befolyást érvényesített a „*germán jelleg*” ellen, főleg a „*germán nő*” ellen, amellyel szét akarta zúzni a német népközösséget, s e szándék mögött végső soron a zsidókat feltételezték. Ezzel szemben állt az SS-Ahnenerbében kialakult

tézis, miszerint a boszorkányüldözés csak az „*individualista*” tendenciák felszámolása volt kultikus „*férfiszövetségek*” révén, a germán közösségalkotás formáinak elfogadásával, és csak a „*boszorkánykalapáccsal*” lett ellenőrizhetetlen és pusztító mánia. Utóbbi felfogás erősebb politikai aktualitással rendelkezett, amelyet az SA és az SS „*férfiszövetségei*” igazoltak. A szerzők mindkét tézisben jogosan ismerték fel Himmler motivációját. A boszorkány-üldözéssel való foglalkozás alapja tehát az intencionalista (a cselekedeteket szándékuk, s nem hatásuk szerint kell megítélni) és ahistorikus magyarázat volt, miszerint az egyház – amelyet a náci időkben a katolikus egyházzal azonosítottak – az üldözést tervszerűen folytatta.

Okkultizmus a Harmadik Birodalomban

Himmler boszorkánykutatói különmegbízása jelezte a más világnézeti területeken is megmutatkozó törekvést, hogy az SS terrorfunkciója mellett hosszútávon ideológiailag is befolyásos hatalomra törekszik a náci államon belül. Ennek ékes bizonyítéka volt Wewelsburg 1941–1943 közötti kiépítése, ahol több mint 1200 ember, többségükben szovjet hadifogoly halt meg.

Wewelsburg – az SS szentélye

A régi kastély alagsorában található a mai napig az ún. boszorkánypince, több cellával és egy kihallgató helyiséggel. A sötét, alacsony mennyezetű helyiségeket a 17. században valóban vizsgálati börtönként használták. 1657-ben itt halt meg egy „*vérfarkas*” (*Werwolf*) fogsága idején. Az 1938. november 9-i „*birodalmi kristályéjszakán*” pedig a kastélyban gyűjtötték össze a szomszédos kisváros, Salzkotten zsidó férfinait, akiket később a buchenwaldi koncentrációs táborba szállítottak.

A veszfáliei Paderborn melletti Wewelsburg ősi kastélyát Himmler már 1934 augusztusában megszerezte az SS számára, amelyet a német világ központjává, a germán okkultizmus fellegvárává, de mindenekelőtt az SS szentélyévé kívánt alakítani. Ez volt úgyszólván a nagy „*SS-kolostor*”, ahova a rend generálisa évenként egyszer a titkos konzisztóriumot egybehívta. Itt a rend legfelső vezetősége lelki- és koncentrációképességi

gyakorlatokat tartott. Himmler ötlete volt, hogy a belső berendezésben a Szent lándzsa legyen az egész kastély szimbolikus díszítője. A szobák a lándzsa előző birtokosainak nevét viselték, s korabeli bútorokkal, használati tárgyakkal, s ha lehetett, a lándzsa egykori birtokosainak ruháival, ékszereivel díszítették a IX–XIX. századig bezárólag. Ehhez az európai műkincs-rablást is felhasználták.

Rötszakállu Frigyes szobája csak Hitlernek volt fenntartva, I. (Madarász) Henrik szobája pedig kizárólag Himmlernek, mivel az ő reinkarnációjának tekintette magát. Ebben a szobában helyezték el a Szent lándzsa másolatát is.

A hatalom csúcán álló emberek: Hitler, Himmler és Hess tántoríthatatlanul hittek az okkultizmusban, sőt egyre jobban elmélyültek benne. A náci vezetők belső magja beavatási rítusokat és fekete mágiát űzött. A náci párt hatalomra jutásakor a német spiritiszta és a francia okkultista hagyományokat az SS révén főként Himmler vitte be a Harmadik Birodalomba. Az SS tagjait kezdetben különböző genetikai, ideológiai és fizikai alapon válogatták ki a nemzetiszocializmusnak elkötelezettek közül. Külön választ, szimbólumrendszert, rituálékot és mítoszt teremtett számukra, hiszen álmai szerint a jövőben majd ők hódítják meg a világot.

Az SS magas rangú tisztjei évente többször összegyűltek Wewelsburgban. Minden alkalommal más szobát kaptak (Hitler és Himmler szobáját kivéve), hogy a történelmi légkört átélve fokozatosan megismerjék e fegyver történetét, fontosságát és szükségességét.

Himmler a kastélyban tervezte felállítani a magas rangú SS tiszték akadémiaját is, de helyt kapott volna benne az esküvők, temetések, az elhunyt SS-tagok ezüstgyűrűjének terme, s egyéb ceremóniákra szolgáló, különböző rituálékra alkalmas helyiségek. A távlati tervekben egész SS-telep szerepelt, a falu lakosainak kitelepítése árán. Mivel az elképzelések megvalósítása rendkívül költséges lett volna, ezért a közelben lévő munkatábor rabjainak ingyenes munkáját vette igénybe. Itt kapott helyet az Ahnenerbe központja is és számos, az SS szervezetével kapcsolatos dokumentáció és okkultista irattár. A háború utolsó napjaiban egy SS kommandó felrobbantotta a kastélyt.

Ausztria bekebelezésekor Himmler már Linzben találkozott Hitlerrel, hogy jelentse: a Longinus lándzsájának biztosítására irányuló művelet sikeresen folyik. Bécsi bevonulása estéjén néhány programot lemondva szobájába zárkózott, hogy éjfél után Himmler társaságában felkeresse a

A Szent lándzsa a bécsi Hofburg kincstárában

Hofburg Kincstárát, s birtokba vehesse a lándzsát. Kísérete egyedül hagyta a lándzsával. Hitler közel egy órát töltött ott, mert hitt abban, hogy e fegyver testesíti meg a világtörténelmi végzetet, amely most az ő birtokában lesz. Azóta áhítozott rá, amióta megpillantotta. Jogszerűnek feltüntetve a lándzsa eltulajdonítását, külön törvényt hozatott, miszerint Németország jogosult a Hofburg kincseire.

Himmler várákozása ellenére azonban Hitler a lándzsát nem Wewelsburgban, hanem a nürnbergi Szent Katalin templomban helyeztette el. A háború alatt a relikviát a nürnbergi erőd alagútszisztemében rejtették el. A bombázások és az amerikai nehéztüzérség belövésai nyomán azonban az alagutat elzáró téglafal egy része leomlott, s szabaddá vált a bejárat. Az amerikai katonák két hatalmas vasajtót találtak, kódolt zárral. Amikor bejutottak, 1945. április 30-án megtalálták a lándzsát is. Amint kitudódott, hogy a németek és az osztrákok egyaránt magukénak vallják, Eisenhower tábornok döntése alapján végül is visszakerült Bécsbe, eredeti helyére.

Himmler Raszputyinja

Karl Maria Wiligut (1866–1946): osztrák Landwehr-százados fiaként született Bécsben. Katonai karrierjét a k. u. k. hadsereg tisztjeként kezdte, s ezredesi rangig vitte. A Monarchia felbomlását követően 1923 után az Oberland szabadcsapatnál szolgált, amíg egy kezesség révén konfliktusba nem került a törvénnyel, amelyet követően állítólagos parafén pszichózis miatt gondnoksága alá helyezték. Wiligut már ekkor szoros kapcsolatot

ápolt a völkisch-ezoterikus körökkel. 1932-ben cikket írt a *Hagal* című folyóiratba s ekkor került kapcsolatba Heinrich Himmlerrel. 1933-ban belépett az SS-be, 1934-től SS-Standartenführer (ezredes), később SS-Gruppenführer (altábornagy).

Karl Weisthor néven (*Weis*: a beavatottak közé tartozó, *Thor*: az északi mennydörgés istene) ragyogó karriert futott be. Átvette a faji- és telepítési főhivatal elő- és koratörténeti osztályának vezetését és Himmlernek világnézeti kérdésekben adott tanácsot. Kettejüket összekötötte az okkult, ezoterikus és mitológiai témák iránti nagy érdeklődés. Wiligut kijelentette magáról, hogy ő és családja közvetlenül a német istenségtől származik. Ő fedezte fel Himmler számára a Paderborn melletti Wewelsburgot és szorgalmazta az SS rendi várává történő átalakítását. Szintén ő javasolta az SS-becsületgyűrűt, foglalkozott a runákkal, heraldikával és a szimbolikus tanokkal, s azt terjesztette, hogy látnoki képességekkel rendelkezik. Himmlernek az asztrológiai kérdésekben is tanácsot adott. Ez irányú befolyása miatt Himmler Raszputyinjának is nevezték.

Az alkoholista, zavaros fejű ember Himmler szárnysegédje lett, amit a kevésbé elkápráztatott SS tisztek nem tudtak megemészteni. Így az üstökösként feltűnt férfi múltja után kutatva sikerült beszerezniük egy bécsi bírósági határozatot, miszerint a pszichiátriai beteg önrendelkezésre alkalmatlan. Csak így sikerült eltávolítani az elit egységből, de Himmler haláláig gondoskodott róla. 1939-ben saját kérésére nyugdíjazták.

Dokumentum

1937. május 16. Berlin-Grunewald,
Karl Maria Wiligut-Weisthor, SS-Brigadeführer (vezérőrnagy)
SS személyi akta

Önéletrajz

1866. december 10-én születtem Bécsben, Ausztriában, éjjel 11 órakor, éspedig az akkori királyi magyar német udvari szolga fiaként, aki a német-ség érdekeltségének megőrzéséért felelt a magyar udvari kancelláriában. Apám, nagyapám és dédnagyapám folyamatosan aktív tisztek voltak az osztrák hadseregben. A család 1242-ben Württembergből vándorolt Magyarországra, miután a legszörnyűbb germán őskorból származó verdeni

vérfürdő után keresztül hajtották Európán és végül Magyarországon találunk hazát magunknak, mert ott csak a törökök betörése miatti nyugtalanságok uralkodtak [...]

13 éves koromban a felső reáliskolából felvettek a bécsi kadét-iskolába és 17 évesen, 1884-ben tisztjelöltként beosztottak az akkor Mostarban (Hercegovina) állomásozó 99. ezredhez. 1888-ban tiszt lettem, 1912-ben őrnagy, majd a világháborúban 1917-ben ezredes, majd 1918 áprilisáig brigádparancsnokként szolgáltam. Május közepén visszahívtak a dél-tiroli frontról és a Lembergől északra fekvő Zokiew hazatérő tábor parancsnoka lettem.

Ott ért 1918 júliusában az esemény [...]. Egyszer ugyanis vendégül hívtuk Cardinal Nattit (a mai pápát), Ledochovski jezsuita tábornokot és Pelopotozki apostoli tábori püspököt egy tábori misére. A mise helyiségének elhagyása után kíséretül kértek engem. Ekkor Ledochovski a nevemet kérdezte és azt, hogy vannak-e még hagyományaim. Hirtelen támadt gyűlölettemmel igent mondtam a csuhásoknak, mire Ledochovski félhangosan azt súgta Nattinak: „*Famiglia malatetta*”. De ezt meghallottam és bátran válaszoltam: Igen, én egy „*örült családból*” származom [...] E vallomás eldöntötte, hogy a római egyházat „*halálos ellenségnek tekintetem minden végzetes következményével*” a nyakán, ahogy későbbi kijelentéseim ezt igazolták.

1919. január 1-jén 40 éves szolgálat után nyugdíjaztak. A bukás keserű tapasztalatával beléptem az Oberland szabadcsapatba, amelynek még akkor is tagja maradtam, amikor már teljesen az SS magas céljainak szenteltem magam.

Közvetlenül az összeomlás után felismertem, hogy a zsidók a szabadkőművesség révén, amely teljesen elkorcsosult, oly végzetes módon hozzájárultak a háború alakulásához.

Salzburgban antiszemita szövetséget és az *Eiserner Besen* (Vasseprű) című újságot alapítottam, a zsidókat és a szabadkőműveseket nyilvánosan az elkövetett bűnökkel vádoltam, s így nem csak a római egyházat, hanem mindkettőt halálos ellenségnek nyilvánítottam.[...]

1924 novemberében a salzburgi rendőrség letartóztatott és a kedélybetegségek gyógyintézetébe szállított. Itt tartottak 1927 tavaszáig, s hogy „*örökre*” ártalmatlanná tegyenek, gyámság alá helyeztek. Közbenjárásaimat 1932-ben minden hatósági fórumon elutasítottak, sem jogtanácsost nem biztosítottak, s nem védtek meg a legrosszabb pénzügyi kizsákmányolástól sem. Ezért azt a tervet szövögettem, hogy feltétlenül külföldre

megyek, hogy hagyományos erkölcsi feladataimat teljesítsem, s e célra már kinéztem magamnak az olaszországi Adria partján fekvő Sistianát, ahol egy kis tulajdonomról senki sem tudott. Ekkor érkezett az SS hívása s én követtem hívását.

(Karl Hüser: *Wewelsburg 1933 bis 1945. Eine Dokumentation*. Verlag Bonifatius-Dr, 1987.)

Okkultizmus: a latinos műkifejezés a rejtett erőiben, titokzatos jelenségekben való hitet jelenti, s azt a világnézetet jelöli, amely ezeket a titokzatos vonatkozásokat rendszerre építi ki, és tudományos formában igyekszik képviselni. A primitív vallások lélek- és istenhite, varázslata és istentisztelete az okkultizmus jegyeit hordozza magán. Idegenül és tudományosan hangzó régi fogalmakat használ.

Másik formája a teozófia, amely az emberi léleknek az istenséggel való egységét valló misztikus vallási elmélet. Eszerint a kiválasztottak közvetlen kapcsolatba kerülhetnek a külvilággal. A kettőből pedig a parapszichológia – az okkult jelenségekkel való foglalkozás –, és a metafizika – a filozófiának a tapasztalat határán túli, nem érzékelhető része – fejlődött ki. Az okkult feltevés alapja, hogy a szellemek és a lelkek világa éppen olyan valóság, mint az érzékelhető világ.

Az Ősi Örökség intézménye

Az Ahnenerbét magán, non-profit intézményként jegyezték be. Egy ideig Darré vezette, majd 1936 körül Himmler teljesen ellenőrzése alá vonta. A germán kultúra, s egy SS jellegű, náci népi vallás terjesztését szorgalmazta, amelynek a háború után az új rend elengedhetetlen feltételeként a kereszténységet kellett volna felváltania.

Az Ahnenerbe politikai motivációjú tudományos társulás volt, amelyen eluralkodott az okkultizmus. A háború kitörése után minden nemzetiszocialista okkult szervezetet – többek között a Thule belső magjából szervezett, a Karl Haushofer által vezetett Vril Társaságot – is hatáskörébe vontak.

A kuratórium elnöke Himmler, ügyvezetője pedig Wolfram von Sievers volt, akit háborús bűnősként a nürnbergi perben halálra ítélték és kivégeztek. A napi ügyeket a kurátor-helyettes, Dr. Hermann Reischle intézte, akit 1937-ben mentorként Hermann Wüst professzor, a müncheni egyetem dékánja váltott fel. Utóbbinak köszönhetően az Ahnenerbe számos elismert tudományos személyiséggel bővült. Éves költségvetése meghaladta az egymillió birodalmi márkát, amelyből a költséges expedíciókat is finanszírozták. Rövidesen rendkívül népszerű lett, mivel 19 professzor s 19 doktor dolgozott neki, s Himmler patronálta.

Az Ahnenerbe elsődleges feladata a germán hagyományok kutatása és felélesztése volt. A háború előtt saját kiadót tartott fenn, havi magazint (*Germanien*), két folyóiratot (*Zeitschrift für Namenforschung*, és a *Das Sippenzeichen*), s több monográfiát adott ki. 50 különböző részlege (intézete) több mint száz kisebb-nagyobb kutatási projekten dolgozott. Némelyik intézete, mint például a tibeti kutatások, vagy az archeológiai expedíciók intézete népes csapattal rendelkezett, legtöbbjük azonban kis létszámmal működött, s inkább külső munkatársakat alkalmazott. A két éves zenetudományi programban, amely a dél-tiroli népzene tanulmányozta, például csak egy Ahnenerbe-kutató és nyolc helyi munkatárs dolgozott.

Az Ahnenerbe egyik legfontosabb feladatának a nyelvtudományi kutatásokat tartotta. Elsőként megalakult intézete az északi rúnákat (rovásírás) kutatta, 1937-ig Hermann Wirth vezetésével. Wüst professzor szintén nyelvészeti, de kutatási területét tekintve sokkal nagyobb intézetet vezetett, amely nagy figyelmet fordított a szanszkrit és az árja nyelv kapcsolataira.

Idővel egyre több intézet alakult. 1938-ban a Német Archeológia Intézete, amely Németország különböző részein folytatott ásatásokat. A kőkorszaktól a kora középkorig keresték a dicsőséges német múlt bizonyítékait, az árja faj emlékeit, hogy megalapozzák a felsőbbrendű faj elméleteit. Különösen nagy hangsúlyt fektettek a már az ókorban is szent helyként szereplő mészköpillérek (*Stonehenge*) és környékének ásatásaira. Detmold és Paderborn is megkülönböztetett figyelemnek örvendett.

A Thule Társaság

A páholyszerűen működő szélsőjobboldali titkos szervezet különböző pángermán, hazafias és antiszemita csoportok csúcsszerveként működött.

A Társaságot hivatalosan A Germán Múltat Tanulmányozó Csoportnak (*Studiengruppe für Germanisches Altertum*) nevezték, de korán köztársaság-ellenes és antiszemita nézeteket terjesztett. Tagjainak létszáma ideiglenesen elérte az 1500 főt. Az új tagoktól három generációra visszamenő árja-igazolást kértek. 1919 augusztusától saját sajtóorgánummal, a *Münchener Beobachter*-rel rendelkeztek. Tagjai Bajorországban az élet minden területét képviselték: voltak közöttük bírók, rendőrfőnökök, ügyvédek, jogászok, egyetemi tanárok, gyárosok, orvosok, tudósok, nagypolgárok, a bajor igazságügy-miniszter, Reichswehr-tisztek, stb.

A marxizmus befolyását ellensúlyozandó, az ipari munkásság körében kezdte hirdetni a thulista eszmét. 1918-ban a thulista Karl Harrer elnöklétével megalakult a Munkás Politikai Kör, amelyből 1919-ben a Német Munkáspárt (*DAP*) nőtt ki. Egy év múlva Adolf Hitlerrel az élen pedig a párt Nemzetiszocialista Német Munkáspárttá (*NSDAP*) alakult. A horogkereszt is az egyik Thule tag tanácsára lett a nemzetiszocializmus szimbóluma. A szanszkrit szó: svasztika, azaz horogkereszt szerencsét, jólétet jelent. Az okkult elmélet szerint a rossz erőket megidézheti a megfordított szimbólum (a jobbra forgó svasztika), ahogy Hitler tette.

A Thule belső magja hitt abban, hogy a Thule a messzi északon fekvő legendás sziget, az Atlantiszhoz hasonlóan egy ősi, magas szintű civilizáció központja volt. A hiedelem szerint nem semmisült meg minden titka, de ami megmaradt, azt ősi, intelligens lények őrzik, akikkel csak egy valóban beavatott képes mágikus-misztikus rituálék révén kapcsolatot létesíteni. Az ilyen embert természetfeletti erővel és energiával ruházzák fel. A társaság meggyőződése szerint ezen energiák révén lehetne megteremteni az „*árja szuperembereket*” és elpusztítani az „*alsóbbrendű*” fajokat. Ezért tagjai a berlini okkultista körökkel tanulmányozták a teozófiát és az ezoterikus miszticizmust. Titkos szeánszokon vettek részt, kutatták az ősi germán múltat, s a germán mítoszokat is. A Thule a nácizmus bölcsője volt. Nagymestere pedig Dietrich Eckhart (1868–1923), aki Hitlerben fedezte fel az új Messiást. Ő pedig neki ajánlotta a *Mein Kampf*-ot.

Az okkultizmusban való elmélyülés szellemi vezetőjét a nácik Karl Haushofer (1869–1946) tábornok, professzor, író, a geopolitika atyja személyében találták meg. Tanácsát mindenben kikérték, de a geopolitikára vonatkozókat nem mindig fogadták meg. Haushofert, a müncheni egyetem professzorát diákja, Rudolf Hess mutatta be a börtönbüntetését töltő Hitlernek. A Thule Társaság belső magjából megalapította az úgynevezett Vril Társaságot (más nevén Fényes Páholyt), ahol a három náci vezető szellemi

mentoraként azon mesterek egyike volt, aki a beavatás rítusát végezte.

Karl Haushofer értelmiségi családból származott, s már 30 évesen a bajor haderő vezérkarában szolgált. Különleges megbízatással eljutott a Távol-Keletre, ahol 4 év alatt megismerkedett annak kultúrájával és miszticizmusával. Az I. világháborúban bátorsága miatt vezérezredessé léptették elő, de a kapituláció után leszerelték. Ezt a szégyent nem tudta feldolgozni. A kudarcot ő is főként a zsidók és kommunisták árulására (tördőfés-legenda), s kisebb részben a hadvezetés hibáira vezette vissza. Ledoktorált filozófiából, majd oktatott a müncheni egyetemen. A földrajznak a történelemben játszott szerepére hívta fel a figyelmet, s e tudományt a faji miszticizmus köntösébe öltöztette. A geopolitikát fegyverként akarta felhasználni Németország újra ébresztésére, hogy beteljesítse elrendelt vezető szerepét. *„A tér nem csak a hatalom eszköze, hanem maga a hatalom”* – vallotta.

Az élettér-elmélet megalapítója azt sugallta a németeknek, hogy igázzák le Kelet-Európát, a Volgától a Jangce folyóig terjedő hatalmas területet és Belső-Ázsiát, amely természetesen Tibetet is magába foglalta. A német jogi akadémia tagjaként ténylegesen hozzá járult a leigázott népekre kiszabott zsarnoki törvények megalkotásához, s a koncentrációs táborok felállításához. 40 könyvet és 400 cikket írt, s megalapította a *Geopolitikai Figyelőt*. Hitlerben felismerte a jövőendő népvezért. Ő volt Hitler főmágyasa; szellemi mentorként 1944-ig szolgálta urait, de fiának az 1944. júliusi Hitler elleni puccsban való részvétele miatt a dachau koncentrációs tábor lakója lett. A náci döntéshozókkal való kapcsolata miatt a nürnbergi bíróság elé akarták idézni, bár jogi értelemben nem lehetett elítélni. 1946-ban feleségével együtt öngyilkos lett, így titkát sírba vitte.

Hitler boszorkánymániája

Himmler rögeszméi a német kutatók előtt már az 1980-as évek elejétől ismertek voltak. Azt azonban figyelmen kívül hagyták, hogy a *„Führer”* maga is nyilatkozott a boszorkányüldözés témakörében. Ezt nem könyvekben vagy beszédekben tette, mint Rosenberg vagy Himmler, hanem bizalmasai szűk körében a főhadiszálláson. Szinte végtelen monológokban adta elő véleményét Istenről és a világról. Hallgatói – a titkárnők – pedig Martin Bormann jóváhagyásával utána fejből leírták az elhangzottakat, s

így azok ún. asztali beszélgetések formájában fennmaradtak az utókornak.

E monológokban gyakran teljesen szabad folyást engedett egyházellenes és keresztényellenes, fanatikus nézeteinek és gyűlöletének, mert nyilvános beszédeitől eltérően itt nem kellett tekintettel lennie a „néptársak” érzelmeire és a szövetséges államokra.

Jó lenne tudni, honnan merítette Hitler a „bölcsségét”. Egyedül Rosenbergtől biztosan nem, mert vele ellentétben kijelentette, hogy a jezsuiták között „fehér hollók” is akadtak. Ez alatt Adam Tannert és Friedrich Speet értette. Egy napon Hitler még differenciáltabban nyilatkozott: „*A protestantizmus is ismert boszorkányégetéseket, miközben Itáliában ilyen nem fordult elő.*” Mindezt azzal magyarázta, hogy „*Róma népe tudta, ki is valójában a pápa, akihez a kereszténység imádkozik. Pápa évszázadokon át csak tör, méreg vagy szifilisz következtében halt meg!*”

Hitlernek a boszorkány-kérdésben tett kijelentéseiben semmi sem érezhető Himmler koraközépkori germán kultuszából. Ezzel szemben az újkori tudomány élharcosának pozíciójába helyezkedett. Már a „végső győzelem” utáni történelemképeinek terveit szövögette. Linzben, ahol ifjúsága egy részét töltötte, hatalmas „Führer-múzeumot” tervezett: „*Az én múzeumomnak egyúttal pozitívnak is kell lennie: azoknak a nagy embereknek a szobrait és mellszobrait helyezem el benne, akik megnyitották a felismeréshez vezető utat, felszámolták a babonát és megpróbáltak új világképet meglátni. Kepler Linzben élt, ezért emelem az épületet Linzben. Anyját boszorkánynak kiáltották ki és az inkvizíció parancsára többször megkínózták. Elképzelhetjük, hogy mit érzett Kepler!*” Valójában Katharina Keplert nem az inkvizíció üldözte, hanem Württemberg protestáns hercegségének világi hatóságai Leonberg városkában.

Antiszemita összeesküvés-elméletéről és a zsidóság sorsával kapcsolatos terveiről 1942. február elején így beszélt: „*Élénken el tudom képzelni magamnak, hogy miként jöhetett létre ez az örület abból, hogy egy zsidó ezt mondta: adjatok a nem zsidóknak értelmetlen tanításokat, minél obskurusabb a tanítás, annál többet rágódnak rajta és ez távol tartja őket a valóság megismerésétől! A legördögibb a dologban, hogy a zsidó még örvend is annak, hogy mennyire sikerült neki a csalás. Tudja, ha a többieknek fogalma lenne arról, hogy miként keletkeztek ezek a bölcsségek, akkor minden zsidót agyonütnének. Ezúttal azonban el fognak tűnni Európából! Világunk ismét szabadon felnevelhet majd, ha elmúlik a feje fölül ez a lidércnyomás!*”

Hitler fenyegetései az európai zsidósággal szemben – amelyeket 1939 tavaszi Reichstag-beszéde után többször nyilvánosan is megismételt – majdnem valósággá váltak. Az „ezeréves birodalom” összeomlásával azonban eltűntek a süllyesztőben az ő, Rosenberg és Himmler kísérletei, hogy a boszorkányüldözések történetét a náci ideológia számára felhasználja.

Hitler zsidó-, keresztény- és bolsevizmusellenessége

Hitler idealizálta az antik világot kultúrájáért, szépségeért, derűjéért, könnyedségeért, s a hatalmas hódításokért. A nagy uralkodókért, a híres hadvezérekért, a grandiózus diadalmenetekért és cirkuszi mutatványokért; a vallási toleranciáért, a társadalom felépítéséért, a tömegek kezeléséért; a korabeli remek templomokért, a köz- és magánépületekért és azok méreteiért; az egyenes utakért, amelyeken a római légiók gyorsan tudtak közlekedni, a műszaki megoldásokért, az idegen népek rabszolgasorsba taszításáért, stb.

Hatalomra jutása után ezeket igyekezett megvalósítani a náci ünnepekben, seregszemlékben, s egyéb külsőségekben, Linz és Berlin városképének tervezett átépítésében. Az antik világ iránti töretlen csodálata és imádata élete végéig megmaradt, s főként asztali monológjaiban jelentkező szemléletesen.

Ugyan csak a monológoknak köszönhetően teljesebb kép bontakozik ki Hitler indulatainak és cselekedeteinek mozgatórugóiról. Rendkívüli gyűlölet vezette a politikai ellenfelek, a társadalmi és faji csoportok ellen. Ezek gyökerét megvizsgálva az antik világ letűnése, s így a világ történelmének más mederbe terelése miatti dühe is hozzájárult, hogy gyűlölettel viseltetett a zsidósággal, a kereszténységgel és a bolsevizmussal szemben. Úgy vélte: a kereszténység a bolsevizmus előfutára volt azáltal, hogy a zsidókból lett keresztények a rabszolgák tömegeit mobilizálták az állam aláásására. Az antik időkben a vallás sokkal toleránsabb volt – vélekedett –, mint napjainkban, s ebben is példaképet látott: *„Az ókori államoknak isteneik voltak és szolgálták is ezeket az isteneket; az isten szolgái az állam embereiként funkcionáltak, hiszen az istenek a városok és az állam védelmezői voltak. Ezekben az istenekben a nép által megtestesített erőt imádták [...] A rómaiak bárkihez imádkozhattak, sőt egy helyet a templomban szabadon hagytak az ismeretlen isten számára.”*

Róma több száz éves kapcsolata révén megtanulta becsülni a germánokat, s jellemző, hogy a rómaiak a szőke nőket kedvelték. Hitler szerint így a germán vér az ottani vezető réteget frissítette. Úgy vélte, a római birodalom felbomlása a kereszténységnek köszönhető, amely ezer évvel késleltette a germán világ felvirágzását. A németiség nagyjából csak a 18. században érte el azt a színvonalat, ahol a rómaiak a kereszténység megjelenésekor álltak.

Rómában a vezető réteg elzárkózott az új, keresztény tanok elől, a zsidókat megvetették, de az őskeresztényeknek sikerült forradalmasítani a milliós város csöcselékét, a gyökértelen emberek milliós tömegét. A kereszténység csak a germán szellemnek köszönhetően veszítette el nyíltan bolsevista jellegét; most, az elhalóban lévő kereszténység idején a zsidó ismét az őskereszténységet, a bolsevizmust veszi elő.

A mindent pontosan ismerő szerepében tetszelegve, hitt a Teremtőben, hiszen beszédeit többször is fohással zárta, ugyanakkor sajátos elképzelései, rögeszméi voltak a Biblia tanításait illetően. Többször hangoztatva, hogy Jézus biztosan nem volt zsidó, mert különben nem szolgáltatták volna ki a római törvényszéknek. Gallileában sok római legionárius utód (gall) élt, s Jézus közülük való volt. Lehetségesnek tartotta, hogy az anyja viszont zsidó volt. Szerinte Jézus korának pusztító materializmusa és így a zsidók ellen harcolt. A bűnbankot Hitler egyértelműen Pál apostolban (a ravasz zsidóban), a keresztény egyház megalapítójában látta, aki lényegében a kommunizmust hirdette („*Saulusból Paulus, Mordehájból Karl Marx lett*”).

Az embert a másvilággal kecsegtető vallást szembeállította az élhető étellel. Ezáltal erősödik a nemzetiszocializmus, amely soha nem másolhat vallási kultuszt. A nemzetiszocializmusnak az értelem kultuszán kell alapulnia, amely erősebb lesz minden vallásnál. Elsősorban a Római Birodalmat forradalmasító, aláásó, majd megdöntő zsidóságot akarta kiirtani, de a kereszténységre nézve sem engedhette meg rendszerellenes egyház létrejöttét, ezért 1933. július 20-án konkordátumot kötött a Vatikánnal.

Amíg a háborút meg nem nyerik, el kell tűrnie az egyházakat, a papokat, a hívőket, a hívő katonatiszteket, állami funkcionáriusokat; mindenkit, aki vallásos. A háború megnyerésével azonban megváltozna a helyzet. A végső megoldást, az igazi *Endlösung*-ot nem a zsidók, hanem a keresztények kiirtása szolgáltatta volna, amelynek a gázkamrák talán csak előfutárként szolgáltak.

Az igazi vérengzés s a hatalmas méretű tömegmészárlások csak Hitler katonai győzelmével kezdődtek volna. Mivel a zsidó „szellem” hatott a kereszténységre, az „északi fajnak” a „zsidókérdés” megoldása után még nehéz harcokat kell megvívnia. A katonai „végső győzelmet” szándéka szerint példátlan kulturális forradalomnak kellett volna követnie, hogy kijavítsa a majdnem kétezer évvel korábban megindult hibás történelmi folyamatot. A keresztény formát öltött zsidó szellem ekkor fogott hozzá Európa meghódításához, hogy eltörje az árja népek gerincét azzal, hogy leszoktatta őket a felsőbbrendűségről s kötelezővé tette számukra a „Ne ölj!” fajidegen zsidó parancsolatát.

Hitler a kereszténységről (Főhadiszállás, 1941. július 11/12.)

„Az emberiséget sújtó legnagyobb csapás a kereszténység; a bolsevizmus a kereszténység zabigyereke; mindkettő zsidó találmány. A vallási kérdésekben tudatosan elhangzó hazugság a kereszténységgel jelent meg a világban; ugyanúgy hazudik a bolsevizmus is, amikor azt állítja, hogy szabadságot hoz, miközben pedig csak rabszolgákat akar látni.

Az antik világban az embernek istenséghez való viszonyán átszüremlik a sejtelmes tisztelet; a türelem volt az ismertetőjegye. A kereszténység azonban számolatlanul osztogatta a rettenetes halált a szeretet nevében; ismertetőjegye a türelmetlenség.

Kereszténység nélkül nem lett volna muzulmán vallás sem; a Római Birodalom germán vezetés alatt világhatalommá fejlődött, s bővült volna: az emberiség nem maradt volna vissza ezeröttszáz évvel a fejlődésben. Ne mondják, hogy a kereszténység hozta el a lelkiiséget. Az amúgy is kialakult volna. A Római Birodalom összeomlása évszázadokra a semmit vonta magával.”

Hitler az inkvizícióról (Wolfschanze, 1942. február 3/4. éjjel)

„Léteznek városaink Németországban, ahol kiveszett minden öröm. Állítólag ez a helyzet Svájc egyes kálvinista közösségeiben is. Trierben és Freiburgban olyan ocsmány telefonhívásokat kaptam asszonyoktól, hogy nem is vagyok képes megismételni azokat. Általuk nyilvánvaló lett számomra ez a rémséges mélypont. Nem szabad azonban elfelejtenünk, hogy ezekre a vidékekre még ránehezedik az inkvizíció keltette rémület. Würzburg környékén vannak falvak, amelyekben a szó szoros értelmében minden

asszonyt elégettek máglyán. Akadtak inkvizítorok, akik azzal dicsekedtek, hogy 20–30 ezer asszonyt küldtek máglyára. Madrid utcáin kétszáz éven át érezni lehetett az égett emberi hús szagát. Ha Spanyolországban még egyszer forradalom tör ki, úgy az ezeknek az évszázados rémületeknek a visszahatása lesz. Elképzelni is nehéz, hogy a borzalmak, az alávalóság és a hazugság mekkora özöne zúdult az emberiségre a kereszténység által.”

Majd néhány héttel később (Főhadiszállás, 1942. február 20/21. éjjel): „Ó, azok a papok! Ha csak meglátok egy ilyen feketébe öltözött alacsonyabb rendűséget! Az embernek azért adatott agyvelő, hogy gondolkozzék. Ha azonban gondolkodni akar, egy fekete tetű elégeti őt![...] A kereszténység a legsúlyosabb visszalépés, amelyet az emberiség valaha is megélt: a zsidó több mint másfél ezer évvel visszavetette az emberiséget. Ennél még rosszabb lenne, ha a zsidó győzelmet aratna a bolsevizmussal.[...] A kereszténység csakis vérbe és kínzásba torkollhatott![...] Hálásnak kell lennünk a Gondviselésnek, amiért most élünk és nem háromszáz évvel ezelőtt éltünk, amikor minden helységben lobogtak a máglyák. Az valami borzalmas volt! És mennyire hálásnak kell lennünk azoknak az embereknek, akiknek volt bátorságuk ezzel szembeszállni! Sajátos módon akadt köztük néhány jezsuita páter, akik szintén harcoltak a boszorkányégetések ellen!”

Új és régi mágia Nagy-Britanniában és Németországban

Európában az okkult praktikák régebbi, vagy csak a 20. században felbukkanó új formái maradtak fenn. A spiritizmus főleg Nagy-Britanniában talált hívekre. 1944-ben, a második világháború közepén nagy feltűnést keltett Londonban Helen Duncan (1897–1956) szellemidéző pere. Annak idején a skót háziasszony a legismertebb médium volt Nagy-Britanniában. A szeánszok alatt szájából és orrából fehér massa, az ún. ektoplaszma (a sejtnak a sejtmagot körülvevő anyaga, a citoplazma legkülső rétege) folyt, amely a holtak alakját vette fel, s állítólag elkezdett beszélni. Sajátos módon az ektoplaszma csak sötétben távozott testéből.

Helen Duncan a háború alatt főleg Portsmouth hadikikötőjében tartotta szeánszeit. 1941-ben állítólag alakot öltött előtte a német tengeralattjáró

által elsüllyesztett Barham csatahajó egyik elesett matrózának szelleme. Helen Duncan bírálói úgy vélték, hogy a „*túlvilágról származó információk*” a haditengerésztől szivárogtak ki a médiumhoz. A MI 5 brit titkoszolgálat azért figyelt fel a dologra – nem mintha hittek volna a szellemidézésben –, mert attól tartottak, hogy a prominens hölgy katonai titkokat vihet a nyilvánosság elé és nyugtalanságot szíthat. 1944 januárjában, a normandiai partraszállás előkészületei alatt egy spiritiszta szeánszon le tartóztatták, s egy 1735. évi törvény, a *Witchcraft Act* alapján kilenc hónap börtönre ítélték. A vádlottak hívei szerint jogi botrány, boszorkánypert történt a 20. század közepén. Valójában azonban az akkori törvényre már a felvilágosodás nyomta rá bélyegét. Ezzel zárták le a boszorkánypereket, mert a király, a felső- és alsóház már nem hitt többé bennük. A nagy-britanniai okkultisták, valamint a magát a kereszténységnél idősebbnek valló, pogány Wicca-lobby azonban 1951-ben megbuktatta a törvényt.

Az NSZK-ban ebben az évben jelent meg Johann Kruse schleswig-holsteini nyugalmazott tanító a Boszorkányok közöttünk (*Hexen unter uns*) című könyve. A szerző bemutatta, milyen elterjedt a mágiába vetett hit az észak-német vidéki lakosság között. Erősödött vonzalmuk a szellemidézők terápiája iránt, akiktől azt várták, hogy elűzik a rossz szellemeket, amelyet szomszédjaik engedtek állataikra. A gyógyszerészek jó bevételekre tettek szert az *Asa foetida* nevű gyanta eladásából, amelyet az istállóban égettek el a rossz szellemek elűzésére. A falusi közösségekben, ahol mindenki mindenkit ismert, időnként részben még erőszakos jelenetekre is sor került az állítólagos gonosz kiközösítése miatt. Ebben a világképben nem boszorkányok, hanem gyógyító és káros mágikus erők egyaránt helyet kaptak.

Az 1950-es évek végén a hagyományos vidéki miliő felbomlásával a régi mágia-elképzelések erősen viasszaszorultak. Helyükbe lépett azonban a New Age, az ezoterika, a Wicca-mozgalom, s az angol–amerikai térségből a Halloween-import. A múlt démonjai, amelyeket a felvilágosodás elűzött Európából, most szubkulturaként a pincéken keresztül ismét belépési engedélyt szereztek hozzánk.

Új ismeretek és nyitott kérdések

A történettudomány az 1970-es évektől egyre intenzívebben foglalkozott az európai boszorkányüldözésekkel s eközben új ismeretekre tett szert. Az eredmények és a nyitott kérdések öt pontban foglalhatók össze:

1. Végleg megdőlték a legenda szerinti kilenc millió, legkevesebb azonban több száz ezer meggyilkolt európai boszorkányról szóló legendák. Komolyabb becslések szerint számuk kb. 60 000 tehető, ezeknek fele a Német Nemzet Szent Római Birodalmában, amelyhez többek között Ausztria, Luxemburg és Lotaringia tartozott. Relatív magasak a számok Svájc és Skócia esetében. Viszonylag kevés üldözés történt Észak-Európában, Angliában, az ibériai félszigeten és Olaszországban (kivételt képez az 1500 körüli Észak-Olaszország). Nincsenek biztos számok Cseh és Morvaországról, Lengyelországról és Oroszországról, eltekintve a törökök által megszállt Dél-Európától.
A nagy boszorkányüldözések nem az állítólagos „sötét” középkorban, hanem az újkorban történtek; ezeket a világi felsőbbség, s nem az egyház folytatta, eltekintve azoktól az országoktól, ahol az inkvizíció továbbra is fennállt (Portugália, Spanyolország, Olaszország).
2. A nagy persorozatok hullámokban követték egymást. Tetőpontjuk az 1580–1590 közötti évek és az 1628. év volt. Mindkét pánikot drasztikus időjárási változások és rossz termés előzte meg a szőlőtermesztési helyeken, a Mosel és a Majna környékén. A kutatásban ezért ezt az időszakot gyakorta „*kis jégkorszaknak*” is nevezik.
3. A legtöbb vádlott nő volt, regionális arányuk 60–90 százalék között mozgott. A kutatásban kérdésessé vált az a motiváció, amely a túlnyomórészt a klerikális nőellenességre vagy a női konkurencia kikapcsolására helyezte a hangsúlyt, főleg iparosok, orvosok vagy gyógyszerészek esetében. Sokkal inkább az a feltételezés erősödött meg, amely a nő háztartásbeli szerepére utalt: a család ellátására, a gyermekek és betegek gondozására. Váratlan, megmagyarázhatatlan betegségeket a felebarátok okoztak, főleg méreggel. Eközben a gyanú azokra terelődött, akiknek leginkább alkalmuk volt a mágikus szert az ételbe csempészni. Ehhez tartozott a feltételezés, hogy míg a férfiak inkább nyílt erőszakot alkalmaztak, a nők alattomos módszerekhez folyamodtak; tovább élt a régi bünt sugalló sztereotípia a kíváncsi, a könnyen rosszra hajló, s a csábító Éváról.

4. A mindenkori falusi és városi lakosság szociális struktúráját és konfliktusait illetően megállapítható, hogy egyes tettesek vagy csoportok elleni perek gyakran a társadalom peremén lévő személyeket (koldusok, cselédek) érintették. Egy nagyobb üldözési hullám esetében a gyanú és a vád szociálisan magasabb pozíciójukat, még a papságot is elérhette, de szinte sohasem ért el a nemességig. Előfordult a bírák meggazdagodási motívuma is, amelyet azonban a kutatás nem tisztázott eléggé. Érdeemes lenne megvizsgálni, történt-e törvényes rendelkezés a kivégzettek hagyatékáról.
5. A tanuk, a vádlottak és a bírák lélektanát illetően nehezen bizonyítható a cinikus megállapítás, hogy maguk sem hittek a vádlottak ártatlanságában, s ezeket más, egoista indokból ölték meg.
A fiatal lányok őrjöngései mögött pubertáskori problémák és démoni hit keveréke rejtőzött, s esetükben a papok döntöttek arról, hogy lelki konfliktusuk vallásilag feldolgozható és feloldható-e, vagy kifelé irányul s ezzel harmadik személy életét veszélyezteti.

Fontos, de még mindig nincs kielégítően megválaszolva a kérdés, miért meséltek a nők már a középkorban éjszakai utazásról és repülésről. S vajon használtak-e, s milyen mértékben hallucinációkat keltő kenőcsöket. Kevés figyelmet keltett az állandóan felbukkanó elmélet az anyarozs révén elkövetett, nem szándékos tömeges mérgezésről. Ez a gomba-parazita nedves melegben fertőzi meg a kenyérgabonát.

Kutatandó lenne az is, hogyan keletkeztek konfliktusok, s eközben milyen jelentősége volt a mágikus gondolkodásnak és cselekedeteknek a 19. század előtti falusi vagy kisvárosi társadalmakban, ahol mindenki ismerte a másikat, s kevésbé tudott kitérni felebarátja elől.

A felvilágosodás és az ipari társadalmak kialakulása gyökerestül kiirtotta a mágikus gondolkodást. Így a felvilágosodás hívei és liberális követői a 19. században optimistán tekintettek a jövőbe. Nem is gyanították, mi vár rájuk a jövőben. Racionalizmusra és politikai emancipációra építve kívül maradt elképzeléseiken, hogy olyan ideológiák és politikai módszerek is megjelenhetnek, amelyek terrorja messze túlszárnyalja a boszorkányüldözést.

Irodalom

Bronder, Dietrich: *Bevor Hitler kam*. Hannover, 1964.

Daim, Wilefried: *Der Mann, der Hitler die Ideen gab*. München, 1958.

Michalski, Cezary: *A náciizmus ezoterikus forrásai*. Európa Könyvkiadó, Budapest, 2005.

Mund, Rudolf: *Jörg Lanz von Liebenfels und der Neue Templer Orden*. Stuttgart, 1976.

Mund, Rudolf: *Der Rasputin Himmlers. Die Wiligut-Saga*. Wien, 1982.

Ravenscroft, Trevor: *A végzet lándzsája*. Édesvíz Kiadó, Budapest, 1993.

JÓZEF PIŁSUDSKI – ÁLLAMFÉRFI ÉS MAGÁNEMBER

1867. december 5: Piłsudski születése Zulówban

1887–1892: szibériai száműzetésben

1892: a Lengyel Szocialista Párt (*Polska Partia Socjalistyczna – PPS*) egyik megalakítója

1914–1916: az első világháborúban Piłsudski Ausztria-Magyarország oldalán harcoltak Oroszország ellen

1917. július 20: a német hatóságok a magdeburgi erődbe internálják

1918. november 11: a lengyel csapatok főparancsnoka, majd államelnök (1918–1923)

1919–1920: lengyel–bolsevik háború

1921. március 18: a rigai békeszerződés

1926. május: Piłsudski államcsínye

1932: lengyel–szovjet megnehtámadási egyezmény

1934. január 26: német–lengyel megnehtámadási egyezmény

1935. május 12: Varsóban hunyt el

Az államférfi

A család földbirtokán Zulówban (ma Zalavas, Litvánia) született, tehetsős, tizenkét gyermekes nemesi családban. A kezdetben tehetős család apja rossz gazdasági döntése és egy tűzvész következtében elszegényedve költöztek Wilnóba (ma Vilnius), ahol orosz gimnáziumba járt. Az elszegényedett nemesi család a lengyel hazafias tradíciókat ápolta, és lengyeleknek vagy el-lengyelesedett litvánoknak tartották őket. Nem volt különösen szorgalmas tanuló. Kisfiúként édesanyja, Maria Bilewicz tanított neki lengyel történelmet és irodalmat, amelyek oktatását az orosz hatóságok tiltották. A család nehezményezte a kormány oroszosító politikáját. Édesapja,

József harcolt az 1863–1864. januári felkelésben az orosz megszállás ellen. A fiatal József mélységes ellenérzést táplált a kötelező orosz ortodox istentiszteletekkel szemben, és ez nem csak a cár és az Orosz Birodalom ellen szólt, hanem az egész – általa jól ismert – orosz kultúra ellen is. Ezért többen *Spójnia* néven önképző kört alakítottak, s Varsóból hozattak lengyel könyveket. 1884-ben érettségizett, majd a harkovi Orvosi Egyetemen folytatta tanulmányait.

Orvostanhallgatóként a *Népakarat* nevű radikális szocialista szervezet tagja lett. 1885-ben azonban egy diáktüntetésen való részvétel miatt eltanácsolták az egyetemről. Miután nem sikerült beiratkoznia a dorpati egyetemre sem, visszatért Wilnába. 1886. decemberében testvéréhez utazott Szentpétervárra, ahol részt vett a III. Sándor cár (1845–1894) elleni merénylet előkészítésében. Az összeesküvőket 1887. március 13-án letartóztatták és a Péter-Pál erődbe zárták. Piłsudski mellett a csoport tagja volt Lenin testvére, Alekszander Uljanov is. Piłsudskit öt éves száműzetésre ítélték és előbb a szibériai Kirenszkbe, majd 1890-ben Tunekbe deportálták.

1892-ben részt vett a Lengyel Szocialista Párt (*Polska Partia Socjalistyczna – PPS*) megalakításában, s 1993-tól a párt vezetőségi tagja volt az Orosz Birodalmon belül. 1894-től átvette a *Robotnik* nevű pártlap szerkesztését. 1900-ban Łódź-ban letartóztatták és a varsói citadella X. pavilonjában tartották fogva. Később megszökött Szentpétervárról, s Krakkóba ment. Majd 1904-ben Japánba utazott, hogy segítséget kérjen a lengyel felkeléshez.

Hívei egyedül az osztrákok által kormányzott Galíciában és Szilézia részeiben szervezkedhettek akadálytalanul. Ezt kihasználva Piłsudski 1908-tól lövészegyesületeket állított fel.

Az első világháborúban Piłsudski és egységei a lengyel önálló állami-ság érdekében Ausztria–Magyarország oldalán harcoltak Oroszország ellen. 1916 júliusában azonban lemondott a légiók vezetéséről, mert a központi hatalmak nem támogatták a teljes lengyel függetlenségre irányuló szándékait, s az időre játszottak.

1917 január–június között az ideiglenes államtanácsban a hadügyi osztályt vezette. Mivel az 1917-ben megalakult lengyel haderő elutasította, hogy a német császárra esküdjön fel, szakításra került sor a német hatóságokkal, akik 1917. július 20-án a magdeburgi erődbe internálták Piłsudskit. Innét nevezte ki 1918 elején Edward Rydz-Śmigły a lengyel harci szerve-

zet (*Polska Organizacja Wojskowa – POW*) főparancsnokának. Az 1918. novemberi német forradalom forгатagában Harry Kessler gróf Berlingen keresztül Varsóba kísérte, ahol a lakosság lelkesen fogadta.

1918. november 11-én a régensi tanács a lengyel csapatok főparancsnokának, majd röviddel később a lengyel állam vezetőjének nevezte ki, amelyet azután 1919. február 20-án az alkotmányozó szejm is megerősített. Piłsudski a Lengyelország felosztása (1772) előtti határok visszaállítására törekedett, sőt a lengyel települési határokon túlmenően is. Emiatt háborúra került sor a versailles-i szerződésben rögzített lengyel állam, valamint Szovjet-Oroszország és Litvánia között a mindkét részről igényelt Wilna/Vilnius körüli területekért. A Symon Petljura ukrán elnök támogatását élvező Piłsudski csapatai 1920-ban súlyos veszteségeket szenvedtek, s a lengyel hadsereg csak Varsó alatt tartóztatta fel a szovjet-orosz egységeket, amelyek szinte megsemmisültek. Az 1921. március 18-i rigai békeszerződésben egy sor olyan terület lett Lengyelország része, ahol nem lengyelek éltek többségben. Ennek ellenére nagyobb számú lengyel rekedt az új állam határain kívül.

Piłsudski politikája ideiglenesen Litvániával szemben is érvényesült. Jóllehet az 1920. október 7-én Suwałkiban aláírt szerződésben Lengyelország lemondott a Wilna (Vilnius) környéki, lengyel többségű, vitatott területek nagy részéről, Lucjan Żeligowski tábornok csapatai már két nappal később rajtaütésszerűen elfoglalták a várost. Miután a városi képviselőgyűlés 1922. február 20-án jóváhagyta Lengyelországhoz történő csatolását, e lépésre véglegesen április 20-án sor került.

1923-ban Wincenty Witos miniszterelnök új kormányt alakított. Mivel Piłsudski nem értett egyet néhány politikus kormányba vételével, lemondott államelnöki pozíciójáról, s a vezérkar főnökeként visszavonult a Varsó melletti Sulejówekben lévő vidéki házába.

A következő éveket politikai és gazdasági válság jellemezte. Amikor Stanisław Wojciechowski államelnök elutasította Aleksander Skrzyński kormányalakítását, Piłsudski katonai hívei államcsínyre határozták el magukat. 1926 májusában lemondásra kényszerítette az államelnököt és a Witos-kabinetet. A nemzetgyűlés ismét államelnöknek választotta, de ő ezt a hivatalát átengedte hűséges hívének, Ignacy Mościcki-nek. A későbbiekben több funkciót is ellátott, többek között a védelmi miniszteri pozíciót.

Későbbi éveiben a lengyel határok biztosításán és az ország belső stabi-

lizálásán, rendbe tételén (szanációs rendszer) fáradozott. A politikai ellenzék ugyan részt vehetett a választásokon, de részben rendőrségi módszereket alkalmaztak velük szemben. Keleten az ukrán és fehér-orosz kisebbség ellenállását rendőrségi módszerekkel elnyomták. Ezzel szemben az antiszemitizmus nem bukkant fel Piłsudski politikájában.

Külpolitikailag a Németországgal való megegyezést, messzemenő politikai függetlenséget szorgalmazott, s fellépett a Szovjetunióval való bármiféle együttműködés ellen. Ennek ellenére 1932-ben lengyel–szovjet megnemtámadási egyezményt írt alá. Miután a nyugati hatalmak 1933-ban kétszer is elutasították a még berendezkedőben lévő náci Németország elleni preventív háborús tervét, 1934. január 26-án német–lengyel megnemtámadási egyezményt írt alá, hogy Lengyelországot mindkét oldalról bebiztosítsa. Egyidejűleg tovább mélyítette a Franciaországhoz és Nagy-Britanniához fűződő kapcsolatait, amelyek a második világháborúban Lengyelország szövetségesei lettek.

A magánember

Magánéletét anyagi szerénység jellemezte. 1899-ben, 21 évesen feleségül vette Mária Koplewska-Juszkiewiczowát, akivel házassága formálisan annak haláláig, 1921-ig tartott. Mivel az asszony elvált volt, házasságkötésük előtt Piłsudski áttért az evangélikus–luteránus vallásra, s csak az első világháború alatt tért vissza a római–katolikus vallásra.

A szibériai száműzetésében kissé unalmas életet élt; ezért sokat olvasott, sétált, vadászott, halászott, hogy meglegyen betevő falatja. Itt ismerkedett meg egyik barátja sógornőjével, a néhány évvel idősebb Leonarda Lewandowskával. A fiatal pár 1890-ig, Leonarda száműzetésének lejártáig lakott együtt. Együtt tervezték jövőjüket, hiszen a kedves, szerető és gondoskodó hölgy otthont adott neki és enyhítette a száműzetés gondjait, nagy űrt hagyott hátra maga után. Abban állapotok meg, hogy állandó levelezésben maradnak, majd Piłsudski szabadulása után összeházasodnak. Másfél évig kitartóan leveleztek, de Piłsudski viszonylag gyorsan más hölgyet talált, s erről be is számolt szerelmének. Leonarda azt hitte, hogy mindez csak futó kaland volt, s hűségesen várta. Azonban Piłsudski hazatérése után sem látogatta meg Ukrajnában, hanem egy rövid, s hivatalosnak tűnő levelet írt, melyben a megszólítás már utalt a kapcsolat végére.

Mindezek ellenére Leonarda kitartóan várta szerelmét, s amikor tudomást szerzett annak esküvőjéről, öngyilkos lett.

1906-ban, komoly házassági válsága alatt ismerkedett meg Aleksandra Szczerbińskával, s kapcsolatukból két kislány, Wanda és Jadwiga született. A szeretőből azonban csak első felesége halála (1921) után lett második feleség.

1926-ban fegyveres államcsínnel megszerezvén a hatalmat, egyre kevesebb időt töltött feleségével. Egész Varsó tudta már, hogy titkárnője, a tehetséges költő, Kazimiera Illakowiczówna szerelmes belé, de nem talált viszonzásra, mert Piłsudskit a nála jóval fiatalabb, csinos fiatal doktornő, Eugenia Lewicka érdekelte. Afféruk lényegében a második feleségnek volt köszönhető, aki 1924-ben egyik vidéki tartózkodásuk alkalmával rosszul lett. Amikor orvosért küldtek, Lewicka, a szép, szőke hajú, kék szemű, alacsony, nagyon csinos doktornő jött ki hozzájuk.

A fiatal és átlagon felül intelligens, kedves, kellemes hangú és szép doktornő a már öregedő marsallra nagy benyomást tett. Állandóan maga mellett akarta tudni, emiatt Varsóba hívta, ahol létrehozta számára a Testnevelési és Katonai Kiképző Hivalt, amelynek titkárságát Lewicka vezette. Az ifjú hölgy mellett Piłsudski szinte megfiatalodott, vidám, s viccelődő lett. Sokszor nem családjához tért haza a Belvederbe, ahol felesége és két kislánya várta, hanem a Testnevelési Hivatalba ment. Számos alkalommal teázott a szép doktornőnél. A románc lassan skandalumba kezdett átmenni, amikor hirtelen vége szakadt. Piłsudski egészsége ugyanis megromlott, s Madeirára utazott, ahova személyi orvosaként Eugénia is követte. Ő azonban egy hónap elteltével visszatért Varsóba, ahol meglátogatta Aleksandra, Piłsudski felesége. Beszélgetésük titkát mindketten sírba vitték. Négy hónap múlva, amikor már Piłsudski is visszatért, Eugéniát egyik nap eszméletlenül találták munkahelyén. A kórházban hiába küzdöttek életéért, két nap múlva elhunyt. Hivatalosan ugyan öngyilkosságot állapítottak meg, a közvélemény szerint azonban megmérgezték. Eugénia egyébként egy lengyel tiszt eljegyzett menyasszonya volt, akiről kiderült, hogy az oroszoknak kémkedett...

A románc pontot tett Piłsudski szerelmi életére. Ettől kezdve minden vasárnapot családja körében töltött, betegségében is felesége ápolta, s együtt utaztak pihenni.

Piłsudski inkább eszközként kezelte a nőket, akik viszont soha nem szüntek meg szeretni őt. Miután szakított velük, egyik sem kezdett más kapcsolatot, sőt ketten közülük – az első és az utolsó szerelme – inkább a

halált választották szakítás helyett.

Halála után személyét még nagyobb tisztelet övezi. Életében sokan tartották nacionalistának, diktatúrára törőnek, de végül elismerték igaz hazafiságát, hazaszeretetét és államalkotó tevékenységének helyességét.

Holttestét Krakkóban, a Wawel katedrálisában temették el. Végrendelethe szerint szíve pedig a wilnai Rasos-temetőben nyugszik, Litvániához való tartozását kifejezve.

Irodalom

Hein-Kircher, Heidi: *Der Pilsudski-Kult und seine Bedeutung für den polnischen Staat 1926–1939*. Herder-Institut, Marburg, 2002 (lengyelül: *Kult Pilsudskiego i jego znaczenie dla państwa polskiego 1926–1939*. Neriton, Warszawa, 2008.)

Jędrzejewicz, Wacław: *Józef Pilsudski. Une biographie*. Editions L'Age d'Homme, Lausanne, 1986. (lengyelül: *Polska Fundacja Kulturalna*, London, 1986.)

GÖRING – A „HARMADIK BIRODALOM” NAPKIRÁLYA

1893. január 12: Göring születése a bajorországi Rosenheimben
- 1913: a kadétiskola befejezése érettségivel és tiszti vizsgával
1914. január: a 112. gyalogosezred hadnagya Mühlhausenben
- 1915: felderítő repüléseket végez Északkelet-Franciaországban, s megkapja az 1. osztályú vaskeresztet. A freiburgi repülős-iskola sikeres elvégzése után vadászpilóta, de lelővik, s egy évig nem bevethető
- 1916–1917: újabb bevetések után a 26. repülőszázad parancsnoka
1918. május: az első világháború legismertebb vadászpilótájaként megkapja a *Pour le mérite* legmagasabb háborús kitüntetését
1918. július: a Richthofen-egység parancsnoka
- 1919–1921: műrepülőként és a polgári repülés pilótájaként Skandináviában dolgozik
- 1921: visszatér Németországba. A müncheni egyetemen politika-tudományt hallgat, de tanulmányait nem fejezi be
1922. november: egy nagygyűlésen megismeri Hitlert, s belép az NSDAP-ba. Hitler megbízza az SA felállításával
1923. január: feleségül veszi a svéd Carin von Kantzow-ot
1923. november 9: a müncheni puccskísérlet résztvevője és súlyosan megsebesül. Innsbruckban kórházi kezelése során morfiumfüggőség alakul ki nála
- 1925–1926: Svédországban élnek; elvonókúrája sikertelen
- 1927: visszatérnek Németországba, s felveszi a kapcsolatot Hitlerrel
- 1928–1945: az NSDAP Reichstag-képviselője
- 1930: Hitler politikai tanácsadója
1931. október 17: Carin von Kantzow halála
1932. augusztus 30: a Reichstag elnöke
1933. január 30: Hitler kormányában tárca nélküli miniszter és a porosz belügyminisztérium birodalmi megbízottja
1933. április 10: Poroszország miniszterelnöke
1933. május: légügyi miniszter, birodalmi erdő- és vadászmeister
1934. május 20: elveszíti a porosz belügyminisztériumot a Gestapóval együtt
1934. június 30 – július 1: Himmler és Heydrich támogatásával meggyilkolja politikai ellenfeleit (Ernst Röhmöt és másokat)
1935. március: az újjászerveződő Luftwaffe parancsnoka
- 1936: a Luftwaffe Condor-légiójának bevetése a spanyol polgárháborúban
1936. október 18: a négyéves terv birodalmi megbízottja
1937. július: Salzgitterben megalapítja az állami tulajdonú bányászati és vaskohászati konszernt, amelyhez 1944-ben 228 üzem részvételével a legnagyobb európai acélkonszern
1938. február 4: Fritsch és Blomberg eltávolítása
1938. február 8: a Wehrmacht vezértábornagya
1938. április: kezdeményezésére a kisajátított zsidó vagyonokat állami kezelésbe veszik
1938. november: a zsidó lakosságtól egy milliárd márka kártérítést követel a „*birodalmi krisztályéjszakáért*”

1939. augusztus 30: a birodalmi védelmi tanács elnöke
1939. augusztus 31: a lengyelországi légitámadás vezetője
1939. szeptember 1: Hitler utódja
1940. június 19: a Nagynémet Birodalom marsallja
1940–1941: az angliai légi csata sikertelensége miatt tekintélye csökken
1941. május 13: Hitler megbízza a Szovjetunió gazdasági kizsákmányolásával
1941. július 31: továbbítja Hitler parancsát Heydrichnek a „végső megoldás” kidolgozására
1942. március 27: felhatalmazza Sauckelt az orosz polgári lakosság és a hadifoglyok felhasználására a német ipar számára
1942–1943: meghiúsul Göring sztálingrádi légihídja
1944. szeptember: Hitler megerősíti a négyéves terv megbízottjának pozíciójában
1945. április 23: Obersalzbergből kéri Hitler hozzájárulását az államügyek átvételéhez. Ezért letartóztatják, minden pozíciójától megfosztják és kizárják a pártból
1945. május 8: amerikai fogságba esik, akik internálják, elvonó- és fogyókúrának vetik alá
1945. október: a legmagasabb rangú náciként a Nemzetközi Katonai Törvényszék elé kerül
1945. október 1: Nürnbergben kötél általi halálra ítélik
1945. október 15: cellájában ciánkapszulával öngyilkos lesz
-

Hermann Göring a legtöbb vezető nemzetiszocialistától eltérően nagypolgári családból származott. Az első világháború ünnevelt pilótája Hitler mozgalmában lehetőséget látott, hogy új, kalandos, bizonyos fokig „hősi-es” életet folytasson, jóllehet kezdetben a náci pártot „sörvedelők bandájának” tartotta s hidegen hagyta annak „ideológiai kacatja” is.

Göring bevezette Hitlert az arisztokrácia, a nagypolgárság, a vezető iparosok és tábornokok körébe, s így szalonképessé tette őt és mozgalmát. Az NSDAP 1932. júliusi választási sikerét követően augusztus 30-án a Reichstag elnökének választották. E funkciójában egyengette Hitler kancellári kinevezését Hindenburg birodalmi elnöknel, aki megbízott a *Pour le mérite* kitüntetés tulajdonosában és ítéletében. A hatalomra jutás után ezért Hitler elnézte a „reneszánsz” Göring hivalkodó életmódját, korrupcióját, hiúságát, sőt különböző címekkel, funkciókkal és kitüntetésekkel halmozta el. 1934-ben és 1939-ben hivatalosan is utódjául nevezte meg.

A karrier Göring számára hatalmat, fényűzést, s nagystílusú életet jelentett. Jóllehet hivatalait rendkívüli intelligenciával látta el, végül mégis csődöt mondott. A nyugati hadjárat sikere rövid ideig ugyan

megbecsülést hozott számára, de népszerűsége az angliai csata után csökkenni kezdett. Miután képtelen volt megszervezni a sztálingrádi légihidat, fokozatosan kegyvesztett lett. Ezért egyre inkább a fantáziája teremtetett világba menekült. Egy félreértés folytán a háború utolsó napjaiban Hitler árulónak minősítette, s kitaszította a pártból. Nürnbergben a kötél általi halált elkerülendő megmérgezte magát.

Család és ifjú évek

Hermann Göring a bajorországi Rosenheim egyik szanatóriumában született 1893. január 12-én Heinrich Göring jogász s magas rangú gyarmati tisztviselő (Német Délkelet-Afrika első birodalmi megbízottja 1885–1888 között) és felesége, Franziska házasságából. A család 1901-től négy gyermekével (két fiú és két leány) a Nürnbergről 30 km-re északra fekvő Burg Veldenstein birtokon élt, amely a zsidó mostohaapa, Hermann von Epenstein tulajdonában volt. Kora ifjúságától kezdve akaratos, rámenős ember hírében állt.

Fiatalabb testvére, Albert elutasította a náci ideológiát s kapcsolatai és információi révén fenyegetett embereket – zsidókat és nem-zsidókat – mentett meg, miközben a második világháború alatt a pilseni Skoda-művek vezetője volt. Göring két lánytestvére Ausztriában jogászokhoz ment férjhez.

Göring 12 évesen a karlsruhei kadétiskola növendéke lett. Fegyelmezhetetlen, vakmerő kamasszá serdült, aki nem érzékelte a veszélyt. Négy évvel később átiratkozott a Berlin-Lichterfelde-i kadétintézetbe (az épület később az Adolf Hitler SS-testőrezred laktanyájaként, s az 1934. június 30-i, Röhm-ellenes véres merényletek rettegett színhelye volt). Az intézetet 1913-ban érettségivel és tiszti vizsgával zárta, s a következő évben a badeni gyalogezred hadnagyaként Mülhausenben (Elszász) kezdte meg katonai szolgálatát.

A vadászpilóta

Reumája miatt 1915-ben kórházba került, s mivel alig tudott járni, a kórházban barátja, a harci repülő Bruno Loerzer rábeszélte, hogy jelentkez-

zen a légierőhöz. Majd Loerzer fittyet hányva az előírásoknak, a kórházat engedély nélkül elhagyó barátját maga mögé ültette repülőgépébe. Együtt jelentkeztek szolgálatra a 26. tábori repülőszázadhoz pilótaként, illetve Göring előbb megfigyelőként. Megnyerő egyénisége miatt a megrokkant Göringet nem állították hadbíróság elé, sőt 1916-ban hivatalos pilótaképzést kapott. Már ez év március közepén lelőtte az első ellenséges bombázót.

A nehézkes mozgású megfigyelőből Németország egyik leghíresebb pilótája lett. Előbb egysége parancsnokaként a századosi rangig emelkedett, majd 1918 júliusában Manfred von Richthofen báró utódjaként a legendás 1. számú vadászrepülő ezred parancsnoka lett. Új posztján 22 légi-győzelmet aratott, s megkapta a 20 légi győzelem után járó *Pour le mérite* érdemrendet.

A sörpuccs sebesültje

A háború után 1919–1921 között műrepülőként és a polgári légi-közlekedés pilótájaként Dániában és Svédországban dolgozott. 1922 őszén egy versailles-i szerződés elleni tiltakozó gyűlésen ismerte meg Adolf Hitlert, akinek jól jött a háborús hős nimbusza s annak arisztokratikus kapcsolatai szerveződő pártja számára. „*Nagyszerű! Egy háborús hős a Pour le mérite-vel! Kitűnő propaganda! Azon kívül sok pénze van s nekem egy pfenningembe sem kerül!*” – vélekedett Hitler.

Göring belépett a Nemzetiszocialista Német Munkáspártba (*NSDAP*), majd Hitler 1922 decemberében megbízta a kiépülőben lévő SA (*Sturmabteilung*) vezetésével. Jelenléte a náci pártban megnyugtatóan hatott a középosztályra, amelynek támogatására szükségük volt. Göringet pedig az első perctől megragadta Hitler személyisége és politikai céljai, s elhatározta, hogy sorát összeköti vele – vallotta 1946-ban a nürnbergi bíróságnak. Első felesége, Carin is e nézeten volt, s halálukig mindketten meggyőződéses nemzetiszocialisták maradtak, akiket a szerelmen kívül ez is összekötött.

1923. november 9-én részt vett a rendőrség által véresen levert müncheni puccskísérletben. A golyózápor közepén állva lövést kapott a jobb combtőjébe, éppen csak fél centiméterre az ütőértől. Az erősen vérző, súlyos sebesültet társai bevitték egy közeli házba, amelynek zsidó tulajdonosa (Robert Ballin) és felesége ellátta sérülését. Őket később Göring

megmentette a holokausztól. Hamis útlevéllal átjutottak Ausztriába. Innsbruckban egy sereg Hitler-szimpatizáns fogadta, s az ottani kórházban minden nap látogatók sokasága kereste fel. Elfertőzött sebei miatt meg kellett műteni a jobb csípőjét és a combját. Elviselhetetlen fájdalmai miatt az orvostól morfiumot kapott, s emiatt majdnem egy életen keresztül tartó morfiumfüggőség alakult ki nála. Csak a háború végén, amerikai fogságban gyógyították ki belőle.

Mivel Bajorországban a rendőrség mindkettőjüket körözte, nem sok remény volt a hazatérésre. Münchener villájukat lefoglalták, majd az állam eladta, számlájukat zárolták, autójukat (egy Mercedest) szintén elkobozták. Göring már arra gondolt, hogy feladja magát, de Hitler hallani sem akart erről. *„Anyá, nehogy azt hidd, hogy Hitlernek vége, hogy feladta. Szó sincs róla. Éppen ellenkezőleg. Még nagyobb elszántsággal folytatja a harcot, és érzem, hogy győzni fog”* – írta Carin Svédországba.

1924 februárjában anyósának írt levelében Göring így részletezte helyzetüket: *„Míg tart a (Hitler és a puccs többi résztvevője elleni, 1924. február 26-tól április 1-jéig tartó) per, itt akarok maradni. De ha ideiglenesen nem térhetünk haza, akkor Olaszországból elindulva elhajózunk Svédországba, mert az élet ott még mindig olcsóbb, és nem utolsó sorban sokkal kellemesebb, mint itt Ausztriában... Talán adódik számomra valami tevékenység, amíg a körülmények lehetővé nem teszik, hogy visszatérjek Németországba. Mert én csak nemzeti államba leszek hajlandó visszatérni, nem egy ilyen zsidó köztársaságba. A hazám szabadságáért vívott harcra mindenkor készen állok...”*

Göring lassan gyógyult, s időközben a súlyos szívelégtelenségben, asztmában, reumában és vérszegénységben szenvedő Carin állapota egyre romlott. A Hitler-perben enyhe ítélet született: ötévi fogházbüntetésre ítélték, de ebből csak hat hónapot kellett letöltenie, a maradék éveket próbaidővel szabta ki a bíróság. Carin Münchenbe utazott, hogy némi pénzt szerezzen. Először Ludendorff tábornokhoz fordult, de ő azzal utasította el a kérést, hogy a hazáért hozott áldozatért nem szokás fizetséget kérni. Ezután Hitlert kereste fel a landsbergi börtönben, aki pénz helyet dedikált fényképével ajándékozta meg Carint. Ugyanakkor megbízta őket, hogy menjenek Olaszországba, vegyék fel a kapcsolatot Mussolinivel és kérjenek tőle anyagi támogatást az NSDAP számára. Ő azonban még fogadni sem volt hajlandó őket.

A csalódott és vagyontalan házaspár Németországot megkerülve Svédországba utazott, s Carin szüleitől kért segítséget. A család elvonókúrárt fi-

zetett Göringnek, amely nem bizonyult hatásosnak. Olyan rohamai voltak, hogy végül felesége kérésére ismét morfiumot adtak neki, majd átszállították a pszichiátriai klinikára. Az ottani orvos véleménye szerint Göring „*zsidógyűlölő, kegyetlen, gyenge jellemű, másokkal rosszindulatú, hisztériás beteg, de ha családjáról van szó, akkor szentimentálissá válik*”. 1925 októberére sikerült állapotát stabilizálni; gyógyultan távozott, de nemskára visszaesett.

Mivel Hindenburg birodalmi elnök 1927-ben amnesztiát hirdetett a politikai bűncselekményekre, Göring visszatérhetett Németországba. Berlinben egy repülőgépgyár képviselőjeként dolgozott. Hitler hívására ismét belépett az NSDAP-ba és az SA-ba, s társadalmi kapcsolatait felhasználva pénzügyi támogatást szerzett a náci párt számára.

1928-ban a náci párt egyik első képviselőjeként (a párt 11 képviselői helyhez jutott az érvényes szavazatok 2,8%-ának megszerzésével) bejutott a Reichstagba, amelynek 1945-ig tagja maradt. Hitler SA-Obergruppenführernek nevezte ki. 1932. augusztus 30-án a Centrupárt és bajor testvérpártja (*BVP*) támogatásával a Reichstag elnökének választották. Új hivatala révén közvetlen bejárása lett Hindenburg elnökhöz. 1932. szeptember 12-én egy eljárási trükk révén megghiúsította a Reichstag feloszlását, s bizalmatlansági indítvánnyal megbuktatta a Papen kormányt. Ezután folyamatosan vezető szerepe volt a weimari köztársaság szétzúzásában.

Göring 1933. évi „*nagy tisztogatása*”

A „*nagy tisztogatás*” – ahogy Göring nevezte – jogi alapját a birodalmi elnök már 1933. február 4-én kiadott Rendelet a német nép védelmére, valamint a Reichstag égését követő *Szükségrendelet a nép és az állam védelmére* elnevezésű rendeletek teremtették meg, amelyek a kommunista államcsínykísérletre hivatkozva végül is saját államcsínyüket segítették előkészíteni.

Már egy héttel porosz belügyminiszteri kinevezése után biztosította a porosz rendőrséget arról, hogy „*a következő hónapokban kemény harc várható a fronton*”. A személyi tisztogatásokat rendkívüli következetességgel hajtotta végre, a rendőrkapitánytól a portásig. A rendőrkapitányok kétharmada áldozatul esett tisztogatásának.

Véleménye szerint a rendőrtiszt csak súlyos esetekben avatkozhat be, s ezért nem gumibotot, hanem fegyvert kell viselnie. Tíz nappal később kiadta hírhedt tűzparancsát a baloldaliakkal szemben.

A frissen megszervezett Gestapo segítségével kíméletlenül lecsapott politikai ellenfeleire. A birodalomban ekkor 27 ezer „*védőőrizetes*” volt. A „*megtévedtek*” számára ekkor létesítették a buchenwaldi és dachaui „*átnevelő táborokat*”, amelyek csak szerény elődjai voltak a későbbi haláltáboroknak.

Karrier a „*Harmadik Birodalomban*”

Hitler 1933. január 30-i kancellári kinevezése után a „*Harmadik Birodalom illetékességi óriásai*” közé tartozott. Göring tárca nélküli birodalmi miniszter és a „*porosz belügyminisztérium birodalmi megbízottja*” lett. Áprilisra kiszorította hivatalából Franz von Papent is, aki az 1932. júliusi poroszországi puccs után egyúttal megbízott porosz miniszterelnök is volt. A korábban szociáldemokrata irányítású porosz rendőrség ellenőrzését 22 rendőrkapitány (a 32-ből) elbocsátásával kezdte, akiknek helyét nácik hivatalnokokkal töltötte be. A rendőrséget az SA, az SS (*Schutzstaffel*) és a *Stahlhelm* (Acélsisak – A frontkatonák szövetsége) 50 ezer tagjával erősítette meg. A politikai rendőrség különleges ügyosztályának átszervezésével, s a vele rokonságban lévő Rudolf Diels vezetésével felállította a porosz titkos állami rendőrhivatalt (*Gestapa*), amelyből később a Gestapo (*Geheime Staatspolizei*) és a Heydrich vezette Birodalmi Biztonsági Hivatal (RSHA) nőtt ki.

A Reichstag leégése után Himmlerrel és Heydrich-el karöltve döntő szerepet vitt a politikai ellenfelek üldözésében és az első két koncentrációs tábor felállításában. Itt formálisan a „*társadalom bosszúját elkerülendő*” rendőri „*védőőrizet*” alá helyezett személyeket, főleg szociáldemokratákat és kommunistákat tartottak fogva. 1933. április 26-i hírhedt tűzparancsával felhatalmazta a porosz rendőrsztagokat, hogy az erőszak bármely eszközét bevethetik a politikai ellenfeleikkel szemben.

Már április végén megalakította a „*birodalmi légvédelmi szövetséget*”, ahol férfiakat és nőket légvédelmi őrségre képeztek ki. Májusban légügyi miniszter, birodalmi erdőmester s birodalmi vadászmeister lett. Augusztusban Hindenburg elnök tábornokká nevezte ki. Valamennyi posztját jól megfizettette magának.

1934 tavaszán monumentális vadászkastélyt kezdett építtetni a Berlinton északra fekvő Schorfheide-ben, amelyet 1931-ben elhunyt felesége emlékére Carinhall-nak nevezett el. Májusban ugyan a Gestapoval együtt elvesztette a porosz belügyminisztériumot, mivel azt a birodalmi belügyminisztériumhoz sorolták, de 1934. június 30-án és július 1-jén Himmler és Heydrich támogatásával ő kezdeményezte a politikai ellenfélnek tekintett Ernst Röhm és további 200 magas rangú SA vezető meggyilkolását, hogy véglegesen biztosítsa magának a második ember funkcióját, amelyet Röhm olyan sokáig elzárt előle. Főleg Észak-Németországban és Berlinben volt aktív. Utódlását Hitler halála esetén 1934-ben törvényben is rögzítették.

1935 márciusában Göring az újjáalakított Luftwaffe főparancsnoka lett. A légierő további kiépítése során a légvédelem rovására az offenzív feladatú repülőgépek építésére helyezte a hangsúlyt. Áprilisban feleségül vette a hamburgi Emmy Sonnemann színésznőt. 1936-ban máris leterszelte az új légierőt: a *Condor-légiót* Francisco Franco oldalán bevetette a spanyol polgárháborúban.

1936 nyarán Hitler azt követelte, hogy a Wehrmachtnak és a gazdaságnak 1940-ig háborúra kész állapotban kell lennie s az országnak az 1936-ban elfogadott, saját kezűleg készített négyéves terv keretében függetlenítenie kell magát a nyersanyag-behozattól. Göringet 1936 októberében kinevezték a négyéves terv birodalmi megbízottjának. Ezzel gyakorlatilag Németország gazdasági diktátora lett, gyorsan kiszorítva Hjalmar Schacht gazdasági minisztert. Megbízása szerint az iparral szorosan együttműködve, az ország gazdasági autarkijára törekedve készült a háborúra.

A nyugatnémet nehézipar ellenállása ellenére 1937 júliusában Paul Pleiger vezetésével létrehozta a *Hermann Göring birodalmi művek bányászati és vaskohászati részvénytársaságot*, amelynek feladata a Salzgitter környéki savas ércek kibányászása és kohósítása volt egy új eljárás alapján. 1937. november 7-én a kohók helyét Göring személyesen jelölte ki. 32 magas kohót terveztek, de a háború végéig csak 12 készült el. A nyersvas-öntés a háború kitörése után indult meg. A részvénytársaság rendkívül agresszív, terjeszkedő politikát folytatott, s 1939–1940-től számos európai nagykonsernt magába olvasztott. A háború alatt a műhelyekben kényszer munkások, hadifoglyok és a koncentrációs táborok foglyainak ezreit dolgoztatták halálra. A háború végén a konszern ismét nemzeti alkotórészeire esett szét.

Göring a négyéves terv feladatával végül is azonban csődöt vallott; tényleges utódja e funkcióban 1942-ben Albert Speer lett.

1938. február 4-én Göring és Himmler, Hitlerrel együttműködve részt vett azokban az intrikákban, amelyek lemondásra kényszerítették Werner von Fritsch bárót, a szárazföldi hadsereg főparancsnokát, s Werner von Blomberget, a Wehrmacht vezértábornagyát. A lépéssel Hitlernek lehetősége nyílt, hogy a vezető katonai pozíciókat a hozzá lojális személyekkel töltsse be. Göring már február 8-án megkapta a Wehrmacht vezértábornagyi kinevezését, de nem lett honvédelmi miniszter.

Külpolitikai tárgyalásai Mussolinivel és Anglia, Franciaország, Lengyelország és Magyarország képviselőivel jelentősen hozzájárultak Ausztria anchlussának sikeréhez és a müncheni egyezményhez. Göring 1938 szeptemberében, a csehszlovák válság során Mussolinival közösen – Ribbentrop külügyminiszter háta mögött – szervezte meg a müncheni konferenciát, megakadályozandó a Hitler által óhajtott háború kitörését. Amatőr kísérletét Hitler rossznéven vette tőle, mert szerinte a válság egy-szeri, kedvező alkalmat nyújtott volna a háborúra.

Áprilisban kezdeményezésére a korábban zárolt számlán lévő zsidó vagyonokra az állam tette rá a kezét. Az 1938. novemberi pogrom („*birodalmi kristályéjszaka*”) után pedig a zsidó lakosságtól egy milliárd márkás kártérítést követelt a nácik által elkövetett erőszakos cselekményekért. Végül a zsidókat 1,2 milliárd márka fizetésére kötelezték. Göring hatáskörébe tartozott az árjásítási intézkedések koordinálása, amelyek többek között a zsidókat kikapcsolták a német gazdaságból. 1941 júliusában pedig ő utasította Heydrichet a „*végső megoldás*” kidolgozására, amelyről végül az 1942. januári, államtitkári szintű Wannsee-konferencia határozott.

1939. augusztus 30-án kinevezték a birodalmi védelmi tanács elnöké-nek. Másnap ő vezette a Lengyelország elleni német légitámadást. Hitler szeptember 1-jén a Reichstagban tartott beszédében ismét Göringet nevezte meg utódjául. Parancsára az egész lengyel ipart besorolták a „*nagynémet*” gazdasági rendszerbe, a lengyel zsidókat kisajátították, s a lengyel polgári munkaerőt a német fegyverkezés szolgálatába állították.

A *Luftwaffe* hőse katonai sikerei csúcspontján, 1940 júniusában megkapta a számára alapított rendfokozatot: a *Nagynémet Birodalom birodalmi marsallja* lett. 1940–1941-ben azonban katonai sikertelenségei – nem tudta megakadályozni az angol csapatok evakuálását Dunkerque-nél, illetve az angliai légi csata eredménytelensége – miatt tekintélye folyamatosan csökkent.

Jelleme és életmódja

A náci *„lettekkel”* (mint Goebbels) szemben Göring a *„született”* náci őstípusa volt, akik spontán módon követelték a harcot, s elemi erejű hataloméhséggel rendelkeztek. Ők az ideologizáló típustól eltérően a világot birtokolni és élvezni akarták. Nem gondoltak a jövő generációkra, hanem csak a következő napra, vagy éppenséggel csak a következő órára. A hatalom feltétel nélküli akarása vezette Hitlerhez. Címeket és rangokat is azért gyűjtött, mert mindenki másnál határozottabban küzdött e hatalomért, szinte a nevetségesség határán.

A 175 centiméter magas *„vasember”* dinamikus, könnyen lelkesedő személyiség volt, aki nagy beszédkészséggel s meggyőző erővel rendelkezett. Hiú, ravasz és brutális volt, mint Hitler legtöbb híve, de mégis népszerűbb azoknál, sőt időlegesen még Hitlernél is. Nürnbergben nem teljesen alaptalanul mondta: a nép szemében már jóval azelőtt a második ember volt, mielőtt Hitler hivatalosan is azzá tette volna, s még akkor is az maradt, amikor már kegyvesztett lett.

Népszerűségét főleg annak köszönhette, hogy a náci vezetői garnitúrából egyedülként olyan tulajdonságokkal rendelkezett, amelyekkel a tömeg szívesen azonosult: férfias és intelligens, hős és egyúttal biederemann.

Legszívesebben detektívregényeket olvasott; kedvenc szerzője Agatha Christie és Dahiel Hammett volt. De viszonylag tájékozottan szolt hozzá a legváltozatosabb témákhoz, a hegymászástól kezdve az olasz reneszánszig, szükség esetén akár olaszul is.

Hatalomra jutásával olyan életmódra volt lehetősége, amely párját ríktotta a 20. században. A náci rendszerrel busásan megfizettette magának, hogy a müncheni sörpuccsal elveszítette egészségét, egzisztenciáját és vagyonát. Palotákat, kastélyokat, vadaskerteket szerzett. Legpompásabb azonban a két tó között fekvő Carinhall volt, amelyet első feleségéről nevezett el. A *Harmadik Birodalom napkirálya* palotája pompáját tekintve minden náci hatalmasságét felülmúlta. Hitler egyszer meg is jegyezte, hogy az ő obersalzbergi birtoka legfeljebb kerti lak ehhez képest. Rendkívüli pompában éltek és sok hazai és külföldi előkelőséget fogadtak. A pénz nem számított, mivel a Reemtsma dohánykonzern évente egymillió, a német autóipar pedig másfélmillió márkát adományozott neki. Oroszlánkölyköket tartottak odahaza, amelyeket 1–1,5 éves korukban visszaadtak a berlini állatkertnek.

Göring a 20. század legnagyobb műkincsrablója volt, hiszen egész Európából származott az a töméntelen ékszer, bútor, kép, amelyből úgy tűnt, neki sohasem elég. 1945 áprilisában kincstárából közel 200 millió birodalmi márka értékű műkincs érkezett különvonaton Bajorországba, amelyet Berchtesgadenbe küldtek tovább, hogy elrejtsek az untersbergi bányájáratba.

1940-ben a nyugati győzelmek révén tovább növelte hatalmát, s megnőtt az étvágya a fényűző életmódra is. Amszterdamba járt gyémántot vásárolni, a párizsi Ritz szállóban lakosztályt tartott fenn, s beköltözött egy gazdátlan francia kastélyba. Kiváló lovas és céllövő volt, s vadászszenveldélyét könnyen összeegyeztette természetbarát érzelmeivel.

A közbeszéd Göringet feltűnő, különböző egyenruhából és számos érdemrendből álló ruhatára miatt Aranyfácánnak, illetve *Rendjel-Heininek* nevezte el. A 140 kg-os „kövér Hermann” mérhetetlen gyűjtési szenvedéllyel és pompavágygal rendelkezett: nemcsak a kitüntetések imádata, hanem hatalmas mennyiségű műkincset vásárolt és raboltatott össze. A múzeumigazgatók reszkettek látogatásakor, mert a neki tetsző festményeket egyszerűen elkoboztatta. Egyházi témájú könyvgyűjteményét Ansbach városi archívumában őrzik. Borgyűjteménye a második világháború után a moldáviai Cricovában kapott helyet.

Személyiségének infantilis vonásai öltözési mániájában, rendjel-imádatában és én-centrikusságban jelentkeztek. A piperkőc napja a szabó, a fodrász, a műkereskedő és az ékszerész látogatásával kezdődött. Napjában többször átöltözött, ruhát és egyenruhát váltott. A diplomáciai testület fogadásán Schorfheidében az egyik résztvevő elmondása szerint rozsdabar-na zekét, magas szárú zöld csizmát s kezében egy kétméteres lándzsát tartott. Egy másik beszámoló szerint „*Göring groteszk képet nyújtott. Reggel zekében, puffos fehér ingujjban jelent meg. Napközben többször átöltözött, este az asztalnál kék vagy ibolyakék selyem kimonóban, s prémszegélyes papucsban jelent meg. Oldalán már reggel arany tört viselt, amelyet többször cserélt. Nyakában különböző drágakövekkel kirakott díszcsat csüngött, derekát pedig széles, szintén sok kővel díszített öv fogta át, nem beszélve a számos gyönyörű gyűrűről.*” Egyik látogatója szerint 1937-ben „*fehér egyenruhában a pamlagon hevert, már akkor teljesen elhízva, bal lábán térdig felgyűrte nadrágját, s párnával támasztotta alá. Vörös selyemharisnyát viselt, mint egy püspök...*”

A ledér, laza ruhák mellett vadászatain az ősi német stílust kedvelte:

„Ötven erdész díszegyenruhában fújta a vadászkürtöt, amikor a főnök fantáziadús vadászruhájában, kimért léptekkel beszállt kocsijába. Zöld bőrdzsekit s dísznősörtével díszített középkori parasztkalapot viselt, miközben a hajtók és kutyavezetők elvonultak előtte.”

Legnagyobb kiváltsága azonban Asia nevű különvonata volt, amelyet minden lehetséges kényelemmel ellátott, beleértve a fürdőszobát is. A vonat elejére különleges légvédelmi ütegeket szereltek, jöllehet a vonat a légitámadások kivédésére mindig alagutak közelében tartózkodott.

1943-ban a német hadsereg nehéz Szovjetunióbeli helyzete ellenére 50. születésnapját rendkívüli ceremóniával ünnepelte, s a pénzügyminisztertől további 2 millió márkát követelt Carinhall kibővítésére.

A feleségek

Göring 1920 februárjában egy alkalmi légi-fuvar kapcsán ismerkedett meg egy Stockholm melletti kastélyban a 33 éves magas, szőke és kedves Carin von Katzow-val (szül. Fock), aki elbűvölte a 27 éves pilótát. Szerelem volt az első látásra, jöllehet Carin már 10 éve a hivatásos tiszt, von Katzow báró felesége volt, akitől egy fia is született. Carin a nordikus eszménykép és bálvány lett Göring életében. Ősszel már összeköltöztek, s bár Carin vonakodott, hogy elveszíti kisfiát, de beadta a válókeresetet és decemberben már szabad volt. Fiát a férjének ítelték, aki mély depresszióba esett felesége elvesztése miatt.

Carin és Göring 1923 januárjában házasodott össze (előbb Stockholm-ban, majd egy hónappal később Obermenzingben), s a volt férj jóvoltából házat vettek személyeztetel. Carin sokat betegeskedett, ezért az ex-férj bőkezűségét még egy Mercedesszel is megtoldotta. A szépen berendezett házban gyakran fordult meg a Führer és emberei, akiket Carin saját főztjével kínált.

Az 1928. májusi Reichstag-választások sikere után súlyosan beteg feleségét Berlinbe hozatta, hogy részese legyen sikerének. Ettől kezdve nem voltak anyagi gondjaik, s egy tágasabb lakást béreltek. Hoffman „udvari fényképész” lánya így emlékezett vissza a náluk tett látogatásra: „Göring gyakran látott vendégül poroszországi, hesseni hercegeket, svédországi barátokat... gazdag gyárosokat, akik a Reichstag-képviselő személye iránt érdeklődtek. Carin rendkívül vonzó volt, Hermann pedig született házigaz-

da. Ő keverte ki a majonézt, és ő hűtötte be a sört.” Carin még betegen is fáradhatatlanul agitált a náci párt mellett, s a berlini társaságból egyre több embert nyert meg ügyüknek. Számos arisztokrata is rendszeresen megfordult náluk. Élénk társasági életet éltek, jóllehet Carin sokszor csak a heverőn fekvve üdvözölhette vendégeit.

A kortársak szerint Carin jelenlétében Göring megértően, kiegyensúlyozottan viselkedett, pedig egyébként hajlamos volt a durva kirohanásokra. Felesége jelenléte mindig jótékony hatással volt rá.

Emlékezve müncheni házuk lefoglalására és a számtalan törvénysértésre, felkerestek egy jegyzőt, akivel a tulajdonjogi nyilvántartásba minden ingóságukat Carin nevére vetettek fel. Már ekkor megmutatkozott Göring gyűjtőszenvédélye az olajfestmények, antik bútorok, perzsa- és kínai szőnyegek, stb. iránt. Hitler egy Mercedessel kárpótolta 1923-ban elkobozott autójáért.

A következő időkben Göring állandóan úton volt, mint a párt birodalmi szónoka, Carin pedig egyik szanatóriumból a másikba ment, s közben furcsa öltönyöket tervezett férjének. Mikor egészségi állapota kissé javult, a Mercedes-szel körbeutazták Németországot. Drezdában találkoztak Hitlerrel, akinek Carin kifejezte csodálatát és elragadtatását. Végül Svédországba mentek, de Göring nem sokkal később visszatért Németországba. 1931. október 17-én Carint elvitte egy szívroham. Így felesége halálakor már nem volt mellette.

Carin a náci rendszer női eszményképe lett, aki idegen országba követte férjét és osztozott vele Hitler és a nemzetiszocializmus iránti csodálatban, s mindvégig férje támasza és társa volt. Valójában Carin életében a nemzetiszocializmus egyfajta vallás-pótlék funkciót töltött be. Túlfutott rajongással övezte Hitlert, „*a zsenit, az igazság odaadó hívét*”, akit csodált „*lovagi küzdelméért és tisztességéért*”. A nemesi származású Carin és Hermann románca egy újkori romantikus udvari krónika megalapozására szolgált, amelyben a náci elit a királyi főméltóságok helyébe lépett.

Göring tartotta a kapcsolatot Carin rokonival. 1933 októberében, a Reichstag felgyújtása ügyében folyó per idején sírját is megláto-

gatta, amelyen horogkereszt alakban elrendezett, zöld levelekkel kirakott virágfűzért helyezett el. Másnap a svéd hazafiak széttiporták a virágokat és a sírkőre felírták, hogy nem hagyják a sírt így meggyalázni, s Göring kímélje meg őket a német propagandától. Ekkor fogant meg Göringben, hogy áthozatja felesége hamvait az éppen épülőfélben lévő carinhalli birtokára, ahol mauzóleumot építtetett számára. 1934 júniusában országos méretű szertatás keretében szállították Németországba koporsóját, s a színjáték megrendezése Goebbelsnek jutott. Így Carin még halálával is a nemzetiszocializmusnak tett szolgálatot. Ugyanis a szertartás 10 nappal előzte meg a Röhm-mel való leszámolást, s így a merényletet tervező leendő résztvevők feltűnés nélkül találkozhattak.

Carint összesen ötször temették el. Göring a szovjet csapatok közeledtére felrobbantatta nyári lakhelyét. De a holttestet előzőleg kiemelték az ólomkoporsóból és a közeli erdőben temették el. A kincs után kutató katonák azonban feldúlták és meggyalázták a sírt. A holttestet a helyi erdész mentette ki és temette el, majd értesítette a rokonokat. Mivel a keletnémet hatóságok nem adták volna ki Carin földi maradványait, egy Berlinben élő svéd lelkész rávette az erdészt, hogy titokban lopja el a tetemet, tegye egy zsákba, és kerülő utakon juttassa Berlinbe. Ott hamis papírokkal 1951. februárban elhamvasztatták. Ezután a lelkész Svédországba indult, de autóját egy pihenőben kifosztották. Csak a számukra értéktelen urnát hagyták hátra, amelyet rövidesen átadtak a rokonságnak, s így Carin hamvait az eredeti sírban, a lovói temetőben helyezték örök nyugalomba.

Göring második felesége, az osztrák Emmy Sonnemann színésznő egy sikeres kereskedő és csokoládégyáros apa ötödik gyermekként jött a világra. A magas, szőke „*nemes hölgy*” szintén az északi germán nőideál megtestesítője volt. 1916-ban ugyan férjhez ment, de a házasság hamar csődbe jutott, s Emmy előbb Stuttgartba, majd Wiesbadenba szerződött, később pedig a weimari *Deutsches Nationaltheater* alkalmazta. 38 éves korában már karrierje csúcspontján állt, s úgy gondolta, hogy a jövő már nem hozhat meglepetést számára.

A város 1920-tól azonban a nemzetiszocialista mozgalom egyik fellegvárának számított, ahol számos náci méltóság is megfordult. 1932 elején a társulat törzshelyének kávéházában ismerte meg Göringet, aki a Führer társaságában volt. Ezt követően többször találkoztak, de évek teltek el, s Emmy türelmesen kivárta, míg Göring feldolgozza Carin halálát.

Végül 1935-ben házasodtak össze, s Hitler volt egyik tanújuk. A nősü-

lésről később Göring úgy vélekedett: „*Csak a Führer kívánságának engedelmeskedem azzal, hogy feleségül veszem. Azt mondta ugyanis, hogy túl sok az agglegény a párt nagykutyái között.*”

A legénybúcsúra közel ezer vendég kapott meghívást az Állami Operaházba. Az esküvő napját általános ünnepnappá nyilvánították, s 24 órára szünetelt a munka. A várost fellobogózták, s az utcákon 30 000 katona alkotott élő sorfalat, ahol a 42 éves Göring és a 41 éves Emmy a nyitott tetejű, feldíszített autón gördült végig. A kormányfői épületnél Hitler (az egyik tanú) fehér orchideacsokrot nyújtott át a feleségnek, megígérve: bármit kérhet, egy kívánságát teljesíti és személyes problémáival bármikor hozzá fordulhat. Emmy ugyan elvált volt, de a berlini dómban Müller evangélikus birodalmi püspök celebrálta az esküvőt, majd a Hotel Kaiserhofban 320 rokon és ismerős volt hivatalos az esküvői lakomára. A következő napon a miniszterelnöki palota két szigorúan őrzött termében mutatták be az esküvői ajándékokat, amire a sajtónak Göring szerényen csak annyit mondott: „*népemtől kaptam*”. Holott nagyon megsarcolta a múzeumok igazgatóit (akik már egy félreérthetetlen intésből tudták, hogy melyik kiállítási tárgyakat kell feláldozniuk), a polgármestereket, s mindenkit, aki számított.

A királyi esküvő után Emmy feladta hivatását, s a birodalom „*első aszszonya*” lett. Berlin legnépszerűbb szalonját vezette és Hitlertől reprezentációs feladatokat vállalt magára. Sosem került vele közelebbi kapcsolatba, férje és ő magánemberként nemigen találkozott a Führerrel, s Eva Baunt sem ismerte.

Emmy drága ruhákat és ékszereket hordott, s boldog házasságban élt. Sok pletyka kapott szárnyra Emmy nem árja első férjéről, de végül Göring közbe lépett, s megvédte nejét. Az ilyen pletykákért egyébként öt havi börtön járt.

Emmy 45 évesen terhes lett, noha a pletykák szerint a túlsúlyos Hermann nemigen volt alkalmas gyermeknemzésre. Leányuk, Edda keresztapaságát Hitler vállalta el, s a Luftwaffe testületként az újszülött védelmét volt hivatott biztosítani. Számos vicc is keringett róluk, pl. a kislány neve a kö-

vetkező rövidítésben: Elévülhetetlen Dicsőség Drága Adjutánsomnak... A keresztelőre többvagonnyi ajándék érkezett. A Luftwaffe több ezer tisztje és katonája pénzadományából felépítették az Edda-lakot, amely egy kisebb kastély, mintsem lak volt. A gyermeket kényeztették, s luxussal vetették körül.

Emmy semmilyen módon nem vett részt férje politikai karrierjének építésében. Párttag is csak úgy lett, hogy Hitler 1938 karácsonyán telefonált neki, miszerint ünnepélyesen odaítélték neki a párttagságot, egy 1932-ben elhunyt bajtárs számát adományozva neki. A háború után határozottan kijelentette, hogy sem neki, sem férjének nem volt tudomása a megsemmisítő táborokról. Tény, hogy sok zsidó barátja volt, akikkel férjhezmenetele után is tartotta a kapcsolatot, és sok esetben segített zsidó származású kollégáin, akik segítségét kérték.

A háború alatt Emmy kislányával Obersalzbergre ment. A háború végén a Nürnberg melletti Veldenstein-kastélyban húzták meg magukat, de október 25-én Emmyt is letartóztatták, s öt hónapig házi őrizetben tartották. A kis Eddát parasztemberek gondjaira bízta, majd később anyjához került a straubingi börtönbe, ahol 5 hónapot töltöttek, s a nürnbergi per során tanúként hallgatták ki. 1946. február 19-én szabadon engedték, de később internáló és munkatáborba zárták. Az ítélet a náci uralom haszonélvezőjének bélyegezte (II. csoport), vagyonának 30%-os elkobzására és egy év munkatáborra, 5 évi közügyektől való eltiltásra ítélte. A vagyon miatt sokáig csatáztak, s Edda két pert is nyert. Emmy 80. születésnapját Carin első házasságából származó fia, Thomas rendezte. Emmy 1973 júniusában halt meg.

A „végső megoldás” előkészítője

Göring – Hitler utasítása nyomán – 1941 nyarán bízta meg Heydrichet az európai zsidóság megsemmisítésére irányuló műveletek kidolgozásával és végrehajtásával. 1942. január 20-án Heydrich vezetésével a berlini Wannsee-konferencián koordinálták a „zsidókérdés végleges rendezését”. Megvitatták a likvidálási gyakorlat addigi tapasztalatait és eredményeit. A különböző reszortok képviselői gyorsan egyetértettek az Európa „zsidótlanítására” hozandó intézkedésekben. A „végső megoldásnak” hozzávetőlegesen 6 millió zsidó, s több mint 250 ezer sinti és roma esett

áldozatul. Előtte gondosan megszervezték a zsidóság elrablott javainak maximális felhasználását, az áldozatok teljes mérvű kihasználását, hiszen még a hullákból is igyekeztek hasznot húzni.

A Szovjetunió megszállt területein, valamint Délkelet-Európa egyes részein a tömeges agyonlövések jelentették a meghatározó gyilkolási eljárást. Közép- és Nyugat-Európa zsidóit keleti megsemmisítő táborokba deportálták. Az iparszerű tömeges elgázosítás során Auschwitzban 3–4, s a többi megsemmisítő táborban (Belzec, Sobibór, Treblinka, Chelmno, Majdanek) további 2 millió szlávot és zsidót gyilkoltak meg iparszerű módszerekkel.

Kegyvesztettség és vég

Az angliai légi-háború kudarca után Göring fokozatosan kegyvesztett lett. Későn informálták a Szovjetunió elleni hadjárat tervezéséről, s 1942 végétől teljesen elszigetelődött. A folyamatosan nyomuló Bormann még azokat a hatásköröket is megszerezte tőle, amelyet riválisai, Goebbels, Himmler és Speer még meghagyott neki. 1943 tavaszától már nem érzékelte pontosan az ellenséges bombázások kárait, s hajthatatlansága és az előrelátás hiánya miatt megghiúsult szorosabb munkatársainak minden, a káoszból való kivezetésének kísérlete.

A szervezetlenség egyre nőtt, de a Luftwaffe továbbra is inkább a bajtársiasság jeleit kapta tőle: a sugárzó, vállveregetős, jövőbe tekintő biztatást. Amikor 1943 végén Galland tábornok arról informálta, hogy az ellenséges vadászgépek egyre beljebb kísérik a berepülő bombázókat, megtiltotta neki, hogy erről jelentést készítsen.

Tekintélye Hitlernél is drasztikusan csökkent, miután felismerte Göring reménytelen letargiáját. Az 1945. februári drezdai bombázás képeit látva pedig bíróság elé akarta állítani.

Göring 1945. áprilisban elhagyta Berlint és Obersalzbergen élt. Még felköszöntötte Hitlert utolsó születésnapján, majd utasítást adott Carinhall felrobbantására. Ugyan a politikában háttérbe szorult, de várta, hogy még eljöjjön az ő ideje. 1945. április 23-án arra az álhírré, hogy Hitler össze-roppant, táviratozott a főhadiszállásra, hogy a helyébe lép. Emiatt Hitler árulással vádolta. Egy SS-kommandó családjával együtt letartóztatta és a Berghof óvóhelyére hurcolta. Napokig a sötét és jéghideg mézskőaknában

tartották őket, mígnem Hitler öngyilkossága után átkerültek a Mauterndorf kastélyba, amelyet Göring zsidó származású keresztapjától örökölték.

Május 8-án a német–osztrák határhoz közeli Fischhorn am Zeller See kastély közelében a 7. amerikai hadsereg katonái elfogták. Május 21-én a luxemburgi határ menti Mondorf táborba internálták, elvonókúrára és diétára fogták. Négy hónapos kihallgatás után a nürnbergi igazságügyi épület börtönébe szállították, majd a nemzetközi katonai bíróság a legmagasabb rangú náciként vád alá helyezte. A bíróság előtt feltűnő ügyességgel és agresszivitással védekezett, amely személyiségének régi, elemi erejére emlékeztetett. Megkísérelte a többi vádlottat is befolyásolni és irányítani vallomásaikban, amelyet Speer „*Göring diktatúrájának*” nevezett. A hosszú évek sok veresége és megaláztatása után megkísérelte, hogy az első ember, s „*az 1. számú náci legyen*”.

A bíróság mind a négy vádpontban (összeesküvés a világbéke ellen; támadó háború tervezése, kirobantása és folytatása; a hadijog elleni bűncselekmények; az emberiség elleni bűncselekmények) vétkesnek tartották és kötél általi halálra ítélték. 1946. október 15-én, az ítélet végrehajtása előtt néhány órával Göring ciánkapszulával öngyilkosságot követett el.

Azóta számos híresztelés és feltételezés keringett, hogyan jutott Göring mérgehez a szigorúan őrzött cellában. A legelterjedtebb variáció szerint a kapszula az egyik amerikai tiszttől származott, aki meg akarta akadályozni, hogy a Pour le mérité kitüntetés lovagja „*kötélen*” végezze. A másik feltételezés szerint újságírók csempészték be a mérget. 2005 elején jelentkezett Herbert Lee Stivers, az őrség egykori tagja, s kijelentette, hogy egy Mona nevű nő és két férfi arra kérte, jutasson el Göringnek jegyzeteket és egy töltőtollba rejtett kapszulát. Azt mondták neki, hogy Göring nagyon beteg és gyógyszerre van szüksége. Stivers meg volt győződve, hogy a „*gyógyszer*” voltaképpen az öngyilkossághoz használt cián volt, de a büntetéstől való félelem miatt eddig hallgatott.

Létezik egy további verzió is: eszerint kezdettől fogva három kapszula volt nála. Az egyiket úgy rejtette el, hogy megtalálják, a másik a per során csizmájában végig nála volt, a harmadik pedig csomagja krémes dobozában lapult, amelyhez egy amerikai tiszt bizalmából hozzájutott.

*Dokumentum*GÖRING MEGBÍZÁSA HEYDRICHNEK A ZSIDÓKÉRDÉS „VÉGSŐ
MEGOLDÁSÁNAK” ELŐKÉSZÍTÉSÉRE

(BERLIN, 1941. JÚLIUS 31.)

A Nagynémet Birodalom birodalmi marsallja
A négyéves terv megbízottja
A birodalmi védelmi tanács minisztertanácsának elnöke

A biztonsági rendőrség és az SD főnökének
Heydrich SS-Gruppenführer
Berlin

Az 1939. január 24-i rendeletben Önnek adott feladatok kiegészítésül, amely arra vonatkozott, hogy a zsidókérdést kivándorlás vagy evakuálás formájában a kor viszonyainak megfelelő, lehetőleg kedvező megoldással hajtsa végre, ezennel megbízom Önt, tegyen meg minden szükséges szervezeti, tárgyi és anyagi vonatkozású előkészületet a zsidókérdés teljes megoldására Európa német befolyású területén.

Ha eközben más központi intézmények illetékességét érinti, ők is bevonandók az ügybe.

Megbízom továbbá azzal, hogy mihamarabb nyújtson be nekem átfogó tervet a zsidókérdés végleges megoldásának végrehajtására irányuló szervezeti, tárgyi és anyagi vonatkozású előzetes intézkedésekről.

Göring

(Hofer, Walter [Hrsg.]: *Der Nationalsozialismus. Dokumente 1933–1945*. Fischer Taschenbuch Verlag, Frankfurt am Main, 1957. 296–297.)

Irodalom

Fest, Joachim C.: *Hermann Göring. Der zweite Mann*. In ders.: *Das Gesicht des Dritten Reiches. Profile einer totalitären Herrschaft* (11. Auflage). Piper, München und Zürich, 1993.

Fraenkel, Heinrich – Manvell, Roger: *Hermann Göring*. Verlag für Literatur und Zeitgeschehen, Hannover, 1964. (Magyarul megjelent: Alexandra, Pécs, 2007.)

Gautschi, Andreas: *Der Reichsjägermeister. Fakten und Legenden um Hermann Göring* (3. Auflage). Nimrod, Hanstedt, 2000.

Kittler, Andreas: *Hermann Görings Carinhall: der Waldhof in der Schorfheide*, Druffel-Verlag, Berg, 1993.

Sigmund, Anna Maria: *A náció asszonyai*. Európa Könyvkiadó, Budapest, 2007.

Knopp, Guido: *Göring. Eine Karriere*. Goldmann Verlag, München, 2007.

Wunderlich, Dieter: *Göring und Goebbels. Eine Doppelbiographie*. Pustet, Regensburg, 2002.

HIMMLER – A „*HARMADIK BIRODALOM*” TÖMEGGYILKOSA

-
1900. október 7: Münchenben született
- 1917: kényszer-érettségi után tisztjelölt, hadapród, de a frontra nem kerül ki
- 1918: a háború végén szándéka ellenére félbeszakítja a tiszti kiképzést
1919. április: a Lauterbach szabadcsapattal Münchenben a tanácsköztársaság ellen harcol
1919. október: a Münchener Műszaki Egyetemen mezőgazdasági-vegyészetet tanul. Jobboldali diákszervezetek tagja
- 1922: diplomája megszerzése után labor-asszisztens
1923. augusztus: Ernst Röhm tanácsára belép az NSDAP-be
1923. november 9: Röhm zászlóvivőjeként részt vesz a Hitler-puccsban
- 1924: az NSDAP betiltása idején Erich Ludendorff és Gregor Strasser környezetében dolgozik
- 1925: az újjáalakult NSDAP-ben Strasser titkára és Alsó-Bajorország és Felső-Pfalz körzetvezető helyettese
- 1926: Felső-Bajorország és Svábföld körzetvezető-helyettese
- 1926–1930: az NSDAP helyettes birodalmi propagandavezetője
- 1927: az SS birodalmi vezetőjének helyettese
1928. július 3: feleségül veszi a nála nyolc évvel idősebb Margarethe Bodent, akivel rövid ideig szárnyasokat tenyészt Waldtruderingben
1929. január 6: az SS birodalmi vezetője
- 1930: az SS-t a párton belüli rendőri szolgálattá építi ki. A Weser-Ems választókerületből Reichstag-képviselő lesz
1931. április: leveri az SA-lázadást. Megbízta Reinhard Heydrichet a Biztonsági Szolgálat (SD) felépítésével
1932. január 25: a müncheni *Barna ház* biztonsági szolgálatának főnöke, az SS faji jellegű kiépítésének folytatása
1933. március: München rendőrkapitánya
1933. április 1: a bajor politikai rendőrség parancsnoka
1934. január: a tartományok egységesítése révén Poroszország és Schaumburg-Lippe kivételével kezébe kaparintja a tartományok rendőri vezetését
1934. április 20: a Titkos Államrendőrség (Gestapo) felügyelője
1934. június 30.– július 1: tevékenyen részt vesz az SA vezetés lemészárlásában („*Röhm-puccs*”)
1934. július: SS-birodalmi vezetőként közvetlenül Hitler parancsnoksága alá rendelték
1936. június 17: a német rendőrség főnöke
1938. február: a Fritsch-Blomberg ügyben intrikus kampányával lemondásra kényszeríti a két tábornokot
1939. szeptember 27: a Gestapo, a Bűnügyi Rendőrség és az SD parancsnokságait Birodalmi Biztonsági Főhivatalban (*RSHA*) egyesítik, amelynek főnöke Heydrich lesz
1939. október 7: „*A német népiség megszilárdításának birodalmi megbízottja*”

1939–1940. Lengyelországban a bevetési csoportok révén megszervezi lengyelek és zsidók százezreinek elűzését, üldözését és meggyilkolását

1940: hivatalosan is elválk első feleségétől és titkárnőjével él együtt

1941: a Szovjetunió megtámadásakor a Wehrmacht által elfoglalt területek rendőri biztosítója. Heydrich-el együtt a „zsidó kérdés végleges megoldásának” fő felelőse

1942: megkapja a megszállt területeken a büntetőjog ellenőrzését valamennyi orosz, lengyel és zsidó személy felett. Így a náci joggyakorlat megkerülésével az üldözötteket és a hadifoglyok nagy részét a hadigazdaságnak dolgozó koncentrációs táborokban zsákmányolják ki. Elfogadja az Általános Keleti Tervet (*Generalplan Ost*), amely lengyelek, csehek, ukránok és fehér-oroszok Szibériába való kényszer-telepítését tartalmazza

1943. augusztus 25: birodalmi belügyminiszter

1944. február: a Wehrmacht elhárítását is az SD-hez csatolják, így Himmler Kaltenbrunner révén a birodalom hírszerzési monopóliumával is rendelkezik

1944. július 21: a Hitler-ellenes merénylet megghiúsulásával tovább növeli hatalmát és a Wehrmachtra is kiterjeszti. Friedrich Fromm (1888–1945) vezérezredes utódként a tartalék-hadsereg főparancsnoka és a hadfelszerelés főnöke.

1944. október 28: a kelet-porosz népfelkelők (*Volkssturm*) előtt először beszél a szövetségesek elleni német ellenállási mozgalomról, amelyet *Werwolf*-nak nevez

1944. december 2: átveszi a felső-rajnai hadseregcsoport főparancsnokságát, hogy új védelmi vonalat építsen ki

1945. január–február: a Visztula-hadseregcsoport főparancsnokaként kiütözköznék katonai képességeinek hiányosságai

1945. március–április: különbéke érdekében kapcsolatot keres a nyugati szövetségesekkel

1945. április 28: Hitler minden megbízásából felmenti és kizárja a pártból

1945. május: néhány napot Dönitz flensburgi főhadiszállásán tölt

1945. május 23: egy lüneburgi brit fogolytáborban öngyilkos lesz

Himmler 1923 elején a náci párt egyik gyűlésén megdöbbenéssel tapasztalta, mennyire egyezik világnézetük és faji elképzelésük a sajátjával. Úgy érezte, Hitlerben végre megtalálta, akit keresett. Valóban több közös vonásuk volt: a gyenge fizikum, az érdeklődési kör, a nők iránti csökkent érdeklődés, a katonai szolgálat iránti vonzódás, s mindenekelőtt a politikai ambíció, az okkultizmus, a keresztényellenesség, a germán mondakör, a pogányság iránti elkötelezettség, az ősi erények visszaállítása, a nemzeti vallás megteremtése, a harc megvívása.

Himmler a nemzetiszocialista hierarchiában előbb a párt, majd Németország, a második világháború kitörése után pedig az SS, az SD, a Gestapo, a hírszerzés és a bevetési csoportok gyilkos gépezete révén Európa legrettegettebb embere lett. Hitler néhány száz fős SS-testőrségéből rövid idő alatt SS-biztonsági erőket, majd hadseregeket szervezett. Megszerezte a német rendőrség vezetését, majd a háború alatt a belügyminiszterséget is.

I. (Madarász) Henrich király (919–936) reinkarnációjának tartva magát fő feladatának az elfoglalt, s „*megtisztított*” keleti területek harcos germánokkal való betelepítését tekintette, ezért környezete egyszerűen csak „*Heinrich királynak*” nevezte. Az árja-kutatással megkísérelték az ősi mítoszokat történeti ténnyé változtatni, hogy ezzel megeremtsék a felsőbbrendű nép legitimitását.

Megvalósítója a felsőbbrendű ember ősi nyomdokain haladó SS, a fekete lovagrend, amelyet a jezsuita rend alapelvei szerint, Loyolai Ignác rendszabályzata és lelkigyakorlati útmutatásai alapján épített ki. Legfőbb törvénye a feltétlen engedelmesség volt, minden parancs ellentmondás nélküli teljesítése.

A második világháború kezdetétől szolgálati útjait „*Heinrich*” nevű különvonatán bonyolította. Hitlerrel ellentétben felkereste a nemzetiszocialista borzalmak helyszíneit, sőt a tömeges megsemmisítések szemtanúja volt Auschwitz-Birkenauban, Sobiborban, a bevetési egységeknél, s valamennyi koncentrációs táborban.

1945. február közepétől svájci és svéd közvetítéssel előbb zsidók Svájcba, majd a dán és norvég foglyok Svédországba szállításáról tárgyalt. Április 23-án a nyugati szövetségeseknek kapitulációs nyilatkozatot tett, de azok nációkkal nem álltak szóba. Hitler emiatt kitaszította a pártból. Számára Dönitz új kormányában sem jutott hely, s angol hadifogságban az általa kikísérleteztetett ciánkapszulával mérgezte meg magát.

Ifjúkor

Heinrich Luitpold Himmler 1900. október 7-én született Münchenben Gebhard Himmler tanügyi igazgató és felesége, Anna Heyder második fiaként. Anyja egy savojai zöldségkereskedő lánya volt, apja pedig nevelő egy bajor hercegi udvarban. Ő nevelte fel Heinrich von Bayern herce-

get, akitől Himmler keresztnévét is kapta. A polgári szülői házban szigorú katolikus vallásosság és nemzeti-konzervatív meggyőződés érvényesült. Másik két fiútestvére később szintén az SS tagja lett, de nem jutottak olyan vezető pozícióhoz, mint ő.

Művelt szülők gyermekeként sokat olvasott; érdeklődött a történelem, a germán mitológia, a német népi mítoszok s az irodalom iránt. Rajongott a lovagi eszmékért. Gyenge és beteges testalkata miatt minden idejét szellemi csiszolásának szentelte, hogy ezzel vívja ki osztály-társai megbecsülését.

1917-ben, az előrehozott kényszer-érettségit követően a tengerésztiszti kiképzést kapott, de szemüvegesként azt nem fejezhette be. Ezután hadapródként belépett a 11. bajor gyalogsági ezredbe, ahol tiszti várományosként kiképezték, de a frontra nem küldték ki. 1918-ban, a háború végén tiszti kiképzését akarata ellenére félbe kellett szakítania.

1919 áprilisában a Lauterbach-szabadcsapat tagjaként részt vett a Kurt Eisner vezette müncheni tanácsköztársaság leverésében. A Reichswehrbe való jelentkezését azonban elutasították.

A müncheni tanácsköztársaság bukását (1919. május 2.) követő rövid mezőgazdasági gyakorlat után beiratkozott a Münchener Műszaki Egyetemre, ahol mezőgazdasági-vegyészetet tanult.

A nagyvárosban lehetősége nyílt az ottani szellemi áramlatok megismerésére. A számos német számára megalázó és érthetetlen kapituláció, majd a versailles-i békeszerződés magyarázataként a szélsőjobboldali nézeteket fogadta el. Egyébként az egyetemen az akkor még gyermekcipőben járó genetikai tárgy előadások magyarázata is erre ösztönözte. Kialakult ellenséggépe (bolsevikok, zsidóság) birtokában a civilizáció és a barbarizmus küzdelmében kötelességének tartotta megvédeni a nemes és bátor német nemzetet, s a harcos germán lovagrend emlékét.

Ekkor lépett be az *Apollo* nevű harcias és fekete mágiás kapcsolatokat ápoló diákszervezetbe, s számos más egyesületbe, közöttük a *Tenyésztési tudományok német társaságába*. Új világképe birtokában csatlakozott az egyik szabadcsapathoz, amely háborús veteránokból szerveződött félkatonai szervezet volt.

Egyre erősebb elhívatottságot érzett a politika, a spirituális tudományok, és az okkultizmus iránt, s rengeteg időt szentelt tanulmányozásuknak. Évfolyamtársai zavaros fejűnek, szinte kívülállónak tartották, akit nem a nők érdekelnek, hanem valami másban mélyült el. De ő úgy gondolta, hogy

megtalálta a helyes utat. Útmutatásért beavatott személyek után kutatott, mert szerinte ő a germán lovagrend szellemiségének örököse.

Míg a puccsisták büntetésüket töltötték, befejezte felsőfokú tanulmányait, s már teljesen szenvedélyének élt: kapcsolatot tartott fenn a régi *Germanorden* (germán lovagrend) egyik antiszemita páholyának mellék-hajtásaként megalakult Thule Társasággal. Diplomája megszerzése után labor-asszisztensként egy műtrágya-gyártó cégnél dolgozott, de néhány hónap után felmondott.

A Thule Társaság (Die Thule-Gesellschaft)

A társaságot 1918. novemberében alapította Rudolf von Sebottendorf (1875–1945) – alias Rudolf Glauer –, aki okkultizmussal, az iszlám miszticizmussal, alkímiával, szabadkőművességgel, a rózsakeresztes- és más tanokkal foglalkozott. Több évet töltött Törökországban, s ottani ismereteit kívánta kamatoztatni odahaza. A páholyszerűen működő szélsőjobboldali titkos szervezet különböző pángermán, hazafias és antiszemita csoportok csúcsszerveként működött.

A Társaságot hivatalosan A Germán Múltat Tanulmányozó Csoportnak (*Studiengruppe für Germanisches Altertum*) nevezték, de korán köztársaság-ellenes és antiszemita nézeteket terjesztett. Tagjainak létszáma ideiglenesen elérte az 1500 főt. Az új tagoktól három generációra visszamenő árja-igazolást kértek. 1919 augusztusától saját sajtóorgánummal, a *Münchener Beobachter*-rel rendelkeztek.

A marxizmust ellensúlyozandó, az ipari munkásság körében kezdte hirdetni a thulista eszmét. 1918-ban a thulista Karl Harrer elnökletével megalakult a Munkás Politikai Kör, amelyből 1919-ben a Német Munkáspárt (DAP) nőtt ki. Egy év múlva Adolf Hitlerrel az élen a párt Nemzetiszocialista Német Munkáspárttá (NSDAP) alakult. Sebottendorf megállapította, hogy „a Thule tagsága alkotta azokat az embereket, aki felé elsőként fordult Hitler, és akik elsőként befogadták őt.” A horogkereszt is az egyik Thule tag tanácsára lett a nemzetiszocializmus szimbóluma. A szanszkrit szó: svasztika, azaz horogkereszt szerencsét, jólétet jelent. Az okkult elmélet szerint a rossz erőket megidézheti a megfordított szimbólum (a jobbra forgó svasztika), ahogy Hitler tette.

A Thule belső magja hitt abban, hogy a Thule a messzi északon fekvő

legendás sziget, az Atlantiszhoz hasonlóan egy ősi, magas szintű civilizáció központja volt. A hiedelem szerint nem semmisült meg minden titka, de ami megmaradt, azt ősi, intelligens lények őrzik, akikkel csak egy valóban beavatott képes mágikus-misztikus rituálék révén kapcsolatot létesíteni. Az ilyen embert természetfeletti erővel és energiával ruházzák fel. A társaság meggyőződése szerint ezen energiák révén lehetne megteremteni az „*árja szuperembereket*” és elpusztítani az „*alsóbbrendű*” fajokat. Ezért tagjai a berlini okkultista körökkel tanulmányozták a teozófiát és az ezoterikus miszticizmust. Titkos szeánszokon vettek részt, kutatták az ősi germán múltat, s a germán mítoszokat is.

A Thule a náciizmus bölcsője volt. Nagymestere pedig Dietrich Eckhart (1868–1923), aki Hitlerben fedezte fel az új Messiást. Ő pedig neki ajánlotta a *Mein Kampf*-ot. Tagjai Bajorországban az élet minden területét képviselték: voltak közöttük bírók, rendőrfőnökök, ügyvédek, jogászok, egyetemi tanárok, gyárosok, orvosok, tudósok, nagypolgárok, a bajor igazságügy-miniszter, Reichswehr-tisztek, stb.

Ezoterikus: titkos, rejtett, csak a beavatottak által érthető, csak nekik hozzáférhető. Az ókorban és a középkorban a mesterek bizonyos tudományos megállapításokat, tanokat, törvényeket, mint a kívülállóktól féltett titkokat csak a beavatottakkal közöltek.

Miszticizmus: hit a természetfeletti, az isteni, az érzékfeletti; hit annak a lehetőségében, hogy az ember közvetlenül érintkezhet a természetfeletti erőkkel.

Mítosz: hitrege, a történelem korai szakaszában keletkezett vallási jellegű mesés elbeszélés, amelyben a természet és a társadalom jelenségei, hatóerői megszemélyesítve, természetfeletti lények és legendás hősök képében jelennek meg.

NSDAP tagság, sörpuccs (1923)

1923 elején részt vett a náci párt egyik gyűlésén, s döbbenettel tapasztalta, mennyire egyezik világnézetük és faji elképzelésük az övével. Hitlerben harcostársra lelt. Úgy vélte, végre megtalálta, amit keresett. Több közös

vonás volt bennük: a gyenge fizikum, az érdeklődési kör, a nők iránti csökkent érdeklődés, a katonai szolgálat iránti vonzódás, S mindenekelőtt a politikai ambíció, az okkultizmus, a keresztényellenesség, a germán mondakör, a pogányság iránti elkötelezettség, az ősi erények visszaállítása, a nemzeti vallás megteremtése, a harc megvívása. Kettejük kapcsolatának és kölcsönös bizalmának elmélyítésében még az is közrejátszott, hogy Himmler részt vett a müncheni sörpuccsban és végig megmaradt a nemzetiszocializmus elkötelezett hívének.

A völkisch „*artamánok*” tagsága révén eljutott az Ernst Röhm vezette „*Birodalmi Hadi Zászló*” elnevezésű katonai szövetséghez, s Röhm tanácsára 1923 augusztusában belépett az NSDAP-ba. Így 1923. november 9-én, a müncheni sörpuccsban már párttagként és Ernst Röhm szabadcsapatának zászlóvivőjeként vett részt a hadügyminisztérium elfoglalásában.

Az NSDAP betiltásának éveiben (1923–1925) az Erich Ludendorff fennhatósága alatt működő „*Nemzetiszocialista Szabadságmozgalom*” elnevezésű szervezet tagja volt, és segítette barátja, Gregor Strasser választási küzdelmét.

Az újjáalakult pártban Strasser titkára, Alsó-Bajorország és Felső-Pfalz körzet (Gau) helyettes vezetője lett. 1926-ban Felső-Bajorország és Svábföld körzetvezető-helyettese. 1926–1930-ban az NSDAP birodalmi propagandavezető-helyettese.

Család – feleségek

Himmler 1928-ban feleségül vette a nála nyolc évvel idősebb Margarethe Bodent, egy földbirtokos lányát. Ezután a München melletti Waldtruderingben szárnyasok tenyésztésével foglalkoztak. Miután a következő év elején főállású SS vezető lett, a telepet felesége irányította tovább. A házasságból 1929-ban Gudrun nevű lányuk született, akit „*Püppi*”-nek becézett. Lányuk születése után azonban megromlott kapcsolata feleségével, ezért elköltözött Waldtruderingből. Külön élt feleségétől, de nem váltak el.

Erre csak 1940-ben került sor. Titkárnőjével, Hedwig Potthast-tal élt együtt. Kapcsolatukból két gyermek született. Így egyidejűleg két háztartást kellett finanszíroznia. Rendkívüli hatalma és gátlástalansága ellenére sajátos korrektséget mutatott abban, hogy nem élt a személyes meggazdagodás lehetőségével. Mivel birodalmi vezetői fizetése nem volt elég a

két család egyidejű eltartására, pénzügyi gondjain végül Martin Bormann birodalmi vezető, a „*Führer titkára*” enyhített az NSDAP kölcsönével.

Az SS birodalmi vezetője

1927-ben az SS (*Schutzstaffel*) birodalmi vezetőjének helyettese lett, majd 1929. január 6-án Hitler az SS-ben a 168-as számú tagsági könyvvel rendelkező Himmlert kinevezte az SS birodalmi vezetőjének. Az ekkor még csak 280 tagú szervezet az SA (*Sturmabteilung*) egyik alegységéként működött. A katonák egymás között egyszerűen csak „*Birodalmi Heini*”-nek nevezték.

A SS-t következetesen a párton belüli rendőrséggé építette ki, s a szervezet 1930 szeptemberében már 2700 fővel rendelkezett. Önálló pártszervezetként sikerült kivonnia az SA befolyása alól. Az 1930. szeptemberi Reichstag-választásokon a Weser-Ems választóközrészben képviselővé választották.

1931 áprilisában a párton belüli rendőrszervezet élén, az SA-lázadás leverésével kivívta Hitlernél a személye iránti feltétlen lojalitást. Megbízta közvetlen munkatársát, Reinhard Heydrichet a Biztonsági Szolgálat (*SD*) kiépítésével, amelyet a párt legfőbb hírszerzési szervezetének szántak.

1932. január 25-én kinevezték a müncheni pártközpont, a „*Barna Ház*” biztonsági főnökének. Decemberre az SS taglétszáma már elérte az 50 ezer főt. Himmler az eredetileg Hitler személyes védelmére felállított testőrgárdát vezető nemzetiszocialista lovagrenddé igyekezett alakítani, amely szigorú faji elvekre épülve a nemzetiszocialista rendszer „*felsőbbrendű emberének*” ideológiáját képviseli. Erről tagjainak „*biológiai válogatása*” és a tagjainak nyújtott „*házassági tanácsadási*” program gondoskodik. Paradox módon az elit szervezetbe való belépés magas kritériumai vonzották a jelentkezőket.

1933 márciusában, a nemzetiszocialista hatalomátvétel után még München rendőrkapitánya lett. Dachauban átvette az első koncentrációs tábor építését és irányítását. Április 1-jén, a Heinrich Held vezette bajor kormány leváltása után pedig a bajor politikai rendőrség parancsnoka lett.

1934 januárjában a tartományok egységesítésével – Poroszország és Schaumburg-Lippe kivételével – megszerezte valamennyi német tartomány rendőrsége feletti ellenőrzést. Eközben következetesen kihasználta az állami hatóságok és a náci pártszervezetek rivalizálását. Április 20-án

a náci vezetés és az SA növekvő feszültségét érzékelve Hermann Göring kinevezte a Titkos Államrendőrség (*Gestapo*) felügyelőjévé. A Gestapo centralizálásával és az Heydrich vezette SD, mint a párt egyedüli hírszerző szolgálatának monopolizálásával Himmler rendkívül szoros uralmi- és felügyeleti rendszert épített ki. Az SS befolyása rendkívül megnőtt.

A „Röhm-puccs” leverése

Röhm egykori zászlóvivője, Himmler csak későn és folyamatosan kapcsolódott be a Röhm-ellenes frontba. Némi vonakodás után elfeledte a régi kapcsolatokat, s az új hatalmi felosztáshoz csatlakozott.

1934. márciusban és áprilisban a Berlin melletti Rathenow-ban két titkos találkozó jött létre Röhm és Himmler között. Ezen az SA vezérkari főnöke megdorgálta a hallgató SS-vezetőt: „*Az SS konzervatív magatartású, védi a reakciót és a kispolgárt, túlságosan alárendelte magát a hadseregnek és a hagyományos bürokráciának.*” Karl Wolff, Himmler adjutánsának vallomása szerint Himmler óvta az SA főnökét újabb homoszexuális botrányoktól, amelyek nyilvánosságra juthatnak. Röhm belátónak mutatkozott, de a következő nap reggelén már ismét jelentések feküdtek előtte egy újabb orgiáról.

A „Röhm-puccs” valójában Röhm-elleni puccs volt. Az összeesküvők köre az SS és az SD soraiban rejtőzött. Göring, Goebbels és Himmler között egymástól eltérő halál-listák köröztek. Június 28–29-én Himmler látta el hamis információkkal Hitlert: a 30-ára tervezett Papen-Hindenburg találkozón rá akarják venni Hindenburg elnököt, hogy adja át a kormányzást a Reichswehrnek; nem zárható ki az SA közvetlen puccsa; feszült a helyzet, a müncheni SA-t már riadóztatták. Vezetésével az SS 1934. június 30-án és július 1-jén tevékenyen részt vett az SA Röhm-féle vezetésének és a többi belső ellenfél – többek között Kurt von Schleicher tábornok és felesége – meggyilkolásában. Himmler Berlinben személyesen vett részt az SA-vezetők és a politikai ellenfelek letartóztatásában és meggyilkolásában.

Júliusban SS-birodalmi vezetőként közvetlenül Hitler irányítása alá került. A koncentrációs táborok igazgatásának és vezetésének újjászervezésével az SS egyedüli felelősséget szerzett a táborok felépítésére és vezetésére. Őrzésükre különleges egységeket, a Waffen-SS úgynevezett halálfejes szervezetét (*Totenkopf-Verband*) hozták létre.

A német rendőrség főnöke

A Führer és birodalmi kancellár 1936. június 17-i rendelete fontos lépés volt a rendőri vezetés egyesítésében. Ettől kezdve a SS birodalmi vezetőjének párthivatala intézményesen összefonódott a német rendőrség főnökének a birodalmi belügyminisztériumban újonnan teremtett állami hivatalával. A rendelet véglegesen felszámolta a tartományok még nyomokban fellelhető rendőrségi jogköreit, s központi rendőri hatalmat hozott létre. Ezáltal megindult az a politikai folyamat, hogy az SS-el összeolvadt, centralizált rendőrség kiválik a belügyminisztériumból, illetve a Hitlernek felelős pártfunkcionáriusokat az SS birodalmi vezetőjének rendeljék alá és így kivonják az állami befolyás alól. 1943-ban Himmler belügyminiszteri kinevezésével a belpolitika és a rendőrség ismét eggyé olvadt össze.

E lépéssel Himmler rendelkezett az egész rendőri apparátussal, amely a rendfenntartó rendőrségből (*Ordnungspolizei*), a titkos államrendőrségből (*Gestapo*) és a birodalmi bünyügyi rendőri hivatalból (*Reichskriminalpolizeiamt*) állt. SS birodalmi vezetőként felügyelte a párton belüli SD-t is. Új pozíciójában a szárazföldi hadsereg és a haditengerészet főparancsnokai, valamint a birodalmi miniszter rangjára emelkedett, s a kabinet tagja, valamint a nemzetiszocialista Németország egyik leghatalmasabb embere lett.

1937-től a Gestapo a „*bűnmegelőzési küzdelem*” keretében bírósági eljárás nélkül üldözhetette és koncentrációs táborba küldhette a rendszer feltételezett ellenfeleit.

1938 februárjában tevékenyen részt vett a Werner von Blomberg és a Werner von Fritsch tábornokok elleni intrikus kampányban, s lemondásra kényszerítették őket.

Augusztusban Hitler jóváhagyta, hogy az SS fegyveres karhatalmi egységeit – a későbbi Waffen-SS magját – kifejezetten a Wehrmacht esetleges ellenállásának megtörésére használják. Ezeket az SS-egységeket a Wehrmachthoz csatolták, de a hadsereg törekvése ellenére Himmler ellenőrzése alatt maradtak.

Himmler okkultizmusa

A hatalom csúcsán álló emberek: Hitler, Himmler és Hess tántoríthatatlanul hittek az okkultizmusban, sőt egyre jobban elmélyültek benne. A náci

vezetők belső magja beavatási rítusokat és fekete mágiát űzött. A náci párt hatalomra jutásakor a német spiritiszta és a francia okkultista hagyományokat az SS révén főként Himmler vitte be a *Harmadik Birodalomba*. Az SS tagjait kezdetben különböző genetikai, ideológiai és fizikai alapon válogatták ki a nemzetiszocializmusnak elkötelezettek közül. Külön választ, szimbólumrendszert, rituálékat és mítoszt teremtett számukra, hiszen álmai szerint a jövőben majd ők fogják meghódítani a világot.

Az árja faj mítosza...

A történelmi mítoszok egyike az árja faj mítosza volt, amely a nemzetiszocialista eszmékben különleges hangsúlyt kapott, s végzetesnek bizonyult a kívül rekedtek számára. A 18. század végén megjelent mítosz szellemi alapítói közé tartozott Sir William Jones (1746–1794) angol jogászprofesszor, akit kormánya a bengáli brit törvényszék munkájának segítésére küldött Indiába.

Az indiai kultúrától elbűvölve megtanulta a szanszkrit nyelvet és elmélyült a hindu mitológiában. Mivel beszélt latinul és görögül is, rájött, hogy a szanszkrit nyelv hasonlít e két nyelvhez, de gazdagabb náluk. Mindebből arra a következtetésre jutott, hogy a latin, a görög és a szanszkrit egy ismeretlen népcsoport nyelvéből fejlődött ki, amely már a néppel együtt kihalt. Így az első civilizáció valahol Indiában keletkezett.

Mindezen feltevés azonban ellentmondott a bibliai teremtetéstörténetnek. Viszont ha mégis igaz, akkor a szanszkrit volt az ősi nyelv, s nem a héber. Akkor viszont hamis az Édenkert mítosz is...

Sir Jones kutatásainak eredményét és téziseit az általa alapított Ázsiai Társaság révén terjesztette, amely eljutott Németországba is. Itt többen figyeltek rá; közöttük Friedrich Schlegel német esztétikus, egyetemi magántanár (1772–1829) foglalkozott az árja elmélettel. Schlegel szanszkritül is megtanult, hogy ellenőrizze Sir W. Jones megállapításait. Kutatásai eredményéről értekezést írt az indiaiak nyelvéről és bölcsességéről. Elmélete igazolta Jones feltevését, hogy az első civilizáció Indiában alakult ki és nyelve a szanszkrit volt, nem pedig a héber. Feltételezte, hogy valamikor élt egy harcos elit, felsőbbrendű faj India északi részén és ez meghódította az akkori világot, egyúttal magas szintű civilizációkat alkotva földünk különböző tájain. E civilizációk az indogermán nyelvet

beszélték, több azonosság volt közöttük, s fajilag egy közös őstől származva nordikus jellegűek voltak. Az arya (nemes, fenséges) szanszkrit szóból származtatva árjáknak nevezte el őket, megteremtve az ősi árja mítoszt.

A kor kulturális és politikai áramlatai, vagyis a romantika és a nemzeti mozgalmak táptalajul szolgáltak a gyökereiket kereső nemzetek és mozgalmak – közöttük a pángermán mozgalom – számára is. De e mítosszal párosulva táptalajt nyújtottak az antiszemitizmus felerősödésének is, mivel a zsidóság nem tartozott sem az indogermán nyelvcsaládhoz, sem az árja fajhoz, s a nemzettől idegennek tekintették.

... és művelői

Az új elmélet termékeny talajra talált az 1871-ben egyesített második birodalomban. Felkarolta Richard Wagner, a tehetséges német zeneszerző is. Operáiban megjelentek a germán mondavilág hősei, hozzá járulva az árja mítosz népszerűsítéséhez és elfogadtatásához, a másság kirekesztéséhez. A sok szál eggyé állt össze a történelemben: új tudományágként az antropológia fejlődése is támogatta a sántító elméletet.

Ernst Haeckel (1834–1919) orvos, az élettudomány és a származástan művelője, egyetemi tanár, a darwinizmus elfogadtatásában jeleskedett. A különböző fajokat nem tartotta egyenrangúnak, mivel szerinte a civilizációt építő fajok génállományukban hordozzák az ősök örökségét, míg az alsóbbrendű rasszok az árja leszármazottakkal igyekeznek keveredni, s ezzel megfertőzik a nemes vérvonalat. Kártékony munkásságaként a nacionalista eszmét párosította a tudományos alapokra helyezett fajelmélettel. Túlzásba vitte tételeit és valóságos szektát alapított a monizmus (monizmus = minden létezőt egyetlen alapra visszavezethető filozófiai elmélet) tiszteletére. Ténylegesen is harcolt a vegyes házasságok ellen.

Az árja ősokról szóló tézisek nagyban hozzájárultak az okkultista mozgalmak felvirágzásához, s az árják rejtélyéről egyre fantáziadúsabb fejtegetések láttak napvilágot.

Közéjük tartozott Helena Blavatsky (1831–1891), a Teozófiai Társaság megalapítója is, aki szerint rejtélyes őseink hatalmas tudással rendelkezve egy földalatti világot hoztak létre, amelyet több ezer kilométeres folyosók kötnek össze az egész világgal, s középpontja Tibetben van. Az embereket evolúciós fejlettségük alapján több rasszra osztotta, s a tibeti titkos király-

Helena Blavatsky

ságot nevezte meg a fehér bőrű áriják eredeti birodalmának.

Madame Blavatsky sokat merített az angol Edward Bulwer Lytton (1803–1873) költő, író és politikustól, akinek *Vril: Az eljövendő faj hatalma* című regénye a tudományos fantasztikus műfaj egyik alapítójává avatta. E fikció alapműnek számított a titkos náci körökben. Az okkultista regény hőse egy elfeledett civilizáció túlélőivel lép kapcsolatba, akik az atlantiszi civilizáció leszármazottai. Tudásuk a nyugati tudományokat messze felülmúlja, de a föld alatt élnek. Eljön majd azonban az idő, amikor előjönnek, s tökéletes civilizációt építenek fel. A regény egyes hiedelmei tovább lelkesítették a náci miszticizmust.

A náci hiedelmeinek fontos láncszeme a Szent lándzsa története volt. A Hofburg Kincstárában található Longinus lándzsájáról azt tartották, hogy Gaius Cassius római centurio lándzsája, aki Jézus oldalába döfte annak keresztre feszítésekor, hogy meggyőződjön haláláról, s így beteljesítette Ézsaiás jóvendölését: „*Az ő csontja meg ne töressék*”. Hitler korai bécsi éveiben (1909–1913) a Kincstárban egy idegenvezetőtől hallotta a legendát, hogy bárkié a lándzsa (amelyet összesen 45 császár birtokolt), ha megfejtí titkát, kezébe kerül a világ végzetének jó vagy rossz sorsa. Azóta arról ábrándozott, hogy a csodatévő lándzsa birtokában egyszer majd elfoglalhatja az egész világot.

Dr. Walter Johannes Stein (1891–1957), bécsi születésű tudós, középkori történelemmel, művészettörténettel foglalkozó filozófiai doktor, az okkult tudományokat kutatva még bécsi nélkülözése éveiből ismerte Hitlert. Sokat beszélgetett vele, aki beavatta politikai, történelmi és filozófiai tárgyú olvasmányaiba. Akkortájt az észak-germán mitológiát és folklórt, a középkori okkultizmust és a rituális mágiát tanulmányozta, s megpróbált eljutni a tudat magasabb szintjeire.

Bár a későbbiek folyamán elszakadtak egymástól, Stein továbbra is szem előtt tartotta Hitler karrierjét, a náci párt megalapítását és kapcsola-

tát Dietrich Eckharttal, Houston Stewart Chamberlainnel, valamint Karl Haushofer professzorral. Így sokat tudott a náci párt okkultizmusáról.

Himmler 1933-ban letartóztatta Steint és arra akarta rávenni, hogy dolgozzon az Ahnenerbének. Ekkor azonban Stein Angliába szökött, s Churchill bizalmas tanácsadójaként Hitler, valamint a náci párt más vezetőinek észjárását és a fekete mágia által befolyásolt szándékaikat figyelte.

Az okkultizmusban való elmélyülés szellemi vezetőjét a nácik Karl Haushofer (1869–1946) tábornok, professzor, író, a geopolitika atyja személyében találták meg. Tanácsát mindenben kikérték, de a geopolitikára vonatkozókat nem mindig fogadták meg. Haushofert, a müncheni egyetem professzorát diákja, Rudolf Hess mutatta be a börtönbüntetését töltő Hitlernek. A Thule Társaság belső magjából megalapította az úgynevezett Vril Társaságot (más nevén Fényes Páholyt), ahol a három náci vezető szellemi mentoraként azon mesterek egyike volt, aki a beavatás rítusát végezte.

Karl Haushofer értelmiségi családból származott, s már 30 évesen a bajor haderő vezérkarában szolgált. Különleges megbízatással eljutott a Távol-Keletre, ahol 4 év alatt megismerkedett annak kultúrájával és miszticizmusával. Az I. világháborúban bátorsága miatt vezérezredessé léptették elő, de a kapituláció után leszerelték. Ezt a szégyent nem tudta feldolgozni. A kudarcot ő is főként a zsidók és kommunisták árulására (tördőfés-legenda), s kisebb részben a hadvezetés hibáira vezette vissza. Ledoktorált filozófiából, majd oktatott a müncheni egyetemen. A földrajznak a történelemben játszott szerepére hívta fel a figyelmet, s e tudományt a faji miszticizmus köntösébe öltöztette. A geopolitikát fegyverként akarta felhasználni Németország újra ébresztésére, hogy beteljesítse elrendelt vezető szerepét. *„A tér nem csak a hatalom eszköze, hanem maga a hatalom”* – vallotta.

Az élettér-elmélet megalapítója azt sugallta a németeknek, hogy igázzák le Kelet-Európát, a Volgától a Jangce folyóig terjedő hatalmas területet és Belső-Ázsiát, amely természetesen Tibetet is magába foglalta. A német jogi akadémia tagjaként ténylegesen hozzá járult a leigázott népekre kiszabott zsarnoki törvények megalkotásához, s a koncentrációs táborok felállításához. 40 könyvet és 400 cikket írt, s megalapította a Geopolitikai Figyelőt. Hitlerben felismerte a jövő népevezért. Ő volt Hitler főmágyusa; szellemi mentorként 1944-ig szolgálta urait, de fiának az 1944. júliusi Hitler elleni puccsban való részvétele miatt a dachau koncentrációs tábor lakója lett. A náci döntéshozókkal való kapcsolatai miatt a nürnbergi bíró-

ság elé akarták idézni, bár jogi értelemben nem lehetett elítélni. 1946-ban feleségével együtt öngyilkos lett, így titkát sírba vitte.

A Vril Társaság (Fényes Páholy)

A Vril a természetben található erők összegzése, kvintesszenciája, amelyet ha valaki megszerez, az egész világot birtokolja. A Vril tagjai ezzel akarták a náciizmus ügyét az egész világon érvényesíteni. Hittek a felsőbbrendű ember létezésében, s abban, hogy rítusokkal, a titkos tanok megértésével és gyakorlásukkal kapcsolatba léphetnek vele. A Páholy tagja volt dr. Morell, Hitler, Himmler és Göring közös pszichológusa is. Hitler titkos pszichológiai technikákat sajátított el, amely segítette a tömegekre gyakorolt hatás kifejtésében. A Vril páholy 1939-ig civil formában tevékenykedett, majd Himmler beolvasztotta az Ahnenerbe szervezetbe.

Wewelsburg – az SS szentélye

„Himmleré volt a legjobb és legnagyobb könyvtár a jezsuita rendről, s ezt a terjedelmes irodalmat éveken keresztül tanulmányozta. Így építette ki az SS-szervezetét a jezsuita rend alapelvei szerint. Az alapot Loyolai Ignác rendszabályzata és lelkigyakorlatos útmutatásai jelentették. Legfőbb törvény a feltétlen engedelmesség volt, minden parancs ellentmondás nélküli teljesítése. Himmler, az SS birodalmi vezetője volt a rend generálisa. Itt a rend legfelső vezetősége lelki- és koncentrációképességi gyakorlatokat tartottak” – emlékezett rá Walter Schellenberg, az SS külföldi hírszerzésének vezetője.

1934 augusztusában Himmler az SS számára megszerezte és beköltöztetővé tette a vesztfáliai Paderborn melletti Wewelsburg ősi kastélyát, amelyet a német világ központjává, a germán okkultizmus fellegvárává, de mindenekelőtt az SS szentélyévé kívánt tenni. Ez volt úgyszólván a nagy „SS-kolostor”, ahova a rend generálisa évenként egyszer a titkos konzisztóriumot egybehívta. Itt a rend legfelső vezetősége lelki- és koncentrációképességi gyakorlatokat tartottak. Himmler ötlete volt, hogy a belső berendezésben a Szent lándzsája legyen az egész kastély szimbolikus díszítője. A szobák a lándzsa előző birtokosainak nevét viselték, s korabeli bútorokkal, használati tárgyakkal, ha lehetett, a lándzsa egykori birtokosainak

Kényszermunkások Dachauban 1933 tavaszán

ruháival, ékszereivel díszítették a IX.–XIX. századig bezárólag. Ehhez az európai műkinccs-rablást is felhasználták. Rötszakállu Frigyes szobája csak Hitlernek volt fenntartva, I. (Madarász) Henrik szobája pedig kizárólag Himmlernek, mivel annak reinkarnációjának tekintette magát. Ebben a szobában helyezték el a Szent lándzsa másolatát is.

A tibeti expedíció

Legnagyobb figyelmet a világ számos helyére indított expedícióknak szántak. Himmler felkarolta az 1938-ban Tibetbe indítandó náci expedíció tervét, s 112 ezer márkát adott költségeire. Abban reménykedett, hogy ott találják meg a felsőbbrendű faj titkos városát, mivel Tibet az árja faj igazi bölcsője.

A csoport vezetője Ernst Schäfer, operatőre Ernst Krause, antropológusa pedig Bruno Begger volt, aki alsóbb és felsőbbrendű fajokat különböztetett meg. De vele voltak a geológia, a geográfia, az ornitológia, a botanika és a zoológia képviselői is az égisz alatt hegyekben élők tanulmányozására, s egyúttal Mongólia és Tibet anyagi és szellemi kincseinek felkutatására.

Az eredetkapcsolatot keresték Tibet és az ősi árja civilizáció között. Feltételezésük szerint a Japánig terjedő északi, illetve árja világbirodalom széthullása után nyomai Tibetben megmaradtak. Így megkísérelték a mítoszok történeti ténnyé változtatását.

Schäfer a Genova–India–Calcutta–Tibet útvonalat választotta, s az Indián való átutazáshoz megszerezte az angolok hozzájárulását. Így India északi részéből keltek át a Himaláján.

Schäfert teljesen megigézte a tibetiek világa, s harcias múltjuk. A tibeti arisztokráciában vélte felfedezni a német arisztokrácia nyomait, tanulmányozta a lovasok életét és vallásukat. Az ott élőkön átfogó, aprólékos antropológiai vizsgálatokat végeztek. Arcukról gipszmintákat készítettek, hogy igazolják az árja faj létét, s ezzel azt, hogy a németek mindenben előbbre jártak. Több mint 300 ember szokását, vallásgyakorlását, szexuális szokását, kultúráját vizsgálták meg. 50 órányi, 36 500 méter filmet forgattak, 60 ezer fényképet készítettek s közel 50 élő állatot küldtek haza. Az expedíció megszerezte a Kandzsúr tibeti szentírás 108 fejezetét is.

Az expedíció titkos küldetése annak kipuhatolása volt, hogy a Brit-India elleni esetleges támadás esetén (amelyet a sztálingrádi vereség hiúsított meg) lehetséges-e ott katonai bázisok létesítése, s a tibeti kormány katonai szövetségre lépne-e a *Harmadik Birodalommal*? 1939-ben Ihasába is eljutottak, s meglátogatták az istenkirályt, hogy a horogkereszt jegyében erősítsék a nyugati és keleti kapcsolatokat.

A tibeti régens viszont azt tudakolta: hajlandó-e Németország fegyverek szállítására, de visszautasításban volt része. A németek szerettek volna meghívni néhány tibeti nemest és helyi tisztviselőt, de a régens ezt nem tartotta megvalósíthatónak. Viszont levélben tudatta Hitlerrel, hogy baráti kapcsolatot akar fenntartani országával.

Az expedíció hazatérése egyfajta diadalmenetet jelentett számukra. A haza hozott anyagból készült el „*Az ismeretlen Tibet*” című film.

Az árja kutatás teljes eredménye nem ismert. Viszont az évek során további expedíciókat indítottak, s több szentembert, okkultista szakértőt menekítettek kerülő úton Németországba. Az Ahnenerbe tagjai között több tibeti dolgozott.

További expedícióik jártak Izlandon, a Közel-Keleten, Bulgáriában, Horvátországban, Görögországban, Lengyelországban, Romániában, s Dél-Amerikában is árja emlékek után fürkészve. Észak-Afrikában, ahol az árja nyelv csökevényes formáit kutatták.

Ernst Schäfer 1992-ben halt meg. Bruno Beggert 1971-ben három év börtönbüntetésre ítélték gyilkosságban való bűnrészesség miatt.

Az Ahnenerbe külön intézete foglalkozott az Eddák, az ó-izlandi irodalom fontos emlékével. A XIII. századi verses Edda dalok gyűjteménye két

kéziratkötetben maradt fenn. A költemények többnyire mitikus és mondai dalok. Izlandot Tibethez hasonlóan szent helynek tartották. Úgy vélték, hogy Izland a történelemelőtti germán faj utolsó misztikus hazája, ami a Thule-szervezet által felkarolt árja-hiedelmen alapult. Az Eddák pedig tartalmazták a titkos tant, amellyel feltárhatják őseik hagyatékát. Tervezett expedíciójuk azonban megghiúsult.

Jégkorszaki tanok

Az Ahnenerbe furaságaihoz tartozott a Jégkorszaki Tanok (*Welteislehre*) Intézete is. 1913 körül Hanns Hörbiger bécsi mérnök közre adta elképzelését, miszerint az univerzum eredete az örök jég mutációjára vezethető vissza, amelyről számos mítosz (például az özönvíz) szól. Hörbiger szerint az univerzum a nap- és égbolygók állandó dualizmusában létezik. Azon kívül a föld belül üres („*üres világ elmélet*”), s a németeket egy magasabb, az emberiség megmentésére hivatott faj, az atlantisziak utódainak tartotta. Tézisét szakmai körökben tudományosan tarthatatlannak tekintve visszautasították, de Himmler a megjegyzéseket figyelmen kívül hagyva az „északi világkép” részeként támogatta.

1937-től a jégkorszaki tanokat az Ahnenerbe „*Meteorológia*” ágazatában kutatták, s főleg az örök jég világának a germánságra gyakorolt hatását igyekeztek bizonyítani.

Hörbiger spekulációi Hitler világképében is megjelentek. 1942. január 25–26-án éjszaka a Wolfschanzén erről beszélt: „*Hajlamos vagyok elfogadni Hörbigernek a jégkorszakról vallott felfogását. Lehetséges, hogy úgy tízezer évvel időszámításunk kezdete előtt Hold-betörés következett be. Nem kizárt, hogy akkor a Föld a mostani pályájára kényszerítette a Holdat, s lehetséges az is, hogy azt, ami légkörként körülvette a Holdat, a Föld magához rántotta, aminek következtében a Földön élt emberiség életkörülményei alapvetően megváltozhattak. Elképzelhető az is, hogy azt megelőzően az ember képes volt bármilyen magasságban és mélységben élni, mert nem létezett a mai légköri nyomás kényszerítő ereje. Elképzelhető továbbá, hogy a földkéreg feltöredezett, és a kráterekbe bezúdult víz óriási robbanásokhoz vezetett és özönvízszerű esőzéseket okozott, amelyek elől csak néhány emberpár tudott megmenekülni, ha magasan fekvő területeken menedéket talált barlangokban. Azt hiszem, hogy ezek a kérdések csak*

akkor fognak megoldódni, ha egy napon egy ember majd intuitív módon szemléli az összefüggéseket és ezzel utat mutat az egzakt tudománynak. Ellenkező esetben soha nem leszünk képesek bepillantani a fátyol mögé, amelyet ez a katasztrófa az ősvilág és mai létezésünk közé leeresztett.”

(Adolf Hitler: *Asztali beszélgetések. Monológok a vezéri főhadiszálláson 1941–1944.* Ármádia Kiadó, Budapest, 1999, 223–224.)

Atlantisz kutatások

A náciok szemében a korabeli tudomány „*zsidó–marxista–liberális tudomány*” volt, középszerű elmék összeesküvése. Ezért az északi faj nacionalista tanával, a Titkos Tanok kozmológiáján alapuló mágikus felfogással helyettesítették, amelynek valódi tárgyait csak a kiválasztottak ismerték. A tömegeknek szánt, populista verzióját a geopolitika iker-testvérenek maszkírozták.

Közéjük tartoztak az Atlantisz kutatások. Atlantiszt az i. e. 427–347 között élő *Platón*, görög filozófus egyiptomi forrásokra hivatkozva említette, hogy valahol az Atlanti-óceán és a Földközi-tenger közötti sziget nevét rejti. Magasrendű civilizációval rendelkezett, tökéletes társadalomban élő lakosaival. Úthálózattal, hidakkal, védelmi vonalként szolgáló fantasztikus csatornákkal, s hajókkal. Sok bronzsal, ezüsttel, arannyal és egy különleges, csakis ott fellelhető nemesfémekkel rendelkeztek, amelyet másoknak nem adtak át. Atlantisz katonai hatalomként elfoglalta a Földközi-tenger medencéjét és Egyiptomot. Azonban a sziget természeti katasztrófa következtében egyetlen nap alatt eltűnt a tengerben.

Arisztotelész is említi, de kissé máshová helyezi és Antilliának nevezi. A i. u. 412–485 között élt filozófus, *Proklusz* is írt róla, s záradékában megemlítette, hogy e földrész lakossága nem veszett el teljesen, leszármazottaik még több mint 10 ezer évvel később is éltek, s erre tárgyi bizonyítékok is vannak.

E legenda más kultúrkörökben is felbukkant. 1626-ban Bacon megírta *Az új Atlantisz* című könyvét, s Platón írásán kívül ebből is merített az amerikai író, Ignatus Donnelly 1882-ben megjelent *Atlantisz: az özönvíz előtti világ* című könyvében. Elmélete szerint ott a felsőbbrendű ember élt, amelynek elpusztulásakor lakóinak egy része kirajzott a világ minden égtája felé, s a tudásmorzsákat átadták a különböző népeknek, akik isten-

ként tisztelték őket. Így jöttek létre a neolitikus civilizációk. Az előzőek nyomai fellelhetők a hindu, a skandináv, a görög, stb. mitológiában. Mivel a leszármazottak már nem ismerték a teljes tudást, ezért Atlantisz nem épülhetett fel még egyszer. A szupercivilizáció legnagyobb titkai örökre elvesztek. Donelly leírásában megtalálhatók a faji vonatkozású utalások, s az első kultúra építő-alkotó embereit árjáknak nevezi, akik leszármazottai többek közt Indiában is élnek. De a világtól elzárt részek kolostoraiban (lásd: Tibet) feltehetőleg több dokumentum található, amely közelebb visz a rejtélyhez.

A feltételezést az idők folyamán többen is felkarolták (Madame Blavatsky és Rudolf Steiner). Himmler kapva kapott rajta, s rögeszméjévé vált, mivel ez számukra magyarázhatóvá tette a felsőbbrendű nép (*Herrenvolk*) származását és vérségi örökségét, amely szerintük a germán fajban csúcsosodott ki. Himmler a „*Harmadik Birodalmat*” egy második Atlantisszá kívánta tenni – kerül, amibe kerül –, egy minden tekintetben (genetikai, kulturális, tudományos, technikai, köztük természetesen haditechnikai is) kiváló országgá és néppé, amely méltó arra, hogy a többi nép közül kiemelkedve a vezér szerepét töltsse be a világban.

Az árja vérvonal kutatása

Az Ahnenerbe leghírhedtebb, szigorúan titkos kutatásokat végző részlege a hírhedt Hadtudományi Kutató Intézet volt. Feladata az árja vérvonal, az árja faj kutatása volt, különös tekintettel a katonai célokra. Az intézet kutatásai rendkívül kíméletlenek voltak. Eugenetikai tevékenységei kiterjedtek a fajnemesítésre, valamint az alsóbbrendű fajok hatékony kiirtásának technológiáira. Mindezek mögött foglyok tömegének iszonyatos szenvedése és halála húzódott meg.

Az intézetet Wolfram Sievers vezette, s költségeit a Waffen-SS finanszírozta. A kutatás támogatására a dachau-i koncentrációs tábor is rendelkezésre állt. Egyik kísérlete például arra irányult, hogyan viselnék el a pilóták a 21 km magas légköri viszonyokat. Kísérleti személyei fájdalmas halált haltak. A 32 éves Sievers Dél-Tirolban is kutatott, ahonnét 200 ezer németet kitelepített. Kérdőívet dolgozott ki Dél-Tirol népi kultúrájáról.

Dachauban vált hírhedtté orvosi kísérleteivel Dr. Sigmund Rascher, a Luftwaffe tisztiorvosa, az Ahnenerbe tagja is. A „*kutatásai alanyokat*”

alacsony nyomású helyiségben lehűtötte jéghideg vízben, majd elkezdte a test felmelegítését hálózásokkal, forró vízzel, majd a ravensbrücki koncentrációs táborból hozott prostituáltakkal való érintkezéssel. A kísérleteket túlélőket ezután agyonlőtték. Ő kísérletezte ki az SS számára a cián kapszulákat, s több náci vezető ezzel lett öngyilkos.

Itt tevékenykedett August Hirt etnológus professzor (a tibeti expedíció tagja), aki élő alanyokon próbálta ki a mescaline hatását. Magától értetődőnek tartották, hogy a kísérleti alanyokat (a koponya és más vizsgálatokhoz, a csontvázgyűjtemény felállításához, amely kb. 150 darabból állt) a koncentrációs táborokból, illetve a „*zsidó-bolsevik koponyák*” kutatásához a Szovjetunióban elfogott szerencsétlenekből szerezzék be a kísérleti emberanyagot. Orvosi kísérletek sokaságát végezték, s valójában nem tudni, még honnan és milyen terhelő bizonyítékok kerülnek elő.

A szövetséges bombázások előtt az Ahnenerbét 1943 augusztusában kitelepítették Waischenfeldbe, amelyet az amerikai egységek 1945-ben szabadítottak fel. Innen már nem tudták tovább menekíteni, s anyagai részben megsemmisültek. Ha az Ahnenerbe túlélte volna a háborút, akkor Himmler szándékai szerint a hollandiai Leydenbe telepítették volna.

Az Ahnenerbe fennmaradt anyagait az Egyesült Államokba szállították. Kartotékjainak töredékét felhasználták a nürnbergi per során, főként a fajvizsgálati és fajtenyésztési program tárgyi bizonyítékaként. Nürnbergben az 1. számú katonai törvényszék csak Sievers ellen emelt vádat kísérletei miatt, s kötél általi halálra ítélte.

Az Életforrás egyesület (*Lebensborn e. V.*)

Himmler 1933–1934-től a német rendőrség főnökeként a lakosság születési számainak aggasztó mérvű csökkenését érzékelte. A „*népességgazdasági szükséghelyzet*” két körülményre, a homoszexualitásra és az abortuszokra vezette vissza. Számításai szerint Németországban 1–2 millió homoszexuális élt, a nemileg érett férfi lakosság kb. 10%-a, akik a szaporodásban nem jöhetnek számításba. Az abortuszok számát pedig évente 600–800 ezerre becsülte; ezen túlmenően 300 ezerre tette azok számát, akiket a beavatkozás tartósan terméketlenné tett, s 30–40 ezren haltak meg az abortuszok következtében. Számára mindezek „*kijózanító, szörnyű adatok*” voltak.

A népesedési számok visszaesését a keresztény-polgári erkölcsre vezette

vissza. Főleg az abortuszokat magyarázta ezzel, amelyek inkább a hajadonokat érintették, mivel a teherbe esett lányokat a társadalom kiközösítette. Szerinte a természet és a társadalmi erkölcs eltávolodott egymástól, jöllehet az ősi germán időkben összhangban voltak. Akkor a házasságon kívüli nemi kapcsolat megengedett volt, s ezzel az „északi vér” törvényt követték. A germánok felismerték a nagyszámú gyermekáldás szükségességét is, mindegy, hogy házasságban vagy anélkül, mert ezzel a saját nép hatalmi pozícióját biztosították. Mivel ez a felismerés az utolsó ezer évben elveszett, vissza kell állítani régi érvényességét.

E felismerés birtokában 1936. november 8-án Dachauban büszkén jelentette ki az SS-vezetők előtt: *„Népként akkor leszünk legyőzhetetlenek és halhatatlanok, valóban halhatatlanok árja-északi fajként, ha kiválasztásszerűen tartjuk magunkat a vér törvényéhez, s ha az ősök tiszteletében élve, minden lét, minden történés és élet örök vérkeringését megismerjük e világon. Annak a népnek, amely az ősi múltat tiszteli, mindig lesznek gyermekei.”*

Gyakorlati emberként már 1934-ben tudatta az SS-tagjaival, hogy *„mi valamennyien hiába harcoltunk, ha a politikai győzelemhez nem illesztjük hozzá a jó vér születésének győzelmét.”*

Szerinte az első világháborúban elszenvedett emberveszteséget a Harmadik Birodalom győztes születési csatájával kell megszüntetni. Ennek első feltétele az SS-el, a fajilag „értékes” férfiak kiválasztásával már létrejött. Az 1931-ben bevezetett házassági tanácsadással az SS-tagok menyasszonyait és feleségeit is kiválasztási eljárásnak vetették alá. Ezzel biztosítottak tűnt az SS-utánpótlás faji minősége. A születések számának növelése érdekében az SS-tagjainak már 24. vagy 25. éves korukban házasságot kellene kötniük, s a házasságból számos gyermeknek kell születni. A gyermektelen házasságokat csak „viszonynak” tekintette.

A korai házasságok és a népes gyermeksereg azonban mégis csak a házaspár személyes ügye volt. Erre csak közvetett befolyást gyakorolhatott, még a népességpolitikai példaképnek tekintett SS-ben is. A náci rendszerben az egészséges pár 1000 márkás házassági kölcsönrel számolhatott; feltételeiket 1933–1937 között minden negyedik pár teljesítette. A „szorgalmasak” gyermektartási segélyt is kaptak. Ideálisnak a négygyermekes családot tekintették. 1939-től a többgyermekes anyák „anyasági keresztet” kaptak s adókedvezményben részesültek, miközben a több mint öt éve gyermektelenek adóemeléssel számolhattak.

Himmler azonban közvetlenül is be kívánt avatkozni a népességnöve-

kedési folyamatba. Ettől kezdve elsősorban az abortuszok megakadályozására gondolt. Jóllehet 1933 májusában súlyosbították a terhesség megszakításának tilalmát, ezzel még sem érték el a műtetet végző személy és a nő büntetőjogi felelősségre vonását. Ezért más megoldást fontolgatott: a leendő anyák és házasságon kívül született gyermekük megvédését a „*hazug*” társadalomtól. A lányanyát azonban csak akkor lehet embertársai vádjaitól megvédeni, ha egyidejűleg szociálisan gondoskodnak róluk. Ez volt a *Lebensborn* születésének pillanata.

Nyilvánvaló, hogy az egyesület alapításának aktuális célja, vagyis az abortuszok megakadályozása fajpolitikai keretekben értékelendő. 1936-ban nem titkolta, hogy a nemzetiszocialista sterilizációs törvényekre épülő negatív kiválasztási folyamatot egy második, pozitív folyamattal kel egészíteni. Módosították a házasságon kívüli törvényeket, s a birodalmi igazságügy-miniszter 1937. évi rendelete a hajadonok esetében is engedélyezte – a korábbi „*kisasszony*” helyett – az „*asszony*” kifejezés használatát.

Himmler az abortusz elleni küzdelmet Hitlernek pótlólagos regruták születésével indokolta. Így bizonyosan a Führer jóváhagyásával, de „*az SS-birodalmi vezető kezdeményezésére*” 1935. december 12-én Berlinben 10 SS-vezető (nevük ismeretlen maradt) megalakította a *Lebensborn* bejegyzett egyesületet. Jóllehet szervezetileg az SS Faji- és Telepítési Főhivatalához tartozott, de jogilag a bejegyzett egyesületet önálló formáját kapta. Jogi személyként így tulajdonnal (szülőotthonokkal és egyéb ingatlannal) rendelkezhetett.

*A Lebensborn egyesület alapszabálya a szervezet feladatairól
(1935. december 12.)*

1. Fajilag és örökléstanilag értékes leendő anyák elhelyezése és ellátása, akinek saját és a teherbe ejtő családját az SS Faji- és Telepítési Főhivatala alaposan megvizsgálja, s meggyőződik arról, hogy velük egyenértékű gyermek jön világra,
 2. Fajilag és örökléstanilag értékes, sokgyermekes családok támogatása,
 3. E gyermekek gondozása,
 4. A gyermekek anyáinak gondozása.
-

Az egyesület faji és lakosságpolitikai célokat szolgált: harcolt az abortusz ellen, s a születési ráta növelésével igyekezett erősíteni a német katonai erőt. Kuratóriumába sokgyermekes SS- és SD vezetők kerültek. A kuratórium 1937-től a családok rászorultsága és gyermekeinek száma alapján alapította meg a többgyermekes SS-családok pénzügyi támogatását, amely 20-50 márka között mozgott. A háború végéig így 1600, ötgyermekesnél nagyobb SS-család összesen 9600 gyermeke élvezte az egyesület jótékonyosságát.

Himmler 1936-ban körlevélben tájékoztatta az SS-vezetőket az egyesület megalakításáról, majd 1939-ben felszólította az egész SS-t és a rendőrséget a méltó utódlásról való gondoskodásra. Különösen a férj nélküli anyák támogatását hangsúlyozta, akiket örökléstani szempontból SS-orvosok vizsgáltak meg, s utaltak be az egyesület szülőotthonaiba. Így a születéseket saját anyakönyvi hivataluk révén titokban tartották.

Az SS faji- és örökléstani vizsgálatának kritériumai

1. Származási családfa (1800. január 1-jéig visszamenően; kötelező felvilágosítás a szülőkről és nagyszülőkről)
 2. Az örökletes betegségek kérdőíve (a családban esetleg előforduló örökletes betegségek)
 3. Orvosi vizsgálati okirat (egészségi állapot és faji megítélés. Kezdetben ezt csak SS-orvos végezhetette, de a háború kitörése utáni orvoshiány miatt ezt már minden orvos elvégezhetette.)
 4. Személyes kérdőív (kézzel írt önéletrajz, az egész testet ábrázoló fénykép, foglalkozás, betegbiztosítás, párttagság)
 5. Esküt helyettesítő nyilatkozat (a jövőendő anya korábban nem volt férjes, s az általa megjelölt férfi gyermeke apja)
-

1938 elején Himmler személyes győzelmet könyvelhetett el a Lebensborn szervezeti irányításában. Január 1-jei hatállyal kivonták a Darré vezette Faji- és Telepítési Főhivatal hatásköréből, s Himmler Személyes stábjához sorolták. Mindez kettejük személyes szakítását is jelentette. A korábban szellemileg Darréhoz kötődő Himmler a harcos „*germán*” elit fajpolitikai elképzelésével állt elő, amellyel szemben Darré a betelepítendő területek

új „nemességet” a válogatott, fegyveres paraszti közösségek bázisán képzelte el.

Teljesen átalakították az egyesület vezetését, és székhelyét Berlinből Münchenbe helyezték. Elnökségének átalakítása kifelé azt jelezte, hogy a Lebensborn céljai az egész SS ügye, s nem csak valamely hivatalának egy különleges reszortja. 1938. február 10-én módosított alapszabálya szerint feladata a *„gyermekáldás támogatása az SS-ben, a jó vérű nők védelme és gondozása, s a segítségre szoruló jó vérű anyákról és gyermekeikről való gondoskodás... A Lebensbornból testileg és lelkileg értékes, válogatott fiatalság, a jövő nemessége kerül ki.”*

Himmler a Lebensborntól jelentős számú népességnövekedést remélt. Évente minimum 100 ezer gyermekkel számolt, akiket megment az abortusztól. Bennük a jövő katonáit látta. Kiszámolta, hogy kb. 30 éven belül tíz 20–30 év közötti évfolyam, évente 40 ezer ember áll rendelkezésre; *„ez 30 éven belül 400 ezer fővel megnövekedett hadsereget jelentene.”* Ráadásul népgazdasági *„haszna”* is lenne: minden megszületett gyermek a német népgazdaságnak későbbi munkaerőként 100 ezer márkát teljesít, akkor *„a német jövő számára 832 millió márka értéket termel.”*

Az egyesület finanszírozását több forrásból oldották meg, de viszonylagos pénzügyi stabilitását csak 1942–1943-ban érte el. Legnagyobb kalkulálható bevételét a tagdíjak adták. Himmler 1936. szeptemberi parancsában valamennyi főállású SS-vezetőt Lebensborn-tagságra kötelezett. Hozzájárulásukat gyermekeik száma, beosztásuk és koruk szerint állapították meg. Egy 26 év alatti SS-Hauptsturmführer (százados) fizetése 0,75%-át, egy 41 év fölötti SS-Oberführer (ezredes és a vezérőrnagy közötti rang) fizetése 7,75%-át fizethette tagdíjként. Taglétszáma 1939-re 15 520 főre emelkedett. Az alkalmi adományozók különféle szövetségek, gazdasági üzemek, párthivatalok, állami szolgálati helyek voltak, akiknek hozzájárulásuk néhány ezer márkától a néhány tízezerig terjedt. Egyedüli finanszírozójuk a Nemzetiszocialista Jólét volt, amely a folyó kiadások mellett új otthonok berendezésére 1938 közepéig 1 millió márkát juttatott az egyesültnek. A birodalmi pénzügyminisztérium 1943-tól évente 3 millió márkát adott. (Az Ahnenerbe egyesület 1942–1945 között évente közel 2 millió márkát kapott.)

Az első, később mintaatthonként szolgáló szülőotthont 1936. augusztus 15-én a felső-bajorországi Steinhöringben nyitották meg. A bajor államtól 55 ezer márkáért vásárolt egykori gyermekotthont 540 ezer márkáért fel-

újították és kibővítették, amelyben 30 anyának és 55 csecsemőnek jutott férőhely. 1940 elejéig a férőhelyek számát megduplázták. Első mellékfoglalkozású orvosuk, a nemzetiszocialista faji elveket követő Dr. Gregor Ebner rövidesen az egész Lebensborn orvosi vezetője lett. A felértékelődött Lebensborn gyors fejlődésnek indult: 1938 végére hat szülőotthont nyitott, ahol 263 anyának és 487 csecsemőnek jutott férőhely.

Lebensborn-otthonok Németországban és Európában 1941-ben

Németország	11
Norvégia	10
Dánia	2
Belgium	1
Hollandia	1
Luxemburg	1
Franciaország	1
Főköormányzóság	3

1941-től befogadták a megszállt területek (Norvégia, Dél- és Kelet-Európa) „*fajilag értékes*”, kényszer-németesített gyermekeit is. 1944-től élesen felléptek az SS „*közösülési otthonairól*” szóló híresztelésekkel szemben.

A második világháború végén a Lebensborn tevékenysége kilenc hónapra keresztül tartó folyamatos leépülés nyomán szűnt meg. 1944 második felétől, a katonai helyzet látható romlásakor vezetése lázasan tevékenykedett azon, hogy az általuk gondozott gyermekeket családokhoz közvetítsék ki. Nyugaton a szövetségesek előrenyomulásakor az otthonokat nem adták át nekik, amivel lakóik ellátása zavartalanul folyt volna tovább, hanem rendkívül veszélyes körülmények között Németországon keresztül menekítették őket az „*Alpesi erődbe*”.

A nürnbergi katonai törvényszék statisztikája a Lebensborn bel- és külföldön gondozott személyeiről (Norvégia nélkül)

1. A Lebensborn-otthonokban született gyermekek	12 000
azok édesanyja	12 000
2. Sokgyermekes SS-családok anyái	1 600
azok gyermekei	9 600
hozzájuk tartozó apák (200 elesett)	1 400
3. SS-hadiözvegyek	14 900
azok gyermekei	22 500
4. Egyéb hátra maradottak	6 000
5. Németesített gyermekek Kelet- és Délkelet-Európából	250
6. Norvégiából a birodalomba szállított gyermekek	200

összesen: **80 650**

(Ha a 80.650 személyhez hozzászámítjuk a Norvégiában született, több mint 6000 gyermeket és anyákat, akkor az összlétszám meghaladja 90.000 főt.)

A „germán birodalom” terve

Himmlert már 1933-ban magával ragadta az elképzelés, hogy valamikor valamennyi „germán” egy „birodalomban” egyesül. A „nagy-germán birodalom” első programbeli körvonalai azonban csak 1938-ban jelentek meg nála. Ha az SS elvégzi kötelességét, mondta Gruppenführereinek, akkor a Führer felépíti, s ez a legnagyobb birodalom lesz, amelyet „ez az emberiség létrehozott s a Föld látott [...] Létrehozása a mi megbízásunk, e Föld népéé. A Föld feletti uralom s neki szerencsét és kultúrát nyújtani évezredek óta mindig e szőke faj megbízása volt.”

A terv sikerét kevésbé a politikai feltételekhez, hanem inkább az eleendő létszámú lakossági bázishoz kötötte. Terveiben Németország 85-90 millió emberével ugyan a „germán” faj magját képviselte, de szükségesnek tartotta más „germán” népek megnyerését is. Ez volt az SS „örök időkre” érvényes nagy feladata. Ezzel szerinte Németország jövőjének kulcsát tartja kezében, hogy a világ vezető nemzetévé váljon.

Számára Anglia és Németország „*germán testvérek*” voltak. Ami 1939 szeptembere óta közöttük lejátszódik, az egyfajta családi veszekedés. Hiszen „*igazi ellenségeskedés két vérrokon nép között alapvetően egyáltalán nem lehetséges.*” Békét fognak kötni, s a „*szárazföldi germánok*” és a „*tengeri germánok*” egyetértésre jutnak.

„*Ha mi ebbe a birodalomba bevisszük a germán népeket – s ezt akarja a Führer –, az 30 milliós germán vérű növekedést jelent, s ez Európa magját jelenti – éppen úgy, ahogy a 90 millió német alkotja e germán birodalom magját –, s ez a jövőre nézve Európa északi részén kerekén 250, 300, 400 millió ember szervezetét jelenti, s ez a kontinens rendjét jelenti, a fehér, az északi faj jogainak képviselőjét e Földön.*”

(Himmler 1942. június 9-i titkos beszéde az SS Főhivatalok vezetői előtt)

A „germán birodalom” megvalósításának terve Himmlernél (1942. szeptember)

1. Németország visszaszerzi az első világháború előtti hatalmi pozícióját, s e bázison létrehozza a „*nagynémet birodalmat*”.
2. Megalapítja a „*germán birodalmat*”.
3. Ezt a „*germán-gót birodalom*” váltja fel, amely lehetőleg az Uralig terjed.
4. A „*gót-frank-Karoling birodalom*” kontinentális méreteket ölt.

A Hitler által kirobbantott világháború értelme és célja

1. Nagy-Németország világhatalomként való megerősítése.
(Himmler a „*nagynémet birodalmat*” már 1940-ben, Lengyelország nagy részeinek elfoglalása után csak a jövő „*germán birodalma*” első lépésének tekintette.)
2. Germán birodalom alapítása, amely 90-ről 120 milliósra bővül.
(Telepítési területként Oroszország megszállt, vagy még meghódítandó részei szolgálnak. A germánok egyesítési folyamata – „*nagynémettől*” a „*nagy-germán birodalomig*” – már megkezdődött és a békében is folytatódik, lelkesedett Himmler 1943-ban, amikor már a hadiszerencse a szövetségesek javára fordult. Ennek ellenére a keleti fronton elvérző „*germán*” SS-hadosztályokban „*már megvalósult a jövő germán birodalma*”.

3. Életterünk újjárendezése e nagy-germán birodalom térségében.

(Himmler a „*német népiségi határok*” 500–1000 km-re keletre való kitolását várta, sőt ha lehetséges, egészen az Uralig. A háború utáni első húsz évben (!) e területeken „*a legtisztább német vér botanikus kertjéről*” ábrándozott.)

(Himmler beszéde alapján a Wehrmacht tisztjei előtt, 1944. július 21-én)

Az SS állama

Hitler totális államát (ismérve: karizmatikus-imperiális ideológia, egyedül engedélyezett tömegpárt, parancsgazdaság, terrorista titkosrendőrség, fegyverkezési monopólium, hír- és propagandamonopólium) joggal nevezik az SS államának.

Az SS feladatát már 1935-ben meghatározták: „*gondosan felügyeli a német néptest politikai állapotát, időben felismeri a betegség szimptomáit, kiszűri a romboló sejteket és azokat minden eszközzel felszámolja*”. Az ellenség leküzdését technikai-rendőri és szellemi eszközökkel „*az összes fronton*” folytatja. Egyes hivatalaiban a „*kommunizmust, marxizmust és mellékszervezeteit, reakciót, ellenzékét, legitimizmust, liberalizmust, politikai katolicizmust, politikai protestantizmust, szektákat, egyéb egyházakat és szabadkőműveseket*” ellenőrzik és göngyölik fel a német nép védelmében és „*gyógyítják*” azt a szelekciós politikával.

A „*belső ellenség*” ellen az improvizált „*védőőrizettől*” rövidesen eljutottak a koncentrációs táborok rendszeréig. A baloldali személyek lefogására kezdetben a „*védőőrizet*” eredetileg időben korlátozott, a közrend védelmében alkalmazott rendőri intézkedését használták fel, hogy a lefogott személyeket megvédjék a lakosság állítólagos bosszújától. Himmler parancsára azonban Dachauban már 1933 márciusában megnyílt az első „*mintatábor*”, ahova politikai ellenfeleiket, hivatásos bűnözőket, munkakerülőket, csavargókat, prostituáltakat, cigányokat, homoszexuálisokat és Jehova tanúit zárták.

Az SS emberei nem csak a katonai módszerekkel irányított rendőrség parancsnoki posztjait foglalták el, hanem a tömegszervezetek vezetésében, s mindenütt, ahol a német nép világnézeti iskolázása folyt, az SS alkalmazottai, vagy legalábbis bizalmi emberei ültek. Soraikban a faji ideológia legfanatikusabb hívei kaptak helyet.

Faji- és Telepítési Főhivatala nem kisebb célt tűzött maga elé, mint Hitler tudományosan teljesen tarthatatlan faji elveinek szakmai bizonyítását és megvalósítását. Tiszta északi-germán emberek tenyésztésére történtek intézkedések, s e válogatott és tenyésztett emberekkel szándékozták majd az újonnan meghódított életteret benépesíteni. Mivel azonban tiszta faj tenyésztése és más országokba való telepítése csak akkor lehetséges, ha egyidejűleg döntés születik azok kiiktatásáról, akik a fajt állítólag tisztatlanná teszik, illetve mindazon népek elűzéséről, akik a kinézett életteret elfoglalják.

Így az emberek megsemmisítésének és a népek legyilkolásának döntése logikusan következett a felsőbbrendű faj hamis gondolatából. Valamennyi felelős helyen szörnyű alakok ültek az SS fekete egyenruhájában. Ők vezették a koncentrációs táborokat, ahol a politikai ellenfeleket halálra kínozták, SS-orvosokként ők vezették az ún. életképtelen emberek megsemmisítését, élő embereket orvosi kísérleteknek vetettek alá, amely fájdalmas szenvedéssel, halállal végződött, ők irányították azokat a kommandókat, amelyek a keletre előrenyomuló Wehrmacht nyomdokában kivégezte az alacsonyabb rendűnek nyilvánított fajokat, s ők irányították az SS Gazdaságigazgatási Főhivatalához tartozó kb. 1000 koncentrációs- és munkatábort.

A Waffen-SS felállítása

Az SS szintén rafinált katonai ellenőrzési rendszert dolgozott ki az állam másik hatalmi tényezője, a Wehrmacht esetleges kikapcsolására. Az SS-csapatokat titokban a „*Németországban belüli hadszíntéri*” bevetésre szánták; mindez jelzi, hogy Hitler állama mennyire a kivételes állapotban nyugodott.

Hitler 1939. május 18-án elrendelte, hogy az SS-Karhatalmi Csapatokból 20 ezer fős SS-ezredet kell alakítani. Himmler 1939 októberében vezette be az SS fegyveres részeire a „*fegyveres*” (*Waffen-SS*) elnevezést. A szervezet a háború alatt gyorsan nőtt: 1944. június végén már 600 ezer tagot számlált, s közülük több mint 350 ezer fő 38 hadosztályba osztva csapatszolgálatot látott el. Katonailag a szárazföldi hadsereg vezérkarai alá tartozott, az SS pedig a Hans Jüttner Waffen-SS tábornok vezette SS-Vezetési Főhivatal révén rendelkezett velük.

A Waffen-SS-re is érvényes volt az SS új lovagrend megteremtésének

gondolata, miszerint a nemzetiszocialista embertípus létrehozását máris meg kell kezdeni. Ennek jegyében a Waffen-SS önkéntesekből állt, aki megfelelt az SS faji elveinek. Ők politikai katonák voltak, tehát nemcsak harcosok, hanem a nemzetiszocialista világnézet fanatikus képviselői, s büszkéek arra, hogy katonaként egy elithez tartozhatnak. Ez a katonatípus különösen megfelelt a faji megfontolásokból indított háború céljainak.

Az 1943–1944-ben Németország számára súlyosbodó katonai helyzetben Himmler arra kényszerült, hogy engedjen elit-elképzeléseiből, s már az SS-elveinek nem minden vonatkozásban megfelelő önkéntesek jelentkezését is elfogadja. A katonai kiképzés nélküli önkéntes, 17–18 éves fiatalok a „*hazai fronton*” segítettek a bombázásokat követő mentési- és tűzoltási munkáknál, különböző rendezvényeken, temetéseken, stb.

Később a Waffen-SS sorait már sorozottakkal is feltöltötték. A „*germán*”, vagyis nem-német „*légiók*” felállítása hollandok, flamandok és dánok soraiból még összeegyeztethető volt Himmler ideológiai kereteivel, de a muzulmán bosnyákok és más, nem-germán népek befogadása már jelezte, hogy a faji feltételek a sorozási szükségletek mögé szorultak. Az elitsapathoz kikiáltott fegyveres SS-t a háború elején mégis relatíve magas veszteség érte, amelyet vezetési hiányosságok és kíméletlen harci módszerük okozott. A keleti hadjárat során gyorsan kiderült, hogy a Gottlob Berger SS-Obergruppenführer elképzelése szerint gyorsan és tervszerűtlenül felállított új Waffen-SS hadosztályok gyorsan elestek, s hiányukat a háború végéig nem tudták pótolni.

A Waffen-SS egységei és vezetői szinte valamennyi hadszíntéren rendkívüli keménységgel – a háborús bűnöket is elkövetve – léptek fel a polgári lakossággal, a hadifoglyokkal és a partizánokkal szemben. Egységeik elhasználódását jelezte azonban sikertelenségük az 1944. decemberi Ardennek-beli offenzíva, illetve az 1945. március 6–16-a közötti sikertelen Balaton-melletti ellenlökés idején. A nürnbergi pert követően a Waffen-SS gyakorta az embertelen hadviselés szinonimája lett, jóllehet a Wehrmacht számos tisztje és katonája szintén követett el háborús bűnöket és vett részt a végső megoldásban.

A második világháborúban

1939. szeptember 27-én, a második világháború első heteiben egyesítették a Gestapo, a bűnügyi rendőrség és a Biztonsági Hivatal korábbi parancsnokságait. Az új Birodalmi Biztonsági Főhivatalt (*RSHA*) Reinhard Heydrich vezette, aki Himmler közvetlen alárendeltje lett. Október 7-étől kezdve Himmler „*A német népiség megszilárdításának birodalmi biztosaként*” a megszállt területeken vezette a náci faji ideológia áttelepítési és üldözési politikáját a „*Heinrich program*” keretében. 1939–1940-ben Lengyelországban a bevetési csoportokkal lengyelek és zsidók százezreit telepítette ki, üldözte és gyilkolta meg. Eközben beosztottjainak a tömeges megsemmisítést „*súlyos kötelességnek*” tüntette fel.

1941-ben a Szovjetunió megtámadásakor Hitler megbízta a Wehrmacht által elfoglalt területek rendőri biztosításával. Ezzel a „*zsidó kérdés végleges megoldásának*”, az európai zsidók deportálásának és meggyilkolásának fő felelőse lett. Szervezését főként legszorosabb munkatársa, Heydrich vezette.

1942-ben megkapta a büntetőjog ellenőrzését a megszállt területeken élő valamennyi orosz, lengyel és zsidó személy felett. A nemzetiszocialista igazságügy mellőzésével így a hadigazdaság érdekében az üldözötteket és a nagyszámú hadifoglyot a koncentrációs táborokban és az SS munkatáborokban zsákmányolták ki.

1943 januárjában, Heydrich meggyilkolása után Ernst Kaltenbrunner lett az SD és az RSHA főnöke. Augusztus 25-én pedig Himmlert birodalmi belügyminiszterré nevezték ki. 1944 februárjában, Wilhelm Canaris felmentésével és a Wehrmacht elhárító szolgálatának az SD-be tagolásával Kaltenbrunner révén Himmler az egész birodalom hírszerzését ellenőrizte.

Július 21-én a Hitler elleni július 20-i merénylet megghiúsulásával tovább növelte hatalmát és a Wehrmachtra is kiterjesztette. Friedrich Fromm (1888–1945) vezérezredes utódként a tartalék-hadsereg főparancsnokának és a hadfelszerelés főnökének nevezték ki. Hitlernek rendkívüli intézkedéseivel sem sikerült a hadsereg ütőképességét megőrizni. Himmler október 28-án a kelet-porosz népfelkelők (*Volkssturm*) előtt először beszélt a szövetségesek elleni német ellenállási mozgalom szervezéséről, amelyet *Werwolf*-nak nevezett.

December 2-án átvette a felső-rajnai hadseregcsoport főparancsnokságát, hogy az előrenyomuló szövetségesek ellen nyugaton új védelmi vonalat építsen ki. 1945. január 24-én ezen csapategységek részeiből állították fel a Visztula hadseregcsoportot, amelynek főparancsnokaként rövidesen kiütköztek katonai képességeinek hiányosságai. Nem sikerült csapatait rendezetten felsorakoztatni az előre nyomuló Vörös Hadsereggel szemben. Március 21-én, a védelem összeomlása után Himmler a felelősség elől egy SS-kórházba menekült.

Az Általános Keleti Terv (*Generalplan Ost*)

A „*német népiség megszilárdításának birodalmi biztosaként*”, s a „*keleti idegen-népiségűek kezeléséről*” írt feljegyzéséhez kapcsolódva Himmler 1939 végén elrendelte a megszállt és meghódítandó területek általános germanizációs elképzelésének kidolgozását. A tervezésben az SS Birodalmi Biztonsági Főhivatala mellett a megszállt területek birodalmi minisztériuma és az NSDAP Fajpolitikai hivatala vett részt.

Az Általános Keleti Terv első változata 1941 májusára készült el, a végleges tervet pedig 1942 májusában terjesztették elé. A Konrad Meyer agrártudományi professzor, SS-Standartenführer (ezredes) irányításával kidolgozott emlékirat (Teljes nevén: A keleti felépítés jogi, gazdasági és térségi alapjai) új földjogot feltételezett: az SS földmonopóliumát, germán telepéseknek hűbéri földbirtokok adományozását „*telepes-jegyek*” alapján 36 ún. „*telepes-támaszpontokon*”. Meyer szerint az új német telep falvak 3–400 lakosból állnának, 40 birtokkal és összesen 1000 hektár művelhető földdel. A megmaradt őslakosok feletti hegemoniát négymillió „*germán*” gyakorolná.

A program öt, egyenként ötéves szakaszokban valósulna meg. Célja a „*fajilag nem kívánatos*” őslakosok, lengyelek, oroszok, ukránok, baltiak, zsidók kényszer-kitelepítése, illetve megsemmisítése, az új élettér birodalmi németek, külföldi németek, más germán népek és elnémetesíthető elemek általi agrárjellegű betelepítése. Gyarmati kényszermunkás-státuszt terveztek bevezetni azon jogfosztott szláv milliók számára, akiket ugyan nem deportáltak, de nem is tartottak elnémetesíthetőnek.

A német etnikai határ kiterjesztésének első célterületét az annektált nyugat-lengyelországi területek, a másodikat a Főkormányzóság, a har-

madikat a balti államok, Fehér-Oroszország, Ukrajna részei, a Szentpétervár körüli terület („*Ingermanland*”), valamint a Krím-félsziget a Herszon-körzettel („*Gotengau*”) képezné.

A német telepesek számára tervezett birtoktípusok

1. 20–30 hektáros, saját tulajdonú, „*életképes családi gazdaságok*”, amely biztosítja a parasztgazdaság részvételét a gazdaság egészében,
 2. 50–200 hektáros nagybirtok, ún. „*katonaparaszti birtokok*”, amelynek birtokosai földjüket földmunkás-családokkal műveltetnék. Ők az adott terület politikai és katonai vezető rétege; viselkedésük és szakértelmük alapján példaképül szolgálnak,
 3. a kisbirtokosok csoportja. Minden leendő középirtokos házaspárnak 5–8 éves próbaidőt kell letöltenie, mielőtt tulajdonba kapna egy középirtokot.
-

A terv becsült költsége 45,7 milliárd márkát tett ki. Himmler 1939. októberi víziói szerint „*50–80 év múlva a nagy keleti telepítési területen 20 millió német telepesnek kell élnie, akikből 10 millió parasztnak 8–10 gyermeke lesz [...] Ha nem lesz több elosztanivaló föld, akkor, ahogy a történelemben folyton ismétlődik, a kard erejével kell új földet szereznünk.*”

A nemkívánatos népek Szibériába telepítésének, illetve rabszolgasorba döntésüknek vagy megsemmisítésüknek nem volt realitása, de meghatározta a német megszállási politika utasításait.

A zsidók megsemmisítése

Himmler tevőlegesen részt vett az európai zsidók meggyilkolásában. Lengyelországban már 1939-ben a völkisch ügyek megbízottjaként különleges hatalmat kapott a lengyel értelmiség és a lengyel zsidók meggyilkolására, gettóba zárására és kiéheztetésére.

A Szovjetunió megtámadása után az SS és a rendőrség négy, egyenként 500–1000 fős bevetési csoportja „*front mögött*” haladva, a Keleti-tengertől a Fekete-tengerig terjedő hatalmas területet fésülte át, hogy az elfoglalt

területeken kiírta a zsidókat, cigányokat és a politikai megbízottakat. Az A csoport a balti térségben, a B csoport Fehér-Oroszországban, a C és a D csoport Ukrajnában és Dél-Oroszországban tevékenykedett. Tömeges kivégzéseiknek és pogromjaiknak becslések szerint több mint félmillió személy esett áldozatul.

Amikor 1942. január 20-án Heydrich vezetésével a berlini Wannsee-konferencia összeült a „*zsidókérdés végleges rendezésének*” koordinálására, a megsemmisítő táborrá átalakított Chelmno/Kulmhof-ban már speciális szigetelésű, dízel gáz-kocsik működtek, amelyek kipufogó-gázát visszavezették a raktérben összezsúfolt emberek közé. Ily módon 1941 decembere és 1942 decembere között a 2–3 itt állomásozó teherautó legalább 152 ezer embert gyilkolt meg. A módszert a „*T 4 akció*” keretében először 1940 nyarán Warthelandban 1559 szellemi- és testi fogyatékos meggyilkolására alkalmazták; akkor még palackból szénmonoxidot engedtek a 40 személy közé. A kipufogó-gázzal történő gyilkolási módszert 1941 novemberében Poltavában, decemberben pedig Harkovban alkalmazták először, s 1942-től már mindegyik bevetési csoport rendelkezett gáz-kocsival.

Miközben keleten beindult a gyilkos gépezet, s 1942. januártól az Auschwitz-Birkenau megsemmisítő tábor, március közepétől pedig – a „*Reinhard-akció*” keretében – Belzec, Sobibor, Treblinka, 1942 őszétől pedig Majdanek koncentrációs táborainak gázkamráiban is szisztematikus megsemmisítés folyt, a németországi zsidók kiközösítése is élesebb formákat öltött. 1941 szeptemberétől – a főkormányzóság után – a birodalomban is bevezették a megkülönböztető sárga csillag viselését. A csillag viselője szinte semmire sem volt jogosult. Berlinben csak 16–17 óra között léphettek az utcára, hogy megvásárolják azt a kevés dolgot, amit még élelmiszerjegyükre kaptak. Nem látogathatták a színházakat, mozikat és könyvtárakat, parkokat és nyilvános helyeket. Nem vásárolhattak újságot, nem tarthattak autót, kerékpárt, s általában a nyilvános közlekedési eszközök használatát is megtiltották számukra. Nem vágathattak hajat a fodrásznál, nem használhatták a mosodákat, kikapcsolták telefonjukat, s nem használhatták a nyilvános telefonfülkéket sem. A fegyverkezési iparban a legnehezebb munkát végeztették velük, vagy mindeneként használták őket. Lakhelyüket nem változtathatták, lakásajtajukra Dávid-csillagot kellett kitenni, s este 8 és reggel 5 óra között nem hagyhatták el lakásukat. Nem lehetett rádiójuk, elektromos készülékeiket, fényképezőgépeiket, s végül gyapjú- és szőrmeruháikat be kellett szolgáltatniuk.

1941 végén még csak a deportálandókat és a kényszermunkára kötelezetteket jelölték ki, 1943. április 30-án azonban valamennyi német zsidót megfosztottak állampolgárságától. A rendőri önkénynek kiszolgáltatottak minden megmaradt vagyona az államra szállt. A Theresienstadt-i „*mintagettóba*” 1942. január után „*átköltöztetett*” ismert és idős zsidók vagyonát „*otthonvásárlási szerződéssel*” szerezték meg. Az észak-csehországi tábor tízezrek számára átmeneti állomás volt a megsemmisítés felé. Ezek haltak meg a járványokban és az alultápláltság következtében.

A Nemzetközi Vöröskereszt bizottságát is sikerült megtevesztetni: Theresienstadt-ot a náci zsidópolitika humánus bizonyítékának látták, megnyugtatta a még Németországban élő zsidókat. A rendszer a látszatidillt is belföldi propagandacélra használta fel; a zsidók üldözése és kiközösítése ugyan nyilvános volt, de az utolsó aktust a lehető legnagyobb titoktartás övezte. Hiszen a náci vezetés legfanatikusabb zsidógyűlölői is tudatában voltak annak, hogy ahhoz nem kapják meg a lakosság széles rétegeinek hozzájárulását.

A holocaust nem váratlanul kezdődött, hanem fokozatosan alakult ki a náci rendszer bürokratikus- és pártszerveinek korántsem egységes, sőt részben ellentmondásos zsidópolitikájából. A jelenlegi becslést adatok alapján Auschwitzban 3–4, s a többi megsemmisítő táborban (Belzec, Sobibór, Treblinka, Chelmno, Majdanek) további 2 millió szlávot és zsidót gyilkoltak meg iparszerű módszerekkel. Az SS-nek dolgozó, s annak pénzügyi és gazdasági bázisát megteremtő koncentrációs táborokban (Sachsenhausen, Belsen, Oranienburg, Buchenwald, Theresienstadt, Flossenbürg, Mauthausen, stb.) szintén nagyszámú európai pusztult el a kivégzések, alultápláltság, betegség és öngyilkosság következtében. Az áldozatok között 2,7 millió lengyel, 2,1 millió szovjet, 550 ezer magyar, 200 ezer román, 160 ezer német, 143 ezer csehszlovák, 102 ezer holland, 76 ezer francia, 65 ezer osztrák, 60 ezer jugoszláv 59 ezer görög és 28 ezer belga zsidó volt. Az összesen 5,7 millió szovjet hadifogolyból 3,3 millió nem élte túl a német fogságot. A meggyilkolt romák száma fél millióra tehető.

Titkos tárgyalások a nyugattal

Schellenberg, az SS külföldi hírszerzésének vezetője már 1944 végén jelezte a még mindig Hitler bűvkörében élő Himmlernek, hogy cselekedniük kell a német koncentrációs táborokban található zsidók érdekében. Svájci kapcsolatai révén elérte dr. Musy, volt svájci államelnök Berlinbe utazását, hogy Himmlerrel tárgyaljon a Németországban lévő zsidók sorsáról. Azt kívánta: a zsidók kapjanak lehetőséget, hogy Svájcra át az Egyesült Államokba vándoroljanak. A Himmler különvonatában Bécs közelében folyó tárgyalásokon végül Himmler kijelentette: elvileg hajlandó a még német koncentrációs táborban lévő zsidók, valamint a ravenbrücki táborban lévő összes zsidó, francia és lengyel nő szabadon bocsátására.

1945 januárjában második megbeszélésükön megállapodtak arról, hogy minden héten egy ezerkétszáz-ezerháromszáz főből álló zsidó csoportot szállítanak el a koncentrációs táborokból Svájcba. Az első, Theresienstadtból érkezett ezerkétszáz fős csoport 1945 februárjában ment át a svájci határon. Kaltenbrunner azonban leállította a Musy-akciót, sőt Ribbentroppal szövetkezve elérte Hitlernél, hogy azonnal ki kell végezni minden németet, aki zsidó, angol vagy amerikai foglyot segít a szökésben. Huzavona kezdődött azon parancs hatálytalanítása körül, miszerint az ellenség közeledtekor a táborokat ki kell üríteni. Végül Himmler belegyezett abba az ellenparancsba, hogy a táborokat az összes fogollyal együtt adják át a szövetségeseknek.

1945 februárjában Bernadotte svéd gróf, a Vöröskereszt alelnöke jelezte tárgyalási szándékát Himmlerrel. A látogatásról kipuhatolták Hitler véleményét is, aki szerint „*totális háborúban ilyen hülyeséggel semmit sem lehet elérni*”. A közben mégis Berlinbe érkezett Bernadotte gróf 1945. február 19-én Hohenlychenben találkozott Himmlerrel, hogy elérje: a Németországban őrizetben tartott dánokat és norvégeket a háború idejére svéd táborban helyezték el. A foglyok szabadon bocsátása ügyében illetékes Kaltenbrunner és Müller Gestapo-főnök ellenállását leküzdve végül is az akció sikerrel járt: tizenháromezer dán és norvég foglyot szállítottak át a neuengammei gyűjtőtáborba, ahol a svéd Vöröskereszt vette őket gondozásba. A teherautókról és az üzemanyagról a svédek gondoskodtak.

1945 márciusában újabb Bernadotte-Himmler megbeszélésre került sor, ahol a gróf megkísérelt a zsidók érdekében is közbenjárni. Megszerezte Himmler hozzájárulását, hogy a szövetséges seregek közeledtekor az internálótáborokat nem ürítik ki.

Végül április 23-án Himmler beleegyezett a nyugati hatalmakhoz intézendő kapitulációs nyilatkozatba, amelyet a svéd külügyminiszter közvetítésével terveztek eljuttatni Eisenhower tábornokhoz. Április 26-án azonban a nyugati hatalmak elutasították Himmlert, mint tárgyalófelet, s ráadásul a nyugati sajtó nyilvánosságra hozta az ügyet.

A vég

A kapitulációs tárgyalások és Himmler utódlási szándékának hírére Hitler április 29-én minden hivatalából felmentette, kizárta a pártból, s letartóztatási parancsot adott ki ellene.

Májusban a Karl Dönitz vezette új „*ügyvezető birodalmi kormány*” elutasította szolgálatait, de néhány napot a flensburgi főhadiszálláson töltött. Május 20-án bajuszát leborotválta, majd tábori csendőri egyenruhában, fél szemét bekötve, Heinrich Hitzinger névre kitöltött papírokkal, segéd-tisztjével együtt elvegyült egy menekülő csoportban. 1945. május 22-én Meinstedtben a brit katonai rendőrségnek azonban feltűnt új igazolványa, ezért egy fogolytáborba vitték. Két nap múlva megelégedvén helyzetét a táborparancsnokhoz vitette magát, s felfedve valódi személyazonosságát, tárgyalni kívánt a brit haderő főparancsnokával. Azonban nagy meglepetésére megalázó procedúra alá vetették, ami a veszélyes foglyok esetében kötelező volt: levetköztették, ruháit kiforgatták, s még a testüregeit is megvizsgálták. Ez már sok volt egy Himmlernek. Hat kihallgatójának egyike, C. S. M. Austin vallomása szerint 1945. május 23-án a lüneburgi fogolytábor Uetzener Strasse 31. szám alatti kihallgató-szobájában öngyilkosságot követett el; elharapta a szájüregében lévő ciánkapszulát. A történelem egyik legszörnyűbb tömeggyilkosának tetemét pokrócba csavarva a Wendisch-Everndenben lévő katonai gyakorlótér titokban tartott helyén, fejfa nélküli sírban földelték el.

Gudrun Burwitz, Himmler első házasságából származó lánya azonban napjainkban is a Csendes segély hadifoglyok és internáltak számára elnevezésű bejegyzett egyesület égisze alatt támogatja a rászoruló egykori náciakat.

Irodalom

- Ackermann, Josef: *Heinrich Himmler als Ideologe*. Musterschmidt, Göttingen, 1970.
- Andersch, Alfred: *Der Vater eines Mörders*. Diogenes Verlag, Zürich, 1991.
- Breitman, Richard: *Heinrich Himmler. Der Architekt der „Endlösung”*. Zürich, 2000.
- Fest, Joachim C: *Heinrich Himmler. Kleinbürger und Großinquisitor*. In: uő: *Das Gesicht des Dritten Reiches. Profile einer totalitären Herrschaft* (11. Auflage). Piper, München und Zürich, 1993. 156–175.
- Himmler, Katrin: *Die Brüder Himmler. Eine deutsche Familiengeschichte*. S. Fischer Verlag, Frankfurt am Main, 2005.
- Padfield, Peter: *Himmler. Reichsführer-SS*. Cassel & Co, London, 2001.
- Wegener, Franz: *Heinrich Himmler. Deutscher Spiritismus, französischer Okkultismus und der Reichsführer SS*. KFVR, Gladbeck, 2004.

HESS – A „BÉKE MÁRTÍRJA?”

-
1894. április 26: Rudolf Walter Richard Heß születése az egyiptomi Alexandriában
1910–1914: gimnáziumi évek Bad Godesbergben és a svájci Neuchâtelben
1914–1918: önkéntes az első világháborúban, hadnagyként szerelt le
1919. február: a müncheni egyetemen közgazdaságtant, történelmet és jogot tanult. Megismerkedett Karl Haushofer geopolitikussal
1920. május 19: első találkozása Hitlerrel; röviddel később belépett az NSDAP-be
1920 ősz: társaival együtt megalakította az 1. müncheni nemzetiszocialista diákosztagot
1923. november: részvétel Hitler müncheni puccskísérletében
1924–1925: landsbergi börtönévek
1925. február: belépett az újjáalakult NSDAP-ba, ahol a 16. tagsági számot kapta
1925. április: Hitler magántitkára
1927. december 20: Münchenben feleségül vette Ilse Pröhl
1933: tárcanélküli miniszter, Hitler helyettese az NSDAP-ban, SS-Obergruppenführer (vezérezredes)
1939: a birodalmi védelmi minisztertanács tagja
1940. május–szeptember: előkészítette skóciai repülését
1941. május 10: Skóciába repült, hogy Nagy-Britanniát rávegye a békekötésre
1941–1945: hadifogoly Nagy-Britanniában
1946. szeptember 30: a nürnbergi Nemzetközi Katonai Törvényszék két vádpont alapján életfogytiglani börtönbüntetésre ítélte
1947. július 18: átszállították a háborús bűnösök berlin-spandaui börtönébe
1987. augusztus 17: Heß öngyilkossága (?)
2011. július 20: Wunsiedelben lévő sírját felszámolták, maradványait elégették s hamvait a tengerbe szórták
-

A jómódú kereskedő-családból származó Rudolf Heß az apai szigor elől, 20 évesen menekült az első világháború önkéntesei közé, s 1918-ban a bajor vadászegység pilótája lett. A vesztes háború és a megemészthetetlen versailles-i béke miatt más megkeseredett fronttiszttel együtt revansista, nemzeti körökhöz közeledett. 1920-ban belépett az NSDAP-be és a Hitler körüli tágabb vezetők köréhez tartozott. Az 1923. novemberi puccskísérlet után a „Führerrel” együtt a landsbergi börtönben ült, majd annak magántitkára s a náciizmus fanatikus híve lett. 1933-ban, a náci párt hatalomra jutása után tárcanélküli miniszter, Hitler-helyettes a pártban. 1939-től a birodalmi védelem minisztertanácsának tagja.

Hivatalosan „*Führer-helyettes*” volt, de politikai befolyása sohasem volt különösen nagy. Személyisége azonban még mindig foglalkoztatja a kutatókat: főleg 1941. májusi skóciai repülőútjának és 1987. évi halálának körülményei homályosak.

Repülésének körülményei még ma is vihart kavarnak, mivel német és brit publicisták évtizedek óta különböző spekulációkat terjesztenek, s a brit kormány még mindig nem hozta nyilvánosságra a MI6, az akkori titkosszolgálat iratait.

Mivel a halálának körülményeiről szóló iratokat 30 évig zárolták, ügye összeesküvéselemletek táptalajául is szolgált. Eszerint Churchill miniszterelnök mereven elutasította a Hitler megbízásából közvetített béketervet, annak érdekében, hogy Németországot a Szovjetunióval és az Egyesült Államokkal együtt leverhesse. Ezzel szemben a történészek úgy vélekednek, hogy Heß saját kezdeményezésre cselekedett, amelyre Hitler csalódottan reagált.

1941. május 10-én, a legsúlyosabb londoni német légitámadások napjaiban és a Szovjetunióval küszöbön álló háború előtt Skóciába repült, hogy békét közvetítsen Németország és Nagy-Britannia között, amely egyébként Hitler régi törekvése volt. Ott letartóztatták, Churchill a Towerbe vetette, majd hadifogságba került. A háború után Nürnbergbe vitték és életfogytiglani börtönbüntetésre ítélték.

A nürnbergi nemzetközi katonai törvényszék előtt kezdetben Heß azt állította, hogy „*előrehaladott emlékezetkiesésben*” szenved. Miután a későbbiekben semmiféle megbánást sem tanúsított, nem tett vallomást, s záróbeszédében továbbra is kiállt a nemzetiszocializmus eszméje és Hitler mellett, életfogytiglani börtönbüntetésre ítélték. A szövetségesek berlin-spandaui börtönében 1969-ig még családja látogatását sem fogadta, mert ezzel sem kívánta legalizálni fogva tartásának általa vallott törvénytelenességét. Felesége, Ilse Pröhl, majd fia is mindent elkövetett szabadon bocsájtásáért, illetve fogva tartása körülményeinek javításáért. Ilse a férjét a náci rendszer megtagadott békeapostolának, s a „*béke mártírjának*” tekintette.

Idő előtti szabadlábra helyezését a Szovjetunió állandóan megvétőztta. Csak 1987. áprilisban roppent fel a hír, hogy Gorbacsov szabadon bocsájtását tervezi, s így a vele kapcsolatos iratok is napvilágra kerülnek. 1987. augusztus 17-én az örök azonban a 93 éves Heßt a fegyintézet kerteszházikójában élettelenül találták, amikor ápolója nem tartózkodott a börtönben. Állítólag a fűtőtest elektromos kábelével felakasztotta magát az ablakkilincsre. A német törvényszéki orvos azonban az esetet atipikusnak minősítette, vagyis kétségbe vonta az öngyilkosságot. Angliai tárgyalásainak iratait így 2017-ig zárolták.

A boncolási jegyzőkönyvre, valamint Heß töretlen kiállására a nemzetiszocializmus mellett – 46 éves fogsága alatt is, többnyire magánzárkában élve – és a brit titkosszolgálat általi, feltételezett meggyilkolására alapozva Heß német neonáci körökben mártírnak számított, s gyakran „*békerepülőként*” emlegették.

Halálától kezdve minden évben neonáci felvonulásokra került sor Wunsiedel városában, ahol kívánsága szerint eltemették. Több mint két évtizedes huzavona zajlott a tüntetések engedélyezése, illetve betiltása ügyében. Mivel sírhelyének bérlete lejárt, a család hozzájárulásával maradványait 2011. július 20-án (az 1944. évi Hitler-ellenes merénylet évfordulóján) exhumálták és elégették, hamvait pedig a tengerbe szórták.

Családi gyökerek

A Heß-család eredetileg Csehországból származott, s az 1760-as években költöztek a felsőfrank-vidéki Wunsiedel helységbe. Születése után a család áttelepült az egyiptomi Alexandriába, ahol apja importcége a város vezető kereskedőházai közé tartozott. A német kolónia tagjaként minimális kapcsolata alakult ki a hazaiakkal s az országot igazgató angolokkal. Testvérével együtt főleg német házitanítók tanították.

Gimnáziumi tanulmányaira a Bonn melletti Bad Godesberg evangélikus internátusába küldték, s többé nem tért vissza Egyiptomba. Érdeklődése főleg az asztronómia, a fizika és a matematika felé irányult. Apja azonban a kereskedői szakma felé szorította. A svájci Neuchâtelben érettségizett, majd Hamburgban kezdte meg a kereskedői szakma elsajátítását. De tudta,

hogy erre alkalmatlan, ezért az első világháború kitörése jó alkalmat teremtetett számára, hogy szembeszegüljön az apai szigorral és kívánsággal.

1914-ben tanulmányait félbeszakítva önkéntesnek jelentkezett. 1915-ben gyalogosként harcolt, többek között Verdun-nél, ahol meg is sebesült. 1915. április–augusztus között őrmesterből tartalékos hadnaggyá avanzsált, s megkapta a másodosztályú vaskeresztet. Később a déli frontra helyezték, ahol 1917 nyarán másodszor is megsebesült. Utolsó, a bal válla alatti sebesülése miatt több hónapra kórházba került. Máltán hadifogságba esett.

1918 tavaszán Augsburg mellett elvégezte a repülőgép-vezetői iskolát s részt vett a 35. bajor vadászegység Valenciennes melletti harcaiban. Végül hadnagyi rangot szerzett.

A háború teljesen lenyűgözte; levelei arról tanúskodtak, hogy a hadsereg állapotát még 1918-ban is az 1914. évihez hasonlónak tartotta. A háborús vereség okát ezért Németország Független Szociáldemokrata Pártjában (USPD) látta. Kiábrándította az 1919. évi versailles-i békeszerződés, amelyet Wilson amerikai elnök „csalárd játékának” tartott. „*Nem lehet a békére gondolni – írta szüleinek 1919 júniusában –, ami még éltet, az a bosszú napjának reménye, még ha annyira távol is van.*” Egyiptomi család cíggük brit kisajátítása miatt nincstelen maradtak.

Münchenben

1919. februárban a müncheni egyetemen közgazdaságtant, történelmet és jogot kezdett tanulni. Tanulmányai egy részét Karl Haushofer professzornál fejezte be, akit 1919 áprilisában ismert meg egy pilótatársa révén. Barátságuk egyetemi kapcsolatukon túlmenően életük végéig fennmaradt.

Ekkor talált kapcsolatot a nemzeti körökhöz is: előbb a a német-nemzeti Reichswehr-tisztek Vasököl (*Eiserne Faust*), majd a Thule Társaság (*Thule-Gesellschaft*) tagja lett. Franz Epp szabadcsapatának tagjaként részt vett a müncheni tanácsköztársaság leverésében. Itt találkozott Ernst Röhm századossal. A későbbiekben belépett az artamanokhoz is, ahol Heinrich Himmlert ismerte meg.

Franz Ritter von Epp (1868–1946): német hivatásos katona, nemzetiszocialista politikus, 1933–1945 között Bajorország birodalmi helytartója. 1900-ban Kínában önkéntesként részt vett a bokszer-lázadás leverésében, majd parancsnok Német Délnyugat-Afrikában, ahol századosi rangig emelkedett. 1906-tól a bajor királyi testőrség egyik parancsnoka. Az első világháborúban több fronton harcolt, s 1918-ban megkapta a *Pour le Mérite* kitüntetést. 1919 májusában 700 fős bajor szabadcsapatával részt vett a müncheni tanácsköztársaság leverésében.

Artamánok (Bund Artam e. V.):

a német diákmozgalom németnemzeti szárnyának és a radikális-völkisch települések szövetségének 1926-ban Münchenben alakult ifjúsági szervezete. Nevüket Willibald Hentschel 1923. évi felhívásából kapták: „*Lovagi német harci közösség német földön – Artamnak nevezem.*” Völkisch, agrár-romantikus nézeteket, s a mezőgazdaságban önkéntes munkaszolgálatot hirdettek. 1929-ben, a mozgalom csúcspontján 300 birtokon kereken 2000 tagot számlált.

Thule Társaság (Thule-Gesellschaft):

német okkultista és hagyományörző csoport, amely Münchenben működött. Nevüket a görög legendákban szereplő misztikus északi ország után kapták. A náci misztikusok az Ultima Thulét elveszett ősi földterületként azonosították és helyzetét Grönland vagy Izland közelébe helyezték. A társaság elsődlegesen az árja faj eredetére fókuszált. Gondolataik Ignatius Loyola Donnelly Egyesült Államokbeli jogtudós és farmer korábbi eszmefuttatásaiból származtak, aki szerint az elveszett földrész Platón Atlantiszának része volt és az árja faj otthona. Elméletének alátámasztására felhasználta a szvasztika motívumokat is. Nézeteit a 19. században Helena Blavatsky okkultista író nő művelte tovább. A Thule Társaságnak körülbelül 250 híve volt Münchenben, s 1500 Bajorországban. Összejöveteleiket gyakran tartották a Négy Évszak (*Hotel Vierjahreszeiten*) müncheni luxus-szállodában.

1920 áprilisában Heß egy müncheni panzióban megismerte Ilse Pröhl diáklányt, aki kezdettől vonzódott a fiúhoz, miközben ő csak vonakodva állt kötélnék. De végül boldog házasságban éltek. „*Hirtelen, három lépcsőfo-*

...kot egyszerre ugorva a külső bejáratról, a kertben termett egy csukaszürke egyenruhás, karján az Epp-szabadcsapat bronz oroszlánját viselő fiatalember. Visszahőkölt, amikor váratlanul meglátott, pillantása igen komor és elutasító volt.[...] Máig nem felejttem, milyen világosan tudtam, hogy a nagy, ismeretlen Isten életem nyilát a húrra illesztette, és az repülni fog, tévedhetetlenül!” – emlékezett vissza Ilse Heß később.

1920. május 19-én találkozott először a Német Munkáspárt (DAP) – később NSDAP – egyik gyűlésén Adolf Hitlerrel. Pröhl szerint Heßt azonnal lenyűgözte Hitler személyisége, s röviddel később belépett a pártba. Társaival együtt 1920 őszén megalakította az 1. müncheni nemzetiszocialista diákosztagot, a későbbi Nemzetiszocialista Diákszövetség elődjét.

Az 1923. évi Hitler-puccsig Heß mellékfigura maradt a pártban. Csak röviddel korábban avatták be a részletekbe, s vett részt magas rangú tűszok örzésében, közöttük von Knilling miniszterelnökében. A „*Feldherrnhalle megrohamozásában*” nem vett részt. Ennek meghíúsulása után néhány napra Ausztriába menekült, majd végül Münchenben a Haushofer-családnál talált menedéket. Rövidesen körözést adtak ki ellene, de csak 1924 tavaszán jelentkezett a hatóságoknál. E lépésével igyekezett elkerülni a lipcei birodalmi bíróság keményebb ítéletét, amelyek súlyosabbak voltak a bajor bíróságénál. Így kapott Hitler is enyhébb büntetést.

Heßt 18 havi fogságra ítélték, amelyet Landsberg am Lech börtönében kellett letöltenie, ahova Hitler is került. Hitler szorosán beavatta *Mein Kampf* című könyvének munkálataiba: ő gépelte a kéziratot, de tartalmilag alig volt hatása a könyvre. Évtizedekig élt a közvéleményben a felfogás, hogy Hitler neki diktálta a *Mein Kampf*-ot. A könyv újabban felfedezett, bizonyíthatóan valódi jegyzetei mindezt azonban kétsége vonják. Mindenesetre megszervezte Karl Haushofer geopolitikus müncheni professzor látogatását a börtönben. Jóllehet Hitler és Haushofer kapcsolata a későbbiekben meglehetősen távolságtartó maradt, Haushofer gondolatai a „*geopolitikai élettéről*” könyvében „*térgondolatok*” címmel központi helyet kaptak.

Heß a náci párt 1925. februári újjáalakulásakor ismét belépett a pártba, s a 16. tagsági számot kapta. 1925 áprilisában feladta Haushofer melletti segéd-asszisztensi állását, s Hitler magántitkára lett. Ebben a pozíciójában szervezte a Hitler körüli eseményeket, s kialakította a későbbi pártkancelária elődjét. A munkakerülő Hitler nyugodtan hagyatkozhatott Heß lojalitására és néhány más, szintelen figurára. Az általában megközelíthetetlen

Hitler szokatlanul bensőséges kapcsolatot ápolt Heß-szel, ezért rövidesen homoszexuális viszonyukról terjedtek el hírek. Ezt megszüntetendő, Heß 1927. december 20-án – Hitler parancsára – Münchenben feleségül vette Ilse Pröhl. Egyedüli közös gyermekük, Wolf Rüdiger 1937. november 18-án született.

Heß akkortájt a jobboldali körökben terjedt nézet, a német nép számára szerzendő új életér-gondolat híve volt: *„Csak a nemzeti gondolatra ébresztett néptömeg segítségével tudjuk kivívni nemzetünk létfeltételeit, lerázni a versailles-i szerződés anyagi és kulturális, s eszmei béklyóit és teret szerezni népünk számára, teret! Levegő kell a fejlődés, a jólét számára; ez a további kulturális fejlődés feltétele”* – írta 1927. április 15-i levelében.

A hatalomban

A náci párt 1933. januári hatalomra jutása után Heß tárcanélküli miniszter lett és *„a Führer rendelkezése alapján”* jogosult lett az SS-Obergruppenführer (vezérezredesi) egyenruha viselésére. Fanatikus Hitler-aktivista lett.

1933. április 21-én Hitler kinevezte Heßt párton belüli helyettesének. Személyesen felelt a müncheni Barna Ház biztonságáért. Felállította a *„Führer-helyettes törzskarát”*, amely 1941-től majd Martin Bormann vezetése alatt *„pártkancelláriaként”* működött tovább.

Az 1933. június 29-i kormányátalakítás során Hitler rendeletére *„Führer-helyettesként”* részt vett a kormány ülésein. Hitler azonban 1939-ben másodszor is Hermann Göringet nevezte meg hivatalosan *„második embernek”*, amely visszaszorulását jelezte. Nem utolsó sorban ezért sodródott okkult körökbe.

Rudolf Steiner (1861–1925): az Osztrák–Magyar Monarchiához tartozó Kraljevecben született, Bécsben folytatott természettudományi és társadalomtudományi tanulmányokat. Goethe természettudományos műveinek kiadója. Gazdag kulturális tevékenységet fejtett ki Európa különböző országaiban, amelyet a századforduló után mindinkább az általa teremtetett antropológiai irányultságú szellemtudomány határozott meg. Működésének központja a Basel melletti Dornachban felépült Goetheanum volt. Az antropológia az emberiség ősi bölcsességéhez kapcsolódik, de a nyugati

szellemi életben gyökerezik és centrumában a Krisztus-esemény áll. Iskolázási módszere is a nyugati gondolkodásból sarjad. Eszerint a gondolkodás világelv, teremtmény, amelynek realitása van. Steiner szellemtudományos eredményei az élet számos területén megmutatkoznak: a nevelésben (Waldorf-iskolák), a gyógyászatban és gyógypedagógiában, a művészetben, stb.

„De aztán óvatosan repüljön, Heß!”

Állítólag két nappal repülése előtt ezekkel a szavakkal engedte útjára Hitler, abban a hiszemben, hogy a szokott rutin szerint Münchenből Berlinbe repül. Ehelyett azonban Németország önjelölt követeként, több hónapos titkos előkészület után egy ME-Bf 110-essel vakmerően egyenesen Skóciába tartott.

Mi járhatott a fejében? Később Angliában elmondta – írja Joachim Fest –, hogy a repülőúttal életének leg súlyosabb döntésére jutott, mert szemei előtt állandóan felbukkant a lengyel gyermekek koporsóinak végtelen sora, mögöttük a síró anyákkal. A pszichológusok még arra is utaltak: repülése arra a felismerésre is visszavezethető, hogy Hitler nem „apa-pótlék”, nem Isten, hanem szörnyű és erőszakos ember. Azonban nyilvánvalóan nem gondolt árulásra; sokkal valószínűbb, hogy érzelmi világának túlfeszített fantáziája is hozzájárulhatott ahhoz, hogy a konstruktív engedetlenség formájában hozzon áldozatot a Führerért és a népért. S majd sikeres egyéni akciója után diadalmasan állhat Führere elé.

Mindenesetre alaposan előkészítette egyedüli repülését. Augsburgban már 1940 májusában megbeszélte Willi Messerschmitttel, hogy egyik háromüléses harci gépét számára együléses, nagy hatótávolságú géppé alakítja. A technikusok kiszereztek a fegyverzetet és póttankokat építettek be. 1940. szeptemberben pedig a München melletti grünwaldi erdőben Rudolf Heß és Karl Haushofer megbeszéltek, mikor kerüljön sorra a repülés, kivel kell Heßnek találkoznia, s miről folytasson tárgyalásokat.

1941. május 10-én este, 22 óra 40 perckor a Glasgow melletti Dungablehouse-nál, Hamilton herceg kastélyához közel négy férfi várt egy Németországból érkező repülőgépet, amelyhez a leszállópályát is ki-világították. A német pilóta azonban a jelzés ellenére tovább repült. Amikor gépéből kifogyott az üzemanyag, az utolsó pillanatban ejtőernyővel

kiugrott. A pilóta Rudolf Heß volt, aki a Szovjetunió megtámadása előtti Skóciába repült, hogy a brit békemozgalom vezetőjének, s Churchill ellenfelének hitt Douglas Douglas-Hamilton, 14. Duke of Hamilton-nal a békéről tárgyaljon. Ennek során brit hadifogságba esett.

Haushofer, Karl (1869–1946): bajor tábornok. 1887–1919-ben többször beutazta Dél- és Kelet-Ázsiát. 1921–1939-ben földrajzprofesszor Münchenben. A földrajzi és politikai gondolkodás összekapcsolását sürgette, s így lett a német geopolitika atyja. Mivel tanait a nemzetiszocialisták átvették, s Rudolf Heß is a tanítványa és barátja volt, sajátos viszonyba került a náci párttal. 1944. július 20-a után letartóztatták. Külföldön politikai befolyását túlbecsülve vezető nácinak tekintették. Öngyilkos lett.

Haushofer, Albrecht (1903–1945): német író, földrajztudós, ellenállási harcos, Karl Haushofer fia. 1940-től a politikai földrajz professzora a berlini egyetemen és a külügyminisztérium munkatársa. 1940-ben részt vett Rudolf Heß angliai szökésének előkészítésében, majd 1941-ben kapcsolatba lépett az ellenállással. Az 1944. július 20-i merénylet után letartóztatták, majd kivégezték.

Rudolf Heß levele családjához:

„Kedveseim, erősen hiszem, hogy visszatérek a repülőútról, amelyre a következő napokban indulok, s hogy utamat siker koronázza. Ha azonban mégsem, a magam elé kitűzött cél akkor is megérte az erőfeszítést. Ismeretek engem: tudjátok, hogy másként nem cselekedhettem. A ti Rudolfotok.”

Repülőútját a náci kormány a közvélemény előtt árulásnak minősítette, s elmebetegnek állította be. Hitler május 13-án beszélt a birodalmi- és Gau-vezetők előtt Heß repüléséről. Megkísérelte a korábban az „őrült Heßről” közvetített képet finomítani, s felfedte Heß vélt motívumait is.

Heß aggasztotta az angliai háború, s más nemzetiszocialistával együtt az Angliával való békekötésben reménykedett. Úgy tűnik, skóciai repülésével diplomáciai megoldást keresett. Célja feltehetően a kétfrontos háború elkerülése volt Nagy-Britanniával, amelyet „a fehér fajra nézve öngyilkosságnak” tartott, s amelynek uralmát szükségesnek tartotta. A tör-

téneti kutatás manapság zömmel azt a nézetet vallja, hogy Heß nem Hitler megbízásából vagy tudomásával vállalkozott a repülésre. Ezt képviseli Ian Kershaw magyarul is megjelent Hitler életrajzában, s ebben az értelemben nyilatkozott Rainer F. Schmidt is.

Heß repülőútja után Hitler letartóztatta Heß egész személyzetét. Egyik adjutánsát a háború végéig koncentrációs táborban tartották fogva, mert beavatottként nem jelentette Heß terveit. Mivel Walter Schellenberg meg nem erősített jelentései alapján Heß csendes támogatója és híve volt Rudolf Steiner antropológiájának, valamint különböző asztrológusoknak és látnokoknak, a kollektív letartóztatásokat e csoportokra is kiterjesztették. Hitler felmentette Heßt minden állami- és pártfunkciójából, s elrendelte agyonlövését, ha ismét Németországba jönne. Mindazonáltal feleségének nyugdíjat biztosított.

Hitler nem nevezett ki új „Führer-helyettest”. Helyette Heß hivatalát „pártkancelláriának” nevezték át, amelyet Martin Bormann, Heß korábbi hivatalvezetője irányított, aki egyidejűleg birodalmi miniszteri rangot is kapott. A német kormány hivatalos magyarázata szerint Heß a korábbi háborús sérülései nyomán kiújult hallucináció áldozata lett.

Goebbels reakciója Heß repülőútjára (1941. május 14.):

„A hírek skálája az árulástól a békejavaslatig terjed. Végre valami világos: Heß Skóciában ugrott le, ejtőernyővel. Tönkretette a gépét és kifecamította a lábát. Egy paraszt talált rá, majd ezt követően a polgári védelem letartóztatta. Tragikomédia. [...] Obersalzbergen [...] elolvasom Heß leveleit, amelyeket a Führernek hagyott hátra: zavaros összevisszaság, gyerekes dilettantizmus. Angliába akar menni, hogy megmagyarázza kilátástalan helyzetét, hogy Skóciában Lord Hamilton segítségével megbuktassa a Churchill-kormányt, és hogy olyan békét kössenek, amely megőrzi London arcát. Hogy közben Churchill azonnal letartóztathatja, az sajnos meg sem fordult a fejében. Ilyen bolond volt a második ember a Führer után. Alig hihető. Levelei kiforratlan okkultizmusról dagadnak. Haushofer professzor és felesége voltak a rossz szellemei. Mesterségesen lovalták bele ebbe a szerepbe a „nagy fiút.” Volt képe horoszkópokat és ehhez hasonló csalásokat készíttetni saját magának. És egy ilyen ember kormányozza Németországot! Mindez egészségféltésének és vegetáriánusságának atmoszférájából vezethető le. Teljesen patológikus eset.”

Goebbels másnap (1941. május 15.)

„Ha én lennék az angol propagandaminiszter, nagyobb politikai tőkét kövacsolnék az ügyből. Churchill nagyon visszafogott. Állítólag személyesen akar Heß-szel beszélni. Jó hír: londoni hivatalos körök szerint Heß békét akar, de a német erő alapján. Fennáll a veszély, hogy kitalált rémtörténeteket fognak rá.”

Hadifogolyként Nagy-Britanniában

Churchill nyomban a londoni Towerbe küldte, így a prominens foglyok sorában ő volt a 900 éves börtön utolsó foglya. Megparancsolta Heß szigorú elszigetelését, de jó ellátását. Május 20-áig maradt a Towerben, utána a Maryhill-laktanyába, majd az Aldershot melletti Mytchettbe helyezték át. A házat bepoloskálták. Frank Foley és két másik MI6-tisztet bíztak meg „Jonathan” beszélgetéseinek kiértékelésével, hogy valamiféle hasznos információhoz jussanak.

Heß az angol politikusokkal folytatott megbeszélésein Hitler békefeltelei között említette:

- a kontinentális Európa német „érdekszférához” való tartozását,
- a német–olasz „tengelybe” való angol beavatkozás elkerülését,
- az egykori német gyarmatok visszaadását,
- a más országokban élő németek és britek kártalanítása a háború előtt és alatt ért károkért és veszteségekért,
- fegyverszünet és békekötés Olaszországgal,
- Németország nem hagyhatja cserben a brit-ellenes puccsisták kormányát Irakban.

Néhány hónappal letartóztatása után, 1941. október 15-én Heß öngyilkosságot kísérelt meg. Leugrott a lépcsőházból, de csak combtörést szenvedett. Fogságában mindinkább úgy érezte, hogy meg akarják gyilkolni. Megmérgezésétől való félelmében néha kicserélte ételét a MI6-tisztekkel. Viselkedése miatt őrzői arra feltételezésre jutottak, hogy Heß esetleg elmebeteg.

John Rawlings Rees pszichiáter a vele folytatott beszélgetés után arra a következtetésre jutott, hogy Heß lelki beteg, depresszióban szenved, feltehetően angliai missziója megghiúsulása miatt. Heß ekkor írt naplójában többször említette Rees látogatásait, akit nem szeretett. Hipnotizálással és mérgezési kísérlettel vádolta. Rees 1945-től részt vett a nürnbergi perekben.

Nürnbergben

Nürnbergben Heß kezdetben azt állította, hogy „előrehaladott emlékezetkiesésben” szenved. Ezért egészségi állapota vizsgálatára bizottságot állítottak fel, amely egyhangúan megállapította, hogy valóban emlékezetkiesésben szenved. Amikor benyújtották az indítványt, hogy emiatt ideiglenesen állítsák le ellene az eljárást, nagy meglepetésre kijelentette, hogy emlékezetkiesését csak taktikai okokból szimulálta. Ezt a nyilatkozatát ugyan későbbre tartogatta, de nem akarja megakadályozni, hogy emiatt leállítsák ellene az eljárást. Így a bíróság elutasította az eljárás leállítására vonatkozó indítványt. Mindezek ellenére 1946. augusztus 17-én Gustave M. Gilbert börtönpszichológus ismét megállapította, hogy Heß emlékezetkiesésben szenved. Heßt még a koncentrációs táborok kegyetlenségeivel való szembesítés sem rázta meg.

Gilbert amerikai börtönpszichológus Heß Nürnbergbe érkezéséről (1945 októberében):

„Az elmeorvosi vizsgálatok legfontosabbik alanya Rudolf Heß volt, Hitler helyettese a náci párt vezéri tisztségében, akinek titokzatos angliai útja 1941-ben világszenzációt keltett. Nemrégén szállították át Angliából a nürnbergi börtönbe; teljes emlékezetkiesésben szenvedett. Személyi ingóságai közt, amiket magával hozott, számos apró élelmiszer-csomagocskák voltak. Ezeket Angliában készítette: a csomagokat záró-peccsével és kis cédulákkal látta el, amikor paranoiás képzelődésében attól tartott, hogy élelmét megmérgezik. Naphosszat közönyösen, éرتektelenül ült cellájában, semmi érdeklődést nem tanúsított, amikor múltjának mozzanatait említették... még arra sem reagált, amikor angliai repülőútját említették. Néha

úgy tűnt, mintha szándékosan elnyomta volna a ködös agyában felbukkanó emlékfoszlányokat, azonban kétségtelennek tartottuk, hogy valóban a teljes amnézia állapotában van.”

A nürnbergi perekben Heßt támadó háború tervezésével és a világbéke elleni összeesküvés vádjával életfogytiglani börtönre ítélték és a szövetségesek Berlin-Spandauban lévő katonai börtönébe szállították.

Heß zárszava a nürnbergi perben a három taktikai amnézia után (1946. augusztus 31.):

„Nem védekezem olyan vádlók ellen, akiknek kétségbe vonom a jogát, hogy ellenem és néptársaim ellen vádat emeljenek. Nem foglalkozom olyan vádakkal, amelyek belnémet ügyeket érintenek és amelyekhez ezért külföldieknek semmi közük sincs. Nem kifogásolom azokat a kijelentéseket, amelyek arra irányulnak, hogy engem vagy az egész német népet becsületükben sértsék. Az ellenfél ilyen szemrehányásait tiszteletadásnak tekintem. Megadatott nekem, hogy életemnek számos évét népem ezeréves története legnagyobb alakjának szolgálatában dolgozhattam végig. Még ha meg is tehetném, akkor sem akarnám kitörölni ezt az időt az életemből. Boldog vagyok, hogy tudom: teljesítettem kötelességem népemmel szemben, kötelességemet németként, nemzetiszocialistaként és Führerem hűséges követőjeként. Nem bántam meg semmit. Ha megint előlről kellene kezdenem, megint úgy cselekednék, ahogyan cselekedtem, akkor is, ha tudnám, hogy utam végén tűzhalálom máglyája lobog. Mindegy, hogy az emberek mit tesznek, mert végül az Örökkévaló ítélőszéke előtt állok majd; előtte fogok felelni, és tudom, hogy ő felment.”

Berlin-Spandauban

Heßt hat másik fogolytársával együtt 1947. július 18-án szállították át a háborús bűnösök berlin-spandaui börtönébe, amelyet a szövetségesek számukra rendeztek be Berlin brit szektorában. A foglyok között – a koráb-

biakhoz hasonlóan – kisebb rivális csoportok alakultak, de Heß kívülálló maradt, mert személyisége aszociális vonásokat mutatott, s szellemileg felismerhetően instabil volt. Ő volt az egyedüli, aki többnyire távol maradt a börtönbeli istentiszteletektől is. Kerülte a munkát, amelyet méltóságon alulinak tartott, ami fogolytársai rosszallását váltotta ki.

Azonkívül paranoiás hipohonder volt. Állandóan mérgezéstől tartott, ezért sohasem fogadta el a neki szánt ételt. Éjjel-nappal állandóan ordított fájdalmai miatt, amelyek valódiságában fogolytársai és a börtönvezetőség egyaránt kételkedett. Albert Speer és Alter Funk tolerálták Heß viselkedését. Egyedüli fogolyként 1969-ig megtagadta, hogy látogatót fogadjon. Ekkor a börtönön kívüli kórházban találkozott feleségével és fiával.

Miután fogolytársait folyamatosan szabadlábra helyezték, 1966-tól kezdődően ő maradt egyedül a 600 fogolynak készült intézetben, így a világ legdrágább foglya lett. A börtön igazgatói megegyeztek, hogy enyhítenek szigorú őrzési feltételein. Nagyobb cellába költöztették, vízforralót kapott, hogy bármikor teát vagy kávé készíthessen magának. Zárkáját nem zárták, így szabadon közlekedhetett a mosdó és a börtönkönyvtár között.

Fia és felesége kegyelmi kérvényezési kísérleteit határozottan elutasította. „Értsétek meg: a becsületeм előbbre valóbb a szabadságomnál!” – válaszolta nekik. Később pedig idő előtti szabadon bocsájtására irányuló kérése a Szovjetunió vétóján hiúsult meg. Pedig még a kétségtelenül nemzetiszocialista-ellenes személyiségek is bíralták Heß kezelését. Churchill 1950-ben azt írta könyvében: boldog, hogy nem felelős azért, hogy Heßt nem bűnügyként, hanem inkább orvosi esetként kezelték. 1977-ben Sir Hartley Shawcross, a nürnbergi perek brit fővádlója Heß fogva tartását „botránynak” nevezte. Az NSZK kormánya Heß 90. születésnapján kegyelmi kérvényt nyújtott be.

Fia, Wolf Rüdiger Heß mindent elkövetett apja szabadon bocsájtásáért, illetve jobb fogva tartási körülményeinek eléréséért. Előbb ún. segély-közösséget alapított apja szabadságáért, amelyből 1989-ben megalakult a Rudolf Heß Társaság, amelynek célja Heß történelmi szerepének módosítása, illetve fogságának és halálának pontos felderítése volt. 2001-ben bekövetkezett halála után özvegye látta el a társaság elnöki posztját. A társaság hiába kísérelte meg Heß iratainak kiadását, amelyet 2017-ig zároltak. Néhány hónappal halála előtt, 1987 áprilisában a *Der Spiegel* azt írta, hogy Gorbacsov Heß szabadon bocsájtását tervezi.

Halála

1987. augusztus 17-én a 93 éves Heßt az örök az intézet kertészeti házikójában élettelenül találták. Állítólag a fűtőtest elektromos kábelével felakasztotta magát az ablakilincsre. A több mint húsz éve egyedül élő foglyot a brit katonai kórházba szállították, ahol 16 óra 10 perckor megállapították halálát. 46 évi fogság után véget ért a Hitler környezetéhez tartozó különös személyiség élete.

A hozzátartozók úgy vélték, hogy a 93 éves Heß esetében az öngyilkosság lehetetlen volt, hiszen ápolója nélkül menni sem tudott, cipőjét sem tudta bekötni, vagy kezét válla fölé emelni. Szerintük Heßt az angol titkosszolgálat (*SIS*) gyilkolta meg. A család kérésére német törvényszéki orvos is megvizsgálta a holttestet, aki atipikusnak minősítette az akasztási nyomokat, amelyek normális esetben a nyakon ferdén felfelé mutatnak. Heß esetében viszont mindezek vízszintesen húzódtak. A gyilkossági tézis képviselői mindezzel bizonyítotttnak látták feltevésüket, hogy öngyilkosságnak álcázott brit öszeesküvésről van szó. Eszerint Heß 1941-ben intrika áldozata lett: Németország nagy engedményeket kínált a Nagy-Britanniával kötendő békéért, de Churchill nem hajlott erre, s feltétlenül folytatni kívánta a háborút.

A neonácik ikonja

E tézis szélsőjobbaldali körökben nagy népszerűségnek örvend. Ezt vallja többek között Martin Allen brit történész 2003-ban megjelent, *Churchills Friedensfalle* (Churchill békecsapdája) című könyve is. Eszerint Heß a nemzetiszocializmus melletti töretlen kiállása – 46 éves fogsága alatt is – és a brit titkosszolgálat általi, feltételezett meggyilkolása miatt neonáci körökben mártírnak számított, s gyakran „békerepülőként” emlegették.

Halála napja 1987 óta minden évben neonáci felvonulásoknak adott alapot Wunsiedel városában, ahol kívánsága szerint eltemették. Az 1990-es években gyűléseiket már betiltották, de más városokban, sőt Hollandiában és Dániában folytatódtak. 2001-től Wunsiedelben ismét engedélyezték tüntetésüket, ahol 2004-ben 3800 résztvevővel az NSZK legnagyobb neonáci tüntetésére került sor. A büntetőtörvénykönyv megváltoztatását követően a

neonáci felvonulásokat 2005–2006-ban ismét betiltották. 2008-ban utolsó gyóntatópapjai könyvükben úgy nyilatkoztak, hogy fogságának második felében alapvető változás ment végbe Heß felfogásában, s már nem volt nemzetiszocialista vagy antiszemita.

Mivel sírjának bérlete lejárt, a család hozzájárulásával maradványait 2011. július 20-án exhumálták és elégették, s hamvait a tengerbe szórták.

Ilse Pröhl, a feleség (1900–1995)

Vagyonos porosz orvos lányaként született, s anyja is szintén gazdag vállalkozódinasztiából származott. A „*polgári, jóllakott Németország gyermekeként*” nőtt fel Berlinben. Családja és barátai is erősen német nemzeti felfogásúak és hazafias érzelműek voltak. A tizennégy éves lány számára meghatározó élmény volt az első világháború kitörése – amelyben apja is elesett –, s egy életen keresztül nem feledte a háború szégyenletes és gyalázatos kimenetelét, s a versailles-i békeszerződést. 1920-tól a jobboldali politikai tábor iránt táplált szimpátiát. Münchenben, a Schildberg Intézet vidám és gondtalan lakói között ismerkedett meg a komor, mogorva Rudolf Heß-szel, aki nem ivott alkoholt és nem dohányzott. S azzal dicsekedett, hogy az elveszített háború óta soha nem nevetett. Az egyetemista Heß fanatikusan érdeklődött a politika iránt. A gátlásos különc élete nagy szerelme lett. Hitler egyik beszédét meghallgatva pedig 1921-ben, Heß után ő is belépett az NSDAP-ba, s a 25 071-es tagszámot kapta. Hitlert, akit a „*versailles-i békeszerződés által a népek között plebejussá alázott német nép ügyvédjének és szószólójának*” tekintettek, az ókori római példa nyomán egymás között tribunnak nevezték.

Ilse Pröhl a landsbergi börtönben töltött hónapok alatt is Heß és Hitler segítője maradt. 1924. december 20-án bérelt gépkocsival ő hozta el Hitlert, majd néhány nap múlva Heßt is a börtönből. Miután az évek során Heß munkája mellett elhanyagolta szerelmes menyasszonyát, Ilse 1927 végén hét éves ismeretség után cselekvésre szánta el magát. Egyik este az Osteria Bavariában kilátásba helyezte a szakítást, amely vőlegényét hidegen hagyta. Ekkor Hitler kezét Heß kezére tette, s diplomatikusan így szólt: „*Kedves Pröhl kisasszony, soha nem jutott még eszébe, hogy hozzámenjen ehhez az emberhez?*” A figyelmeztetés valójában parancs volt Heß számára, s az esküvőt 1927. december 20-án Münchenben tartották.

Az NSDAP hatalomra jutását követően egy müncheni villába költöztek, ahol a még gyermektelen házaspárt 23 fős személyzet szolgálta ki. A „*párt lelkiismeretének*” tartották magukat, akik a tiszta, kompromisszumok nélküli nemzetiszocializmus hívei. Soha sem volt köztük nézeteltérés. 1937. november 9-én megszületett a házaspár egyetlen gyermeke, Wolf-Rüdiger, akinek névadója Hitler volt.

1941. május 10-én Heß hosszan foglalkozott hároméves fiával, majd déltájban repülőtishti egyenruhában jelent meg elbúcsúzni. Felesége kérdésére, mikor jön vissza, azt felelte: Holnap!

Heß repülőútja után Ilse többé nem beszélhetett Hitlerrel. A Gestapo – a bevett gyakorlat szerint – az áruló feleségének szerepét is tisztázni kívánta, ezért átkutatták a Heß-házat. Letartóztatták hat adjutánsát, a küldönceit és titkárnőit, sőt még a sofőrjét is. Helyébe lépő utóda, Martin Bormann keményen járt el Ilsével. A nemkívánatossá lett hitves gondjait anyagi jellegűek is gyarapították, mivel Heß egy életbiztosítási kötvényen kívül nem hagyott hátra nekik semmit. Számláit baráti kölcsönből és a szimpatizánsok által nyitott segélyszámlára érkező összegekből tudta kiegyenlíteni. Majd Hitler utasítására német tisztként hadifogságba esett férje után a „*Harmadik Birodalom*” bukásáig havi 1100 birodalmi márkás nyugdíjat folyósítottak számára.

A nürnbergi per vége felé a vádlottak fogadhatták rokonaikat, de Heß nem élt a lehetőséggel. Jóllehet a hű feleség és az apa iránti szeretetre nevelt, akkor kilenc éves fiú nagyon várta a találkozást, Heß elutasította a látogatást. Majd megdicsérte feleségét a „*német becsületért hozott áldozatért*”. Ilse „*pedig hamar megbocsátotta férje nyers visszautasítását. Az asszony és a fiú továbbra is levelezett a nehéz természetű férjjel és különös apával, és nem tettek szemrehányásokat, inkább bátortalanul tanácsokkal próbálták ellátni, könyveket ajánlottak neki, és a régi időkre emlékeztek*” – írja Anna Maria Sigmund.

Ilse Heßt a „*szökés veszélyére*” hivatkozva 1947. június 3-án letartóztatták, s az Augsburg melletti Göggingen munka- és internálótáborába szállították. Az 1948. január végén kezdődött esküdtszéki eljárásban végül a „*kevésbé terhelt a III. csoport szerint*” kategóriába került, hat hónapra feltételesen szabadlábra helyezték, s 2000 márka pénzbüntetésre ítélték.

Ilse Heß 1955-ben megélhetése biztosítására hegyi panziót nyitott Allgäu-ban. Férjét mindvégig a „*béke mártírjának*” tekintette. Fiához hasonlóan ő is az utolsó pillanatig meg volt győződve arról, hogy Rudolf Heß a börtönben alattomos gyilkosság áldozata lett.

Irodalom

Bird, Eugene: *Hess. Der Stellvertreter des Führers. Englandflug und britische Gefangenschaft. Nürnberg und Spandau*. Verlag Kurt Desch, München 1974.

Douglas-Hamilton, James: *Geheimflug nach England – Der „Friedensbote“ Rudolf Heß und seine Hintermänner*. Düsseldorf, 1973.

Fest, Joachim C: *Rudolf Heß*. In: uő: *Das Gesicht des Dritten Reiches. Profile einer totalitären Herrschaft*. Piper, München – Zürich, 1993. 257–270.

Heß, Ilse: *England – Nürnberg – Spandau. Ein Schicksal in Briefen*. Leoni, 1957.

Sigmund, Anna Maria: *A náció asszonyai III.*, Európa Könyvkiadó, Budapest, 2008.

Heß, Wolf (Hrsg.): *Rudolf Heß, Briefe 1908–1933*. München/Wien, 1987.

Longerich, Peter: *Hitlers Stellvertreter. Führung der Partei und Kontrolle des Staatsapparates durch den Stab Heß und die Partei-Kanzlei Bormann*. K. G. Saur, München, 1992.

Orlow, Dietrich: *Rudolf Heß. „Stellvertreter des Führers“*. In: Ronald Smelser, Rainer Zitelmann (Hrsg.): *Die braune Elite I. 22 biographische Skizzen*. 3. Aufl., Wissenschaftliche Buchgesellschaft, Darmstadt 1994, S. 84–97.

Pätzold, Kurt – Weißbecker, Manfred: *Rudolf Heß – Der Mann an Hitlers Seite*. Militzke, Leipzig, 1999.

Seidl, Alfred: *Der Fall Heß 1941–1987. Dokumentation*. 3. Aufl., München, 1988.

Schmidt, Rainer F.: *Rudolf Heß – „Botengange eines Toren?“ „Der Flug nach Großbritannien vom 10. Mai 1941“*, Econ, Düsseldorf, 3. Auflage, 2000.

Szerzőink az emberiség történetének legkegyetlenebb, 187 millió áldozattal járó 20. századának izgalmas történeteit és eseményeit közérthető, olvasmányos formában közvetítik a mai olvasónak. Az elmúlt század egyik legjellemzőbb és legfélelmetesebb jelensége ugyanis a múlt lerombolása volt; azoknak a társadalmi mechanizmusoknak a félresöpörése, amelyek az emberek mindennapi gyakorlatát a korábbi generációkkal összekötötték.

A szerzők a történettudomány legújabb, hazai és nemzetközi eredményeire támaszkodva, azok hazánkba transzformálásával igyekeznek ritkítani a még meglévő „fehér foltok” számát, gyakorta korrigálni téves berögződéseket. Az események ismeretterjesztő-tudományos feldolgozása mellett visszaemlékezések, irodalmi részletek, ismeretlen dokumentumok egyaránt helyet kaptak a kötetben. Könyvünk – amelyet részben hallgatók írnak hallgatóknak – ezért az oktatás megváltozott feltételeihez is alkalmazkodik.

Módszertanilag a világtörténelem tanításának és megismerésének célja nem az események bemagolásában és a számadatok elhadarásában rejlik. Történelmet tanulni és megismerni annyit jelent, mint azokat az erőket keresni és megtalálni, amelyek hatása a későbbi történelmi eseményekben jelentkezik. És fordítva: a jelenből eredő következtetésekkel a múltat megvilágítani. Köteteinkkel ehhez kívánunk segítséget nyújtani.